

E-ISSN: 2458-7672

JOURNAL OF HISTORY AND FUTURE
TARİH VE GELECEK DERGİSİ

NİSAN (APRIL) 2016

HISTORY AND FUTURE
INTERNATIONAL PEER-REVIEWED JOURNAL OF HISTORY
RESEARCH

TARİH VE GELECEK
ULUSLARARASI HAKEMLİ TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
E-ISSN: 2458-7672
<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/jhf/>

YEAR: 2 (APRIL 2016) - VOLUME: 2 - ISSUE: 1

YIL: 2 (NİSAN 2016) - CİLT: 2 - SAYI: 1

HISTORY AND FUTURE

Editor and Journal Design: Celal ÖNEY

JOURNAL OF HISTORY AND FUTURE

International Peer-Reviewed History Research Journal

TARİH VE GELECEK DERGİSİ

Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi

NİSAN 2016

Journal of History and Future Dergisi üç ayda bir (Nisan, Haziran ve Aralık) yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Journal of History and Future Dergisi'nde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukuki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, İLK yayın hakları Journal of History and Future Dergisi'ne aittir. Yayınlanan yazılar eser sahibinin yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir.

The Journal of History and Future is an international, peer-reviewed quarterly (April, June and December) journal. Authors bear the sole legal responsibility for their published works in the Journal of History and Future. The Journal of History and Future has the sole ownership of copyright to all published works. No part of this publication shall be produced in any form without the written consent of Journal of History and Future. The Editorial Board makes the final decision to publish articles. No article is returned to authors.

JOURNAL of HISTORY and FUTURE
International Peer-Reviewed History Resarch
Journal

TARİH VE GELECEK

Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi

NİSAN 2016

VOLUME 2 – APRIL 2016

CILT 2 - NISAN 2016

Editör
Celal Öney

Şahintepe Mah. 394 Nolu cad. Kartalevler Sitesi C Blok No 15

Şahinbey /Gaziantep / Türkiye

JOURNAL OF HISTORY AND FUTURE

International History Resarch Journal

Tarih ve Gelecek Dergisi

Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi

Yayın Kurulu Başkanı / Director of Editorial Board

Prof. Dr. Mustafa Nuri TÜRKMEN

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Osman AKANDERE

Yrd. Doç. Dr. Efe DURMUŞ

Yrd. Doç. Dr. Tekin İDEM

Yrd. Doç. Dr. İhsan Burak BİRECİKLİ

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Nuri ÇEVİKEL

Yrd. Doç Dr. İhsan SATIŞ

Genel Koordinatör / General Coordinator

Yrd. Doç Dr. Tekin İDEM

Yrd. Doç Dr. Efe DURMUŞ

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor

Ahmet ŞAHİN, Celal ÖNEY

İletişim Sorumluları / Correspondents

Celal ÖNEY

Editör

Celal ÖNEY

Mizanpaj ve Dizgi / Layout and Design

Celal ÖNEY

THE REFEREES OF APRIL 2016 ISSUE**NİSAN 2016 SAYISININ****HAKEMLERİ**

Prof. Dr. Osman AKANDERE

Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, KONYA, Türkiye

Prof. Dr. İlhami DURMUŞ

Gazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ANKARA, Türkiye

Yrd. Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ

Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, GAZİANTEP, Türkiye

Yrd. Doç. Dr. Efe DURMUŞ

Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ŞANLIURFA, Türkiye

Yrd. Doç. Dr. F. Cangüzel Güner ZÜLFİKA

İstanbul Ticaret Üniveristesi, Tarih Bölümü, İSTANBUL, Türkiye

Yrd. Doç. Dr. Gülberk BİLECİK

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, İSTANBUL, Türkiye

Yrd. Doç. Dr. Gülay Apa KURTIŞOĞLU

Trakya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, EDİRNE, Türkiye

Yrd. Doç. Dr. Mehmet BİÇİCİ

Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, GAZİANTEP, Türkiye

Yrd. Doç. Dr. Nurgül YILDIRIM

Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, HATAY, Türkiye

Yrd. Doç. Dr. Salih AKYEL

Gazi Üniversitesi, Polatlı Fen Edebiyat Fakültesi, ANKARA, Türkiye

Yrd. Doç. Dr. Türkan DOĞRUÖZ

Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, KIRKLARELİ, Türkiye

Yrd. Doç. Dr. Engin EROĞLU

Amasya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, AMASYA, Türkiye

Yrd. Doç. Dr. Hacı ÇOBAN

Bozok Üniversitesi, İlköğretim Bölümü Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, YOZGAT, Türkiye

Yrd. Doç. Dr. Selim ADALI

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, ANKARA, Türkiye

Yrd. Doç. Dr. Tekin İDEM

Batman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, BATMAN, Türkiye

Öğrt. Gör. Dr. Zekeriya TÜRKMEN

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi , Tarih Bölümü, İSTANBUL, Türkiye

**THE JOURNAL IS CURRENTLY BEING INDEXED BY
DERGİMİZİ AN İTİBARIYLA TARAYAN İNDEKSLER**

Directory of Research Journals Indexing

<http://www.drji.org/Search.aspx?J=journal%20of%20history%20and%20future&S=0>

<https://scholar.google.com.tr/scholar?hl=tr&q=journal+of+history+and+future&btnG=&l->

<http://paper.researchbib.com/?action=viewList&issn=24587672&vol=1&no=1>

http://socialsciences.academickeys.com/jour_main.

Scientific Indexing Services (SIS)

<http://www.sindexs.org/JournalList.aspx?ID=2363>

İçindekiler/Contents

- ADMINISTRATIVE STRUCTURE IN THE HISTORICAL PERIOD OF DERSİM SANJAK 8
DERSİM SANCAĞI'NIN TARİHİ VE İDARİ GELİŞİM SEYRİ
İbrahim YILMAZÇELİK
- BİNGÖL HALKEVİ VE FAALİYETLERİ (1936-1951) 50
BINGOL PEOPLE'S HOUSE AND IT'S ACTIVITIES (1936-1951)
Savaş SERTEL
- XVIII. YÜZYILDA DİYARBAKIR ŞEHRİNDE AİLENİN OLUŞUMU, DAĞILMASI VE 82
DEMOGRAFİK YAPISI
IN EIGHTEENTH CENTURY, THE DEMOGRAPHIC STRUCTURE OF FAMILIES IN
DIYARBAKIR: MARRIAGES AND DIVORCES
Gürkan CEVGER
- XX. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI DEVLETİ ÜZERİNDE FRANSIZ SİYASETİ 109
THE IMPACT OF FRENCH POLICY ON OTTOMAN GOVERNMENT AT
THE BEGINING OF XXTHCENTURY
Metin İLHAN
- CELAL BAYAR' IN BAŞBAKANLIĞI DÖNEMİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI 129
THE TURKISH FOREIGN POLICY DURING CELAL BAYAR'S PRIME MINISTRY
Nurgül AKIN
- ANKARA CAMİ VE MESCİTLERİNDE "ANKARA ÜSLUBU" 154
MOSQUES AND MASJIDS IN ANKARA "ANKARA STYLE"
Ayşe Ersay YÜKSEL
- BOZKIR KÜLTÜR ÇEVRESİNDE GEYİK İNANCI VE GEYİK KURBANI 178
DEER BELIEF AND DEER SACRIFICE AROUND STEPPE CULTURE
Ash KAHRAMAN ÇINAR
- CHP'NİN YÜKSEKÖĞRETİM, BURS VE TALEBE YURTLARI SİYASETİ 190
(1942-1947)
CHP HIGHER EDUCATION, SCHOLARSHIPS AND DEMAND ABROAD ARE POLITICS (1942-1947)
Suat ZEYREK, Metin İLHAN
- THE NUMBER "SEVEN" CONSECRATED IN THE BELIEFS AND RITUALS OF 211
MESOPOTAMIA, ANATOLIA AND CENTRAL ASIA
MEZOPOTAMYA, ANADOLU VE ORTA ASYA'NIN DİNİ İNANIŞ VE RİTÜELLERİNDE
KUTSAL BİR SAYI OLARAK "YEDİ"
Metin AKIZ

International Peer-Reviewed Journal of History Research

TARİH ve GELECEK
Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi
Dergi Web Sitesi: (Journal homepage)
<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/jhf>

E-ISSN: 2458-7672

Eser Türü (Type of Paper) : Makale /Article

ADMINISTRATIVE STRUCTURE IN THE HISTORICAL PERIOD OF DERSİM DERSİM SANCAĞI'NIN TARİHİ VE İDARİ GELİŞİM SEYRİ

İbrahim YILMAZÇELİK

iycelik@hotmail.com

Prof. Dr., Firat University, The Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History.

Paper History: Received 7 February on 2016, Accepted on 18 February 2016, Published on 17 April 2016

Eser Geçmişi: 7 Şubat 2016'da başvuru alındı, 18 Şubat 2016'da kabul edildi, 17 Nisan 2016'da yayınlandı.

SUMMARY

The Dersim Sanjak being located in dangerous conjunction point of the Eastern Anatolia and the Middle Eastern Anatolia was covered by Karasu in the west, Munzur mountain ranges in the North and Peri Su in the east. The geographical conditons of the district prevented the state from dominating in this district. The history of Dersim is divided into two parts called as Western Dersim and Eastern Dersim. Western Dersim was composed of Hozat, Cemisgezsek, Pertek, Ovacik and Kemah counties, as Western Dersim was composed of Mazgirt, Kığı, Carsancak, Nazimiye and Pulumur counties.

Since the second half of the nineteenth century, the Otoman Empire had begun to struggle to introduce some new layouts to the whole country which had been tried to be applied with the Tanzimat Edict. With this sentence, Diyarbakır Eyalet was re-organized and by making Harput an other state, the Dersim Sancak was constituted. After the establishment of the Dersim Sancak in 1848, the new regulations of Tanzimat were also tried to be applied in this region. However, the new regulations have not been successful due to the opposition of some tribes.

Administrative structure of the region in general terms and administrators are discussed in this study. General information was provided to the pre-Ottoman and 1848. After that date, depending on developments reveal archive documents.

Key Words : Otoman Empire, Sanjak, Dersim, Tribe, Western Dersim, Eastern Dersim

ÖZET

Dersim sancağı, Doğu Anadolu'nun İç Anadolu ile birleştiği yerde oldukça arızalı bir bölge olup, güneyde Murat Suyu, batıda Karasu, kuzeyde Munzur sıradağları ve doğuda ise Peri Suyu ile çevrilidir. Bölgenin coğrafi şartları, bu bölgede devletin tam manasıyla bir hâkimiyet kurmasına engel teşkil etmektedir. Dersim tarihi dönemler içerisinde iki muntıkaya ayrılmış ve Batı Dersim ve Doğu Dersim olarak adlandırılmıştır. Batı Dersim; Hozat, Çemişgezek, Pertek, Ovacık ve Kemah kazalarından oluşurken, Doğu Dersim; Mazgirt, Kığı, Çarsancak, Nazimiye ve Pülümür kazalarını kapsamaktaydı.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı ile uygulamaya çalıştığı bir kısım yeni düzenlemeleri bütün ülkeye teşmil etmek için uğraşmaya başlamıştır. Bu cümleden olmak üzere 1848 tarihinde Diyarbakır Eyaleti yeniden teşkilâtlandırılmış ve Harput ayrı bir eyalet haline getirilerek, Dersim Sancağı teşkil edilmiştir. Dersim Sancağı'nın 1848 tarihinde teşkil edilmesinden sonra, Tanzimat'ın getirdiği yeni düzenlemeler, Osmanlı Devleti tarafından bu bölgede de uygulamaya çalışılmıştır. Bununla birlikte bu yeni düzenlemeler, özellikle bölgede yaşayan aşiretlerin muhalefeti ile karşılaştığı için fazla başarılı olamamıştır.

Bu çalışmada genel hatları ile bölgenin idari yapısı ve idareciler ele alınmıştır. Osmanlı öncesi ve 1848 yılına kadar genel bilgiler verilmiştir. Bu tarihten sonraki gelişmeler arşiv vesikalarına bağlı olarak ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Sancak, Dersim, Aşiret, Batı Dersim, Doğu Dersim

The existence of old settlements in the region, which was named as Dersim later within historical periods has been proven by current archeological diggings. Specially the excavations in Çemişgezek area have confirmed this. Nevertheless, because of the heavy geographic conditions in this region named Dersim. The inhabitants was not too many. The history of Dersim has become active specially in Islamic periods. However, the circumstances of the region have prevented a state to rule over completely.

A region which Tunceli surrounded by East Anatolia, Central Anatolia and the place where the rather faulty borders, Murat water in the south, Karasu, north Munzur mountains and partially Karasu River and east by the Fairy Water (big water) is surrounded. The region's oldest settlements Hozat, Çemişgezek, Mazgirt and is Pertek in history, this region is known as Dersim name¹.

Dersim has been separated into two parts in historical periods;

1. West Dersim
2. East Dersim

There are various opinions about the origin of the course name. One of these views, ancient in Tercan also into will form sentences do with the "Derksen" and "Dersim" to be a relationship between the name and the effect of this name once Persian culture in the form of the return of Dersim. Another view of the origin of the name Dersim, Dersimanl the (Desiml of = Dersim) in the form in which the tribe². However, it seems that he is, the course is more than a name of Persian phrases (Der = Door, Sim = Silver, Der-Sim = Silver Gate) is a name given to the area of the XIII century after they settle in Turkey³.

¹ M. Abdulhaluk Çay, "Tunceli Mezar Taşları ve Türk Kültüründeki Yeri", **Türk Kültürü Araştırmaları**, Year, XXIII/1-2, Ankara 1985, p.154.

² Bilal Aksoy, **Tarihsel Değişim Surecinde Tunceli**, Vol.I, Ankara 1985, p.23-27. For more information look at pls. Mehmet Zülfü; **Dersim Tarihi**, (prepared for publishing by: İbrahim Yılmazçelik; Ahmet Halaçoğlu), Ankara 1994, 82-83.

³ It's recorded in Ottoman Tahrir Notebooks that, Disimli (Dersimli) tribe from the community of Türkmen Ekradı was a tribe belong to the tribe of Okçu İzzeddin. And it's also mentioned in the same records that, this tribe was dealing with the mines such as gold and silver. according to the historical information, the source of Okçu (İzzeddinli) tribe is coming from middle Asia. Even though the name of the region was coming from the tribe of Dersimlu, it must have been named by depending on Okçu Tribe with a great possibility. See Mahmut Rişvanoğlu; **Saklanan Gerçek II**, Ankara, 1994, p. 891 - 892.

I. HISTORICAL DEVELOPMENT

A. Historical Development Of Dersim Before The Turkish Domination

The outline of Dersim's history from beginning till the period of Seljuk State was given below. It's necessary to start the Turkish domination after the date of 1071. Because a full domination of Turks is obvious after this date. But some historical sources mention existence of Turks in the region even in previous times.

The ones starting the history of Turks in Anatolia with Saka Turks, point out that Anatolia specially eastern and southeastern Anatolia was in the occupation area of Saka Turks during 2000 B.C. and 800 B.C.⁴

"...Turkish rush to Anatolia and efforts to get home particularly in eastern Anatolia and Caucasian has been initiated even before the Islamic religion. As it was known Kıpçak steppe, on the north of black sea had become a country where people originally from Asia had settled between 1000 and 500 B.C. These were called as Skuthai in Greek sources, and Aşkuzai in Assyrian sources. These groups known with the general name of İskit were Saka Turks..."⁵

And it is also known that Kimmerler, the descendants of Sakas were Turks and they were living in the northeast and east part of Anatolia⁶.

It can be mentioned about Huns, as one of the Turkish nation, which have come to Anatolia after Kimmer and Saka Turks before Islamic religion in chronological order. Because it's known that Huns were making rushes to Anatolia via Caucasian and reached to Urfa between the years of 363 – 367. Another Hun rush was Caucasian was Anatolian campaign on the date of 395. Hun clans around the Don River had reached to Malatya and Çukurova under the command of Basık and Kursık by following Erzurum, Karasu and Fırat Valley route⁸. Akhunlar was named as Kürd and Ekrad – ı Bilasagun in Arabian resources. In fact the word of "Ekrâd – ı Bilasagun" should have to be "Ekrâd- ı bilâ Sükkan" which was expressing nomadic groups. So, this name is more

⁴ Z.Velidi Togan, **Umumî Türk Tarihine Giriş**, İstanbul, 1981.

⁵ Z.Velidi Togan, **Bugünkü Türkeli(Türkistan) ve Yakın Tarihi**, İstanbul, 1942, p.86.

⁶ Yaşar Kalafat, **Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar**, Ankara, 1992, p.21.

⁷ Gyula Nemeth, **Attila ve Hunlar**, translator: (Şerif Baştav), Ankara 1982.

⁸ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, Ankara 1977, p.53.

relevant to the life of style than the properties belong to the group⁹. Another wave of migration to Anatolia by Turks was made by Ağaçeri Turks belong to Huns in 466 and they have settled in Azerbaijan and eastern Anatolia¹⁰. The third immigration move of Turks before Islamic religion had been accepted has been made by Sibirs. These Turks have played on important role in establishment of Turkish state of Hazard¹¹. However it is also known that a lot of Turks have been brought from Turkistan and Horasan region between the years of 756 – 760, had been settled in eastern Anatolia¹². Additionally the join of Bulgaria, Peacenik, Kuman, Uz and Avar Turks who have come to Anatolia before Malazgirt war to Seljuk Turks after the war of Malazgirt, is another indicator of Turkish existence in Anatolia which goes to very old times. Among these Bulgar on Kuman Turks settled in Bingöl and Tunceli has an important effect in the area. Because most of name of these place of Bulgar and Kuman Turks¹³

This region has been dominated by Summaries, Assyrians, Medians, Persians and Lidyas before Islamic religion. In the subsequent periods, Roman Empire and eastern Roman Empires didn't have important effects on Dersim region, which was with in the boundary of eastern Roman Empire after the separation of Roman Empire in to two parts of the date of 395¹⁴. Because Dersim as a natural fortress with the mountainous area, couldn't be completely penetrated by any power.

Another family lived in Eastern Anatolia in the periods of B.C. including Dersim region was Urartian as well. It was understood that Urartian were originally from Turan tribe. Urartian, migrated from motherland to Van region in 9th century B.C. have fought with Assyria, Med and Persians after creating their an national and local culture here and left this area due to weakening of their state, had to take shelter in Hakkari mountains and Dersim's mountainous area. So, it's necessary to mention Urartian in the history of Dersim B.C.¹⁵.

Information about the history of Dersim after Islamic Religion in summary is as follows. The external conquests had begun after the establishment of Islamic state. Arabs have launched

⁹ Abdulhaluk Çay, ,“ Tunceli Mezar Taşları ve Türk Kültüründeki Yeri“, **Türk Kültürü Araştırmaları**, XXI-II/1-2., Ankara 1986, p.8.

¹⁰ Z.Velidi Togan, **Umumî Türk Tarihine Giriş**, İstanbul, 1981. p.333

¹¹ Look at for detailed information pls. Şerif Baştav, “Sibirler”, **Bellekten**, Vol.5, No: 17-18, Ankara 1941.

¹² Yaşar Kalafat, **Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı Karakteri,Dönemindeki İç ve Dış Olaylar**, Ankara, 1992, p.24.

¹³ Look at for detailed information pls. Mehmet Eröz, **Hıristiyanlaşan Türkler**, Ankara 1983.

¹⁴ Look at for detailed information pls. Ömer Kemal Ağar, **Tunceli-Dersim Coğrafyası**, İstanbul 1940, p.26. otherwise look at pls. Hıdır Öztürk, **Tarihimizde Tunceli ve Ermeni Mezalimi**, Ankara 1984, p.l.

¹⁵ İsmet Parmaksızoğlu, **Tarih Boyunca Kürt Türkleri ve Türkmenler**, Ankara 1983, p.10-11.

campaigns to Southeastern Anatolia in the period of the Caliph Ömer (634-644) and reached to Dersim region at the same period. For today, any resource confirming Halid Bin Velid had made the information about the conquest of Dersim hasn't been existed yet¹⁶. One of the rushes in the time of the Caliph Ömer made in 639 but couldn't reach to Tunceli region. This area had been gone in to the Arabs control at the second half of the 7th century¹⁷. Nevertheless, Dersim looks like a natural portress with its mountainous and very steep country couldn't be fully penetrated by any power. It can't be said that Muslim Arabs had fully controlled Dersim during their campaigns to Anatolia. Dersim which was never completely governed even in the periods of Great Roman State and Byzantine, had become a shelter area for the Mu'tezile¹⁸ Christian sects in the Christian religion period and Mu'tezile Muslim sects in the Islamic religion period¹⁹.

In these periods, possession of Dersim had been interchanged frequently between Byzantine and Arabs during their struggle²⁰. Dersim have been gained by Islamic state in the Abbasids period and Hazar Turks have launched campaigns succeeding this period. Caliph Hişam (724-743) couldn't succeed in preventing rushes made by Turks to the area by sending his brother Mesleme²¹. Even though Arabs had regained Dersim and Erzincan regions in the period of Abbasid Caliph Harun Reşid, Arabs and Byzantine's dispute over the region has been continued in the following periods²²

B. History of Dersim During Turkish Domination

A new period has begun in the whole eastern Anatolia with the domination of Seljuks.

Seljuk State has dominated Anatolia after the date of 1071 and Saltuklus (in Nazımiye) and Menguceks (in Pertek, Hozat, Çemişgezek, Ovacık) had dominated the region in the succeeding periods²³ Mengücek, one of these principalities had ruled over the area between 1071 and 1252²⁴.

¹⁶ Ali Kemalî, **Erzincan Tarihi**, İstanbul 1332,p.25-26. Otherwise look at pls. Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**,p.48.

¹⁷ M.Halil Yınanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, Anadolu'nun Fethi**, Vol.1, p.21.

¹⁸ **Mu'tezil** is defined in dictionaries as "a person who leaves the society, leaves a side". So, it's understood from Mu'tezile sect or Mutezile tariqat that the one who opposes the state and state's official religious thought.

¹⁹ Hıdır Öztürk, **Tarihimizde Tunceli ve Ermeni Mezalimi**, p.l. pls. Look at for more information Firuzan Kınal, **Eski Anadolu Tarihi**, Ankara 1987.

²⁰ Bahriye Üçok, **İslâm Tarihi (Emeviler-Abbasiler)**, Ankara 1983,p. 32-111.

²¹ Bahriye Üçok, **İslâm Tarihi (Emeviler-Abbasiler)**, Ankara 1983,p.32-111

²² Bahriye Üçok, **İslâm Tarihi**, p.11, pls. look at for more information Ali Kemalî, **Erzincan Tarihi**, and p. 30.

²³ Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**,p.49,. pls. look at for more information. M. Beşir Aşan, **Elazığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk İskan İzleri**, Ankara 1992, p.88

²⁴ About the subject see, Osman Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul 1980.

After all, full Turkish domination over Harput and Dersim region had occurred in 1087. Çubuk Bey had put an end to Byzantine domination over this area at this date²⁵.

“ History of Dersim ” in the period of coming of Turks to Anatolia and domination of Anatolia by Turks can only be told in the outlines. Any incident directly related to this region hasn't been come across²⁶. But following 1071 Malazgirt victory, principalities period had begun in Anatolia. Turkmen living in Dersim region had been first under the rule of Mengücek principality governing over Erzincan and its suburbs²⁷. Again at the same period Nazımiye and its suburbs was under the control of Saltuklus' domination area.²⁸.

These principalities founded by following the system of Seljuk state were depending on tribes fundamentally²⁹. History of the region during the period of principalities can only be taken in hand in outlines as we mentioned above.

Turkish principalities and tribes in the east of Anatolia have been taken under protection during Anatolia Seljuks period specially by sultan Alaeddin Keykubat and Turkmen tribes, coming from Türkistan and Horasan to eastern cities and partly belong to alaouite sect had spread into the skirts of the mountains around Erzincan, mainly Dersim.

These Turkish tribes speaking Turkish in Seljuks period and Zaza language because of being completely under the effect of tribes in Dersim when they had entered in Dersim and cut off their relations with the other tribes, have taken shelter in the steep mountains of Dersim in conclusion of Mongol Anatolia campaign. The uncountable number of Turkish tribes settled in plains and mountain skirts of Erzincan, Erzurum, Palu and suburbs had escaped and taken shelter in mostly Dersim's mountains covered with hidden oaks and mountainous area around Erzincan. Many of the subdivisions living in Erzincan city had also come to west Dersim at the same period³⁰. Celaledin Harzemşah taken shelter in Dersim region during Mongol Anatolia campaign have been killed in Tunceli and some of beys had later revived against Sultan of Seljuk and taken

²⁵ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1980, p.65

²⁶ Bilal Aksoy, *Tarihsel Değişim Surecinde Tunceli*, Ankara 1985, p.111.

²⁷ “Dersim”, *Türk Ansiklopedisi*, Vol. XIII, Ankara 1966, p. 109.

²⁸ Ömer Kemal Açar, *Tunceli-Dersim Coğrafyası*, İstanbul 1940, p.27.

²⁹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1969, p.199.

³⁰ M. Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Ankara 1983, p.83

shelter in the mountains of Tunceli despite their loyalty at the beginning³¹.

Most of tribes escaping right after the Mongol campaign in 12th century have taken shelter first in Erzincan and later in Dersim region because of the steep and unreachable territory in this period. That's why most of these tribes have believed that they were coming from Horasan³².

People living in Dersim region are connecting their roots to Horasan Turks even today it's possible to take this belief to very old times. It's recorded in some works that many Turks have settled in this region during Abbasids period. Abdullah bin İbrahim, governor of el – Cezire between 756-757 placed Horasan units first to Malatya and next to Adana in 760 during Abbasid period as well. Thus, the date of the coming of Horasan Turks the region has taken down to 8th century³³. But the view, which says most of the tribes living in Dersim have come to this region from Horasan approximately at the year of 1300, is more realistic. Main tribes settled in this region during this period were; Şeyh Horasan, Kureyşan, Hormek, İzoli, Şeydan, Karsan, Millan, Bomasur³⁴.

Nuri Dersimi from Kalan tribe of Tunceli has given this information about this subject:

“ These tribes coming from Horasan to Dersim and their caliphs had begun to spread Alaouite sect. Eba Muslimi Horasani was accepted as a holy person and his book was read hear saying. However Hadjı Bektaş Veli, from the generation of İmam Rıza, the 8th imam of the Caliph Ali's sons, had passed through Erzincan to take refuge in Anatolia due to the pressure of Emevis in the year of 680 of the hegira era and sent some caliphs to Dersim from his side... ”³⁵.

Moreover, Alişir belong to Koçgiri tribe of Tunceli has been saying in one of his poem with these words that Zazas from Tunceli were originally from Horasan. “ Ceddiniz Şeyh Hasan, Şah-ı Horasan ” (our ancestor is Sheikh Hasan and he is the Sheikh of Horasan)³⁶.

³¹ Suat Akgül, **Yakın Tarihimize Dersim İsyanı ve Gerçekler**, İstanbul 1992, p. 14, Celaleddin Harzemşah who took shelter in Dersim at the date of 1231 has been killed by a kurmanç and this event has confronted Zazas and Kurmançs. Zaza Türks has abducted the body of Sultan Celaleddin who was respectful for them and has buried the body to the highness of Dersim mountains and has made this grave a place of pilgrimage. Zazas of Dersim calls this tomb and consequently the mountain Sultan Baba. Rıza Nur, *Türk Tarihi*, Vol.I, İstanbul 1972, p.67. another name is Tacik Baba. Tacik Baba is a sacred visiting place for the Zaza Türks. See Hayri Başbuğ, **Zaza ve Kirmançlar**, Ankara,1984, p. 64.

³² Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, p.82-83.

³³ Şükrü Kaya Seferoğlu-Hayri Başbuğ, **Millî Birlik Bilinci**, Ankara 1985, p. 50-55.

³⁴ Ahmet Turan, **Doğu ve Güneydoğu Anadolu II**, Ankara 1992, p.20.

³⁵ M. Nuri Dersimi, **Dersim Tarihi**, Diyarbakır 1992, p.23-24.

³⁶ Hakkı Naşit Uluğ, **Tunceli Medeniyete Açılıyor**, İstanbul 1939, p.50.

Seyyid Rıza, leader of the riot in Dersim in 1938, had informed the government with a letter that they haven't wanted to be dwelled in another part of Anatolia, but in case of government's unpleasure concerning them, they have wanted to go to Horasan where their ancestors. Had come from. Furthermore Seyyid Rıza had been saying in this letter that

"... if the government has doubt from our service and loyalty then he give permission us to migrate with whole our tribes to Horasan province of Türkistan...". "...şayet hükümet hizmet ve sadakatimizden şüphe ederse âbâ vü ecdâdımızın eskiden Yukarı Türkistan, Horasan vilâyetine bütün mensubini aşiretimizle hicret etmeye himmet buyursun ..."³⁷.

All of this information has been pointing out that, most of the inhabitants in Dersim region had come from Horasan and settled where they were. They definitely believe in this³⁸.

Anatolia was shaken importantly due to riot of Turcoman's dervishes and Mongolian pressure and Dersim and it's surround was also gone under the domination of Mongols following the Köseadağ War in 1243. This region was taken into the İlhanlıs sovereignty after 1250. Tribes escaping from the pressure of this State have been taken shelter in this region during İlhanlı period. Even thought Yeşmut, son of the Hulagu, became the governor of Erzincan and sent an army towards Dersim Turks in 1259, they failed and turned back without any succeeds. Hacı Bektaş Veli, come to Anatolia from Nişabur at the same periods, sent his caliph to Dersim region while passing through Erzincan in 1264 and left very deep impacts on the region³⁹.

Eretna Principality and Mutahharten Emirate have followed the İlhanlı domination in Dersim region and Cadı Burhanettin has captured the region for a short term by captivating the latter⁴⁰.

In 1387, Timor's rushes eastern cities had begun and most of the Turkish clans and Akkoyunlu tribes had taken shelter in Dersim region and around Sivas by escaping in front of Timor's army. The activities of Timor in Anatolia have activated ottoman state, but ottomans had been intimidated completely after the Ankara war in 1402. Fights between tribes and principalities had

³⁷ Yaşar Kalafat, *Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar*, Ankara, 1992 ,p. 24-25.

³⁸ When the mentioned incidents was being talked in T.B.M.M. at 3rd of October 1337 (1921) after the Koçgiri rebellion started on March, 1921, Hasan Hayri Bey, representative of Dersim has started to talk and explained the historical development of the uprising happening in the region. Hasan Hayri Bey's views has been supporting the views about most of the tribes living in Dersim region had come from Horasan region. For further information see *TBMM. Gizli Celse Zabıtları* , Vol. II, Ankara, 1980, p. 252 – 253.

³⁹ M. Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, p.68.

⁴⁰ Yaşar Yücel, *Mutahharten ve Erzincan Emirliği*, Ankara 1982, p.2-8.

begun succeeding. Meanwhile, tribes in Dersim had also fallen out with each other, severe struggles had been waged between Hormekli; Haydaran and Alan tribes around Nazımiye.

Kara Yakup from Hormekli tribe has gathered all Dersim's tribe under his administration later and became İlbeyi (ruler of the city)⁴¹.

Two separate powers have been appeared in eastern Anatolia during the years of Timor's sovereignty. One of these Karakoyunlus has settled around Erzurum, Erzincan, Sivas and Dersim, the other one Akkoyunlus to Diyarbakır region⁴². Both communities have struggled with each other continuously by becoming two main opponent powers as soon as they had settled in eastern Anatolia the dominance of Akkoyunlus has lasted till 1473 and most of the scattered people from Akkoyunlu tribe and their supporters had taken shelter in Ovacık and Pülümür when they were defeated by ottomans at the same date⁴³. Shah İsmail has begun to act at the same time to capture eastern Anatolia after ascending the throne of Akkoyunlus in İran. Meanwhile the tribes of Dersim have the united and occupied important passages for resisting. Although shah İsmail has worked hard to pull the tribe especially in Dersim region to his side, he had failed in establishing a full domination. Ottoman state has eliminated Safari risk, which had threatened him seriously, hardly with Çaldıran victory in 1514⁴⁴. However, most of the tribes punished by Yavuz for supporting shah İsmail have settled in the mountains of Dersim in this period⁴⁵. These tribes withdrawing to Dersim's mountains have forgotten Turkish and Turkish ness and clung to alaouite ship. The only people they had contact were the tribes of Kormanço and Zaza and they have mixed the words they had gotten when they were talking to there tribes to their own language⁴⁶.

The events happened till the establishment of Ottoman State and Timor period has been taken up generally and the history of Dersim during these periods were tried to be explained within this outline.

Even though it has been mentioned in some written sources that ottomans had dominat-

⁴¹ M. Şerif Fırat, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, p.91.

⁴² Faruk Sumer, **Karakoyunlular**, Vol.I, Ankara,1967,p.36-37.

⁴³ Ömer Kemal Açar, **Tunceli-Dersim Coğrafyası**, İstanbul,1940, p.27.

⁴⁴ M.C. Şehabeddin Tekindağ, „ Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi“, **Tarih Dergisi**, No:22, 1967,p.49-76 and its appendixes.

⁴⁵ Suat Akgül, **Yakın Tarihimize Dersim İsyanı ve Gerçekler**, İstanbul 1992, p. 16.; M. Şerif Fırat, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, Ankara 1983, p. 96.

⁴⁶ M. Şerif Fırat, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, Ankara 1983, p. 100-101.

ADMINISTRATIVE STRUCTURE IN THE HISTORICAL PERIOD OF DERSİM

İbrahim YILMAZÇELİK

ed this region in 1506⁴⁷, it's certain that this happened after 1514. If the records relating to Pir Hüseyin Bey's fight with Nur Ali Bey and to be the judge of Çemişgezek are studied it will be understood that the dominance of Pir Hüseyin was not including whole Dersim region⁴⁸. It will be seen that, Bıyıklı Mehmet Paşa has started to extricate caliph Nur Ali, man of Shah İsmail from Çemişgezek region; nevertheless Pir Hüseyin Bey has begun to act without waiting Mehmet Paşa and captured the region.

A lot of Turkmen groups have dwelled in Dersim and vicinity at different times with different causes till 16th century various Turkish clans first of all Yıva, Ağaçeri, Çavundur, Döğeri, Çepni and Eymür have settled in this region till this century. Uluyörük and Bozoklu clans have settled in 16th century. Various Turkish clans first of all Yıva, Ağaçeri, Çavundur, Döğeri, Çepni and Eymür have settled in this region till this century. Uluyörük and Bozoklu clans have settled in 16th century. Boz-ulus Turkomans was among the Turkish tribes having benefit from plateaus of Dersim in this periods⁴⁹.

Even after the establishment of Ottoman dominance in the region fight between the tribes had continued along the whole Ottoman history⁵⁰. However, it's necessary to add the fact that, the government hasn't been interested in the region for a long term and they have tried to prevent the happened events by using force⁵¹.

The history of Dersim in Ottoman period was beginning with the appointment of Pir Hüseyin Bey as ruler of Çemişgezek⁵². The year was 1515 and it is possible to summarize the information about the period from that period till the riots happened in 19th century.

The domination of Pir Hüseyin Bey in the region has been ended with his death and he has left 16 children behind. Kanuni has interfered when fights for power had begun among these children and has separated the region to four sanjaks (subdivision of a province) (Çemişgezek, Mazgirt, Pertek, Sağman) and twelve zeamets⁵³.

⁴⁷ Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, p.53.

⁴⁸ Şeref Han, **Şeref-nâme**, translateor: Mehmet Emin Bozarslan, İstanbul, 1975, p. 213-214.

⁴⁹ " Dersim Maddesi ", **Türk Ansiklopedisi**, Vol. XIII, Ankara, 1996, p. 109, Ahmet Refik, **Anadolu'da Türk Aşiretleri**, İstanbul 1930, p. 2-3. Look at pls. For more information, İsmet Parmaksızoğlu, **Tarih Boyunca Kürt Türkleri ve Türkmenler**, Ankara 1983, p. 22-23

⁵⁰ M. Şerif Fırat, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, p.106-112.

⁵¹ Bilal Aksoy, **Tarihsel Değişim Surecinde Tunceli**, p.179-180.

⁵² Mehmet Ali Unal, **XVI. Yüzyılda Harput Sancağı**, Ankara 1989, p.33.

⁵³ Şerephan, **Şeref-name**, p.194-202; Mehmet Ali Unal, **XVI. Yüzyılda Harput Sancağı**, Ankara, 1989, p.33; M. Ali Unal, « XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı », **Osmanlı Araştırmaları**, XII (1992), p.378-381. Look at pls. For more information. Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, p.54-56.

After this date, sixteen sons of Pir Hüseyin Bey ruled these four sanjaks for a long term⁵⁴.

The influence of Kulu Ağa one of Çarsancak Beys and his sons were after 1788-1789 (H. 1203). Dersim region given to the sons of Pir Hüseyin at this date has been divided into two ca-diship as Ovacık a Sağman and has been tied to Harput sanjak. In this new regulation, towns in Dersim district were accepted as the dependent of Maden-i Hümayun done in 1775. Kaimakams and chief of the sub districts were begun to be appointed among the tradesmen of the community after the date of 1788-1789. Peri sub district was given to Kutlu Ağa coming from Kenar Village of Karaçor sub district belong to Palu as pasture and mountain pasture in the time of Sungur Bey, ruler of Pertek sanjak. After Sungur Bey's death, the sons of the Kutlu Ağa have increased their financial and administrative powers and the sons of Kutlu Ağa were appointed as kaimakam to Pertek, which was transformed into district in 1788.

Kaimakamship of Çemişgezek was given to the Beyzades (sons of beys) and kaimakamships of the other districts were given to the masters of some tribes⁵⁵.

In this manner, local masters have started to get strong in parallel with the weakening of Ottoman State. The admistratorship of the local masters in the region at the last period of Otto-man State has caused big discomfort. Besides the abusement of the influence of the masters and Seyyids over people was another reason of the discomfort.

The abusement of the influence by Ağa (masters) and Seyyids has affected the people of Dersim in bad way⁵⁶.

An important characteristic of Ottoman political and administrative system was not to make any differentiation depending on any system concerning the lands they had. If Ottoman adminis-trative tradition is to be studied, it can be seen that conditions of the region and community were always at first off⁵⁷. So it's possible to see the evidence of the same application in eastern Anatolia region after Çaldıran victory in 1514. After the region had been taken into ottoman dominance, some parts of the rights of local masters had assisted in getting the region into ottoman domi-

⁵⁴ Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, p.54-56.

⁵⁵ Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, p.58-59, In this period, the management of Kaimakamlık in Kazas, the manage-ment of mudurluk in naives have been seen. So, in addition to transferring the information given in history of Der-sim of Mehmet Zülfü Efendi, it should have been meant the people governing the kazas or subunits at that period with the expression of kaimakam and Township Manager.

⁵⁶ Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, p. 58-59.

⁵⁷ Bayram Kodaman, **Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu**, Ankara 1986, p.12.

ADMINISTRATIVE STRUCTURE IN THE HISTORICAL PERIOD OF DERSİM

İbrahim YILMAZÇELİK

nance has been preserved⁵⁸.

In the following periods, first in Kanuni period, by saying “...ellerine verilen kadim temessükler mucebince...” and by way of “...yurtluk ve ocaklık...” privileges of sanjaks had lasted. This exceptional character of eastern and southeastern Anatolia, local character in other words, had lasted till the Tanzimat period with the help of the privileges given by the state⁵⁹.

Dersim region has been committed to Bayburt Sanjak, Diyarbekir Beylerbeyliği in sequence, but the status of the sanjaks in Dersim region has changed frequently within administrative division lasted until Tanzimat⁶⁰. Dersim has been administratively a sanjak committed to Diyarbekir and Erzurum Beylerbeyliği during Ottoman period and later committed to Çemişgezek, Pertek and Sağman Beys as has and zeamet. Dersim has been conducted under the control of beys away from the effects of central authority within the period until Tanzimat⁶¹. Dersim has become a town ruled from Hozat in 1848 but government couldn't have achieved a full authority over Dersim. It was seen that the chiefs like Sheikh Hüseyin, Gülabi, Mansur and Sheikh Süleyman had dominated the administration after 1860 and Hüseyin Bey had been appointed as kaimakam to Pülümür, Gülabi Bey to Mazgirt in 1875. Consequently, in the administrative division after Tanzimat, ağas and sheiks have been appointed to Dersim and this had caused not to establish authority in the region⁶². A new regulation has been done with Vilâyet Nizâmnamesi between 1864 – 1867 and the influence and domination of local beys in the region has been reduced with such precautions. Getting the statue of the region as city in 1880 has provided some governmental influence. But “because of the insufficiency of the incomes to the expenses “ it has been turned back to its old position sanjak and committed to Mamurat-ül Aziz city with “Îrâde-i Şâhâne” in 1888. This sanjak was administratively compromising the towns of Hozat as the capital, Çemişgezek, Çarsancak, Mazgirt, Pertek, Kuzuçan, Ovacık, Pah, Kızılkilise (Nazımiye) and Dersim has carried on this position as a sanjak until the collapse of Ottoman State⁶³.

The uprising seen in the second half of 19th century have constituted the most important feature of the history of the region. Because of the position which Ottoman State had been in during this century. The tribes have increased their brigandage and public disorder has reigned with the

⁵⁸ Nazmi Sevgen, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara 1982, p.42.

⁵⁹ Bayram Kodaman, *Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu*, p.14.

⁶⁰ Look at pls. For more information. Bilal Aksoy, *Tarihsel Değişim Surecinde Tunceli*, p.183-189.

⁶¹ İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, Ankara 1995, p. 123 – 138.

⁶² Suat Akgül, *Yakın Tarihimizde Dersim İsyanı ve Gerçekler*, İstanbul, 1992, p. 16-17.

⁶³ Fethi Ülkü, “XIX. Yüzyıl Sonlarında Bugünkü Tunceli'nin Durumu”, *Yeni Fırat Dergisi*, Elâzığ, Nisan 1964, No: 22, p.18-19 (18-20).

ADMINISTRATIVE STRUCTURE IN THE HISTORICAL PERIOD OF DERSİM

İbrahim YILMAZÇELİK

administrators' arbitrary manners. The state could have assured a temporary calm by exiting the creators of disorder, collected the taxes partially, but couldn't have recruited⁶⁴. It's necessary to hang the main reason of the uprisings happened in the 19th century in the region on the preserving the tribal life for a long time in region⁶⁵. Because this feudal structure in Dersim has always caused to form a threat against the central authority with the forcing of feudal lord in power and his main supporters Ağa and Seyyid, and this threat has caused various uprisings.

Some of the tribes in Dersim have rebelled during Ottoman – Russian War in 1877- 1878. Military barracks had been built in Hozat and Mazgirt both between the years of 1860 – 1877 and some administrators except from the local ones had been appointed to the region. But, ağas in the region have promised help to Russians in Ottoman – Russian War in 1877 –1878 with the worry of the weaking of their power and the tribes of Dersim have ruined the military barracks in Mazgirt and Hozat by assaulting⁶⁶. Even though Ali Şefik Paşa was sent to the region in 1890 to prevent these activities, no results have been achieved⁶⁷. The disorders in the region between the years of 1893 – 1905 have been continued and the state has send Müşir Zeki Paşa to the region in 1896. Zeki Paşa has prepared a report for the amelioration of Dersim by taking some precautions. In this report, in summary, it has been pointed out that; geographical position of the region had obstructed the founding of central authority, schools had to be constructed and opened a strong military organization should have to be formed and the unity among the tribes should have to be prevented⁶⁸. Zeki Paşa has sent the children of some tribes' leaders to some tribal schools in Istanbul and has made the leaders of tribe loyal to the state by rewarding them. In this way, he has left the attempts of the Dersim's tribes for dominating Elazığ, Malatya and vicinity without any result⁶⁹. Consequently, a comparatively temporary peace in the region was assured from that date till the year of 1905. But the crisis occurred in the structure of Ottoman State has been spread out generally in the beginning of 20th century and has effected Dersim as well. We can count as below among the main reasons of the uprisings in Dersim region in this period that; not to be included by the Hamidiye Regiments (Hamidiye Alayları)formed by the II. Abdülhamit of this region, to make some distinctions between the sects and the most important one is not to accept to be under any authority after a long term away from the state authority by the people of the region. Thus the

⁶⁴ Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, p. 62-63.

⁶⁵ Hakkı Naşit Uluğ, **Tunceli Medeniyete Açılıyor**, İstanbul, 1939, p.121.

⁶⁶ Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, p.65; see also Suat Akgül, **Yakın Tarihimizde Dersim İsyanı ve Gerçekler**, p.21.

⁶⁷ Nuri Dersimi, **Dersim Tarihi**, p.80-81.

⁶⁸ **Dersim**, T.C. Dahiliye Vekâleti Jandarma Umum Kumandanlığı III, IKS-No:55058 transferred by Vecihi Timur-oğlu, **Dersim Tarihi**, Ankara 1991, p.14.

⁶⁹ Nuri Dersimi, **Dersim Tarihi**, p. 81. see also. Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, p.68-69.

ADMINISTRATIVE STRUCTURE IN THE HISTORICAL PERIOD OF DERSİM

İbrahim YILMAZÇELİK

reactions against the authority have caused the uprising activities in places⁷⁰.

In 1907 Ali Çavuş the chief of the Kurayşan tribe has raided the villages of Kığı, Koçuşağı tribe has raided Hozat, Samuşağı and Resikuşağı tribes have raided Kemah and Çemişgezek vil-lages⁷¹. Then Neşet Paşa has been charged with the duty of preventing the uprising. The rebels have been dispersed but a certain result couldn't have been achieved. While all these events were happening, the seriousness of the situation has increased when it was appeared that the peo-ple from Dersim had obtained weapons from outside with the help of Armenians. In 1908, the tribes of Karaballı, Ferhatuşağı and Resik, which had completed their preparations, have rebelled again. The uprising has spread out in short time and it has been very effective in Çemişgezek and Erzincan regions. Although this uprising has spread out in a wide area, any certain result couldn't have been achieved⁷². But "20.000 mauser rifles 12 cannons, 300 mules, 500 horses, a lot of mil-itary equipments and ammunitions " have been acquired by the tribes in the region⁷³.

General pardon was declared for the crimes before 23rd of July 1908 after the declaring of Meşrutiyet (constitutional monarchy) however, it's possible to learn from the thoughts of Şakir Paşa appointed in the region that full public order couldn't be provided. Şakir Paşa was express-ing his thoughts in summary that

"...Dersim has engaged in banditry for a long time, nevertheless military operations couldn't have been so successful, the problem wouldn't be solved by the killing and the exiling of the chief of the tribes, because new ağas have been appeared in each time, the main reason of the brigand-age in the region was the poverty and legalizing by all means was necessary..."⁷⁴.

A temporary calling in the region has been provided of the declaration of Meşrutiyet and state has carried out the policy of İdare-i Maslahat in this period. In spite of some disorders have been seen in the region in 1911, 1912 and 1914, the situation hasn't been so serious. In this peri-od the nephew of Dersim the tribe of Ferhatuşağı in 1914 and the tribes of killed mayor rebelled when it was attempted to grab the doer. Some tribes in Dersim have cooperated with Armenians and Russians in following of 1913, 1914 and emerge of World War I⁷⁵. Russia already prepared the

⁷⁰ Bilal Aksoy, **Tarihsel Değişim Surecinde Tunceli**, p.205

⁷¹ Burhan Özkök, **Osmanlı Döneminde Dersim İsyancıları**, İstanbul 1937, p.7.

⁷² Look at pls. For more information. Burhan Özkök, **Osmanlı Döneminde Dersim İsyancıları**, İstanbul, 1937, p.22; Nuri Dersimi, **Dersim Tarihi**, p. 82-88; Suat Akgül, **Yakın Tarihimize Dersim İsyancıları ve Gerçekler**, p.24.

⁷³ Nuri Dersimi, **Dersim Tarihi**, p.88.

⁷⁴ Hakkı Naşit Uluğ, **Tunceli Medeniyete Açılıyor**, p.130.

⁷⁵ Nuri Dersimi, **Dersim Tarihi**, p. 113-114.

Balkan alliance secretly has started the activities that would result with the Kürd problem against ottoman state in the east because of the Balkan War, and hasn't hesitated to hand out weapons to these people⁷⁶. Besides we already know that Armenians either before or after World War I have been really in an activity to pull the people living in this region to their side⁷⁷. But entering of Russian units to Pülümür and their attempts to make some rapes with the help of Armenians have caused the tribes in Dersim to be against Russia. Subsequently the tribes have captured some weapons and ammunitions by attacking to Russians and they have fought against the Czar's army with Ali İhsan Paşa⁷⁸.

II. Administrative Structure and Managers

A. Until The First Half Of 19th Century

Tunceli in eastern Anatolia region is a small city among Bingöl on the east, Malatya on the west Erzincan on the north, Erzurum on northeast and Elazığ in the south. Dersim name, which was given to this city till 1938 or Tunceli name, contains these areas.

The oldest settlement centers of the region within the historical periods are Hozat, Çemişgezek, Mazgirt, Pertek and Sağman and these regions are known as Dersim in history. Dersim has been separated into two parts basically within the historical periods:

1. West Dersim: Includes the kazas of Hozat, Çemişgezek, Pertek, Ovacık, Kemah, Gürcanis and Kuruçay.

2. East Dersim: includes the kazas of Mazgirt, Kığı, Çarsancak, Nazımiye and Pülümür⁷⁹.

After this region had been taken into Ottoman dominance some parts of the rights of local masters who had assisted in getting the region into the ottoman dominance have been pre-

⁷⁶ As a result, Russians have distributed 60.000 rifles to Armenians and Kurds in Bayezıd and vicinity. See Ahmet Halaçoğlu, **Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-13)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993, p.20.

⁷⁷ For further information see, Hayrı Başbuğ, **Kürt Türkleri ve Fanatik Ermeni Faaliyetleri**, Ankara 1984, p.18-24. see also about " Dersimlilerin Rus ve Ermenilerle İşbirliği ve Neticesi " Nuri Dersimi, **Dersim Tarihi**, p.89.

⁷⁸ Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, p.70-71.

⁷⁹ Mehmet Zülfü , **Dersim Tarihi**, (prepared for publishing by: Ahmet Halaçoğlu, İbrahim Yılmazçelik), Ankara 1994, p.81-82.

served⁸⁰. In the following periods, first in Kanuni period, by saying “...ellerine verilen kadim temessükler mücebince...” and by way of “yutluk ve ocaklık” privileges of sanjaks has lasted. These privileges given by the state have been lasted till Tanzimat period⁸¹. But the subject of how valid it is for Dersim region needs to be proved for the time being. It’s not well known either that there are “yurtluk – ocaklık or malikane” in some places except Çemişgezek, Pertek, Sağman and Mazgirt sanjaks.

It’s seen that Dersim region has been committed to Diyarbakir and Erzurum sanjaks during Ottoman dominance. However, administrative status of sanjaks has been changed frequently within the time until Tanzimat⁸². The lands in this region has been organized by taking Diyarbakir as center when Diyarbakır province had been organized as the fifth province in the organization of ottoman administration in 4th of November 1515⁸³. When specially administrative organization of Diyarbakir province has been examined, (12) it’s well seen that all eastern Anatolia has been gathered together⁸⁴. But with the organization of Erzurum province⁸⁵ after a while, in 1533, some places on the north of Diyarbakir province were committed to this province⁸⁶. After this date the places counted in Dersim region have been in Diyarbakir and Erzurum province.

Pertek and Sağman with the status of “yurtluk – ocaklık”, Çemişgezek with the status sanjak given by “mülkiyet üzere” were committed to Diyarbakır province in 1516⁸⁷. The condition of being committed to Diyarbakır province of Pertek, Sağman and Mazgirt sanjaks has lasted including the first half of 19th century⁸⁸.

Even though Çemişgezek sanjak was given to Pir Hüseyin Bey following Çaldıran War, it was not inherited by the sons of Pir Hüseyin as a property of Hacı Rüstem Bey his father and old ruler of Çemişgezek and only some zeamets in sanjak has been given to his sons to be used as “mülkiyet üzere”. Çemişgezek sanjak was given to the sons of Pir Hüseyin Bey Again after the date of 1566 by being separated into four sanjaks; Mazgirt, Sağman, Pertek and Çemişgezek⁸⁹.

⁸⁰ Nazmi Sevgen, **Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Türk Beylikleri**, Ankara 1982, p.42

⁸¹ Bayram Kodaman, **Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu’nun İdari Durumu**, Ankara 1986, p.12.

⁸² Bilal Aksoy, **Tarihsel Değişim Surecinde Tunceli**, Ankara 1985, p.183-189.

⁸³ İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır**, Ankara 1995, p.8.

⁸⁴ Nejat Göyünç, “Diyarbakır Beylerbeyliğinin İlk İdari Taksimatı”, **İstanbul Univ. Edebiyat Fak. Tarih Dergisi**, No: 23 (1969), p.27-30.

⁸⁵ Tuncer Baykara, **Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I**, Ankara 1988, p.96-97.

⁸⁶ İbrahim Yılmazçelik, **XIX.Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır**, p.8.

⁸⁷ M. Ali Unal, **XVI. Yüzyılda Harput Sancağı**, Ankara 1989, p.33.

⁸⁸ İ. Yılmazçelik, **XIX.Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır**,p.124-134.

⁸⁹ M. Ali Unal, **XVI. Yüzyılda Harput Sancağı**, p. 33.

ADMINISTRATIVE STRUCTURE IN THE HISTORICAL PERIOD OF DERSİM

İbrahim YILMAZÇELİK

Çemişgezek sanjak has been called Çarsancak because of being separated into four sanjaks and this name as become “alem” to Pertek town later⁹⁰. The status of being a sanjak by “mülkiyet üzere” of Çemişgezek sanjak has ended between the date of 1565 – 1566 and it has become a classic ottoman sanjak after this date⁹¹.

Kuzican (Pülümür) sanjak has been transformed into classic Ottoman sanjak while it was in the status of “ocaklık”. Kuzican sanjak has been also committed to Erzurum province in administrative organization for a long period (16th century – 19th century) with the towns of Kemah, Kuruçay and Gürcanis, which we met, had in Dersim region along historical periods⁹².

When we look to the administrative organization in 16th and 19th century Çemişgezek and Sağman sanjaks were seen as committed to Erzurum province on some dates⁹³. Meanwhile it has been determined that specially Çemişgezek and Sağman were committed mostly to Diyarbakır province⁹⁴.

We can say in short about administrative organization which we have tried to study so far that; Çemişgezek, Pertek, Kemah, Gürcanis, Kuruçay, Mazgirt, Kiğı, Çarsancak and Kuzican sanjaks which were farming Dersim region have been located in administrative organization of Diyarbakır and Erzurum provinces between 16th and first half of 19th century as it was tried to be expressed above.

A question related to the kazas of Çarsancak, Çemişgezek, Karaçor, Gürcanis and Karaçay mentioned within Dersim region at the beginning of 19th century has been appeared as well. This was the establishment of “Maden-i Hümayun Emaneti” nin 1775 and the turmoil appeared in

⁹⁰ Şerefhan, *Şerefname*, p.194. see also Mehmet Zülfü, *Dersim Tarihi*, p.54-55. there were sixteen sons of Pir Huseyin Be, these were ;

1. Mehmet Bey; ruler of Mazgirt sanjak	7. Muhsin Bey	13. Gulabi Bey
2. Ferruḡad Bey; ruler of Mazgirt sanjak	8. Yakup Bey	14. Suleyman Bey
3. Rustem Bey; ruler of Pertek sanjak	9. Keykubat Bey	15. Haydar Bey
4. Keyhusrev Bey; ruler of Sağman sanjak	10. Keykavus Bey	16. Allahverdi Bey
5. Pilten Bey; ruler of Mazgirt sanjak	11. Perviz Bey	
6. Yusuf Bey	12. Behlul Bey	

⁹¹ Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete*, İstanbul, 1978, p.36-37. see also Mehmet Ali Unal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, p.33.

⁹² Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete*, p.36-37.

⁹³ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, p.99-104.

⁹⁴ İbrahim Yılmazçelik, *XIX.Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, p.124-134.

administrative status of these towns⁹⁵. Gürcanis and Çarsacak sanjaks was mentioned among the sanjaks had tax for providing log and coal to Keban mine and capital to the administration of mine before 1775⁹⁶.

Specially sending of fermans about behaviors of “Maden Eminleri” as “...ber – vechi istiklal...” committed to Maden Emaneti between the date of 1775 – 1850 have created some turmoils in administrative field⁹⁷. Çemişgezek, Sağman, Pertek, Mazgirt, Kuruçay, Gürcanis and Kemah kazas were within “ maden –i hümayun merbutatı ” in this period. These kazas were committed to Diyarbakir province administratively. Making the duty of Maden Eminliği of the governor of Diyarbakir province at the same time during this period has created some problems. But, Maden –i Hümayun was a financial unit; the kazas mentioned in Dersim region were committed to Diyarbakir province administratively⁹⁸.

This formal in the administrative field of Ottoman period, has been tried to be corrected in the second half of 19th century.

B. 19th Century Second Half of the Administrative Structure and Managers

Some reforms have been made in the whole country in administrative, financial and social fields with the declaration of Tanzimat in Ottoman State. Nevertheless, the reforms made in the management right after Tanzimat Ferman, couldn't have been put in the application on every side of the country at the some time.

Some sanjaks in the region named Dersim were small settlement units of not much importance within the time passing until the first period of 19th century. It's necessary to take up the innovations made in management in Diyarbakir province at the beginning. It can be mentioned after this statement about some administrative arrangements in Dersim region after the date of March 1845 the date of being covered of Diyarbakir province by Tanzimat⁹⁹.

⁹⁵ Fahrettin Tızlak, **Keban ve Ergani Yöresinde Madencilik**, Fırat Univ. Institute of Social Science, Unpublished Thesis of Doctors, Elazığ 1991, p. 25-31.

⁹⁶ F. Tızlak, **Keban ve Ergani Yöresinde Madencilik.**, p.45.

⁹⁷ İbrahim Yılmazçelik, **XIX.Yuzyılın İlk Yarısında Diyarbakır**, p.132.

⁹⁸ Look at pls. For more information. İ. Yılmazçelik, **XIX.Yuzyılın İlk Yarısında Diyarbakır**, p.130-137.

⁹⁹ İbrahim Yılmazçelik, **XIX.Yuzyılın İlk Yarısında Diyarbakır**, p.182.

Some applications wanted to be applied in the country in general were tried to be put into practice as well with the insertion of Diyarbakir province in Tanzimat in 1845. But applying this has not been easy when it was confronted with the opposition of the people possessing the land specially as "...yurtluk ve ocaklık..."¹⁰⁰. After Tanzimat, Dersim region was put in a new regulation concerning administration. Stability couldn't have been provided for a long time in the region because of the opposition of the tribes to the innovations tried to be applied since 1848 by Ottoman State.

The most important change made in the region after Tanzimat was the forming of Harput province after a while by separating Harput sanjak and Maden –i Hümayun Emaneti from Diyarbakir province in 1845¹⁰¹.

As it was understood from a ferman dated 20th of September 1845, a separate mutasarrıflık has been formed by splitting of some kazas committed to Harput and Maden -i Humayun Emaneti from Diyarbakir province¹⁰².

On 1st of April 1846 Harput has been become a separate province after a short time¹⁰³. Dersim should have been committed to Harput province after this date.

There is no document in our hand about the certain date of the formation of Dersim sanjak. The only information on this subject was the record in Mamurat-ül Aziz Salnamesi dated hegira 1310 (1892 – 1893). It was clarified here with the information that;

"...Dersim mutasarrıflığının makarr-ı merkezi vilayete (Harput) 12 saat mesafede kâ'in Hozat kasabası olup 'adî bir karye iken Dersim'ce Mebde-î Islahât olan 1264 (1847-1848) senesinde 'asâkir-i şahânenin vürûduyla bir kışla te'sîs ve o sırada Dersim Sancağı nâmiyle mutasarrıflık teşkil ..." ¹⁰⁴.

But Dersim sancak has to be formed in 1848. Because important changes have been made

¹⁰⁰ Musa Çadırcı, **Osmanlı Türkiyesi Yönetimde Yenilikler**, Ankara Univ. DTCF., Unpublished Thesis, Ankara, 1979, p.48. Ayrıca bkz. M. Çadırcı, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler (1840-1856)", **Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler**, Ankara 1985, p.99-101.

¹⁰¹ İbrahim Yılmazçelik, "1840-1850 Yıllarında Harput", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, No: 52, p.125.

¹⁰² Archives of Primary Ministry, **Cevdet Dahiliye** No:13142.

¹⁰³ Ahmet Aksın, **XIX.Yüzyılda Harput (1833-1876)**, Fırat Univ. Institutes of Social Sciences, Unpublished Doctora Thesis, Elazığ 1995,p.5.

¹⁰⁴ **H. 1310 Tarihli Ma'mûretü'l-Azîz Salnamesi**, p.242. See also **H. 1312 Tarihli Ma'mûretü'l-Azîz Salnamesi**, p.227.

ADMINISTRATIVE STRUCTURE IN THE HISTORICAL PERIOD OF DERSİM

İbrahim YILMAZÇELİK

in the administrative structure of Diyarbakir province in the same time ¹⁰⁵. Dersim sancak was committed to Harput province after this date¹⁰⁶. From an irade dated 24th of April 1849 about appointment kaimakam to Dersim sancak, it has been understood that, İbrahim Bey, kaimakam of Dersim sancak was appointed in the direction of “ ... Harput eyaleti meclisi kebirinden bi’t – Tanzim Harput valisi devletlü paşa hazretleri tarafından ba – tahrirat irsal kılınan mazbata...”¹⁰⁷.

Sanjak center was made as Hozat when Dersim sanjak was formed in 1848¹⁰⁸. As it was understood from a memorandum with the date of 8th of January 1849, a barracks has been wanted to be built to the place named Ovacık and it has been accepted by sending the expense books¹⁰⁹.

But it was mentioned in a presentation written by Anadolu Ordusu Müşiri on 14th of may 1849, and was given up of this by saying “ ...Ovacık nâm mahalle bir bâb kışlanın inşası mûktezâ-yı irâde-i seniyye ise de oranın havası gayet kötü...” the barracks has been asked to be built in Hozat that has better weather and water by mentioning the bad weather in Ovacık and the miserable conditions of soldiers in the mentioned presentation¹¹⁰. Live wise, that barracks was built on the date of 1850¹¹¹.

Dersim sanjak was formed in 1848 and committed to Harput province. As it was understood from the summary of written document with the date of 13th of November 1848 it was mentioned that Dersim, Kuzican and Mazgirt were big places whole sole by uniting Koçgiri tribe as one sanjak and one kaimakamship. Meanwhile as the kazas of Kemah, Gürcanis and Kuruçay located between Koçgiri and Dersim and of the towns of Maden –i Hümayun was accepted as an obstacle for uniting Koçgiri and Dersim, these kazas were joined to Dersim sanjak. According to this situation, Dersim sanjak was asked to be committed to one of Diyarbakir or Harput province¹¹².

Even though Dersim sanjak was committed to Diyarbakir province in the direction of this

¹⁰⁵ With the change on December 1847 in the administratative structure of Diyarbakir Province, new province was consist of first Diyarbakır, and Van, Muş, Hakkari Sanjaks, Cizre, Bohtan and Mardin Kazas. For further information see İbrahim Yılmazçelik”1840-1850 Yıllarında Harput”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, No: 52, p.138.

¹⁰⁶ Ahmet Aksın, **XIX.Yüzyılda Harput (1833-1876)**, p.5

¹⁰⁷ Archives of Primary Ministry, **İrade Meclis-i Vâlâ**, No:18357

¹⁰⁸ Archives of Prime Ministry, **İrade Dahiliye**, No: 13263

¹⁰⁹ “... Ovacık Harput Eyâletiyle Erzurum Eyâletinin vasatında vâkî’ olmasıyla orada dâ’îma mikdâr-ı kâfi ‘asker bulunması lâzımeden ve bu cihetle kışla icâb ideceği ...”. “...Ovacık nâm mahalle 800 kîse mikdarı mesârifıyla iki taburluk kargîr bir kışlanın inşâsıyla...” Archives of Prime Ministry, **İrade Meclis-i Vâlâ**: No: 3542.

¹¹⁰ Archives of Prime Ministry, **İrade Dahiliye**, No: 11639.

¹¹¹ Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, p.91.

¹¹² Archives of Prime Ministry., **A. MKT, MVL**, File: 10, Row: 85. (Archives of Prime Ministry Bâb-1 Alî Evrak Odası Sedaret Evrakı Meclis-i Vâlâ.)

ADMINISTRATIVE STRUCTURE IN THE HISTORICAL PERIOD OF DERSİM

İbrahim YILMAZÇELİK

view for a while¹¹³, it has lasted very short and Dersim sanjak was included again to Harput province because it was closer to Harput with an irade dated 6th of July 1851¹¹⁴. Applications relating to constitute kazas from tribes were well – known in ottoman administrative structure¹¹⁵. In the some way, Koçgiri tribe committed to Dersim sanjak was accepted as a kaza and was taxed after 1848. Sancak – Kaza has put a new administrative regulation into practice after 1842 and “...kaza müdürleri...” has been formed after abolishing “...muhasıllık...”. The idiom of kaza has acquired shape as an administrative unit; kaimakams in sanjaks center and kaza müdürleri in the other kazas have become a matter of primary importance¹¹⁶. Kaimakam to the central Dersim kaza and müdürler to the other kazas of were appointed after 1848. Meanwhile müdür was also appointed to Koçgiri tribe accepted as kaza. It was found from the presentation dated 27th of May 1849 that the Müdür of Koçgiri tribe was Hüseyin Bey at the time being talked of¹¹⁷.

The administrative organization of Dersim sanjak between 1848 – 1851 was like that¹¹⁸.

1. Dersim (Hozat) sanjak
2. Gürcanis Kazası
3. Kuruçay Kazası
4. Ovacık Kazası
5. Mazgird Kazası
6. Kuzican Kazası
7. Koçgiri Kazası (Tribe)
8. Kemah Kazası

¹¹³ Archives of Prime Ministry *İrade Meclis-i Vâlâ*, No: 5817

¹¹⁴ Archives of Prime Ministry., *İrade Meclis-i Vâlâ*, No: 7106.

¹¹⁵ About the applications appeared as the result of Turkish migrant life see Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi**, İstanbul, 1979, Vol. II, p.83. İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır**, p.128-129.

¹¹⁶ Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, Ankara,1991, p.10-22 and 225-240.

¹¹⁷ Archives of Prime Ministry., *İrade Meclis-i Vâlâ* No: 3957. About Koçgiri Kaza. See Archives of Prime Ministry., *İrade Meclis-i Valâ*, No: 5817.

¹¹⁸ Resources benefited for preparing this table; **BA, D. CRD** (Archives of Prime Ministry Bâb-ı Defteri Ceride Odası)., General: 40719, Special: 848; **ML.VRD** (Maliye Nezareti Varidat Defterleri), No: 2335, **Cevdet Dahiliye**, No: 14542., *İrade Dahiliye*, No: 13263, *İrade Meclis-i Vâlâ*, No: 20503, *İrade Mevadd-ı Dahiliye* No: 39457.

ADMINISTRATIVE STRUCTURE IN THE HISTORICAL PERIOD OF DERSİM

İbrahim YILMAZÇELİK

As it was understood from the administrative division above Çarsancak kaza that was necessarily be within Dersim sanjak has been in the Maden – i Hümayun sanjak committed to Harput province at that time¹¹⁹.

As it was understood from a presentation related to kaimakamship of Dersim and military matters it was added by saying at that time “... Dersim Sancağı'nın hûsn-i idare ve inzibâtı zımında ve kurb ve civâr olan Çarsancak Kazası livâ-i mezbûra ilâve....”¹²⁰ Çemişgezek kaza was among the sanjaks committed to Harput¹²¹.

The administrative division of Dersim sanjak between 1851 – 1867 was formed like this:¹²²

1. Dersim (Hozat) Sanjak
2. Kuruçay Kazası
3. Gürcanis Kazası
4. Çarsancak Kazası
5. Koçgiri Kazası (Tribe)
6. Kemah Kazası
7. Ovacık Kazası
8. Mazgird Kazası
9. Kuzican Kazası

Çemişgezek was also committed to Harput sanjak between these dates. Dersim sanjak was also committed to Harput province between 1851 – 1867¹²³. But the center of sanjak was sided to Kemah kaza at that time. And expression like

“...Ovacık ve Çarsancak kazalarında bu aralık ‘asâkir-i nizamiye olmadığından ve Kemah

¹¹⁹ Ahmet Aksın, *XIX.Yüzyılda Harput (1833-1876)*, p.6.

¹²⁰ Archives of Prime Ministry., *İrade Meclis-i Vâlâ*, No: 8431

¹²¹ Ahmet Aksın, *XIX.Yüzyılda Harput (1833-1876)*, p.8

¹²² Archives of Prime Ministry., *Maliyeden Müdevver*, No: 13190; *ML-VRD*, No: 3057; *İrade Meclis-i Vâlâ*, No: 11388, No: 13735; *İrade Dahiliye*, No: 23611; No: 28195. *İrade Meclis-i Vâlâ*, No: 18501, No: 19229. *Cevdet Maliye* No: 9377. see also *H. 1273 Devlet Salnamesi*, transferred by: Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, Ankara 1988, p.255-256.,

¹²³ Archives of Prime Ministry *İrade Dahiliye*, No: 18356 *İrade Meclis-i Vâlâ* No: 14863, No: 20339.

Kazası'nın makarr-ı kaimmakamî ittihâz kılınmasından nâşî..."

in a presentation dated 17th of March 1855 has been confirming the sliding of sanjak center from Hozat to Kemah¹²⁴.

As it was understood from a written document dated 5th of January 1858 repairment of the barrack and the building of kaimmakam was completed at that time and three companies of soldier an two cannons from 1st battalion of şeyhaneci belong to 1st infantry regiment in Harput has been sent to Hozat¹²⁵.

In 1859 the center of Dersim sanjak has been Ovacık kazası this time. On a document dated 4th of March 1859, the expression of "... Dersim Sancağı'nın makarrı bulunan Ovacık Kazası..."¹²⁶ and the expression of "...kaza-i ovacık res -i liva..." mentioned in "the notebook of the expenses of Dersim sanjak" dated hegira 1276 (1860 – 1861) have been confirming this information¹²⁷.

New regulations tried to be located in Dersim sanjak since 1848 has begun to get a favorable result in 1867. Likewise, in an irade dated 23rd of July 1867, it was recorded that the census in Kuzican (Pülümür) kaza has been completed and Mazgirt and Ovacık kazas have been asking officers for the census¹²⁸.

Mamurat-ül Aziz province has been transformed into sanjak by being committed to Diyarbekir province in 1867¹²⁹. Mamurat-ül Aziz sanjak has been transformed into a separate mutasarıflık by departing from Diyarbekir province with a new administrative regulation made in 1875. Dersim is again transformed vilayet in 1878¹³⁰.

The changes determined in the administrative situation of Dersim sanjak between 1867 – 1878 was like this: a new administrative regulation has been made between 1864 – 1867 and the law of İdare – i Vilayet has been made at the end of 1864¹³¹.

¹²⁴ Archives of Prime Ministry, *İrade Meclis-i Vâlâ*, No: 15294. 23rd February 1859 it's also understood from a presentation dated 23rd of February 1859 that the center of sanjak was not Hozat "... Dersim Sancağında kâ'in Hozat nâm mahallin muahharen dahî makarr-ı kaimmakamî ittihâz kılınmasından dolayı ...". see Archives of Prime Ministry., *İrade Meclis-i Vâlâ*, No: 18363.

¹²⁵ Archives of Prime Ministry *İrade Dahiliye*, No: 26038.

¹²⁶ Archives of Prime Ministry., *İrade Meclis-i Vâlâ*, No: 18061

¹²⁷ Archives of Prime Ministry, *Cevdet Maliye*, No: 9377

¹²⁸ Archives of Prime Ministry *İrade Mevadd-ı Dahiliye* No: 39457.

¹²⁹ **H. 1301 Tarihi Ma'mûretü'l-Azîz Salnamesi**, s.97. see also Ahmet Aksın, **XIX.Yüzyılda Harput (1833-1876)**,. p.10.

¹³⁰ Ahmet Aksın, **XIX.Yüzyılda Harput (1833-1876)**, p.10.

¹³¹ Tuncer Baykara, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I**, Ankara 1988, p.130.

ADMINISTRATIVE STRUCTURE IN THE HISTORICAL PERIOD OF DERSİM

İbrahim YILMAZÇELİK

Çarsancak, Ovacık, Mazgirt and Kuzican kazas were committed to Erzurum Vilayeti and to Erzincan sanjak consequently according to Vilayet Nizamname dated 1867¹³². it is possible to make conclusion that Kuzican Mazgirt, Ovacık and Çarsancak kazas were committed to Erzincan sanjak from a presentation wrote to Sadaret Makamı by Mustafa Paşa Governor of Erzurum related to the population of Dersim kazas dated 23rd of July 1867¹³³.

Meanwhile, the other kazas in Dersim vilayeti Dersim has been vilayet with Hozat as the center in 1880¹³⁴. Hozat, which was the center of Dersim sanjak in 1848, has regained its old position after sliding of the center of sanjak from here. But a lot of new houses, 2 baths 5 cafes and additionally 1 mosque and 1 Rüştiye School have been built in Hozat after being in center of newly formed Dersim vilayeti in 1880¹³⁵.

The firs governor of Dersim vilayeti in 1880 was Fikri Paşa¹³⁶. The admistirative division of Dersim vilayeti at that date was like this:¹³⁷

1. Dersim (Hozat) Vilâyet
2. Mazgird Sancak
3. Kızılkilise (Nazımiye) Kazası
4. Pah Kazası
5. Çarsancak Kazası
6. Çemişgezek Kazası
7. Ovacık kazası

Dersim vilayeti has lasted nearly ten years, but at 13th of may 1888 was committed to Harput Vilayeti, as a mutasarrıflık by being abolished because of “...vilayet –i umumi ve hususi varidatı teşkilatı masrafını bile korumadığından...” at the same date ¹³⁸.

¹³² Vecihi Tönük, **Türkiye’de İdari Teşkilatın Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Durumu**, Ankara 1945, p.166.

¹³³ Archives of Prime Ministry, *İrade Mevadd-ı Dahiliye*, No: 39457.

¹³⁴ Dah. Vek. Jan. Umum Kom., *Dersim*, p. 57.

¹³⁵ **H. 1310 Tarihli Ma’mûretu’l-Aziz Salnamesi**, p.242-243. **H. 1312 Tarihli Ma’mûretu’l-Aziz Salnamesi**, p.227-228.

¹³⁶ **Dersim**, T.C. Dahiliye Vekâleti Jandarma Umum Kumandanlığı ,III,IKS-Sayı:55058, p.57.

¹³⁷ Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, p. 91.

¹³⁸ **Dersim**, T.C. Dahiliye Vekâleti Jandarma Umum Kumandanlığı ,III,IKS-Sayı:55058, p. 57. see also Ahmet Aksın, **XIX. Yüzyılda Harput (1833-1876)**, p.11.

Dersim was consist of these kazas , Hozat as the center in 1888:

1. Çarsancak
2. Mazgird
3. Kızılkilise
4. Kuzican
5. Ovacık
6. Hozat
7. Pertek
8. Çemişgezek
9. Pah¹³⁹

Dersim has stayed as being committed to Mamurat-ül Aziz Vilayeti as a mutasarrıflık since that date till the period to the collapse of Ottoman State.

Dersim sanjak was being governed with mutasarrıflık as a sanjak committed to Harput in 1892¹⁴⁰. Again at this date, Dersim sanjak was including Hozat, Çemişgezek, Çarsancak, Kuzican, Mazgirt, Pah, Ovacık and Kızılkilise (Nazımiye) kazas¹⁴¹. The organization of nahıye has begun to be formed in the region after this date. in the same way Pertek Nahıyesi has been committed to Çarsancak Kazası in 1892¹⁴².

Dersim has kept its shape of administrative organization and management on a large scale

¹³⁹ **Encyclopedia DeL'İslâm**, Tome II, Paris 1965, p.241 ve ayrıca bkz. **Dersim**, T.C. Dahiliye Vekâleti Jandarma Umum Kumandanlığı ,III,IKS-Sayı:55058, p.57. see also Şemsettin Sami, “ Dersim “, **Kamûsu'l-Alâm**, Vol. III, İstanbul, 1307, p.2131-2132

¹⁴⁰ **H. 1310 Tarihli Ma'mûretü'l-Azîz Salnamesi**, p.121., Şemsettin Samî, “ Dersim “, **Kamûsu'l-Alâm**, Vol. III, İstanbul, 1307, p.2131-2132.

¹⁴¹ **Nazımiye Kaza** was named as Kızılkilise before. it's was name changed to Nazımiye with the telegram sent by Mehmet Vehbi Efendi from Balıkesir who was the kaimakam there in 1908 like “ Kızılkilise nâm menhûsunun tahvîli hakkında ma'rûzât-ı sâbıkanın henüz eseri görülmedi. Lutfen menfa'at-ı vatan nâmına is'afına musâ'ade buyurularak, tervîh-i mutallib için hafid-i nevzâd-ı padişahî Nazım Efendi nâmına ve bi'l-âhire nisbet edilmesine delâlet-i vefikadan devletleri merhametine, fi 25 kânun-ı sâni sene 326 (7 şubat 1911)”.see Mehmed Zülfü, **Dersim Tarihi**, p. 94.

¹⁴² **H. 1310 Tarihli Ma'mûretü'l-Azîz Salnamesi**, p.121.

in 1894¹⁴³. But some important changes have been made towards the end of 1892.

At 19th of September 1892, Ovacık and Pah Kazası have been abolished and Kuzican Kazası was committed to “... Dersim’e bu’du ve Erzincan’a kurbü cihetiyle ber-vech-i iş’âr mahall-i Dersim Sancağı’ndan fekkile Erzincan Sancağına...”. With this new regulation, Hozat as the center, Dersim sanjak was only consist of, 1. Çemişgezek 2. Çarsancak, 3. Mazgird kazası. At the same date, Dersim’s management was given to Erzincan Redif Mirdivası Ali Şefik Paşa who knows the area well by the being united Dersim Mutasarrıflığı to Dersim Kumandanlığı¹⁴⁴.

Management of Dersim sanjak by military commander hasn’t been lasted long and management has been carried on as mutasarrıflık by removing Ali Şefik Paşa from office at 30th of November 1892¹⁴⁵.

Moreover, regulations in administrative field haven’t been accepted right away. Because Pah and Ovacık kazas which have been informed that they had been abolished before hand on the records dated hegira 1312 (1894 – 1895) and “...Kuzican nam – 1 diğer pülümür...” kazası which have been mentioned as committed to Erzincan sanjak, have been still seen as committed to Dersim Sanjak in the date of 1894 – 1895. According to this, Dersim Sanjak that was committed to Mamurat-ül - Aziz Sanjak between 1894 – 1895 was consist of these kazas¹⁴⁶.

1. Merkez (Hozat) Kazası 121 villages
2. Çemişgezek (where ovacık was committed to)¹⁴⁷ 97 villages
3. Çarsancak Kazası 122 villages
4. Mazgird Kazası 152 villages
5. Kuzican (Pülümür) Kazası 88 villages
6. Kızılkilise (Nazımiye) Kazası 116 villages

¹⁴³ H. 1312 (1894-1895) Dersim Sanjak was including Hozat, Çemişgezek, Çarsancak, Mazgird, Kızılkilise and Ovacık Kazas and Pertek Nahiye at the date of Hegira 1312 (1894 – 1895) see **1312 Tarihli Ma’mûretü’l-Azîz Salnamesi**, p.176-179

¹⁴⁴ Archives of Prime Ministry., **Yıldız Tasnifi, Sadaret Resmi Mar. Ev.** File No: 54, Row: 29, Document : 4149.

¹⁴⁵ Archives of Prime Ministry., **İrade Dahiliye**, 9.CA.1310, Hususi : 19.

¹⁴⁶ Ali Cevad, **Memâlik-i Osmaniye’nin Tarih ve Coğrafya Lugatı**, Cild-i Sâlis, İstanbul 1312, p.763-764.

¹⁴⁷ Mehmed Zülfü, **Dersim Tarihi**, p.92.

7. Pah Kazası 101 villages

However, as it was understood from the later records, the information given above was reflecting the administrative application before the date of 1892. in the same way, in a İrade dated 14th of May 1906, the borders of Dersim sanjak were defined as

“...Erzincan Sancağının merkez ve Kuzican ve Erzurum’un Kiğı ve Diyârbekir’in Palu ve Ma’mûretü’l-Azîz’in Harput ve Eğin kazalarıyla mahdûd...”

as it was understood from the same document again, Dersim sanjak was consist of these towns in 1906:¹⁴⁸

1. Dersim Sanjak (Hozat Kazası as center)
2. Çemişgezek
3. Çarsancak
4. Mazgird
5. Kızılkilise (Nâzımiye)
6. Ovacık¹⁴⁹

The administrative organization belongs to the year of hegira 1325 (1907 – 1908) was the same and nahiyeler, which were begun to be formed within administrative organization since 1888, have attracted attention¹⁵⁰.

1. Dersim Sanjak (Hozat Kazası as center)
2. Çemişgezek Kazası
 - a. Paşoazlık Nahiyesi

¹⁴⁸ Archives of Prime Ministry, *İrade Dahiliye*, 19. RA. 1324, Hususi : 26.

¹⁴⁹ Although Ovacık Kaza was abolished at the date of 1892, it has become kaza again later. A military barracks in 1908, a house for governing were built in 1910. it was ruined in the incidents and the date of 1916. See Mehmet Zülfü, *Dersim Tarihi*, p. 92.

¹⁵⁰ H. 1325 Tarihli Ma’mûretü’l-Azîz Salnâmesi, p.102.

ADMINISTRATIVE STRUCTURE IN THE HISTORICAL PERIOD OF DERSİM

İbrahim YILMAZÇELİK

- b. Germili Nahiyesi
- 3. Mazgird Kazası
 - a. Pah Nahiyesi
 - b. Türüşmek Nahiyesi
- 4.Çarsancak Kazası
 - a. Pertek Nahiyesi
- 5. Kızılkilise (Nazımiye) Kazası
- 6. Ovacık Kazası

In the İrade dated 14th of may 1906, it was explain why Dersim name was given to this region with

“...Dersim Sancağı'nın Dersim nâmıyla mu'ayyen bir mevki'i olmayub aşâ'ir-i mevcûdenin (Dersimânlı, Seyyidanlı ve şeyh Hasanlı) nâmıyla münkasem olduğu üç şube'-i esâsiyeden en mühimmi olan Dersimânlı 'aşiretinin Kızılkilise (Nazımiye), Mazgird, Ovacık ve Hozat kazaları satrañç-vârî birer murabba' itibâriyle bu dört kazanın ittisâkı etrâfında bir kıt'a-i sagîreden ibareten olan karargâhına nisbetle bu sancak o nâmı almış ve o kıt'a-i sagîreye el-yevm “ Dersim içi “ denilmekde bulunmuş olub ...”¹⁵¹.

Dersim sanjak was including 1. Hozat 2. Mazgirt 3. Çemişgezek 4. Çarsancak 5. Kızılkilise (Nazımiye) 6. Ovacık Kazası in administrative organization way until the end of Ottoman Period. Again in administrative way, Dersim Sanjak has carried on its status of being commanded to Mamurat-ül - Aziz Vilayeti in the period until the collapse of Ottoman State¹⁵².

In this part administrative division and organization in Dersim Sanjak after being formed of Dersim Sanjak (1848) has been given by the main lines.

¹⁵¹ Archives of Prime Ministry, *İrade Dahiliye*, 15.CA.1316, Hususi: 36.

¹⁵² Archives of Prime Ministry., *İrade Dahiliye*, 8-Z-1327, Hususi: 24, *İrade Dahiliye*, 23. N.1330, Hususi:25; *İrade Dahiliye*,16. N. 1332, Hususi : 12, *İrade Dahiliye*, 30.B. 1325, Hususi: 35.

III. ADMINISTRATIVE OFFICIALS IN DERSİM SANJAK

Major improvements have been made as well after the declaration of Tanzimat Firman. A new regulation in the shape of Sancak – Kaza has been made in the management of country after 1842¹⁵³.

After abolishing muhassıllık, Kaza Müdürlükleri have been formed. But it couldn't have been possible to put this application into practice to right away some provinces and it has taken lots of time. Diyarbakir Province, which some kaza centers was committed to Dersim Sanjak later has been committed to has been included to Tanzimat hardly in the March of 1845¹⁵⁴.

Harput province was formed by departing Harput and Maden – i Hümayun Emaneti from Diyarbakir Province in 1845 and Diyarbakir Province was reorganized in 1847¹⁵⁵. As it was mentioned in administrative division part, the formation of Dersim Sanjak should have been right after these administrative regulations¹⁵⁶.

With the administrative regulations made after Tanzimat kaimakam in the management of kazas have attracted attention¹⁵⁷. After this date, kaimakams in the management of Dersim Sanjak and Kaza Müdürleri in kazas have attracted attention and after being transformed of Dersim Sanjak to mutasarrıflık. Mutasarrıflar have gained importance in the management. After being given of the management of Dersim Sanjak to military commanders the duty of mutasarrıflık has been started to carry out by them¹⁵⁸.

In this part, administrative officials who was working here in the period after the formation of Dersim Sanjak (1848) as much as it could have been discovered from the documents.

As it was understood from a document dated 27th of May. 1849, the first kaimakam of Dersim sanjak was İbrahim Bey from the dynasty of Kemah and he was appointed to this job

¹⁵³ Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, Ankara 1991,p.10-22.

¹⁵⁴ İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır**, Ankara 1995, p.183.

¹⁵⁵ İbrahim Yılmazçelik, “ 1840-1850 Yıllarında Harput “, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, No. : 52, şubat 1988, p.128.

¹⁵⁶ İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır**, Ankara, T.T.K. 1995, p.183.

¹⁵⁷ Musa Çadırcı, “ Tanzimat Döneminde Türkiye’de Yönetim (1839-1856) “, **Bellekten**, LII/203, (1988), p.611.

¹⁵⁸ Archives of Prime Ministry, **Yıldız Tasnifi, Sadaret Res.Mar. Ev.** File No: 54, Row: 29, Document: 4149.

ADMINISTRATIVE STRUCTURE IN THE HISTORICAL PERIOD OF DERSİM

İbrahim YILMAZÇELİK

with a salary of 5000 kurush monthly¹⁵⁹. As it was understood again from the same document to müdürlük of Mazgirt Kazası, Kapucubaşı Ahmet Ağa, with a salary of 2500 kurush monthly, to the müdürlük of Koçgiri tribe, Hüseyin Bey with a salary of 1500 kurush monthly were appointed¹⁶⁰. The salaries of the appointed kaimakams and müdürs would have been pay by treasury (hazine) because the public order couldn't have been provided yet in Dersim region¹⁶¹.

It couldn't have been possible to discover the officials appointed here in full in the period after the formation of Dersim Sanjak. So administrative officials were tried to be given as much as they were discovered from the documents.

The tour of İbrahim Bey the first Kaimakam of Dersim Sanjak hasn't lasted very long and he was removed from the office and at the date of 24th of April 1849, Menemenci – Zade Mehmet Bey was appointed to his place¹⁶².

Mehmet Bey's good knowledge about the tribes in vicinity has played an important role in taking this job and he was appointed with a salary of 4900 kurush monthly¹⁶³.

Mahmut Ağa, Kaimakam of Dersim was discharged at 15th of November 1855 and Kapucubaşı Seyyid Ağa, former Müdür of Malatya Kazası was appointed in place of him¹⁶⁴.

As it was understood from Notebook of Expenses of Dersim sanjak (dersim Sancağı Masraf Defteri) dated hegira 1276 (1860 – 1861), the kaomagma of Dersim sanjak was Mehmed Bey at 5th of April 1861 and his salary was 4900 kurush monthly¹⁶⁵.

Mehmed Bey, kaimakam of Dersim Sanjak between 1860 – 1861 was removed from the office because of the misusing at 17th of august 1862.

¹⁵⁹ Archives of Prime Ministry., *İrade Meclis-i Vâlâ*, No: 3957.

¹⁶⁰ Ottoman State has accepted some places as kaza as a result of tribal life since 16th century. This was an application come out of financial obligations more than a real kaza. Appointment of mudur to Koçgiri tribe as the continuation of this tradition was an attractive application in 19th century. For information see İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İlk yarısında Diyarbakır**, p.129.

¹⁶¹ “... ol havalı henüz kesb-i zabıta itmekte olmasıyla şimdilik istizân olunan maaşların Hazine-i Celîle'den tahsîsi...”. Archives of Prime Ministry., *İrade Meclis-i Vâlâ*, No: 3957. see also. Archives of Prime Ministry., *İrade Meclis-i Vâlâ*, No: 8431.

¹⁶² As it was understood from the presentation of the governor of Harput İbrahim Bey from Kemah dynasty was demoted because of to cause to them to be on strained terms by taking side between tribes. Archives of Prime Ministry., *İrade Meclis-i Vâlâ*, No: 18357.

¹⁶³ Archives of Prime Ministry., *İrade Meclis-i Vâlâ*, No: 18357.

¹⁶⁴ Archives of Prime Ministry., *İrade Meclis-i Vâlâ*, No: 14863.

¹⁶⁵ Archives of Prime Ministry., *Cevdet Maliye*, No: 9377. see also *İrade Dahiliye*, No:39098.

Because of Dersim Sanjak was committed to Harput at the some dates, Harput Mutasarrıfı has found out some improprieties related to the accounting of Dersim sanjak then he has discharged Kaimakam Mahmut Bey together with chief clerk (Tahrirat Baş Kâtibi) Mehmet Emin Efendi, Latif Ağa was appointed as kaimakam instead of him ¹⁶⁶.

The other officials worked in this region within the periods until Dersim Sanjak was transformed into mutasarrıflık till 1862 couldn't have been discovered.

Ovacık and Pah Kazası were abolished at 19th of September 1892 and Çarsancak and Çemişgezek Kazas were committed to Dersim Sanjak again.

By uniting Dersim Mutasarrıflığı and Dersim Kumandanlığı together at this date Erzincan Redif Mirlivası Ali Şefik Paşa who knows the area well was appointed¹⁶⁷.

In the period when Ali Şefik Paşa was Dersim Mutasarrıfı it has taken attention that some administrative regulations made in country generally after Tanzimat was put into practice in Dersim Sanjak.

These institutions and officials were discovered in Dersim'e Sanjak 1892¹⁶⁸.

1. Mutasarrıf
2. Naib (Management of Court)
3. Accountant (Accountancy)
4. Mufti
5. Tahrirat Müdürü (Head of Documents)
6. Meclis Başkâtibi (Head Clerk of the Council)

¹⁶⁶ Archives of Prime Ministry, *İrade Meclis-i Vâlâ*, No: 20339.

¹⁶⁷ "... Dersim'de bulunan me'mûrîn-i mulkiye ve askeriye ile Asâkir-i şâhânenin emr-i idârece duçâr-ı muşkilât olmamaları zimmında Çarsancak ve Çemişgezek kazalarının Dersim Sancağına ibkâsıyla livâ'-i mezkûr mutasarrıflığının Dersim kıt'ası kumandanlığı inzimâmiyle ol havâli ahalisine vukûfu bulunan Erzincan Redif Mirlivası Ali Şefik Paşa'ya tevdi'i...". Archives of Prime Ministry, **Yıldız Tasnifi, Sadaret Resmi Mar. Ev.** File No: 54, Row: 29, Document: 4149.

¹⁶⁸ **H. 1310 Tarihli Ma'mûretü'l-Azîz Salnamesi**, p. 121-123.

ADMINISTRATIVE STRUCTURE IN THE HISTORICAL PERIOD OF DERSİM

İbrahim YILMAZÇELİK

7. Emlâk Kalemi (Office of Property)
8. Arazi Kalemi (Office of The Land)
9. Nüfus İdaresi (Management of Population)
10. Ziraat Bank
11. Belediye İdaresi (Management of Municipality)
12. Telgraf idaresi (Management of Post Office)

Besides, at this period (1892) kaimakam of Çarsancak kaza was Lütü Efendi Kaimakam of Mazgirt kaza was Hasan Efendi Kaimakam of Kızılkilise (Nazımiye) was Osman Nuri Bey Kaimakam of Çemişgezek kaza was Salih Efendi Kaimakam of Pah Kaza was Halil Rahmi Efendi and Kaimakam of Ovacık Kaza was Yusuf Cemil Efendi¹⁶⁹. Administrative regulations in the years of 1847 – 1848, should have been settled newly when it was reached to the date of 1892 the institutions of whose existence were discovered in Dersim sanjak like the court, post office, municipality and Ziraat Bank were the applications, which had spread out the country in general after Tanzimat. Also in this period, Rüştüye Mektepleri were also started to be opened in Dersim and kazas committed to it can be said that, these regulation in the administrative field have lasted fill the end of the 19th century and have been settled down hardly in this period. In a presentation sent for removing sanjak mutasarrıfı from office dated 1897, the name of City Councils (Şehir Meclisleri) was met for the first time¹⁷⁰. So, the city councils should have been formed recently.

Ali Şefik Paşa couldn't have stayed in his job and, Salih Bey was appointed as substitution by being dismissed of him at 30th of November 1892¹⁷¹. Although, the date of the dismissal of Salih Bey couldn't discovered, it can be estimated that he hasn't stayed long. Because, according to the records dated heğira 1312 (1894 –1895), Dersim mutasarrıfı was Mir-i Miran Rüştü Paşa¹⁷². Again as it was understood from the some record, it can be said that there wasn't many change in the officials of Dersim sanjak and the kazas committed to it. Only the kaimakams of Ovacık and Kızılkilise (Nazımiye) have been changed at this date (1894 –95), kaimakam of Kızılkilise kaza

¹⁶⁹ H. 1310 Tarihli Ma'mûrâtü'l-Azîz Salnamesi, p.121-125.

¹⁷⁰ Archives of Prime Ministry, *İrade Dahiliye*, 4.Z.1315, Hususi: 37.

¹⁷¹ Archives of Prime Ministry, *İrade Dahiliye*, 9.CA. 1310, Hususi: 19.

¹⁷² H. 1312 Tarihli Ma'mûretü'l-Aziz salnamesi, p.176.

was Süleyman Salim Efendi and deputy kaimakam of Ovacık kaza was Mehmet Emin Efendi¹⁷³.

As it was understood from a document dated 30th of September, 1897 Dersim mutasarrıfı was Nüzhet Paşa at that date, from a presentation sent by prominent people of Dersim, it was understood that because of his ill management, Dersim was “...livâsının umûr-ı mülkiye ve maliye ve adliyesi muattal bir hâlde kalmış...” and Nüzhet Paşa has been dismissed and Mahmut Nedim Paşa has been appointed to Dersim mutasarrıflık¹⁷⁴.

City councils scattered to whole country after Tanzimat should have been formed newly in Dersim sanjak in this period. The same things can be said about the institution of court as well.

Mahmut Paşa appointed to Dersim mutasarrıflık couldn't have stayed in this mission long and has been removed from office toward the end of 1897 and İbrahim Bey, former Bayazıt mutasarrıfı was appointed in his place¹⁷⁵. He was exchanged of positions by mutual consent with Cemal Bey, Gümüşhane mutasarrıfı at 25th of November 1899¹⁷⁶.

Mahmut Paşa was appointed to Dersim mutasarrıflık of 9th of September 1901¹⁷⁷.

He has stayed in this position until the date of 18th of Jun 1902¹⁷⁸. At this date Ahmet Paşa,

¹⁷³ H. 1312 Tarihli Ma'mûretü'l-Azîz Salnamesi, p.179. while only the name of the Nahiye Muduru was recorded in 1892 in Pertek nahiyesi, the clerck and the secretary of tax were also recorded except nahiye muduru in the years of 1894 – 1895.

¹⁷⁴ Archives of Prime Ministry, *İrade Dahiliye*, 4.Z.1315, Hususi :37.

¹⁷⁵ Archives of Prime Ministry, *İrade Dahiliye*, 7.RA.1316., Hususi : 40.

İbrahim Muhlis **Bey** : Ha was born in İstanbul, in 1851. he was the son of Ahmet Şükrü Bey. He learned Arabic and French, he began working in Meclis – i Tahkik- i Zaptiye in 1868. he has been the İstanbul officer of Haydar Paşa Railroad between 1875 – 1882. he was appointed to the kaimakam of Pervari and Ahlat Kazas of Bitlis Vila yeti in 1889. he was Mutasarrıf of Bayazıt in 1896 and appointed to mutasarrıf of Dersim with a salary of 7400 kuruş at 26th of July. 1898. for further information see Archives of Prime Ministry, *İrade Dahiliye*, 21. B. 1317, Hususi : 46.

¹⁷⁶ **Mehmed Cemal Beğ**: was born in İstanbul, in 1848 he has learned very well Arabic and Persian during is education. He begun working in 1868 ha has been in various positions in İstanbul. He was mutasarrıf of Gulhane in 1898. he was brought to mutasarrıf of Dersim in 1899. Archives of Prime Ministry, *İrade Dahiliye*, 21.B. 1317, Hususi: 46.

¹⁷⁷ Archives of Prime Ministry, *İrade Dahiliye*, 24. CA. 1319, Hususi: 48.

¹⁷⁸ **Mahmut Paşa**: son of Bayezid – zade Ahmet Paşa. Born in Maraş, in 1857. he began working in writing office of Maraş in 1874. he became ruler of Göksun Nahiye committed to Erzurum vilayet in 1878 and was appointed as the officer of İskân – ı Muhaceret of Erzurum vilayet in 1881. he returned Maraş in 1882 and became the kaimakam of Andırın kaza committed to Halep Vila yeti in 188. although he was discharged in 1889, he was appointed to Çorum after being made kaimakam again in 1892. he was appointed as the kaimakam to Merzifon kaza of Sivas vilayet in 1894 and he carried on this duty very long. For further information see Archives of Prime Ministry, *İrade Dahiliye*, 11. RA. 1320, Hususi = 22.,see also Archives of Prime Ministry **Yıldız Tasnifi, Sadaret Res.Mar.** Ev. File : 112, Row: 72, ; File 112, Row: 79.

Bayazıt Mutasarrıfı was brought in place of him¹⁷⁹.

Dersim mutasarrıfı Ahmet Paşa was discharged at 27th of July 1903 because of “...harekât-ı gayr-i marâziyesinden naşî taht-ı mahkemeye alınmak üzere işinden el çekdirilerek taht-ı mahkemeye...” and Mehmet Arif Paşa was appointed as his substitute¹⁸⁰.

Arif Paşa was removed from his post at 24th of January 1904 because of “...harekât-ı gayr-i layikâsından dolayı...” and Musa Celal was brought as a replacement¹⁸¹. Osman Paşa, Süleymaniye mutasarrıfı was appointed to his place by dismissing Celal Bey at 14th of my 1906 of this duty¹⁸².

(24) Because of Osman Paşa, Mutasarrıf of Dersim sancak was crossed with governor of Harput¹⁸³, he exchanged of his position with Ziya Bey Mutasarrıf of Ertuğrul Sanjak at the date of 9th of September 1907¹⁸⁴.

¹⁷⁹ **Ahmed Hamdi Paşa**: born in Caucasian in 1850. son of Hacı Mustafa Bey from the Circassian dynasty. He new circassian and Greek. He began working in İstanbul in 1872, he became the kaimakam of Meçua Kaza of Yan-ya Vilayeti in 1880. he became the kaimakam of Kuruçay Kaza of Erzurum Vilayet in 1882, and he has carried on this duty till 1892. he was appointed to mutasarrıf of Bayezid Sanjak in 1899. Archives of Prime Ministry, *İrade Dahiliye*, 11. RA.1320, Hususi: 22.

¹⁸⁰ Archives of Prime Ministry, *İrade Dahiliye*, 2. CA. 1321., Hususi: 38.

Mehmed Arifî Beğ: born in kaza of Hassa of cebel – i Bereket Sanjak in 1858. he begun his duty at the age of 15 in Varna Vila yeti in 1873. he has worked here till 1878 and he was appointed to the office of Halep Vila yeti in 1881 and Mutasarrıf of Maden Kaza in 1890. In 1892 he was appointed to Mutasarrıf of Şehr – i Zor and Bayezid Kaza of Erzurum Vila yeti in 1895. Archives of Prime Ministry, *İrade Dahiliye*, 2. CA. 1321., Hususi: 38.

¹⁸¹ Archives of Prime Ministry, *İrade Dahiliye*, 6.ZA.1321, Hususi: 21. see also *H. 1325 Tarihli Ma'mûretü'l-Azîz Salnamesi*, p.102.

¹⁸² **Musa Celal Beğ**: born in İstanbul in 1861. son of Hakkı Paşa. He begun his work in Uskudar in 1878 and became the head of clerk of Hille Sanjak in 1880, he has carried this job in various kazas till 1892 and appointed to mutasarrıf of Halep in the same year. He was brought to Beirut Vila yeti as the officer of iskân – 1 muhaceret. Archives of Prime Ministry, *İrade Dahiliye*. 19. RA. 1324, Hususi:26

¹⁸³ “... Vâli-i vilâyetle hâsil olan ihtilâf cihetiyle orada devam-ı me'mûriyeti mumkun olamadığından...”. Archives of Prime Ministry, *İrade Dahiliye*, 30.B.1325, Hususi: 35.

¹⁸⁴ **Osman Beğ**: born in Daghistan in 1856. son of Hacı Mehmet Bey. He finished his education in İstanbul and became kaimakam of kaza in Konya Vilayeti in 1878. He was appointed as kaimakam to Gemlik Kaza of Hudavendigâr Vila yeti in 184, and carried out this duty in various kazas till in 1896. He was appointed as kaimakam at the same year. He has carried out mutasarrıf of Kerkuk and Suleymaniye Sanjaks in the years of 1897 – 1898 and become Mutasarrıf of Dersim Sanjak in 1907 with a salary of 5400 kuruş. Archives of Prime Ministry, *İrade Dahiliye*, 19 RA 1324, Hususi: 26.

ADMINISTRATIVE STRUCTURE IN THE HISTORICAL PERIOD OF DERSİM

İbrahim YILMAZÇELİK

Ziya Bey¹⁸⁵ has lasted this mission until 16th of June 1908¹⁸⁶.

Although it was ordered to punish only the tribes, which was making brigandage in Dersim sanjak in these dates, Ziya Bey was discharged because of disobeying order and Hayri Efendi, former mutasarrıf of Ergani Madeni was appointed to his place¹⁸⁷.

From the record belong to the date of hegira 1325 (1907 – 8), it was discovered that police organization has been founded in central kaza and committed kazas of Dersim sanjak. Again at the same times, besides Rüştiye Mektebi, Mekteb-i İbtidai has been opened as well in the central kaza it is seen that, Ziraat Bank and Rüştiye Mektebs has been founded to the other kazas besides police office¹⁸⁸.

Even though the mutasarrıf of Dersim sanjak was given to İzzet Paşa, at 15th of January , 1909 he hasn't come to this mission¹⁸⁹ and Sabit Bey has been appointed to this job as deputy. Sabit Bey was appointed to this job as the principal person because of “...liyâkatı hüsn-i hizmeti sebebiyle...” at 21th of December 1909¹⁹⁰. Sabit Bey was removed from this job because of necessity at 6th of September 1912 and Mithat Bey from the members of council of Dersim sanjak¹⁹¹.

Esat Rauf Bey was appointed to mutasarrıf of Dersim at 9th of august 1914¹⁹², Esat Bey was discharged because of “...sîyânet-i içtima'îye ve ahvâl-i ruhiyesi” and he hasn't been approved as the right person for this job at 1st of June 1915¹⁹³, Ziya Bey was appointed to his place as deputy¹⁹⁴.

The last mutasarrıf in duty that we discovered in Dersim sanjak was Ziya Bey and the other officials couldn't have been discovered.

¹⁸⁵ **Mehmed Ziya Beğ:** born in Sofya in 1847, son of Muftu – zade İbrahim Sırrı Efendi, he finished his education in Sofya and he begun working in the office of Sofya Sanjak. He became the head clerk in 1872. He has made the duty of kaimakam and accountant in various kazas between 1873 – 1878. He has become kaimakam in Yemen Vila yeti in 1884. and he has carried out kaimakamship in various kazas committed to this vilayet. He has been in the duty of mutasarrıf in Tokat in 1901, and in Ertuğrul kaza in 1905. Archives of Prime Ministry, *İrade Dahiliye*, 30.B. 1325, Hususi: 35.

¹⁸⁶ Archives of Prime Ministry, *İrade Dahiliye*, 15. CA. 1326, Hususi: 36.

¹⁸⁷ Archives of Prime Ministry, *İrade Dahiliye*, 15. CA. 1326, Hususi: 36.

¹⁸⁸ **1325 Tarihli Ma'mûretü'l-Azîz Salnamesi**, p.103-106.

¹⁸⁹ Archives of Prime Ministry, *İrade Dahiliye*, 21.Z.1326, Hususi: 70.

¹⁹⁰ Archives of Prime Ministry, *İrade Dahiliye*, 8. Z. 1326, Hususi: 24.

¹⁹¹ Archives of Prime Ministry, *İrade Dahiliye*, 23.N.1330, Hususi: 25.

¹⁹² Archives of Prime Ministry, *İrade Dahiliye*, 16.N.1332, Hususi: 12.

¹⁹³ Archives of Prime Ministry, *İrade Dahiliye*, 17.B.1333, Hususi: 26

¹⁹⁴ Archives of Prime Ministry, *İrade Dahiliye*, 29.Z.1333, Hususi: 52.

CONCLUSION

Dersim region which has been among the important stop point of the tribes coming from İnan and middle Asia, for along time in parallel to Anatolia's being Turkized, has lost its importance since 1514. The policy of pursuit that Ottoman State has gotten started against Shi'i has caused some of these tribes to return to İnan and Azerbaijan back and some of them to withdraw to mountainous areas. Just in these periods, Dersim has become a region of some tribes to take shelter in. After these dates, Ottoman state hasn't shown much interest to this region.

Ottoman State has tried to spread out some new regulations that were tried to be applied with Tanzimat Ferman since the second half of the 19th century. So, Diyarbakır province has been reorganized and making Harput a separate province has formed Dersim sanjak.

It would be met in Dersim sanjak into the new regulation in administrative, which were wanted to spread out in the country general.

in the second half of the 19th century. Dersim was transformed into sanjak with the administrative regulations in 1847 – 48 and administrative officials have been started to be appointed after this date.

A new administrative regulation has been done in Diyarbakır province at the same date because of financial and military necessities and the new administrative regulations in Dersim should have been made in parallel to that one.

in Dersim sanjak which has been managed by kaimakams all first and then by mutasarrıfs as much as it could be discovered, the duration of either kaimakams or mutasarrıfs duties hasn't been so long. The reason for that could either both preventing of a ruler to get to be on overly familial terms with people by not keeping him in ascertain region too long or the difficulty of serving in Dersim sanjak and undisciplined behaviors of the rulers. As it was understood from the documents again, the administrative regulation wanted to be realized in this region have been depending on financial and military reasons. However it has not been easy to provide public or-

ADMINISTRATIVE STRUCTURE IN THE HISTORICAL PERIOD OF DERSİM

İbrahim YILMAZÇELİK

der in the region and that's why new regulations wanted to be made in administrative field have faced big difficulties. Some innovations made in general country have been put into practice after forming of Dersim sanjak. But because of ottoman state hasn't interested with the region for a long time, they couldn't have been very successful in the new regulations. Made in Dersim sanjak and faced with the opposition of the tribes which have lived away from the state authority so far.

The way of getting benefit from some tribes for the new applications in Dersim sanjak has been chosen, but because of tribes have not appropriated much the changes wanted to be made, this situation has not give any other result than increasing the spats between the tribes and getting some tribes to the position with more privileges.

in the period from the date of 1848 to the dispersion of ottoman state even though it has been possible to realize some innovations in the region, it haven't been fully possible to discipline the tribes. The main reason of this was the continuation of the tribal life seen in this region. Specially the chief of the tribes (aşiret reisleri) and seyyits have very big effect on the people of the region and they have ruled the people as they wish. When they had noticed that the regulation wanted to be made were putting their position into danger, they have opposite these applications.

Ottoman State has launched some military operations to establish the state authority in the region since 1848. Although some successes have been gained in result of in these operations of the beginning.

The situation has the necessity of returned to it is former circumstances with the with drawl of the soldiers. "Reforms should be made besides military operations" which was written by Ottoman statesman on the reports related to the region has never been applied. Very mountainous geographic structure of the region was another subject, which had made ottomans job difficult.

REFERENCES

I- ARCHIVE RESOURCES

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

A. MKT, MVL, File: 10, Row: 85

BA, D. CRD : General: 40719, Special: 848

Cevdet Dahiliye Number: 13142

Cevdet Dahiliye, Number: 14542

Cevdet Maliye, Number: 9377

İrade Dahiliye, 11. RA. 1320, Hususi = 22

İrade Dahiliye, 15. CA. 1326, Hususi: 36

İrade Dahiliye, 16. N. 1332, Hususi : 12

İrade Dahiliye, 17.B.1333, Hususi: 26

İrade Dahiliye, 19 RA 1324, Hususi: 26

İrade Dahiliye, 19. RA. 1324, Hususi:26

İrade Dahiliye, 2. CA. 1321., Hususi: 38

İrade Dahiliye, 21. B. 1317, Hususi : 46

İrade Dahiliye, 21.Z.1326, Hususi: 70

İrade Dahiliye, 23. N.1330, Hususi: 25

İrade Dahiliye, 24. CA. 1319, Hususi: 48

İrade Dahiliye, 29.Z.1333, Hususi: 52

İrade Dahiliye, 30.B. 1325, Hususi: 35

İrade Dahiliye, 4.Z.1315, Hususi :37

ADMINISTRATIVE STRUCTURE IN THE HISTORICAL PERIOD OF DERSİM

İbrahim YILMAZÇELİK

- İrade Dahiliye, 6.ZA.1321, Hususi: 21
- İrade Dahiliye, 7.RA.1316., Hususi : 40
- İrade Dahiliye, 8. Z. 1326, Hususi: 24
- İrade Dahiliye, 8-Z-1327, Hususi: 24
- İrade Dahiliye, 9.CA. 1310, Hususi: 19
- İrade Dahiliye, Number: 11639
- İrade Dahiliye, Number: 13263
- İrade Dahiliye, Number: 18356
- İrade Dahiliye, Number: 23611
- İrade Dahiliye, Number: 26038
- İrade Dahiliye, Number: 28195
- İrade Dahiliye, Number: 39098.
- İrade Meclis-i Vâlâ Number: 13735
- İrade Meclis-i Vâlâ Number: 14863
- İrade Meclis-i Vâlâ, Number: 11388
- İrade Meclis-i Vâlâ, Number: 14863
- İrade Meclis-i Vâlâ, Number: 15294
- İrade Meclis-i Vâlâ, Number: 18061
- İrade Meclis-i Vâlâ, Number: 18357
- İrade Meclis-i Vâlâ, Number: 18363
- İrade Meclis-i Vâlâ, Number: 18501
- İrade Meclis-i Vâlâ, Number: 19229

ADMINISTRATIVE STRUCTURE IN THE HISTORICAL PERIOD OF DERSİM

İbrahim YILMAZÇELİK

İrade Meclis-i Vâlâ, Number: 20339

İrade Meclis-i Vâlâ, Number: 20503

İrade Meclis-i Vâlâ, Number: 3957

İrade Meclis-i Vâlâ, Number: 5817

İrade Meclis-i Vâlâ, Number: 7106

İrade Meclis-i Vâlâ, Number: 8431

İrade Meclis-i Vâlâ: Number: 3542

Maliyeden Müdevver, Number: 13190

ML.VRD Number: 2335

ML.VRD Number: 3057

Yıldız Tasnifi, Sadaret Res.Mar. Ev. File : 112, Row: 72, ; File 112, Row: 79

Yıldız Tasnifi, Sadaret Res.Mar. Ev. File Number: 54, Row: 29, Document: 4149.

Milli Kütüphane

H. 1273 Devlet Salnamesi

H. 1301 Tarihi Ma'mûretü'l-Azîz Salnamesi,

H. 1310 Tarihli Ma'mûretü'l-Azîz Salnamesi

H. 1312 Tarihli Ma'mûretü'l-Azîz Salnamesi

H. 1325 Tarihli Ma'mûretü'l-Azîz Salnamesi

II. TETKİK VE GENEL ESERLER

AĞAR, Ömer Kemal, Tunceli-Dersim Coğrafyası, İstanbul, 1940

AHMET REFIK, Anadolu'da Türk Aşiretleri, İstanbul 1930

AKDAĞ, Mustafa, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi, İstanbul, 1979, Vol. II

AKGÜL, Suat, Yakın Tarihimizde Dersim İsyanı ve Gerçekler, İstanbul 1992

AKSIN, Ahmet, XIX.Yüzyılda Harput (1833-1876), Fırat Univ. Institutes of Social Sciences, Unpublished Doctora Thesis, Elazığ 1995

AKSOY, Bilal, Tarihsel Değişim Surecinde Tunceli, Ankara 1985

ALI CEVAD, Memâlik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lugatı, Cild-i Sâlis, İstanbul 1312, p.763-764.

ALI KEMALÎ, Erzincan Tarihi, İstanbul 1332

AŞAN, M. Beşir, Elazığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk İskan İzleri, Ankara 1992

BAŞBUĞ, Hayri, Kürt Türkleri ve Fanatik Ermeni Faaliyetleri, Ankara 1984

BAŞBUĞ, Hayri, Zaza ve Kırmançlar, Ankara, 1984

BAŞTAV, Şerif, "Sibirler", Belleten, Vol.5, Number: 17-18, Ankara 1941.

ÇADIRCI, Musa, « Tanzimat Döneminde Türkiye'de Yönetim (1839-1856) », Belleten, LII/203, (1988)

ÇADIRCI, Musa, « Tanzimat'ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler (1840-1856) », Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler, Ankara 1985

ÇADIRCI, Musa, Osmanlı Türkiyesi Yönetimde Yenilikler, Ankara Univ. DTCF., Unpublished Thesis, Ankara,1979

ÇADIRCI, Musa, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, Ankara,1991

ÇAY, Abdulhaluk, « Tunceli Mezar Taşları ve Türk Kültüründeki Yeri », Türk Kültürü Araştırmaları, XXIII/1-2, Ankara 1986, p.153-157

ADMINISTRATIVE STRUCTURE IN THE HISTORICAL PERIOD OF DERSİM

İbrahim YILMAZÇELİK

DERSİM MADDESİ, Türk Ansiklopedisi, Vol. XIII, Ankara, 1996, p. 109,

DERSİM, Encyclopedie DeL'İslâm, Tome II, Paris 1965, p.241

DERSİM, T.C. Dahiliye Vekâleti Jandarma Umum Kumandanlığı ,III, IKS-Sayı:55058

ERÖZ, Mehmet, Hıristiyanlaşan Türkler, Ankara 1983.

FIRAT, M. Şerif, Doğu İlleri ve Varto Tarihi, Ankara 1983

GÖYÜNÇ, Nejat “ Diyarbakır Beylerbeyliğinin İlk İdari Taksimatı “, İstanbul Univ. Edebiyat Fak. Tarih Dergisi, Number: 23 (1969)

HALAÇOĞLU, Ahmet, Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-13), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, Ankara 1969

KAFESOĞLU, İbrahim, Türk Millî Kültürü, Ankara 1977

KALAFAT, Yaşar, Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı Karakteri,Dönemindeki İç ve Dış Olaylar, Ankara, 1992

KINAL, Firuzan, Eski Anadolu Tarihi, Ankara 1987

KODAMAN, Bayram, Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu, Ankara 1986

KUNT, Metin, Sancaktan Eyalete, İstanbul, 1978

Mehmet Zülfü, Dersim Tarihi, (prepared for publishing by: İbrahim Yılmazçelik; Ahmet Halaçoğlu), Ankara 1994

NEMETH, Gyula Attila ve Hunlar, translator: (Şerif Baştav), Ankara 1982

Nuri Dersimi, Dersim Tarihi, Diyarbakır 1992

ÖZKÖK, Burhan Osmanlı Döneminde Dersim İsyanları, İstanbul 1937

ÖZTÜRK, Hıdır, Tarihimizde Tunceli ve Ermeni Mezalimi, Ankara 1984

PARMAKSIZOĞLU, İsmet, Tarih Boyunca Kürt Türkleri ve Türkmenler, Ankara 1983

International Peer-Reviewed Journal of History Research

TARİH ve GELECEK
Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi
Dergi Web Sitesi: (Journal homepage)
<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/jhf>

E-ISSN: 2458-7672

Eser Türü (Type of Paper) : Makale /Article

BİNGÖL HALKEVİ VE FAALİYETLERİ (1936-1951)**BINGOL PEOPLE'S HOUSE AND IT'S ACTIVITIES (1936-1951)***Savaş SERTEL**

savassertel@mynet.com

Yrd. Doç. Dr. Tunceli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Paper History: Received on 31 December 2015, Accepted on 28 January 2016, Published on 17 April 2016

Eser Geçmişi: 31 Aralık 2015'te başvuru alındı, 28 Şubat 2016'da kabul edildi, 17 Nisan 2016'da yayınlandı.

ÖZET

Halkevleri tek parti döneminin ideolojik eğitim ve kültür kurumlarıdır. İlk olarak 1932 yılında açılan bu kurumlar Kemalizm'i tüm Türkiye'ye yaymayı amaçlamıştır. Böylelikle yeni kurulan cumhuriyetin prensiplerine uygun olarak cumhuriyetçi, laik, milliyetçi ve inkılâpçı bir toplum yaratılmaya çalışılmıştır. Halkevleri dokuz çalışma kolunda faaliyette bulunmuştur. Dönemin pek çok aydını halkevlerinin faaliyetlerine katılmıştır. Ayrıca Ankara Halkevi tarafından yayınlanarak tüm halkevleri ve halkodalarına ücretsiz dağıtılan *Ülkü* dergisinde de yazılar yazmıştır. Bingöl Halkevi de bu tür faaliyetler yürütmesi amacıyla 1936 yılında açılmıştır. İlk olarak dört şube ile faaliyete başlamıştır. Zaman içinde halkevi şube sayısı önce yediye, daha sonra dokuza çıkmıştır. Bingöl Halkevi, halkevlerinin kapatıldığı 1951 yılına kadar faaliyetlerini sürdürmüştür.

Anahtar Kelimeler: Bingöl, Halkevi, CHP, Kemalizm, İdeoloji**ABSTRACT**

Community centers are ideological educational and cultural institutions of the single-party era. First opened in 1932 those institution has aimed to propagare to all Turkey Kemalism. Hence the newly formed Republic to the principles of the Republican party, a secular, nationalist and revolutionary society established. Community centers have been operating in nine task forces. Many intellectuals of the period have been found in community centers. Bingol community center in order to carry out such activities was opened in 1936. The community center began operations with four branches. Then the community center before seven the number of branches, and later increased to nine. Bingol Community Center has continued its activities until 1951, the community centers were closed.

Key Words: Bingol, Community Center, CHP, Kemalism, Ideology

* Bu çalışma; "Tek Parti Döneminde Bingöl'de Açılan Halkevleri ve Halkodaları" adlı proje ile Tunceli Üniversitesi BAP Koordinatörlüğü (MFTUBO13-16) tarafından desteklenmiştir.

BİNGÖL HALKEVİ VE FAALİYETLERİ (1936-1951)

Savaş SERTEL

Avrupa'da 1789 Fransız İhtilali sonrasında yayılan milliyetçilik hareketleri XX. yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu'nu da ciddi anlamda etkilemiş, diğer akımlarla birlikte Türkçülük hareketleri de ortaya çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan milliyetçiliğine gösterdiği tepkiyle Avrupa milliyetçiliğinin ortaya koyduğu fikirler, Türkçülüğün büyümesini teşvik eden nedenlerdendir.¹ Türk Ocakları, dağılma sürecinde Osmanlı'nın çöküşünü durdurmak için ortaya çıkan akımlardan olan Türkçülüğün bir uzantısı olarak biçimlenmiştir. 1912 yılında kurulmuştur. Türk Yurdu ocağın başlıca yayın kuruluşu olmuştur. Ocağın kuruluşunda Yusuf Akçura, Hamdullah Suphi, Ziya Gökalp, Mehmet Emin Yurdakul, Fuat Köprülü, Ahmet Ağaoğlu, Halide Edip, Celal Sahir Erozan gibi dönemin düşünce ve kültür yaşamında tanınmış kişileri büyük rol oynamıştır² İşgal yıllarında önemli şubeleri kapatılan ocaklar işgalden sonra tekrar faaliyete geçmiştir.³ Cumhuriyet döneminde Türk Ocakları Atatürk'ün de desteği ile gelişip güçlenmiştir. 1925 yılında ocaklar CHP ile bütünleşmiştir. 1927 yılında yapılan tüzük değişikliği ile ocaklar üzerindeki CHP denetimi daha da artmıştır.⁴ Bazı yöneticilerinin 1930 yılında yapılan belediye seçimlerinde SCF adaylarını desteklemesi Türk Ocakları'nın kapanmasını hızlandırmıştır.⁵ Bu gelişmeler üzerine Atatürk Türk Ocaklarını kapatmayı amaçlamıştır. Türk Ocaklarının Turancılık faaliyetlerine girişmesi ve Sovyet elçisinin bu konudaki şikâyetleri de Türk Ocakları'nın kapatılmasında etkili olmuştur. Türk Ocakları 10 Nisan 1931'de toplanan olağanüstü kongre ile CHP'ye katılım kararı almıştır.⁶

Türk Ocakları'nın kapatılmasından sonra halkevleri kurulmuştur. Halkevlerinin kuruluşunda Türk Ocakları'nın kapatılmasının yanı sıra 1929 dünya ekonomik bunalımının Türkiye'deki etkileri, başarısız SCF deneyimi ve bunun ortaya çıkardığı olumsuz siyasi atmosfer, halk eğitimi fikri gibi faktörler de etkili olmuştur. Bu dönemde Türkiye'nin ekonomide devletçiliğe yönelmesi halk eğitimi işinin devlet eliyle yapılması düşüncesini etkili kılmıştır.

Halkevleri kapatılan Türk Ocaklarının yerine kurulmuş ve mirasçısı konumunda olan ku-

¹ ** Yrd. Doç. Dr. Tunceli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, savassertel@mynet.com

² Hakan Kaş, *Isparta Halkevi Çalışmaları ve Ün Dergisi (1934-1950)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s. 5.

³ Savaş Sertel, *Cumhuriyet Dönemi'nde Tunceli (1940-1970)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 2012, s.140

⁴ Zeki Arıkan, "Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi", *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 6, S. 23, s. 262.

⁵ Arıkan, "Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi", s. 264.

⁶ Hızır Dilek, *Mardin Halkevi ve Faaliyetleri*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013, s. 4; Şeyda Özçelik, *Türk Ocakları ve Eğitim*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2010, s. 28.

BİNGÖL HALKEVİ VE FAALİYETLERİ (1936-1951)

Savaş SERTEL

ruleşlardır.⁷ Halkevleri, Atatürk'ün talimatıyla ve CHP Genel Yönetim Kurulu kararı⁸ ile ilk olarak 19 Şubat 1932 tarihinde 14 ilde açılmıştır.⁹ Daha sonra CHP, teşkilatlarına 1 Mart 1932 tarihli bir genelge göndererek her parti örgütünün kendi yöresinde bir halkevi açmasını istemiştir.¹⁰

Halk sözlük anlamı olarak belirli bir bölgede sosyal, iktisadi veya kültürel nedenlerle bir arada yaşayan insanlara verilen sosyolojik bir sıfattır. Halk tabiri cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ise millet tabiri ile aynı anlamda kullanılmıştır.¹¹

Halkçılık ilkesi doğrultusunda kurulan Halkevleri¹² tek parti döneminde Kemalist ideolojinin en önemli ve yaygın eğitim ve kültür¹³ kurumu olmuştur.¹⁴ Aynı zamanda Kemalist Devrim'in en yaygın kitle örgütüdür.¹⁵ Burada halkın sınıfsız bir kaynaşma içinde olması amaçlandığı dile getirilmiştir.¹⁶ Başka bir tanımda Halkevlerinin sosyal sınıflar arasında karşılıklı dayanışma kurarak, toplumun tabakaları arasında ortak bir ruha ve karaktere sahip olunmasını amaçlandığı

⁷ Mustafa Arıkan-Ahmet Deniz, "Türk Ocaklarının Kapatılışı, Borçları ve Emlakinin Tasfiyesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 15, Konya 2004, s. 411; Şükran Gündoğdu, *Bitlis ve Bitlis Halkevi (1943-1951)*, Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2013, s. 106.

⁸ Füsün Üstel, *Türk Ocakları: 1912-1931*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997, s. 145.

⁹ 10-18 Mayıs 1931'de C.H.F Üçüncü Büyük Kongresi'nde halkevlerinin açılması kararlaştırılmıştır. *BCA, 490.1.0.0.724.478.1; C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları (10-18 Mayıs 1931)*, İstanbul 1931, s. 256.

¹⁰ 19 Şubat 1932'de 14 halkevi açılmıştır. Bunlar: Ankara, Afyon, Çanakkale, Eminönü, Eskişehir, Aydın, Bolu, Diyarbakır, Konya, Samsun, Bursa, İzmir, Denizli ve Malatya halkevleridir. Sefa Şimşek, *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Halkevleri 1932-1951*, s. 6; *Milliyet*, 20 Şubat 1932; Nurcan Toksoy, *Halkevleri*, Orion Yayınları, Ankara 2007, s. 42; Orhan Özacun, *CHP Halkevleri Bibliyografyası 1932-1951*, 2001, s. 1; *CHP Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942*, Alâeddin Kral Basımevi, y.y, t.y. s. 3; Kadri Kaplan, "Türk Kültürü, Halkın ve Gençliğin Ulusal ve Çağdaş Eğitimi ve Halkevleri", *Halkevleri Dergisi*, S. 79, s. 13; *Milliyet*, 19 Şubat 1932; *Cumhuriyet*, 20 Şubat 1932. Halkevleri halkın bilinçsizliğinden dolayı inkılapların halk tarafından anlaşılmasını üzerine yeni bir kuruma ihtiyaç duyulması ve yetişkin eğitime yönelmesi üzerine kurulmuştur. Yavuz Özdemir-Elif Aktaş, "halkevleri (1932'den 1951'e)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 45, Erzurum 2011, s. 242, 245.

¹¹ Anıl Çeçen, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, s. 102.

¹² İbrahim Erdal, *Halkevlerinin Kuruluşu, Yapısı ve Yozgat Halkevi (1932-1951)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2013, s. 15.

¹³ Mustafa Oral, "Halkevlerinin Toplumsal ve Kültürel İşlevleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 18, S. 53, 2002, s. 499.

¹⁴ M. Fuat Köprülü, "Halkevlerinin İçtimai Rolü", *Ülkü*, C. 14, S. 84, Şubat 1940, s. 483.

¹⁵ Fatih Özçelik-Sabit Dokuyan, "Bolu Halkevi ve Faaliyetleri", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/4 Spring 2014, s. 877; Savaş Sertel, "Tunceli'de Açılan Halkevleri ve Halkodaları", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl. 6, S.15, Eylül 2013, s. 209. Bir toplum mühendisliği projesi olan Kemalizm, yeni toplumu ve yeni bir hayatı yaratmayı amaçlamıştır. Civci, *Halkevleri ve İzmir Halkevi'nin Faaliyetleri (1932-1951)*, s. 49.

¹⁶ Anıl Çeçen, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, s. 195. Halkevleri Kemalizm'i ve partinin ilkelerini halka yaymayı ve devrimleri benimsetmeyi de amaçlamıştır. Başak Tekdurmaz, *Balıkesir Halkevi Çalışmaları ve Kaynak Dergisinin Sistematik İndeksi*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 2004, s. 6. Kemalist Devrimin başarıya ulaşabilmesi için öncelikle yapılan devrimlere yabancı olan topluma bu devrimleri anlatmak, daha da önemlisi devrimin temelini oluşturan ideolojiyi benimsetmek gerekiyordu. Bu noktada halkevleri ve halkodaları devreye girmiştir. Ergen, *Türkiye'de Halkevleri ve Elazığ Örneği*, s. 92. Halkevleri Kemalizm'in yalnızca siyasal alanda değil, kültürel ve günlük yaşam üzerinde de belirleyici olma gayretinin en somut ürünüdür. Neşe Yeşilkaya, "Halkevleri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C. II Kemalizm, İletişim Yayınları İstanbul 2009, s. 114.

belirtilmiştir.¹⁷ Halkevleri inkılâba sadık ve milliyetçi bir toplum yapısı öngörmüştür.¹⁸ Halkevleri ideolojinin geniş halk kitlelerine yayılması için bir propaganda aracı olarak da rol almıştır.¹⁹ Zaten CHP, halkevlerini kendi ilkelerini ve prensiplerini ülkenin en uzak köşelerine yayması için kurmuştur.²⁰ Halkevlerinin Atatürk tarafından açılan bir çağdaşlaşma projesi olduğunun ifade edilmesi ve halkevlerinin temel görevinin devletin yeniden yapılandırılmasına paralel olarak milletin de yeniden yapılandırılması²¹ olduğunun söylenmesi de bunun bir göstergesidir.²² Buna göre halkevleri dünya görgü ve bilgisini geniş halk kitlelerine yayma görevini de üzerine almıştır.²³ Buna göre halkevlerinin açılması, yeni kurulan devlete yeni ve modern bir ulus yaratma gayretinden kaynaklanmıştır. Ayrıca Kemalist devrimin ideolojisini ülkenin en ücra köşelerine kadar götüreceği bir kitle aygına ihtiyaç duyulması da halkevlerinin kuruluşunu zorunlu kılmıştır.

Halkevleri kar amacı gütmeyen halk menfaatini amaçlayan kuruluşlardır. Buralarda verilen hizmetler ücretsiz ve halkın istifadesine açıktı. Bundan dolayı halkevi faaliyetlerine partili olan veya olmayan herkes katılabiliştir. Halkevlerine üyelikte partili-partisiz ayrımı yapılmama, 18 yaşını dolduran herkes halkevlerine üye olabiliştir. Yönetim kurullarından görev yapabilmek için ise partiye üye olmak zorunlu tutulmuştur. Ancak 19 Temmuz 1932'de öğretmen ve memurların halkevlerinde görev yapmalarının teşvik edilmesi için Bakanlar Kurulu Kararı alınmıştır.²⁴ Böylece memurlar parti üyesi olmadan halkevi şube ve yönetim kurullarında görev alabilecektir.

Halkevleri yerine kuruldukları Türk Ocakları gibi dokuz çalışma şubesine ayrılmıştır. Bir yerde halkevi açılması için bir halkevi binası, bina için harcanacak yeterli miktarda para ve

¹⁷ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Halknevi*, Ankara 1950, s. 41.

¹⁸ M. Fuat Köprülü, "Halkevlerinin İçtimai Rolü", *Ülkü*, C. XIV, S. LXXXIV, Ankara Şubat 1940, s. 432-433. Bazı görüşlere göre ise Atatürk'ün kurduğu halkevleri Cumhuriyet'in dünya görüşünü aydınlar aracılığıyla halka kadar indirme girişimi ve denemesidir. Zeki Arıkan, "Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi", s. 274. Bu görüşe göre halk inilmesi gereken bir seviyede aydınlar ise yukarılardan tepeden bakan bir konumdadır.

¹⁹ *CHP Halkevleri 1940*, Ulusal Matbaa Ankara 1940, s. 4; Âdem Kara, *Cumhuriyet Döneminde Kalkınmanın Mihenk Taşı Halkevleri 1932-1951*, 24 Saat Yayıncılık, Ankara 2006, s. 21.

²⁰ Mesut Erşan, "Eskişehir Halkevi ve Halk Evi Dergisi", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 6, S. 12, Güz 2010, s. 102.

²¹ Şimşek, *Bir İdeolojik Seferberlik*, s. 94. Tek parti döneminin en somut ürünlerinden biri olan Halkevlerinde yöneticiler katılım oranına büyük önem vermiştir. Katılımın fazla olması ideolojiye inanan ve ona sahip çıkan bireylerin çoğalması demektir. Kemalist ideoloji halkevleri projesi ile yeni bir toplum oluşturmak istediğini ve bu toplumdaki bireylere yeni bir yaşayış biçimi sunarak, çağdaş dünyayı yakalamak için yeni bir insan tipi oluşturmak istediğini belirtmektedir. Sinan Ergen, *Türkiye'de Halkevleri ve Elazığ Örneği*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2007, s. 25-26.

²² Selçuk Duman, *Bir Modernleşme Aracı Olarak Tokat Halkevi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011, s. 3.

²³ Atatürk, bu durumu "*En kuvvetli ders araçlarına ve yetişkin öğretmen ordularına sahip olmak yeterli değildir. Halkı yetiştirmek, bir kitle haline getirmek gereklidir. Bunu halkevi yapacaktır.*" Sözü ile ortaya koymuştur. Hüseyin Yakış, "Cumhuriyetin 50. Yılında Halkevleri", *Halkevleri Dergisi*, S. 78, Şubat 1973, s. 15

²⁴ Halkevleri Türk inkılâbını köylü gençlik olmak üzere halk yığınlarına benimsetmeyi amaçlamıştır. Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, İmge Kitabevi, Ankara 2008, s. 350.

BİNGÖL HALKEVİ VE FAALİYETLERİ (1936-1951)

Savaş SERTEL

en az üç halkevi şubesinin açılması zorunlu kılınmıştır.²⁵ Bu şartları oluşturan bir yerde halkevi kurulmak istendiğinde yerel parti yönetim kurulları il yönetim kuruluna başvurur, şartlar uygun görülürse il yönetim kurulu CHP Genel Sekreterliğine teklif eder, CHP Genel Yönetim Kurulu da halkevinin kurulup, kurulmayacağına karar verirdi.²⁶ Halkevlerinin genel merkezi olmamıştır. Her halkevi kendi bulunduğu bölgenin merkezi sayılmıştır. Halkevleri CHP'ye bağlı yan kuruluşur. Bundan dolayı tüzel kişilikleri olmamıştır.²⁷

Bingöl Halkevi

Bingöl Halkevi Şubat 1936'da Recep Peker'in halkevlerinin dördüncü yıldönümü münasebetiyle radyodan yaptığı konuşma ile açılmıştır.²⁸ Ancak bina bulunamadığından dolayı 1 Haziran 1936'da faaliyete geçmiştir.²⁹

Bingöl Halkevi Başkanları

Halkevi Başkanları aynı zamanda halkevlerinin şube komiteleri ve yönetim kurullarının da başkanı sayılmıştır. Halkevlerinde kararlar oy çokluğu ile alınmıştır.³⁰ 1936 yılında açılan Bingöl Halkevinin ilk başkanı Kültür Direktörü Bahri Tekiner olmuştur.³¹ Bahri Tekiner, CHP Genel İdare Kurulu tarafından Mayıs 1938'de halkevi başkanı olarak görevlendirilmiştir. Tekiner'in tayini dolayısıyla boşalan halkevi başkanlığına 21 Haziran 1939'da Sağlık Müdürü Doktor Cemal Başer getirilmiştir.³² Bingöl Halkevi Başkanı ve Sağlık Müdürü Doktor Cemal Başer vazifesinin çokluğunun layıkıyla çalışmasına izin vermemesinden dolayı Ağustos 1939'da halkevi başkanlığından istifa etmiştir. Çapakçur (Bingöl)" Halkevi başkanlığına teklif edilen Arif Doğan Genç 16 Ağustos 1939'da Bingöl Halkevi başkanlığına getirilmiştir.³³ Arif Doğan Genç, Bingöl Halkevinin gelişimine çok büyük katkılarda bulunmuş genç ve dinamik bir eğitimcidir. Bingöl Halkevi Başkanı ve Bingöl Milli Eğitim Müdürü olan Arif Doğan Genç'in Antalya İlköğretim

²⁵ BCA, 030.18.1.2.30.55.15

²⁶ *CHP Halkevleri Öğreneği*, Ankara 1938. Bir yerde halkevi kurulabilmesi için en az üç şube oluşturabilecek kadar üyeye, en az 200 kişi alabilecek bir salon, bir kütüphane, bir iki çalışma odası ve açık hava sporu ve toplantı yapılabilecek bir bahçesi olan bina bulunup dönecek, en az bir odacı ve memurun maaşını ödeyebilecek maddi imkânlarla sahip olmak gerekiyordu. *Halkevleri İdare ve Teşkilat Talimatnamesi*, Zerbamat Matbaası, Ankara 1940, s. 12.

²⁷ *Halkevleri İdare ve Teşkilat Talimatnamesi*, Zerbamat Matbaası, Ankara 1940, s. 4.

²⁸ Anıl Çeçen, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, s. 104-105.

²⁹ Anıl Çeçen, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, s. 136.

³⁰ BCA, 490.1.0.0.982.807.1.

³¹ Özdemir-Aktaş, "Halkevleri..", s. 251.

³² BCA, 490.1.0.0.934.628.2.

³³ BCA, 490.1.0.934.628.2.

Müfettişliğine tayini dolayısıyla 3 Aralık 1941'de Bingöl Halkevi başkanlığına Fahri Koran getirilmiştir.³⁴ Arif Doğan Genç'in yerine Bingöl Halkevi Başkanı yapılan ve aynı zamanda Bingöl Bayındırlık Müdürü olan Fahri Koran tayini dolayısıyla görevinden ayrılmış, vilayet yerine İhsan Altay'ı önermiştir.³⁵ Bunun üzerine Bingöl Milli Eğitim Müdürü İhsan Altay 7 Ekim 1942 tarihinde Bingöl Halkevi Başkanlığına getirilmiştir.³⁶ 1946 tarihli bir yazışmadan anlaşıldığına göre 1946 yılında Bingöl Halkevi Başkanı Kamil Yılmaz'dır.³⁷ 1948'de ise Bingöl Halkevi Başkanı Ahmet Bayram'dır.³⁸ Bayram, 1948 yılında görevi bırakmış ve yerine Sait Erel başkan seçilmiştir. 1948 ve 1949 yılında Bingöl Halkevi Başkanı Sait Erel'dir.³⁹

Bingöl Halkevi Binasının Yapımı, Tamirat ve Ödenegi

Halkevleri ve halkodalarının bina yapımı, tamirata, arsa temini, kira ve mefruşatı CHP Genel Sekreterliği için bu kurumlara harcanan en büyük yekûnu oluşturmuştur. Halkevi öğretininin 12 ve 13. maddelerine göre bir yerde kurulacak halkevi binasının yapımı ve döşenmesi işi o bölgedeki CHP yönetim kurulunun görevidir.⁴⁰ CHP Genel Sekreterliğinin halkevleri inşası konusunda uygulaması şu şekilde olmuştur: Üzerinde halkevi binası yapılması kararlaştırılan arsanın onaylanmış şehir planına göre mevki ve çapının tespit edilmiş olmasını, bu arsanın mümkün mertebeye köşe başında olmasını ve sahasının ise bin metreden az olmamasını tavsiye etmiştir. Arsanın parasının tamamen ödenerek ileride ihtilafa mahal vermemesi ve il veya ilçedeki parti namına temlik edilmesi ve temlik muamelesini müteakip arsaya ait tapu senedinin merkeze gönderilmesi gerekmektedir. Arsanın alımı için gereken para mahalli kaynaklarla bulunmalıdır. Yapılacak binalarda sahneli bir salon (gerektiğinde sinema gösterimi yapılabilmeli ve konser verilebilmeli.), bir okuma odası ve kitap odası (Gerektiğinde bu ikisi birleştirilebilir), gazino (büfesi ile birlikte), kapalı jimnastik salonu, müzik çalışma odası, dersane (kurslar için), başkan ve yönetim kurulu odası, büro, komitelerin çalışma odası (2-3 komite bir odada çalışabilir) ve misafirler için bir daire veya bir iki oda bulunmalıdır. Bu bina ideal bir halkevi için gerekli olan bina şeklidir. Asgari olarak ise sahneli bir salon (Toplantı halinde en az 300 kişi alabilmeli), okuma odası (Kitap konacak ye-

³⁴ BCA, 490.1.0.934.628.2.

³⁵ Fahri Koran, vilayetçe önerilmiş ve CHP Genel İdare Kurulu tarafından onaylanarak göreve başlatılmıştır. BCA, 490.1.0.934.628.2.

³⁶ BCA, 490.1.0.934.628.2.

³⁷ BCA, 490.1.0.1142.8.2; BCA, 490.1.0.934.628.2.

³⁸ BCA, 490.1.0.953.691.2.

³⁹ BCA 490.1.0.0.1477.32.1.

⁴⁰ BCA 490.1.0.0.1477.32.1.

ile beraber), iki üç tane komite ve idare odası bulunmalıdır. Sahnelerin akustik bakımdan elverişliliği de dikkate alınmalıdır. Halkevi inşası bir mimar veya inşaat mühendisine arsa ve paralar göz önüne alınarak hazırlattırılacak bir plana ve ihtiyaçlara göre yapılmalıdır. Halkevleri törenler sırasında halkın toplanabileceği bir bahçenin içinde inşa edilmelidir. İnşaat malzemelerinin mahalli fiyat rayiçlerine göre hesaplandığı bir projeye uygun olarak yapılacak olan keşifnamenin İl Bayındırlık Müdürlüğüne kontrol ve onayının yapılmış olması gerekmektedir.

Bingöl Halkevi 1943 yılına kadar kiraladığı çeşitli binalarda faaliyet göstermiştir. Bingöl Halkevi'nin 1936, 1937 ve 1938 yıllarındaki kira parası 800 lirayı bulmuştur. Bu para CHP Genel Sekreterliği tarafından yollanmıştır.⁴¹ Bingöl Belediyesi 1939 yılı bütçesinde halkevine yardım olarak 250 lira para ayırmıştır.⁴² Bingöl Valiliği, 11 Aralık 1937'de CHP Genel Sekreterliğine bir yazı yazarak Bingöl Halkevinin faaliyetlerini yeterince iyi yürütmediğini, yeni bir binaya ihtiyaç duyduğunu, binanın ortalama 15 bin liraya mal olacağını belirtmiştir. Valilik, bina planı yapacak fen teşkilatı olmadığından dolayı para ile birlikte bina planı yollanmasını da istemiştir.⁴³ CHP Genel Sekreterliği buna verdiği cevabi yazıda halkevi için plan istendiğini ancak halkevinin yapılacağı arazi hakkında bir malumat verilmediği, bina yapımı konusunda arsa durumunun büyük müşkül teşkil ettiği, ayrıca inşaat malzemesinin miktarı ve maliyeti hakkında da bilgi verilmediği belirtilmiştir. Yazıda, ülkede bölgelerarası fiyat farkı olduğundan dolayı inşaat yapımı için halkevinin yapılacağı arsanın krokisi ve inşaat malzeme ve işçilik fiyatlarını gösterir bir listenin yollanması istenmiştir.⁴⁴ Bunun üzerine Bingöl Valiliği 9 Nisan 1938'de makyaslı arsa krokisi ve inşaat rayiç listesi yollamıştır.⁴⁵ Bingöl Halkevi Başkanlığı, 28 Ağustos 1938'de CHP Genel Sekreterliğine bir yazı yazmıştır. Yazıda belediyenin yaptırmakta olduğu otel binasının bir kısmında halkevinin oturması karşılığında belediyeye halkevi ödeneğinden bin lira verilmesi için izin istenmiştir. Ancak genel sekreterlik buna izin vermemiştir.⁴⁶ Bingöl Halkevi Başkanı Fahri Kuran, Nisan 1942'de CHP Genel Sekreterliğine bir yazı yazarak halkevinin belediyeye ait bir salon ve iki odadan ibaret olan bir binada kira ile oturduğunu, halkevi için yapılacak bir binanın 20 bin liraya mal olacağını, CHP'nin lütfetmesi halinde binanın yapılabileceğini belirtmiştir.⁴⁷ CHP Müşavir Mimarı A. Sabri Oran'ın CHP Genel Sekreterliğine yazdığı 23 Eylül 1943 tarihli yazıya göre Bingöl'de yer alan bir otel ve gazino binası Bingöl Halkevi binası olarak kullanılmak üzere 20

⁴¹ BCA, 490.1.0.0.1670.814.1.

⁴² BCA, 490.1.0.0.1670.813.1.

⁴³ BCA, 490.1.0.0.1477.29.1.

⁴⁴ BCA, 490.1.0.0.1670.814.1.

⁴⁵ BCA, 490.1.0.0.1670.814.1.

⁴⁶ BCA, 490.1.0.0.1670.814.1.

⁴⁷ BCA, 490.1.0.0.1670.813.1.

BİNGÖL HALKEVİ VE FAALİYETLERİ (1936-1951)

Savaş SERTEL

bin lira karşılığında belediyeden satın alınmıştır.⁴⁸ Binaya sahne ve diğer kısımların ilavesi için CHP Genel Sekreterliğinden 9 bin lira yardım istenmiştir.⁴⁹ CHP Genel Sekreterliği Bingöl Halkevi tarafından satın alınan binanın⁵⁰ tadil ve ıslahına harcanmak üzere 9 bin lira parayı 15 Ekim 1943'te yollamıştır.⁵¹ CHP Bingöl İl Yönetim Kurulu Başkanı Abdullah Dursun 15 Ocak 1947'de genel sekreterliğe bir yazı yazarak Bingöl Halkevi binasının tamir edilmediği takdirde içinde durulamayacak bir duruma geleceğini belirterek halkevinin yarım kalan ilave inşaatının tamamlanması ve diğer ihtiyaçlar için 8.030 lira yardım gönderilmesini istemiştir. Kasım 1948 tarihi itibarıyla Bingöl Halkevi tamir ve ıslahı için 5.941,23 liralık bir keşif raporu hazırlanmıştır.⁵² CHP Genel Sekreterliği 11 Kasım 1947'de Bingöl Halkevinin genel ihtiyaçları için 300 lira yardım göndermiştir.⁵³ CHP Genel Sekreterliği 1947'de Bingöl'deki halkevleri ve halkodalarının onarım ve ilave inşaat işleri için CHP Bingöl İl Yönetim Kurulu Başkanlığına 3.870 lira yollamıştır. CHP Bingöl yönetimi ise halkevleri ve halkodaları ilave inşaat, onarım ve idame masrafı olarak 6.150 lira harcamıştır. Bu paranın 3.150 lirası merkez halkevinin inşaat ve giderlerine ayrılmıştır.⁵⁴ CHP Genel Sekreterliği 5 Aralık 1948'de Bingöl Halkevinin genel ihtiyaçlarını gidermeleri için 250 lira yardım göndermişti.⁵⁵ Bingöl Halkevi Başkanı Ahmet Bayram 10 Nisan 1948'de genel sekreterliğe bir yazı yazarak yardım istemiş ancak olumlu bir yanıt almamıştır.⁵⁶ Bu sırada Bingöl Halkevi başkanlığı el değiştirmiş ve halkevi başkanı Sait Erel olmuştur. Yeni başkan Sait Erel 27 Ağustos 1948'de CHP Genel Sekreterliğine bir yazı yazarak 500 lira yardım istemiştir.⁵⁷ Bunun üzerine CHP Genel Sekreterliği 26 Ekim 1948'de Bingöl Halkevine 500 lira göndermiştir.⁵⁸ CHP Genel

⁴⁸ BCA, 490.1.0.0.971.755.2.

⁴⁹ Halkevinin önceki binası kahveden bozma bir dükkân iken, belediyenin yaptırmaya başladığı otel binasının alt katı halkevine ayrılmıştır. Burası 200 kişi alacak kapasitededir. Bina belediyeden ayda 30 lira karşılığı kiralanmıştır.

⁵⁰ BCA, 490.1.0.0.1670.813.1. Daha önce bir kısmında Bingöl Halkevi'nin kira ile oturduğu binanın satın alınması için CHP Genel Sekreterliği 24 Mayıs 1943'te 20 bin lira göndermiştir. Münir Soykan'ın 1941 yılında yaptığı teftişe göre halkevinin demirbaş eşyası ise şunlardır: 184 sandalye, bir koltuk, hasırdan kanepeler, masa ve 4 sandalye, 17 masa ve masa örtüleri, altı adet lüks lambası, iki radyo ve bir hoparlör ile yeterli miktarda bayrak. BCA, 490.1.0.0.994.844.3.

⁵¹ Bina 1945 yılında 27 lira 30 kuruş karşılığında sigortalanmıştır. BCA, 490.1.0.0.1670.815.1.

⁵² BCA, 490.1.0.0.1670.813.1.

⁵³ BCA, 490.1.0.0.1670.813.1.

⁵⁴ BCA, 490.1.0.0.1477.32.1.

⁵⁵ BCA 490.1.0.0.1477.30.1.

⁵⁶ BCA 490.1.0.0.1477.32.1.

⁵⁷ Ahmet Bayram, halkevinin radyo bulunmadığını, sandalye ve masalarının kırık olduğunu, evin kiremit ve sıvalarının kar nedeniyle kırılıp döküldüğünü, harap olan halkevinin su içinde kaldığını ve tamire gerek duyulduğunu, bütçesi kısılan özel idareden de yardım alamadıklarını belirterek yardım istemiştir. BCA 490.1.0.0.1477.32.1.

⁵⁸ Erel, yazısında daha önce kendilerine vaat edilen 500 liranın Kiğı Halkevine verildiğini, Bingöl Halkevine sandalye ve masa olmadığını, bir süre önce halkevinde misafir edilen ABD İstanbul başkonsolosunun oturtulabilmesi için dikiş kursu öğrencilerine ait sandalyelerin getirildiğini, gelir kaynakları bulunmadığını, bir odacı ile bir idare memurunun maaşını ödeyemediklerini, belirterek böyle bir halkevinin ne gibi bir faaliyet yapacağını ve insanlara nasıl faydalı olacaklarını sormuştur. Erel, halkevinin tamire ihtiyacı olduğunu, bu yaz aylarında tamirat yapılmazsa kışın evin yıkılma tehlikesinin olabileceğini de belirtmiştir. BCA 490.1.0.0.1477.32.1.

BİNGÖL HALKEVİ VE FAALİYETLERİ (1936-1951)

Savaş SERTEL

Sekreterliği, Çapakçur Halkevine 7 Nisan 1949'da 200 lira ve 14 Nisan 1949'da 750 lira yardım göndermiştir.⁵⁹ CHP Genel Sekreterliği CHP Bingöl İl İdare Kurulu'nun talebi üzerine 25 Ağustos 1949 tarihinde Bingöl Halkevi'nde yapılacak tamirat için kullanılmak amacıyla 5.000 lira para göndermiştir.⁶⁰ 23 Ekim 1950 tarihinde Bingöl Halkevi odacısı Celil Aydın CHP Bingöl İl İdare Kurulu Başkanlığına bir dilekçe yazarak beş yıldan beri halkevinde odacılık ve çaycılık yaptığını ve dokuz aydan beri maaşını alamadığını belirtmiştir. Aydın 2 Kasım 1950'de ise bu konuda CHP Genel Sekreterliğine bir şikâyet dilekçesi yazmıştır. Dilekçesinde altı nüfuslu ailesine bakamayacak duruma düştüğünü de belirterek yardım istemiştir.⁶¹ Bunun üzerine CHP Genel Sekreterliği Bingöl Halkevi odacısı Celil Kargın'ın dokuz aylık ödenmemiş ücreti olan 200 lira parayı 17 Kasım 1950'de Bingöl Halkevine adına göndermiştir.⁶² 24 Kasım 1950'de CHP Genel Sekreterliği, Bingöl Halkevinin ihtiyaçlarında kullanılmak üzere 500 lira para göndermiştir.⁶³

Bingöl Halkevinin Şubeleri

Halkevlerinde çalışmalar çeşitli şubelere bölünmüştür. Bunun öncelikli amaçları insanların kendi ilgi ve yeteneklerine göre bir şubede görev yapmasını temin etmek ve işbölümü yaparak çalışmaların daha kolay ve kolektif bir şekilde çözümünü sağlamaktır. Halkevlerinde Dil Edebiyat, Tarih ve Müze, Kütüphane ve Yayın, Halk Dershaneleri ve Kurslar, Güzel Sanatlar, Temsil, Spor, Sosyal Yardım ve Köycülük olmak üzere 9 çalışma kolu bulunmuştur⁶⁴. Fakat her halkevinde dokuz kolun tamamının açılması zorunlu tutulmamıştır. Bir halkevinin kurulabilmesi için üç şubenin açılabilmesi zorunlu tutulmuştur. İlk başta dört şube ile faaliyete geçen Bingöl Halkevi 1941 yılında yedi şubeye, daha sonra dokuz şubeye ulaşmıştır. 1936 yılında açılan Bingöl Halkevi 215 üye ile faaliyetlerine başlamıştır. Bu dönemde Bingöl Halkevi üyelerinden 7'si bayandır.

⁵⁹ BCA 490.1.0.0.1477.32.1.

⁶⁰ BCA 490.1.0.0.1477.32.1.

⁶¹ BCA, 490.1.0.0.1670.813.1.

⁶² BCA, 490.1.0.0.1477.32.1.

⁶³ BCA, 490.1.0.0.1477.32.1.

⁶⁴ BCA, 490.1.0.0.1477.32.1.

BİNGÖL HALKEVİ VE FAALİYETLERİ (1936-1951)

Savaş SERTEL

Tablo 1. 1936 Yılında Bingöl Halkevi Üyeleri⁶⁵

Şubesi	Avukat	Öğretmen	Tüccar	İşçi	Çiftçi	Diğer	Bay	Bayan	Toplam
Halk Dershanesi	1	1	7	6	8	26	42	7	49
Spor	-	3	5	5	18	22	53	-	53
Köycülük	-	-	3	74	24	-	101	-	101
Gösteri	-	-	-	-	-	12	12	-	12

Bingöl Halkevi de 10 Eylül 1936 tarihi itibarıyla köylü, halk dershaneleri, spor ve temsil olmak üzere 4 şubesi açılmıştır. Temsil şubesinde 12, spor şubesinde 53, halk dershaneleri şubesinde 49 ve köycülük şubesinde 101 kayıtlı üye bulunmuştur. Üç önemli kolda kadın üye bulunmamaktadır. Yalnızca halk dershanelerinde 7 kadın üye vardır. Üyelerden 14 kişi komitelerde görev almıştır.⁶⁶ Bingöl Halkevi 1941 yılında mevcut olan dört şubeye üç şube daha ekleyerek faal yedi şube oluşturmuştur.⁶⁷ Bingöl Halkevi, 1 Mart 1942 tarihinde yaptığı komite seçim toplantısında dil ve edebiyat şubesine 25, güzel sanatlar şubesine 25, temsil şubesine 26, spor şubesine 33, sosyal yardım şubesine 28, halk dershaneleri ve kursları şubesine 26, kütüphane ve yayın şubesine 29, köycülük şubesine 50, tarih ve müze şubesine 27 üye kaydedilmiştir.⁶⁸ Daha sonra bu şubelerin komite başkanları ve üyeleri seçilmiştir. Bu kişiler aşağıda tablolar halinde şube bazında verilmiştir:

Tablo 2. 1942 Yılında Bingöl Halkevi Şube Komite Başkan ve Üyeliklerine Seçilenler⁶⁹

Şubesi	Adı	Şubedeki Görevi	Mesleği
Dil ve Edebiyat	Sıtkı Tuğal	Şube Başkanı	Mektupçu
	Tahsin Özeke	Üye	Daimi Encümen Üyesi
	İzzet Özdemir	Üye	Maarif Başkâtibi
Güzel Sanatlar	Zekeriya Meriç	Şube Başkanı	PTT Şefi
	Sait Oktay	Üye	Ziraat Bankası Müdürü
	Sami Oktarın	Üye	Varidat Müdürü
Temsil Şubesi	Kamil Yılmaz	Şube Başkanı	Öğretmen
	Mahmut Bozkurt	Üye	Veznedar
	Nuri Keskinliç	Üye	Tahrirat Kâtibi

⁶⁵ CHP Halkevleri Öğreneği, s. 5; CHP Halkevleri Talimatnamesi, s. 3-4.

⁶⁶ BCA, 490.1.0.0.982.807.1.

⁶⁷ BCA, 490.1.0.0.982.807.1.

⁶⁸ BCA, 490.1.0.0.1008.889.2.

⁶⁹ BCA, 490.1.0.0.971.755.2.

BİNGÖL HALKEVİ VE FAALİYETLERİ (1936-1951)

Savaş SERTEL

Spor Şubesi	İhsan Çakmak	Şube Başkanı	Öğretmen
	Tahsin Mert	Üye	İnhisarlar Memuru
	M. Sabahattin Aytaç	Üye	Veteriner Müdürü
Sosyal Yardım Şubesi	Hasan Sarıbaş	Şube Başkanı	Operatör
	Cemil Elçi	Üye	Halktan
	İhsan Şener	Üye	Sağlık Memuru
Halk Dershaneleri ve Kursları Şubesi		Şube Başkanı	Tahrirat Mümeyyizi
	Feyzullah Bulgu		
	Amil Yılmaz	Üye	Muhasebe Müdürü
Kütüphane ve Yayın Şubesi	Ali Tekmen	Üye	Tüccar
	Osman Tekçe	Şube Başkanı	Öğretmen
	İhsan Gürses	Üye	Müdür
Köycülük Şubesi	Hasan Atala	Üye	Bayındırlık Katibi
	Emin Elçi	Şube Başkanı	Encümen Mümeyyizi
	Hüseyin Kaya	Üye	Tüccar
Tarih ve Müze Şubesi	Ahmet Atalay	Üye	Tüccar
	Hanefi Özmen	Şube Başkanı	Başöğretmen
	Hilmi Erenler	Üye	Emekli Mektupçu
	İbrahim Bara	Üye	Müftü

1. 2. 1. Dil ve Edebiyat Şubesi ve Faaliyetleri

Halkevlerinin en fazla önem verdiği şubelerin başında gelmektedir. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu başta olmak üzere ülke genelinde Türkçe öğretmek için halk dershaneleri ve kurslar şubesi ile beraber Türkçe okuma-yazma kursları açmıştır. Ayrıca Türk dili için dil bilim araştırmaları yapmış, konferanslar düzenlemiş, toplantılar tertip etmiştir.⁷⁰ Bu şubenin ulus-devlet ve Kemalizm'in halk kitlelerine benimsetilmesinde öncü rol oynaması amaçlanmıştır.⁷¹ Pek çok halkevi çeşitli kitaplar ve süreli dergiler yayınlamıştır.⁷² Halkevi dergilerin en önemlisi Ankara Halkevi tarafından 1933-1951 yılları arasında üç seri ve 217 sayı olarak yayınlanan Ülkü

⁷⁰ BCA, 490.1.0.0.971.755.2.

⁷¹ Sefa Şimşek, *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Halkevleri 1932-1951*, s. 80-81.

⁷² Bazı görüşlere göre halkevlerinin temel amaçlarından biri de Kürtçe ve Arapçanın yoğun olarak konuşulduğu doğu bölgelerinde Türkçenin hâkim kılınması ve bölge halkının asimilasyondur. Bilal Altan, *Halkevleri Sürecinde Cizre Halkevi Örneği*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2012, s. 37.

dergisidir.⁷³ Dergi bütün halkevlerinin dergisi olarak görülmüştür.⁷⁴ Derginin adını Atatürk koymuştur.⁷⁵ Diğer halkevi dergilerine örnek teşkil etmesi amaçlanmıştır. Halkevlerinin yayınları Kemalist ideolojinin düşünsel aktarımının yapıldığı ve Kemalizm'i izah eden önemli metinleri içermiştir.⁷⁶ Türk dilinin bugünkü yazı ve edebiyatında kullanılmayan fakat halk arasında yaşayan kelimeler, atasözleri ve milli masalları araştırıp toplamak da Dil-Edebiyat Şubelerinin görevleri arasındadır.

Türk Dil Kurultayı'nın açıldığı gün olan 24 Ağustos 1938'de Bingöl Halkevinde Dil Bayramı kutlanmıştır. Öğretmen Hanifi Özben halkevinde toplanan halk ve memurlara "Türk dilinin yüceliği, ıslahı ve devrimi hakkında bir konferans vermiştir. 24-28 Ağustos 1938 tarihleri arasında halkevinde toplantılara devam edilmiştir.⁷⁷ Bingöl Halkevi'nin dil ve edebiyat konusunda önemli bir çalışmasına rastlanmamıştır. Halkevi herhangi bir gazete, dergi veya broşür yayınlamıştır.

Güzel Sanatlar Şubesi ve Faaliyetleri

Bingöl Halkevi güzel sanatlar şubesi diğer şubeler gibi Bingöl'de modernleştirme çalışmaları yürütmüştür. Buna göre Bingöl Halkevi 1941 yılında bir bando takımı oluşturmuştur. Bu amaçla iyi bir bando şefi bulunmuştur. Bando enstrümanı İstanbul Valiliği marifetiyle satın alınmıştır.⁷⁸ Temsil toplantılarından milli oyunlar ve türküler çalınmıştır. Bingöl Milletvekili Necmettin Sahir Silan 15 Nisan 1943 tarihinde yazdığı raporda Bingöl Halkevi bandosunun iyi bir öğretmenle canlandırıldığını, halkevi sahnesinin gençlerle hareketlendirildiğini, bazı büyük köylere müsamere gezileri yapılacağını söylediğini yazmıştır.⁷⁹

Temsil Şubesi ve Faaliyetleri

⁷³ Halim Baki Kunter, *Kuruluşlarının 32. Yıldönümünde Halkevleri*, Halkevleri Genel Merkezi Yayınları, 1964, s. 11.

⁷⁴ 1933-1941 yılları arasında yayınlanan seri birinci seri, 1941-1946 yılları arasında yayınlanan seri yeni seri ve 1947'den itibaren yayınlanan seri ise üçüncü seri olarak adlandırılmıştır. Birinci seride daha çok sosyoloji, felsefe, köycülük, dil ve tarih konuları, yeni seride edebiyat ve folklor, üçüncü seride ise popüler konular işlenmiştir. Mustafa Oral, *CHP'nin Ülküsü*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya 2006, s. 5, 7.

⁷⁵ Oral, *CHP'nin Ülküsü*, s. 8.

⁷⁶ Naim Onat, "Atatürk ve Ülkü Adı", *Ülkü*, C. 12, S. 70, Aralık 1938, s. 337.

⁷⁷ Güneş Şahin, "Van Halkevi ve Faaliyetleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 31, S. 52, s. 99.

⁷⁸ *BCA*, 490.1.0.0.1166.96.2.

⁷⁹ Bando şefinin daha sonra istifa etmesi büyük uğraşlar sonucu oluşturulan bando takımının çalışmamasına neden olacaktır. *BCA*, 490.1.0.0.994.844.3.

BİNGÖL HALKEVİ VE FAALİYETLERİ (1936-1951)

Savaş SERTEL

Halkevlerinde temsil ve gösteri düzenlenebilmesi için içinde bulunduğu binada sahne olması gerekirdi. Bu da halkevlerinde gösteri şubelerine verilen önemin bir göstergesidir. Bu kol halkevlerinde kukla, karagöz ve tiyatro faaliyetleri düzenlemiştir. Tiyatrolarda kadın ve erkek üyelerden oluşan bir grubun kurulması hedeflenmiştir. Bu kol çalışmalarında kadın katılımını teşvik etmeyi amaçlamıştır. Ancak özellikle Doğu illerinde kadın katılımı çok sınırlı kalmıştır. Temsil şubeleri CHP Genel Sekreterliği tarafından seçilip onaylanmış olan piyesleri oynamıştır. Bunun amacı inkılâp aleyhtarı oyunların sergilenmesini engellemektir.⁸⁰ Partinin prensiplerini ve ideolojisini yayma etkisi diğer şubelerden fazladır. Bu şubeler halkevlerinde canlılık yaratmak, tiyatro ihtiyacını karşılamak, amatör oyunculara şans vermek, başarılı oyuncular yetiştirmek, yararlı programlar yapmak, maddi kaynak sağlamak amaçlarını taşımıştır.⁸¹ Bu şube aynı zamanda parti ideolojisini ve prensiplerini yaymak için sinemadan da faydalanmıştır.⁸² Bu amaçla halkevlerine sabit ve gezici sinema sistemleri gönderilmiştir.⁸³ Sinema ile halka eğlendirici filmler göstererek dolaylı yoldan halk eğitilmiştir.⁸⁴

Temsil şubesi Bingöl Halkevi'nin yoğun şubelerinden biri olmuştur. Bu şubede çeşitli tiyatro oyunları sergilenmiştir. CHP Genel Sekreterliği 1947 yılında şubeye bir film makinesi göndererek şubede film gösterilmesini sağlamıştır. Böylece şubenin faaliyetleri daha da canlanmıştır. Halkevlerinin kuruluş yıldönümü Şubat 1937'de Bingöl Halkevinde de törenlerle kutlanmıştır. Törene saat 15'te başlanmış, bu saatte Ankara radyosunda CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya'nın konuşması dinlenmiş, halkevi başkanı tarafından halkevi yasası ve halkevi faaliyetleri anlatılmıştır. Tören sonunda halkevi önünde fotoğraf çekilerek, kardeş halkevleri telle kutlanmıştır.⁸⁵

Bingöl Halkevi Başkanı Arif Doğan Genç, 6 Şubat 1940 tarihinde CHP Genel Sekreterliğine bir yazı yazarak halkevi kütüphanesinde bulunan piyeslerde kadın rolü olduğunu, bölgede kadın rolü yapacak kimse olmadığından temsil kolunun bu konuda sıkıntılar yaşadığını ve kadın rolü olmayan piyesler gönderilmesini istemiştir. CHP Genel Sekreterliği adına Erzurum Milletvekili F. Tuzer 29 Şubat 1940'ta cevap yazısı yazmıştır. Tuzer, piyeslerde kadınlı veya kadınsız diye bir ayırımın yapılmasının doğru olmadığını, repertuar listesinde yer alan bazı piyeslerin daha önce

⁸⁰ BCA 490.1.0.0.1670.813.2.

⁸¹ *CHP Halkevleri ve Halkodaları 1943*, Ankara 1944, s. 7; Akçam, *Halk Kültürünün Yeniden İnşasında Denizli Halkevleri*, s. 20.

⁸² Bu kollarda yetişen bazı amatör sanatçılar devlet konservatuvarına girerek başarılı olmuşlardır. *CHP Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942*, s. 6.

⁸³ Şimşek, *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi*, s. 83

⁸⁴ Kunter, *Halkevleri*, s. 12-13.

⁸⁵ Ergen, *Türkiye'de Halkevleri ve Elazığ Örneği*, s. 41.

yollandığını ve repertuar dışına çıkılmaması gerektiğini yazmıştır.⁸⁶

Temsil şubesi 1941 yılında “*Tarih Utandı*” ve “*Kavurimam*” adlı piyesleri sahnelemiştir.⁸⁷Bingöl Halkevi Başkanı Fahri Kuran, Nisan 1942’de CHP Genel Sekreterliğine bir yazı yazmıştır. Kuran, halkevinin faaliyetleri hakkında bilgiler vermiştir. Kuran yazısında Bingöl il merkezinin nüfusunun 1400’den fazla olduğunu, her gece halkevine 100’e yakın üyenin devam ettiğini, konferans verildiğinde 200’e yakın dinleyicinin toplandığını, halkevlerinin onuncu yılı münasebetiyle düzenlenen temsillere her seferinde 500’e yakın kişinin katıldığını, bunların arasında yerli kadınların da bulunduğunu belirtmiştir.⁸⁸ Cumhuriyetin 20. yıldönümü kutlamaları için 29 Ekim 1943’te Bingöl Halkevi balo salonunda bir balo düzenlenmiştir. ⁸⁹ Halkevlerinin kuruluş yıldönümü olan 23 ve 24 Şubat 1946’da halk ve memurların katılımı ile Bingöl Halkevi’nde de kutlanmıştır. Halkevinde düzenlenen programda istiklal marşı okunmuş ve törenler düzenlenmiştir. Şiirler okunmuş, milli oyunlar oynanmış ve şarkılar söylenmiştir. Program geç saatlere kadar devam etmiştir.⁹⁰ 1947 yılında CHP Genel Sekreterliği Bingöl Halkevine bir adet seyyar sinema makinesi göndermiştir.⁹¹ Bingöl Halkevi Başkanı Ahmet Bayram 5 Nisan 1948’de CHP Genel Sekreterliğine bir yazı yazarak, Bingöl elektrik tesisatının tamamlanmak üzere olduğunu, pek yakında halkevine elektrik verileceğini, 1947 yılında halkevine hediye edilen sinema makinesinin çalıştırılacağını, halkın bundan memnuniyet duyduğunu, geri alınmasının ise halkta aksi ve fena bir tesir bırakacağını, ilin fakir ve mahrumiyet içinde bulunduğunu, halkın gideceği hiçbir sinema ve tiyatronun bulunmadığını, bu makine ile sinema izletip para kazanmayı düşünen halkevinin başka bir gelirin olmadığı belirterek makinenin halkevinde kalmasını istemiştir.⁹² Bunun üzerine sinema makinesinin halkevinde kalmasına izin verilmiştir. Bingöl’e elektrik verildikten sonra Bingöl CHP İl Yönetim Kurulu Başkanlığı Bingöl Halkevine gelir sağlayabilmek amacıyla halkevine ait sinema makinesini kiraya vermeyi amaçlamıştır. Bunun için 21

⁸⁶ BCA, 490.1.0.0.953.691.2.

⁸⁷ Bu yazının yazılmış olması bile halkevlerinin felsefesine aykırıdır. Çünkü halkevleri toplumu çeşitli etkinliklerle halkevlerinde kadın-erkek olarak bir arada toplamaya çalışırken, bu yazıda Bingöl Halkevi’ndeki tiyatro çalışmalarına kadınların katılmadığı itiraf edilmiştir. Buna göre erkeklerin kadın rolü yapmak istememelerinden dolayı kadın rolü olmayan piyesler istenmiştir. BCA, 490.1.0.0.919.579.2.

⁸⁸ BCA, 490.1.0.0.994.844.3.

⁸⁹ BCA, 490.1.0.0.971.755.2.

⁹⁰ Bingöl Halkevi Başkanı İhsan Altay 5 Kasım 1943 tarihinde CHP Genel Sekreterliğine bir şikâyet yazısı yazmıştır. Buna göre 29 Ekim 1943’te cumhuriyetin 20. yılı dolayısıyla Bingöl Halkevi balo salonunda düzenlenen baloda Cumhuriyet Savcısı Mitat Gafur ile Hâkim İsmail Ünlü’nün sarhoş oldukları ve davetlilerin huzurunu bozdukları bunun üzerine Bingöl Valisinin baloyu iptal ettiği belirtilmiştir. Altay, bölge halkının inançlarından dolayı içkiye karşı olduklarını, halkevinde alkollü içkinin bulundurulmadığını, bu kişilerin çıkardığı vukuatın halkevinin itibarını sarstığını yazmıştır. BCA, 490.1.0.0.1142.6.2.

⁹¹ BCA, 490.1.0.0.953.691.2.

⁹² CHP XVI. Yıldönümünde Halkevleri ve Halkodaları, Ulus Basımevi, Ankara 1948, s. 17.

Nisan 1949'da 1.800 lira muhammen bedel ile ihaleye yapımına karar verilmiştir.⁹³ Ancak Bingöl Halkevi'ne ait Philips marka portatif sesli sinema makinesi bozulmuş ve tamir edilmesi amacıyla bir firmaya gönderilmiştir. Firma 30 Aralık 1949 tarihinde verdiği cevabi yazıda 15 kalem arıza ve bu arızaların giderilmesi için de 572 lira ücret çıkarmıştır.⁹⁴ Bingöl Halkevine ait sinema makinesinin tamiratının yapılıp yapılmadığı, daha sonraki dönemde işletilip işletilmediği hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bundan dolayı ileriki süreçte bu konuda neler yapıldığını aktaramıyoruz.

Ege Turna temsil heyetinden rejisör Rıza Çapan, 19 Temmuz 1948'de bir telgraf çekerek bir haftadan beri temsil heyeti ile Bingöl'de olduğunu, bin bir güçlkle üç gösteri için izin aldıklarını, ancak Bingöl Emniyet Amiri tarafından asayişin temini için memur verilmediğinin ve gösterilerin yapılmadığını yazmıştır.⁹⁵

Spor Şubesi ve Faaliyetleri

Bu şube halkevlerinde en fazla üyeyi toplayan şubedir. CHP Genel Sekreterliği halkevleri ve halkodalarında kayak, güreş, yüzme ve diğer su sporlarının yapılmasını teşvik etmiştir. Güreş, jimnastik, su sporları, kayak başlıca faaliyetlerdendir. Bunun dışında futbol, voleybol, hentbol, atletizm, boks, avcılık ve atıcılık, binicilik, cirit gibi sporların yapılmasını da amaçlamıştır. Jimnastiği teşvik için de halkevleri ve halkodalarına çeşitli spor aletleri göndermiştir.⁹⁶ CHP Genel Sekreterliği halkevleri ve halkodalarına zaman zaman top, voleybol filesi, kayak takımları, jimnastik aletleri, güreş minderleri, eskrim ve boks malzemeleri gibi spor alet ve edevatları göndermiştir.⁹⁷ Genel sekreterlik kış sporları için eksik malzemelerini tamamlayamayan halkevleri için kayak takımları ve ayakkabılar göndermiştir.⁹⁸

1941 yılında Bingöl Halkevi spor şubesi faydalı çalışmalar yapamamıştır. Bunda ilde beden eğitimi öğretmeninin bulunmayışının yanı sıra spor malzemelerinin olmaması da etkili olmuştur.⁹⁹ CHP Elazığ Bölgesi Müfettişi ve Antalya Milletvekili Münir Soykan 21 Aralık 1941 tarihinden Bingöl Halkevi ile ilgili bir rapor yazmıştır. Soykan spor malzemesi bulunmayan halkevinin voleybol ağı ve topu, pingpong masası, disk ve kayak malzemesi ihtiyaçları için de gelirleri olmadığını, bunu sağlanabilmesi 300-400 lira civarı bir para gerektiğini belirtmiştir.¹⁰⁰

⁹³ BCA, 490.1.0.0.1477.32.1.

⁹⁴ Turan, 20 Nisan 1949.

⁹⁵ BCA 490.1.0.0.1215.36.3.

⁹⁶ BCA 490.1.0.0.1021.931.1.

⁹⁷ CHP Halkevleri ve Halkodaları 1944, Ankara 1945, s. 23.

⁹⁸ Kunter, Halkevleri, s. 13.

⁹⁹ CHP Halkevleri ve Halkodaları 1943, Ankara 1944, s. 4.

¹⁰⁰ 490.1.0.0.994.844.3.

Sosyal Yardım Şubesi ve Faaliyetleri

Bu kollar halkevi bölgesindeki yaşlı, muhtaç ve yoksullara önemli katkılarda bulunmuştur. Talimatnamelere göre bu kol yardımı muhtaç, kimsesiz, yaşlı, kadın, çocuk, sakat ve hastalar hakkında zenginlerin şefkat ve yardım duygularını uyandırmayı amaçlamıştır.¹⁰¹ Bu kol halkevi civarında yardıma muhtaç kişilere, yiyecek, giyecek, yakacak ve para temin etmeye çalışmıştır. Bu kol üyeleri bölgelerindeki hastalara ilaç ve doktor da temin etmiştir. Fakir öğrencilere kitap, defter ve giysi temini de yapılmıştır. İşsizlere iş bulmak, cezaevinde ve askerde olanlara ve ailelerine yardım, köylerde sağlık taramaları da amaçlanmıştır. Sosyal yardım şubeleri halkevi bölgesindeki yardıma muhtaç kimsesizler, çocuklar, maluller, yoksul düşmüş yaşlılar ve hastalar hakkında toplumun şefkat ve yardım duygularını uyarmış ve yükseltmiştir.¹⁰² Bu amaçla kendi bölgelerinde çeşitli hayır kurumlarının kurulmasına öncülük etmiştir. Ayrıca çocukların dilencilğe ve ahlaksız işlere meyletmesini engellemeye çalışmıştır. Böylelikle halkevleri ve halkodaları fiili yardımların yanı sıra önleyici ve koruyucu tedbirler de almıştır. Köylerdeki halkodaları da imece ve köy yardım sandıkları gibi sosyal dayanışmayı artırıcı girişimlerde bulunmuştur.¹⁰³

1941 yılında yapılan teftiş raporuna göre merkez köylerdeki halk her Cuma şehre gelmiş ve halkevinde hükümet doktoru tarafından muayene edilmiştir. Ancak poliklinik defteri ve benzeri kayıtlar alınmamıştır. Muhtarlara haber verilerek köydeki hastaların getirilmesi istenmiştir. Ayrıca askere gidenlerin çocuklarına elbise verilmiş, muhtaç fakirlere 32 lira 50 kuruş yardım yapılmıştır.¹⁰⁴ Bingöl Halkevi sosyal yardım şubesi 1942 yılında yardıma muhtaç 25 öğrenciye elbise ve kitap yardımında bulunmuştur.¹⁰⁵ Bingöl Halkevi sosyal yardım şubesi 1943 yılında ilkokul çocuklarının en muhtaç olanlarından 26'sına elbise giydirmiş, bazı vatandaşlara da sağlık

¹⁰¹ BCA, 490.1.0.0.1574.408.1.

¹⁰² Halkevleri sosyal yardım kolları bu görev doğrultusunda hayır derneklerinin çalışmalarını başarılı olması için çalışmalar yürütecek, hastane, kimsesizler yurdu, süt damlaları, bakımevleri, kreşler öğrenci yurtları, dispanserler, çocuk doğum ve bakımevleri gibi kurumlarda çalışmaları faydalı kılmak için çalışmıştır. Cezaevindekileri ve kimsesiz öğrencileri gözetmiştir. Tedavi kurumlarında tedavi görenlere ve evlerinde doğum yapan kadınlara yardım etmiştir. Kırsal bölgelerden tedavi amacıyla şehirlere gelen kimselerin barındırılmasına ve tedavilerinin yapılmasına yardım etmiştir. İşsizlerin iş bulmasına yardımcı olmuştur. *CHP Halkevleri Talimatnamesi*, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1932, s. 14-15.

¹⁰³ Örneğin İstanbul Şehremini Halkevi 1944 yılında kendi civarında oturan 30 bin kişinin yaşayış ve geçim şartları üzerine bir araştırma yapmış ve bazı ihtiyaçlar için tedbirler tespit etmiştir. *CHP Halkevleri ve Halkodaları 1944*, Ankara 1945, s. 26-27. 1945 yılında ise halkevleri aracılığıyla 25 bin hastaya bakılmış, 12 bin mutaca ilaç, giyecek, yiyecek ve para yardımı yapılmıştır. *CHP 1945 Yılında Halkevleri ve Halkodaları*, Ankara 1946, s. 18.

¹⁰⁴ Kunter, *Halkevleri*, s. 14-15.

¹⁰⁵ 490.1.0.0.994.844.3.

ve sosyal konularda yardım etmiştir.¹⁰⁶

Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi ve Faaliyetleri

Halkevlerinin düsturlarından olan halk eğitimi halk dershaneleri ve kurslar şubesi tarafından yürütülmüştür. Bu şubeler ilerleyen yıllarda Milli Eğitim Bakanlığı tarafından açılacak olan Halk Eğitim Merkezleri'ne ilham kaynağı olacaktır. Bu şube halkın bilgisini yükseltecek her türlü okuma-yazma ve yetiştirme girişimlerinin gelişmesini sağlamak amacıyla kurulmuştur. Halk dershaneleri ilköğretim çağının üstündeki vatandaşlara Türkçe okuma-yazma¹⁰⁷, el sanatları ve mesleki kurslar açmıştır.¹⁰⁸ Ayrıca köycülük, tarım ve meslek kursları da açılarak insanların kişisel ve ekonomik gelişimi sağlanmaya çalışılmıştır.¹⁰⁹ Halkevleri ve halkodaları orta dereceli okul öğrencilerine bütünleme ve yabancı dil kursları da açmıştır.¹¹⁰ Milli Eğitim ve Tarım Bakanlıklarının gezici kurslarının başlangıç halinde bulunduğu bu dönemde halk dershaneleri kursları büyük bir ihtiyacı karşılamıştır. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından açılan köy kadınları gezici kursları öğretmenleri için halkevleri teşvik olarak aylık ödenekler vermiştir.¹¹¹ Bu şubeler halkevlerinin eğitim fonksiyonunu doğrudan yerine getiren şubelerdir. Bu kurslarda öğretmenler ücretsiz çalışmıştır. Halkevlerinde verilen kurslar 6 kategoride ele alınmıştır.¹¹² Bu kollar ileriki yıllarda Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak kurulacak olan Halk Eğitim Merkezleri'nin temelini oluşturmuştur.

Bingöl Halkevi 1941 yılında cezaevindekilere Türkçe okuma-yazma kursu açmış, bu kurs-

¹⁰⁶ BCA, 490.1.0.0.971.755.2.

¹⁰⁷ BCA 490.1.0.0.1670.810.2.

¹⁰⁸ 1928'de Latin alfabesine geçilmesi üzerine 1929 yılından itibaren halkın yeni alfabeyi öğrenebilmesi için Millet Mektepleri açılmıştır. 1932'de kurulmaya başlanan halkevleri ve halkodaları da Millet Mektepleri'nin yükünü hafifletmek için Türkçe okuma-yazma kursları açmıştır. Bu konuda özellikle halkodaları büyük rol oynamıştır. Latin harfleriyle Türkçe okuma-yazmanın geniş halk kitlelerine özellikle kırsaldaki halka öğretilmesinde çok etkili olmuştur. Böylece halkevlerinin temel kuruluş felsefelerinden olan halkın bilinçlendirilmesi ve kültür seviyesinin yükseltilmesinin bir safhası gerçekleştirilmiş oluyordu.

¹⁰⁹ Biçki-dikiş, nakış, ütü, kola, şapkacılık, çiçekçilik, daktilo, steno, havacılık, hastabakıcılık, muhasebe, şoförlük, elektrikçilik, dokumacılık, marangozluk, bağcılık, ağaç yetiştirme, arıcılık gibi kurslar açılmıştır. Bunun dışında ikmale kalan ilk ve ortaokul öğrencileri için eğitime yardımcı kurslar da açılmıştır. *CHP Halkevleri ve Halkodalarının 1940 Çalışmaları*, Ankara 1941, s. 64 Halkevleri ve halkodalarında verilen kurslardan olan biçki-dikiş kursları ev hanımları ve gezici kurslarla köy kadınlarına gösterilmiş ve büyük ilgi görmüştür. Bu kursun en büyük amacı köylü kadınlara çeşitli bezlerden elbise dikmeyi öğretmektir. Böylelikle fakir olan köylü halkın ucuza elbise yapıp giyinebilmesini sağlamaktır. Bu faaliyet halkevlerinin halkçılık ve köycülük düsturlarının en somut tezahürlerindedir.

¹¹⁰ *CHP XVI. Yıldönümünde Halkevleri ve Halkodaları*, Ulus Basımevi, Ankara 1948, s. 20.

¹¹¹ Kurslar genelde Almanca, Fransızca ve İngilizce dillerinde açılmıştır. *CHP Halkevleri ve Halkodalarının 1940 Çalışmaları*, Ankara 1941, s. 64.

¹¹² Bu şubeler cezaevlerinde de kurslar açmıştır. Ayrıca köylerde el tezgâhlarının kurulmasının yaygınlaştırmaya gayret etmiştir. Kunter, *Halkevleri*, s. 15-16.

lardan 3 kişi diploma almıştır. Ayrıca İngilizce dil kursu açılmış, kursa 15 kişi kaydedilmiştir. Kurs iki ay sürmüştür.¹¹³ Kadınlara biçki-nakış kursu açılmış ancak kimse katılmamıştır.¹¹⁴ 1943 yılında Bingöl'deki halk dershanelerinin A ve B şubelerinde zirai sanatlar kursu verilmiştir.¹¹⁵ 1945 yılında Bingöl Halkevi Türkçe okuma-yazma kursu açmıştır.¹¹⁶ 4. Genel Müfettiş Korgeneral Ekrem Baydar, 26 Nisan 1946 tarihinde CHP Genel Sekreterliğine yazdığı yazıda halkevlerinde açılan okuma-yazma kurslarının zorunlu ihtiyaçları için Bingöl Halkevine 170 lira verildiğini bildirmiştir.¹¹⁷ CHP Genel Sekreterliği 2 Şubat 1949'da Çapakçur Halkevi Başkanlığına yazdığı yazıda 1947 yılının ikinci döneminde açmadıkları okuma-yazma kursuna ait 150 liranın 1949 yılı birinci döneminde kullanılması için halkevine verilmesi konusunda CHP Bingöl İl İdare Kurulu Başkanlığı'na yazıldığı belirtilmiştir.¹¹⁸ Bunun üzerine Bingöl Halkevi 1949 yılında Türkçe okuma-yazma kursu açmıştır. Genel sekreterlik Bingöl Halkevi'ne kurs masrafı olarak 150 lira ödenek göndermiştir.¹¹⁹ Ancak Bingöl Halkevi Başkanı Sait Arel 25 Mayıs 1949 tarihinde CHP Genel Sekreterliğine bir yazı yazarak Türkçe okuma-yazma kursu için öğretmen ve öğrenci bulunamadığından kursun açılmadığını, kurs için gönderilen 150 liranın da halkevinin ihtiyaçları için kullanıldığını belirtmiştir. CHP Genel Sekreterliği tarafından yazılan cevabi yazıda ise paranın kurs için ayrıldığı, başka amaçla kullanılamayacağı belirtilerek paranın derhal iadesi istenmiştir.¹²⁰ Bingöl Halkevi 1949 yılında çeşitli meslek kursları açarak çevre halkının işsizliğine çözüm bulmaya çalışmıştır.¹²¹

Kütüphane ve Yayın Şubesi ve Faaliyetleri

Bir halkevinin kurulurken olmazsa olmazlarından biri bir kütüphanesinin bulunmasıdır. Bu kollar halkevlerinin okuma, aydınlanma ve aydınlatma fonksiyonlarını yerine getirmiştir. Halkevlerinin en önemli görevlerinden biri olan halkın bilinç ve kültür düzeyini artırmak için en büyük yük bu şubenin üzerindedir. Bir yerde halkevi kurulabilmesi için ilk şartlardan biri

¹¹³ Altı ana kategori şunlardır: Türkçe okuma-yazma, pozitif bilimlerin uygulamalı kursları, pratik hayat sahasına giren meslekler ve küçük sanatlara ait kurslar, güzel sanatlar kursları, yabancı dil kursları ve okullarda ikmale kalan öğrenciler için açılan kurslar. *CHP Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942*, s. 9.

¹¹⁴ Bingöl Halkevi'nin yokluklar bölgesi olan Doğu Anadolu Bölgesi'nde 1941 yılında İngilizce dil kursu açması çok büyük bir başarıdır.

¹¹⁵ 490.1.0.0.994.844.3.

¹¹⁶ BCA 490.1.0.0.1670.813.2.

¹¹⁷ *CHP 1945 Yılında Halkevleri ve Halkodaları*, Ankara 1946, s.19.

¹¹⁸ BCA, 490.1.0.0.1052.1040.3. 4 Mart 1946 tarihinde Bingöl Halkevi Türkçe okuma kursu sunun A kursunda 41, B kursunda 30 öğrenci bulunmaktadır.

¹¹⁹ BCA, 490.1.0.0.1052.1040.3.

¹²⁰ BCA, 490.1.0.0.1052.1040.3.

¹²¹ BCA, 490.1.0.0.1052.1040.3.

kütüphane ve okuma salonunun olmasıdır.¹²² Bu da CHP'nin halkevlerine yüklediği misyonun gereğidir. CHP Genel Sekreterliği'nin onayladığı veya yolladığı her türlü kitap ve dergiyi okuyucularının hizmetine sunmuştur. CHP'nin ideolojik yayın organı olan Ulus ve Yurt gazeteleri ve Ankara Halkevi tarafından yayınlanan ve 1933'te yayınlanmaya başlayan Ülkü dergisi¹²³ ile İstanbul dergisi CHP Genel Sekreterliği tarafından halkevlerine ve halkodalarına ücretsiz gönderilmiştir.¹²⁴ Ayrıca çeşitli halkevleri ve merkez bürosu tarafından bastırılan 1.025 eser de halkevlerine gönderilen yayınlardandır.¹²⁵ Halkevlerinin yayınladıkları dergiler de halkevlerinin eğitim amaçlıdır. Her ev ve oda kütüphanesinin fihrist tutması zorunlu kılınmıştır. Böylelikle halkevlerinde hangi kitapların ne sıklıkla, kimler tarafından okunduğu anlaşılmış ve halkevi kitap sayısı ve muhteviyatı da bu yolla sık sık kontrol edilmiştir.¹²⁶

Radyolar da bu şubede verilen hizmetlerdendir. CHP Genel Sekreterliği tarafından yurtiçindeki halkevleri ve halkodalarına gönderilen radyolar okuma salonlarında tutulmuş ve dinlemiştir. Böylelikle halkın haberleri canlı takip etmesi sağlanmıştır. Kitap, dergi, gazete ve radyolar halkevleri ve halkodalarına katılımı büyük oranda artırmıştır.¹²⁷ Özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında belirli saatlerde yayınlanan radyo haberlerinden dolayı halkevi radyoları halkın ev ve odalara rağbetini artırıcı bir faktör olmuştur. Halkevleri kapatıldığı zaman kütüphanelerinde bir milyondan fazla kitabın olduğu belirtilmiştir.¹²⁸ Bu sayı o dönemki Türkiye için çok ciddi bir orandır. Bu da halkevlerinin temel işlevi olan halkı bilinçlendirme ve kültür seviyesini artırma görevinin başarıldığını ispatlayacak bir durumdur. Bununla birlikte halkevlerinde bulunan kitap, dergi ve gazeteler parti ideolojisini savunmuştur. Halkevleri kütüphaneleri için satın alınan ve bağış yoluyla temin edilen kitaplarda devlet ve parti ideolojisi ile uyuşmayanlar çıkarılmıştır. Böylece parti halkevleri kütüphanesi yoluyla bir yandan halkı bilinçlendirirken bir yandan da ideolojiyi benimsetmeyi amaçlamıştır.¹²⁹

¹²² Anıl Çeçen, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, s. 190.

¹²³ Kunter, *Halkevleri*, s. 16.

¹²⁴ En uzun süre yayınlanan halkevi dergisi Ülkü'dür. Yılmaz-Akhan, "Konya Halkevi", s. 67. Ülkü dergisi diğer halkevi dergilerine rol model olmuştur.

¹²⁵ *CHP 1945 Yılında Halkevleri ve Halkodaları*, Ankara 1946, s. 7.

¹²⁶ Kunter, *Halkevleri*, s. 16.

¹²⁷ Başak Tekdurmaz, *Balıkesir Halkevi Çalışmaları...*, s. 14.

¹²⁸ Parti ve halkevlerine karşı olan veya tarafsız kalan insanlar bile zaman zaman kitap, dergi ve gazete okumak amacıyla halkevlerine uğramaya başlamıştır. Radyo ise özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında halkevlerine katılımı en fazla artıran unsur olmuştur. Türkiye'nin savaşın eşiğinde olduğu o yıllarda radyodan haberleri dinlemek amacıyla taraflı tarafsız herkes halkevlerine akın etmiştir. Normal zamanlarda ise halkevleri kütüphanelerini genellikle öğrenciler kullanmıştır. Böylelikle öğrenciler hem kütüphane alışkanlığı kazanmış, hem de küçük yaşta Cumhuriyet ve devrimlere ısındırılmıştır.

¹²⁹ Anıl Çeçen, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, s. 326.

CHP Genel Sekreterliği 29 Nisan 1942'de Bingöl Halkevine kütüphane giriş defteri göndermiştir.¹³⁰ 1941 yılında Bingöl Halkevi kütüphanesinde 1.090 kitap bulunmaktadır. Ancak gazeteler düzenli gelmemiştir.¹³¹ 1943-1944 yıllarında Bingöl Halkevi kütüphanesinde 1.373 kitap bulunmaktadır. Halkevi kütüphanesini bu dönemde 661 okuyucu ziyaret etmiştir. Okuyucuların 566'sı erkek, 95'i kadındır.¹³² 1944-1945 yılları arasında Bingöl Halkevi kütüphanesindeki kitap sayısı 1.517'dir. Hükümet bir yıllık süreçte kütüphaneye 144 kitap göndermiştir. Bu dönemde kütüphaneyi 795 erkek okuyucu ziyaret etmiştir. Bu dönemde kütüphanede bir bayan memur görevlendirilmiştir. 180 lira olan yıllık gider görevlendirilen memurun maaşından oluşmaktadır.¹³³ Malatya Bölge Müfettişi Naşit Fırat 1948 yılında yazdığı Bingöl Halkevi teftiş raporunda tamir için merkeze gönderilen halkevi radyosunun aradan bir yıl geçmiş olmasına rağmen iade edilmediğini yazmıştır.¹³⁴ Bu konuda Bingöl Halkevi Başkanı Sait Erel'de 2 Haziran 1949'da CHP Genel Sekreterliğine yazmıştır. Erel, halkevine ait olan iki radyonun tamirat için genel sekreterliğe iki radyonun ise Elazığ'da bulunan radyo tamircisi Nuri Özdamar'a yollandığını fakat hangi radyoların genel sekreterliğe, hangi radyoların da Nuri Özdamar'a yollandığının bilinmediğini bundan dolayı merkezdeki radyoların gözden geçirilerek Bingöl Halkevine ait olanların gönderilmesini istemiştir.¹³⁵

Bingöl Halkevinde Verilen Konferanslar

Halkevleri ve halkodalarında verilen konferanslar bölge halkını bilgilendirme amacıyla düzenlenmiştir. Konferanslar halk ile aydınların bir araya geldiği faaliyetler olmuştur. Halkevlerinde verilen konferanslar CHP Genel Sekreterliğinin en önemseydiği faaliyetlerdir.

¹³⁰ Tüzüklere göre halkevleri kütüphanesinde dini içerikli, Türk devrim ve ideolojisi karşıtı, Türklerin ulusal çıkarlarına ve bilime aykırı, yabancı rejim ve ideolojileri anlatan kitaplar kütüphanelerde bulundurulmamıştır. Kütüphanelerde gerici eğilimleri yansıtan, moral bozucu, kötümser, cinayet ve intiharları anlatan ve gençlere kötü alışkanlıklar öğreten yayınların bulundurulması da yasaklanmıştır. Ahlaki, siyasi ve toplumsal eksiklikler yüzünden bazı kitap ve oyunlar da halkevleri kütüphanesine alınmayacaklar listesinde tutulmuştur. Tüm bunlardaki amaç yeterince bilinçli olmayan halkı öncelikle ülkede varolan sistem ve bu sistemin ideolojisi hakkında bilinçlendirmek ve farklı yönelimlere karşı sistemi korumaktır. Ergen, *Türkiye'de Halkevleri ve Elazığ Örneği*, s. 47.

¹³¹ *BCA*, 490.1.0.0.1241.131.3.

¹³² *BCA*, 490.1.0.0.994.844.3.

¹³³ *Milli Eğitim Genel Kitaplıklar ve Müzeler İle Halkevleri, Odaları ve Okuma Odaları İstatistikleri 1943-1944*, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 1946, s. 12-13.

¹³⁴ *Milli Eğitim Genel Kitaplıklar ve Müzeler İle Halkevleri, Odaları ve Okuma Odaları İstatistikleri 1944-1945*, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Biricik Matbaası, Ankara 1947, s. 12-13, 39.

¹³⁵ Genel Sekreterlik Nisan 1949'da Samsun Milletvekili ve Malatya Bölgesi Müfettişi Naşit Fırat'a bir yazı yazarak radyo işi ile ilgilenildiğini bildirmiştir. *BCA*, 490.1.0.0.1477.32.1.

BİNGÖL HALKEVİ VE FAALİYETLERİ (1936-1951)

Savaş SERTEL

Bingöl Halkevinde 1 Haziran-30 Ağustos 1936 tarihleri arasında 4 tane konferans verilmiştir.¹³⁶ Bingöl Halkevi 1939-1940 yıllarında da çeşitli konferanslar vermişti. Bu konferanslar aşağıda tablo halinde verilmiştir.

Tablo 2. Bingöl Halkevi 1939-1940 Yıllarında Verilen Konferanslar¹³⁷

Konu	Tarih	Konuşmacı
Ulusal Ekonomi ve Tasarruf Haftasına Ait Konferans	12/12/1939	Nüfus Müdürü Durmuş Türkmenoğlu
Tapu Mevzuatı Hakkında Genel Konuşma ve İzahı	16/12/1939	Tapu Müdürü Faik Buharalı
Zehirli Gazların Tarihçesi ve Genel Malumatın Mütabakı Kısım	23/12/1939	Jandarma Komutanı Tevfik Erdönmez
Zehirli Gazların Tarihçesi ve Genel Malumatın Mütabakı Kısım	30/12/1939	Jandarma Komutanı Tevfik Erdönmez
Okuma İhtiyacı		Maarif Müdürü Arif Doğan Genç
Türklerin Orta Asya'da Kurdukları Devletler, Kurdukları Medeniyet ve Genel Güç	13/01/1940	Öğretmen Mahmut Tekin
Müslüman Türk Devletleri, Osmanlı İmparatorluğunu Kuruluşu ve Yükselişi		Öğretmen Şükrü
Osmanlı Türklerinin Medeniyeti, Osmanlı İmparatorluğunun Yıkılışı ve Sona Ermesi	27/01/1940	Başöğretmen İbrahim Bilgiç
Vasiyet		Hâkim Galip
Propaganda Fayda ve Araçları İle Zabitanın Görevleri		Jandarma Komutanı Tevfik Erdönmez
Atatürk İnkılâbında Türk Köylüsü Daima Önde	17/02/1940	Nüfus Müdürü Durmuş Türkmenoğlu
Türk Kadını, Çocuk Bakımı ve Terbiyesi		Türkan Türkmen
Ulusal Duygu		Nüfus Müdürü Durmuş Türkmenoğlu
Sular Hakkında Genel Malumat		Sağlık Müdürü Cemal Başer
Et ve Hayvani Mahsullerden İnsanlara Zarar Verecek Hastalık ve Bunlardan Korunma Tedbirleri		Veteriner Müdürü Selim Engin
Türk Dili Hakkında		Nüfus Müdürü Durmuş Türkmenoğlu
Jandarmanın Tarihçesi Hakkında		Jandarma Komutanı Tevfik Erdönmez
Çocukların Okul Dışında Zamanın Nasıl Geçirilmesi Hakkında		Başöğretmen İbrahim Bilgiç

¹³⁶ BCA, 490.1.0.0.1477.32.1.

¹³⁷ Konferanslar "Soyadı" ve "Dillerin Menşei ve Türk Dilinin Bütün Dünya Dillerine Kök Oluşu" başlıklarını taşımaktadır. BCA, 490.1.0.0.982.807.1.

BİNGÖL HALKEVİ VE FAALİYETLERİ (1936-1951)

Savaş SERTEL

Bingöl Halkevi tarafından 1940-1941 yıllarında da çeşitli konferanslar verilmiştir. 1940-1941 yıllarında Bingöl Halkevi'nde verilen konferanslar şunlardır:

Tablo 1. 1940-1941 Yıllarında Bingöl Halkevi'nde Verilen Konferanslar¹³⁸

Konu	Tarih	Konuşmacı
Çapakçur Halkevinde Verilmiştir.		Şube Reisi Rıza Ural
Musyan Köyünde Verilmiştir.		Arif Doğan Genç
Az Köyünde Verilmiştir.		Hakkı Özoğul
Armutak Köyünde Verilmiştir.		Arif Doğan Genç
Körtedev Köyünde Verilmiştir.		Vahap İrim
Fahran Köyünde Verilmiştir.		Veteriner Selim Engin
Kadımatrak Köyünde Verilmiştir.		Durmuş Türkmen
Çapakçur Halkevinde Verilmiştir.	06/10/1940	Nüfus Müdürü Durmuş Türkmenoğlu
Fahran Köyünde Verilmiştir.	06/10/1940	Maarif Müdürü Arif Doğan Genç
Musyan Köyünde Verilmiştir.	06/10/1940	Başöğretmen Hanifi Özben
Az Köyünde Verilmiştir.	13/10/1940	Öğretmen Mehmet Kayalı
Armutak Köyünde Verilmiştir.	06/10/1940	Öğretmen Mehmet Kayalı
Körtedev Köyünde Verilmiştir.	13/10/1940	Başöğretmen Hanifi
Kadımatrak Köyünde Verilmiştir.	08/10/1940	Ziraat Öğretmeni Vahap İrim
Hoşkar Köyünde Verilmiştir.	13/10/1940	Sancak Öğretmeni Bahri
Okul Dışında Zamanın İyi Geçirilmesi İçin Veli ve Okul Tarafından Alınacak Tedbirler	/11/1940	Başöğretmen Hanifi Özben
Ulusal Ekonomi ve Tasarruf Haftası	12/12/1940	Nüfus Müdürü Durmuş
Kış Hastalıkları ve Korunma Tedbirleri	21/12/1940	Sağlık Müdürü Naci
Altiok Konusunda Konferans	28/12/1940	Başöğretmen Hanifi
Savaşta Köycülük	04/01/1941	Nüfus Müdürü Durmuş
Türkiye'de Milliyet Cereyanı Nasıl Başladı	11/01/1941	Öğretmen Mehmet Kayalı
Türklerin Dünya Haritası Üzerinde İşgal Ettiği Tarihi Yerler	18/01/1941	Başöğretmen Hanifi Özben
Genel Hıfzıssıhha	28/01/1941	Sağlık Müdürü Naci
Türk Tarihinin Ana Hatları	01/02/1941	Başöğretmen Hanifi
Bingöl'ün Türk Tarihinin Ana Hatları İle Olan İlgisi	08/02/1941	Öğretmen Mehmet Kayalı
Mehmetçik Kimdir ve Kahramanlık Hikayeleri	15/02/1941	Nüfus Müdürü Durmuş
Halkevlerinin Açılışı ve Açılış Amaçları	19/02/1941	Başöğretmen Hanifi
Anavatanda Kalan Türkler ve Biz	22/02/1941	Başöğretmen Hanifi
Fuğuş, Frengi ve İçkinin Zararları	29/02/1941	Nüfus Müdürü Durmuş
Hayvansal Ürünlerden İnsanlara Geçen Tehlikeli Hastalıklar	06/03/1941	Veteriner Müd. Selim Engin

¹³⁸ BCA, 490.1.0.0.1008.889.2.

BİNGÖL HALKEVİ VE FAALİYETLERİ (1936-1951)

Savaş SERTEL

Hayvansal Ürünlerden İnsanlara Geçen Tehlikeli Hastalıklardan Korunma Çareleri	13/03/1941	Veteriner Müdürü Selim
Toprağa Savaş İlanı ve Ziraat	20/03/1941	Nüfus Müdürü Durmuş
Tapu Mevzuat Hakkında Genel Görüşme	27/03/1941	Tapu Müdürü Faik Buharalı
Dost Kazanmak ve Herkese Kendini Sevdirmek	04/04/1941	Nüfus Müdürü Durmuş
Doğu Anadolu'nun Asri, Orta ve Yeni Zamanlarda Tarihi Durumuna Genel Bakış	11/04/1941	

25 Mart-15 Nisan 1941 tarihlerinde de Bingöl'deki halkevleri ve halkodalarında konferanslar verilmiştir.¹³⁹ CHP Genel Sekreterliği İlçelere gidecek hatiplerin yol masrafı için 14 Nisan 1941 tarihinde yolluk göndermiştir.¹⁴⁰ 15 Nisan 1943 tarihinde yazdığı raporda Çapakçur Halkevinden de bahseden Bingöl Milletvekili Necmettin Sahir Silan, Çapakçur Halkevinde haftalık konferansların devam ettiğini, Türkçenin yayılıp kökleşmesi için çalışıldığını, Türk büyükleri ve inkılâp hareketinin özel konuşmalarla anıldığını, edebi konulara ayrı bir önem verildiğini belirtmiştir.¹⁴¹

Bingöl Halkevi Teftiş Raporları

CHP Genel Sekreterliği il, ilçe ve köylerde kurduğu ve büyük paralar harcadığı halkevleri ve halkodalarını başıboş bırakmamıştır. Bu ev ve odaları gerek parti müfettişleri ve gerekse il milletvekilleri tarafından denetlenmiştir. CHP halkevleri ve halkodalarının teftişine büyük önem vermiştir. Çünkü halkevleri ve halkodalarının teftişi CHP'nin parti ideolojisini yayma konusundaki faaliyetlerinin denetlenmesi konusunda etkili olmuştur. İdeolojik bir kitle eğitim ve kültür kurumu olan halkevlerinin istenilen standartlarda çalışmalar yürütmesi partiye prestij ve gönülden bağlı yeni üyeler kazandıracaktır. Bu amaçla çeşitli illerde parti müfettişlikleri kurulmuştur. Kurulan müfettişlikler parti teşkilatları olmayan doğu ve güneydoğu illerinde bölge müfettişliği adı altında kurulmuştur.¹⁴² CHP müfettişlerinin il merkezlerindeki halkevlerini yılda en az iki, ilçe merkezlerindeki halkevleri ile halkodalarını ise yılda bir kez teftiş etmeleri zorunlu tutulmuştur.¹⁴³ Parti müfettişi olan milletvekilleri halkevleri ve halkodalarını bütçe, şube çalışmaları,

¹³⁹ BCA, 490.1.0.0.1008.889.2.

¹⁴⁰ BCA, 490.1.0.0.1008.889.2.

¹⁴¹ BCA, 490.1.0.0.1008.889.2. Çapakçur Halkevi için 100 lira ödenek gönderilmiştir.

¹⁴² BCA, 490.1.0.0.1670.813.2

¹⁴³ Mesela CHP Malatya Bölge Müfettişliği Malatya ile birlikte, Elazığ, Bingöl, Tunceli illerindeki halkevleri ve halkodalarını da teftiş etmiştir. Bölge müfettişleri kendi mntukalarında halkevlerini yılda en az iki halkodalarını ise en az bir defa teftiş etmek zorundaydı. Müfettişleri raporlarını genel sekreterliğe göndermiştir. Parti müfettişleri yılın altı ayını kendi bölgelerinde geçirmek zorundaydı. *CHP Teşkilatı Kurulması Vilayetlerdeki Halkevleri ve Odaları Teftiş Talimatnamesi*, Ankara 1940, s. 5.

üyeler, tutulan kayıtlar, demirbaş eşya ve bina itibarıyla inceleyip, denetimlerin sonuçlarını CHP Genel Sekreterliğine bir rapor olarak sunmuştur. Teftişlerde ve denetimlerde ev ve odaların ihtiyaçları da tespit edilmiştir.¹⁴⁴ Teftişlerde başarısız bulunan ev ve oda yönetimleri uyarılırken, başarılı bulunanlar takdir edilmiş ve örnek gösterilmiştir.

CHP Bingöl Milletvekili Feridun Fikri Düşünsel 1941 yılında Bingöl Halkevi ile Genç ve Solhan halkodalarında inceleme yaparak izlenimlerinin bir rapor halinde CHP Genel Sekreterliğine sunmuştur. Düşünsel, Bingöl Halkevi binasının 1941 yılında daha münasip bir binaya taşındığını, buranın vilayetin yaptığı bir otelin alt katı olduğunu, geçen yıl iyi çalışıldığını, konferanslar verildiğini, Türkçe konuşmanın teşvik edildiğini, vilayet yardımıyla bir bando takımı kurulduğunu, bütün bu çalışmalarda Milli Eğitim Müdürü Arif Doğan Genç'in katkısının büyük olduğunu ancak Genç'in Antalya ilköğretim müfettişi olarak ilden ayrılması üzerine valinin yeni bir halkevi idare kurulu oluşturduğunu, ihtiyaç duyulan bazı eksiklikler için partiden talepte bulunacağını yazmıştır.¹⁴⁵ 4 Ağustos 1941 tarihli teftiş raporuna göre Halkevi 1941 yılı itibarıyla 7 şubede faaliyet göstermektedir. Bunlar temsil, spor, sosyal yardım, halk dershaneleri ve kursları, kütüphane ve yayın, köycülük ile tarih ve müze şubeleridir.¹⁴⁶ Halkevinde 2 kadın, 278 erkek üye vardır. Halkevi ilk açıldığında ise 154 üye kaydolmuştur. Evin 1940-1941 bütçesi ise şöyledir: vilayet hususi muhasebesinden 2.975 lira, CHP Genel Sekreterliğinden 1.000 lira olmak üzere 3.975 lira gelir elde edilmiştir. Bu paranın 3.557 lirası harcanmıştır. 425 lira devretmiştir. Geçen yıldan devreden 425 lira 74 kuruş ile vilayet hususi muhasebesinden alınan 800 lira ile birlikte 1.225 lira paraları olmuştur. Bunun 1006 lira 13 kuruşu harcanmış, 219 lira kalmıştır. Giderleri ise sekreter masrafı 240 lira, hademe masrafı 240 lira, bando şefine 740 lira, bina kirası 360 lira ve 100 lira da geçen yılki kira bedeli olmak üzere 1.660 liradır. Tüm bu harcamalardan sonra halkevine 500 lira harcırah kalmıştır. Soykan, halkevi gelir-gider dağılımını beğenmiştir. Soykan'ın raporuna göre Bingöl halkevine halk rağbet emiştir. Halkevi yanında bir de park yapılmıştır. Radyo buraya konduğundan halk ve memurlar öğlenleri buraya gelerek radyo dinlemektedir.¹⁴⁷ CHP Elazığ Bölgesi Müfettişi ve Antalya Milletvekili Münir Soykan 21 Aralık 1941 tarihinden Bingöl Halkevi ile ilgili bir rapor yazmıştır. Soykan, Bingöl Halkevi'ni 3-4 Ağustos 1941 tarihinde ziyaret etmiştir. Soykan'a göre 1941 yılı ödeneklerinin 1 Haziran 1942 tarihine kadar normal harcamaları kalmıştır ve bu yeterlidir ancak tamamlanmamış üç odanın tamamlanmasından sonra bu odalara mefruşat ve kitap dolabının yeterli gelmeyecektir. Bu nedenle bir kitap dolabı yaptırılması, sahneye iyi bir per-

¹⁴⁴ CHP Halkevleri ve Halkodaları Teftiş Talimatnamesi, Ankara 1940, s. 5.

¹⁴⁵ CHP Halkevleri ve Halkodalarının 1940 çalışmaları, Ankara 1941, s. 25.

¹⁴⁶ BCA, 490.1.0.0.1574.408.1; BCA, 490.1.0.0.994.844.3.

¹⁴⁷ 490.1.0.0.994.844.3.

de alınmalı ve yan kulislerin yapılması gerekmektedir.¹⁴⁸ Spor malzemesi de bulunmayan halkevinin voleybol ağı ve topu, pingpong masası, disk ve kayak malzemesi ihtiyaçları için de gelirleri yoktur. Bunu sağlanabilmesi 300-400 lira civarı bir para gerektirmektedir.¹⁴⁹ CHP Elazığ Bölge Müfettişi ve Antalya Milletvekili Münir Soykan 13 Ağustos 1942 tarihinde Bingöl Halkodası'nı denetlemiş ve bu konudaki raporunu 17 Ağustos 1942'de CHP Genel Sekreterliğine yollamıştır. Soykan, ilk olarak halkevinin bütçesi ile ilgili bilgiler vermiştir. Buna göre halkevinin gelirleri şu şekilde sıralanmıştır: 1941'den kalan 425 lira 74 kuruş, hususi muhasebeden verilen 1.800 lira, genel sekreterlikten gönderilen 1.230 lira, maliye tevkifatı 32 lira 48 kuruş olmak üzere 3.488 lira 29 kuruştur. Gider ise 3.420 lira 93 kuruştur. Halkevine kalan para 67 lira 29 kuruştur. Bu paranın da 62 lira 07 kuruşu harcanmıştır. Ancak 6 Temmuz 1942'de hususi muhasebeden 300 lira almışlardır. Böylece 305 lira 22 kuruş para kalmıştır.¹⁵⁰ Halkevi, 1942 yılında da belediyenin yaptırdığı otelin alt katındaki binada faaliyetlerine devam etmiştir. 1942'de halkevini denetleyen Münir Soykan, halkevinin güzel bir salonu, bir okuma odası ve iki odası olduğunu, bina önündeki bahçeye bir süs havuzu yapıldığını ve iyi bir toplantı yeri olduğunu belirtmiştir. 1941 yılında getirilen bando şefinin istifa ederek gitmesi üzerine 1.514 liraya alınan bando aletleri kullanılmadan atıl durumda kalmıştır.¹⁵¹ Bingöl Halkevi Başkanı İhsan Altay 5 Kasım 1943 tarihinde CHP Genel Sekreterliğine bir şikâyet yazısı yazmıştır. Buna göre 29 Ekim 1943'te cumhuriyetin 20. yılı dolayısıyla Bingöl Halkevi balo salonunda düzenlenen baloda Cumhuriyet Savcısı Mitat Gafur ile Hâkim İsmail Ünlü'nün sarhoş oldukları ve davetlilerin huzurunu bozdukları bunun üzerine Bingöl Valisinin baloyu iptal ettiği belirtilmiştir. Altay, bölge halkının inançlarından dolayı içkiye karşı olduklarını, halkevinde alkollü içkinin bulundurulmadığını, bu kişilerin çıkardığı vukuatın halkevinin itibarını sarstığını yazmıştır.¹⁵² Bunun üzerine CHP Genel Sekreterliği 27 Mart 1944'te CHP Elazığ Bölgesi Müfettişi ve Bitlis Milletvekili Muhtar Kutlu'yu bu şikâyeti araştırması için görevlendirmiştir. Muhtar Kutlu yaptığı inceleme sonucu 5 Nisan 1944'te CHP Genel Sekreterliğine yazdığı raporda Hâkim İsmail Ünlü'nün birçok uygunsuz hareketi hakkında şikâyetler dinlediğini, valilikten Adalet Bakanlığı'na yapılan müracaatı teyiden kendisinin de bakandan bu zatı başka bir yere naklini rica ettiğini, Ünlü'nün bir buçuk iki ay önce Bingöl'den başka bir yere tayin edildiğini bildirmiştir.¹⁵³ Malatya Bölgesi Müfettişi Naşit Fırat 1948 yılında yazdığı Bingöl Halkevi teftiş raporunda Bingöl Halkevinin eskimiş ve kırık sandalyelerinin yenilenmesi için halkevine

¹⁴⁸ 490.1.0.0.994.844.3.

¹⁴⁹ BCA, 490.1.0.0.1574.408.1.

¹⁵⁰ BCA, 490.1.0.0.1574.408.1.

¹⁵¹ 490.1.0.0.994.844.3.

¹⁵² 490.1.0.0.994.844.3.

¹⁵³ BCA, 490.1.0.0.1544.278.3.

BİNGÖL HALKEVİ VE FAALİYETLERİ (1936-1951)

Savaş SERTEL

200 lira yardım yapılmasını istemiştir.¹⁵⁴

Kendi tüzel kişilikleri olmayan ve CHP'ye bağlı yan kuruluşlar olarak hizmet gören halkevleri ve halkodaları tek parti döneminde sorun yaşamazken çok partili döneme girildiğinde çeşitli sorunlarla karşılaşmıştır. CHP'ye bağlı olması eleştirilmiştir. Muhalefet partisinin itirazları sonucu devletten aldığı ödenekler azalmıştır. Ayrıca bazı yerlerde belediyeler Demokrat Parti'ye geçince halkevlerinin belediyelerden aldığı ödenekler azalmıştır. Parasızlıktan dolayı CHP bazı büyük halkevleri ve Londra Halkevi dışındaki ev ve odalara yardımı kesmek zorunda kalmıştır. DP'nin güç kazanması ve iktidarın el değiştirme olasılığından dolayı halkevlerine olan ilgi azalmıştır. Bazı CHP yöneticileri iktidar değişikliği olursa kapanmaması için artık halkevlerinin partiden ayrılması gerektiğini, hiç olmazsa bir vakıf haline getirilmesini savunmuştur. Ancak CHP üst yönetimi bunu yaklaşan genele seçimler öncesi gerçekleştirmemiştir.¹⁵⁵ 14 Mayıs 1950'de Demokrat Partinin ezici bir çoğunlukla iktidara gelmesiyle halkevlerinin durumu tamamen sarsılmıştır. Demokrat Parti ödenek yokluğu gerekçesiyle 18 Haziran 1950'de ilk olarak Londra Halkevi'nin faaliyetlerini durdurmuştur. Bu tarihten sonra kamuoyunda halkevleriyle ilgili tartışmalar daha da artmıştır. Ağustos 1951 tarihinde kabul edilen ve 11 Ağustos 1951 tarihli resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren 5.830 Sayılı Kanun ile halkevleri binaları ve eşyaları hazineye mal edilmiştir.¹⁵⁶

1950 yılında halkevleri sayısı 478, halkodalarının sayısı 4.322 ye ulaşsa da¹⁵⁷ CHP 1946'dan itibaren bu kadar fazla sayıdaki halkevi ve halkodasına yardım etmekte zorlanmaya başlamıştır.¹⁵⁸ Aslına bakılırsa 1950 yılına gelindiğinde halkevleri temel işlevlerini yerine getirmiş ve tarihi misyonunu doldurmuştur. Bu tarihten itibaren halkevleri CHP için bir külfet oluşturmaya başlamıştır. Buna rağmen CHP bu kurumları yaşatmaya çalışmıştır. Halkevlerinin kapatılmasından sonra halkevleri binalarının ve demirbaşının devlet kurumlarına geçişinde bir yağmacılık yaşanmıştır. Pek çok halkevi binası alakasız kurumlara verilmiş, bir kısmı bakımsız ve atıl bir durumda kalmıştır. Demirbaş eşya da bu yağmadan nasibini almıştır. Özellikle 19 yıllık süreçte bin bir emek ve zahmetle oluşturulan ve milyonlarca kitaptan oluşan halkevleri kütüphanelerinin aldığı zarar Türk kültür ve eğitim tarihi açısından en büyük kısımlardan biridir ve incelenmesi elzem

¹⁵⁴ BCA, 490.1.0.0.1142.6.2.

¹⁵⁵ Genel sekreterlik Nisan 1949'da Naşit Fırat'a bir yazı yazarak Bingöl Halkevine 200 lira yardım gönderildiğini bildirmiştir. BCA, 490.1.0.0.1477.32.1.

¹⁵⁶ Medeni kanunla kurulacak ve senedi onaylanacak bir vakfa hiçbir hükümetin hukuken dokunamayacağı dile getirilmiştir. Çeçen, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, s. 196-198

¹⁵⁷ *Resmi Gazete*, 11 Ağustos 1951, Sayı: 7.882; Kunter, *Halkevleri*, s. 21. Bu yasa mecliste üç gün boyunca müzakere edilmiştir. CHP milletvekilleri oylamaya katılmamıştır. Oylamaya katılan 365 milletvekilinden 362'si evet, 3'ü hayır oyu kullanmıştır. *Turan*, 9 Ağustos 1951.

¹⁵⁸ Zeki Arkan, "Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi", *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 6, S. 23, 1999, s. 261.

önemli bir tarihi ve sosyolojik konuyu başlı başına ihtiva eder. Bu dönemde milyonlarca kitabın derelere atıldığı ve yakılıp, yıkıldığı dile getirilmiştir.¹⁵⁹ DP rövanşist bir anlayışla sırf CHP'ye ait olduğundan dolayı bu kitapları yok etmek yerine değerlendirmeyi düşünmüş olsaydı bizce Türkiye'nin bugün içinde bulunduğu vahim eğitim tablosu daha farklı olabilirdi.¹⁶⁰

Bingöl Halkevi de diğer halkevleri gibi 1951 yılında kapatılmıştır. Ancak 1951 yılına gelindiğinde Bingöl Halkevi de pek çok halkevi gibi işlevini kaybetmiştir. Bingöl 1949'dan itibaren kirasını ve oda ücretini ödeyemez hale gelmiştir. Bu tarihten itibaren halkevinin varlığı göstermelik olmuştur. Kendi ihtiyaçlarını gideremeyen Bingöl Halkevi bu tarihten itibaren halka faydalı olamamıştır.

Sonuç

Halkevleri Türk modernleşmesi ile kültür ve eğitimine uzun yıllar katkılarda bulunmuştur. Uzun yıllar boyunca ülkenin istisnai eğitim ve kültür kurumu özelliğini taşımıştır. Dil, resim, müzik, heykel gibi sanatsal aktivitelerde, eğitim ve meslek konularında halka çok büyük katkılarda bulunmuştur. Tüm bunların parasız olması sosyal devletin gerçekleşmesi adına da önemli bir gelişmedir. Halkevleri çok boyutlu kuruluşlardır. Pek çok özelliği bünyesinde taşımıştır. Halkın bilinçlenmesinde ve kültür seviyesinin artmasında katkıları olmuştur. Eğitim ve kültür faaliyetlerinin yanı sıra halkın yoksul halka yiyecek, giyecek, barınma ve sağlık konularında da yardımcı olmuştur. Dönemin eğitim ve kültür kurumu olan halkevlerinin eleştirel yanı CHP'ye ait olması ve ideolojik hedeflerinin bulunmasıdır. Bunun yanı sıra doğu illerindeki halkevlerinin Kürt, Arap ve diğer etnik unsurları dil, kültür ve diğer unsurlarla asimile etmeye çalıştığı da günümüzde halkevlerine yönelik eleştirilerden biridir.

Halkevleri Cumhuriyet rejiminin ideolojik aygıtlarından biri olmuştur. Halkevleri verdikleri hizmetler ve yaptıkları çalışmalarla birlikte bir yandan da Kemalist ideolojiyi halka benimsetmeyi amaçlamıştır. Halkevleri Cumhuriyet'in ilanından sonra kurulan en önemli eğitim ve kültür kurumlarından biri olmuştur. İdeolojik yapısına rağmen halkevleri yürüttükleri faaliyetlerle gerçekten de daha kültürlü ve daha bilinçli halk kitlelerinin oluşmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Halkevleri kar amacı gütmeyen halk menfaatini amaçlayan kuruluşlardır. Buralarda verilen hizmetler ücretsiz ve halkın istifadesine açıktı. Bundan dolayı halkevi faaliyetlerine partili olan veya olmayan herkes katılabilmıştır. Halkevlerine üyelikte partili-partisiz ayrımı

¹⁵⁹ Selçuk Duman, *Türk Modernleşmesi Sürecinde Sivas Halkevi (1932-1951)*, Berikan Yayınları, Ankara 2008, s. 134.

¹⁶⁰ Çeçen, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, s. 212-213.

BİNGÖL HALKEVİ VE FAALİYETLERİ (1936-1951)

Savaş SERTEL

yapılmama, 18 yaşını dolduran herkes halkevlerine üye olabilmıştır. Bu ev ve odaların en büyük özelliklerinden biri de buralarda herkesin eşit olması yanı sıra sınıfsız bir toplum yapısına sahip bulunmasıdır. Halkevleri kadının kamusal alanda bulunmasını ve kadın-erkek eşitliğini uygulayarak toplum tarafından benimsenmesini sağlamaya çalışmıştır. Halkevleri halkın sanat ve estetik zevkinin gelişmesini de sağlamıştır.

Bingöl Halkevi 1936 yılında kurulmuştur. İlk olarak üç şube ile faaliyete başlayan halkevi 1941 yılında şube sayısını yediye, 1943 yılında ise dokuzaya çıkarmıştır. Ancak arşiv belgelerine yalnızca yedi şubenin faaliyetleri yansımıştır. Bingöl Halkevi 1947 yılında genel sekreterlikten gönderine sinema makinesinde gösterilen filmler ve sahnelenen tiyatro oyunları ile halkevinin aynı zamanda bir eğilence merkezi olmasını da sağlamıştır. Bingöl Halkevi faaliyetlerini 1951 yılına kadar devam ettirmiştir. 1943 yılına kadar kendi binası olmamıştır. Bu tarihte 20 bin liraya belediyeden satın alınan iki katlı bir binaya taşınmıştır. Bingöl Halkevi kısa bir süre Bingöl CHP teşkilatı ve halkevinin mahalli imkânlarıyla ayakta durmuştur. Daha sonra sık sık CHP Genel Sekreterliğinden yardım istemiştir. Bingöl Halkevi'nin önemli faaliyetlerinden biri de açılan Türkçe okuma-yazma kursları olmuştur. Bingöl Halkevi çeşitli meslek kursları açarak insanların yeni bir meslek edinmesine yardımcı olmayı amaçlamıştır. Bingöl Halkevi temsil şubesi de çeşitli gösteriler düzenleyerek halkevine katılımı artırmıştır. Bu şube halkın ilgisini en fazla çeken şube olmuştur. Bingöl Halkevi sosyal yardım açısından da halka yararlı olmaya çalışmıştır. Bu amaçla fakir ve muhtaç insanlara çeşitli yardımlar yapılmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BCA, 030.18.1.2.30.55.15

BCA, 490.1.0.0.724.478.1

BCA, 490.1.0.0.919.579.2

BCA, 490.1.0.934.628.2

BCA, 490.1.0.953.691.2

BCA, 490.1.0.0.971.755.2

BİNGÖL HALKEVİ VE FAALİYETLERİ (1936-1951)

Savaş SERTEL

- BCA, 490.1.0.0.982.807.1*
BCA, 490.1.0.0.994.844.3
BCA, 490.1.0.0.1008.889.2
BCA, 490.1.0.0.1021.931.1
BCA, 490.1.0.0.1044.1011.3
BCA, 490.1.0.0.1052.1040.3
BCA, 490.1.0.0.1142.6.2
BCA, 490.1.0.0.1142.8.2
BCA, 490.1.0.0.1166.96.2
BCA, 490.1.0.0.1215.36.3
BCA, 490.1.0.0.1241.131.3
BCA, 490.1.0.0.1477.29.1
BCA, 490.1.0.0.1477.30.1
BCA, 490.1.0.0.1477.32.1
BCA, 490.1.0.0.1544.278.3
BCA, 490.1.0.0.1574.408.1
BCA, 490.1.0.0.1670.810.2.
BCA, 490.1.0.0.1670.813.1
BCA, 490.1.0.0.1670.813.2
BCA, 490.1.0.0.1670.814.1
BCA, 490.1.0.0.1670.815.1
Gazeteler
Cumhuriyet, 20 Şubat 1932.
Milliyet, 19 Şubat 1932.
Milliyet, 20 Şubat 1932.
Turan, 20 Nisan 1949.
Turan, 9 Ağustos 1951.

İstatistikler

Milli Eğitim Genel Kitaphklar ve Müzeler İle Halkevleri, Odaları ve Okuma Odaları İstatistikleri 1943-1944, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 1946.

Milli Eğitim Genel Kitaphklar ve Müzeler İle Halkevleri, Odaları ve Okuma Odaları İstatistikleri 1944-1945, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Biricik Matbaası, Ankara 1947.

CHP Yayınları

C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları (10-18 Mayıs 1931), İstanbul 1931.

CHP Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942, Alâeddin Kral Basımevi, y.y, t.y.

CHP Halkevleri 1940,Ulusal Matbaa Ankara 1940.

CHP Halkevleri Öğreneği, Ankara 1938.

CHP Halkevleri İdare ve Teşkilat Talimatnamesi, Zerbamat Matbaası, Ankara 1940.

CHP Halkevleri ve Halkodaları 1943, Ankara 1944.

CHP XVI. Yıldönümünde Halkevleri ve Halkodaları, Ulus Basımevi, Ankara 1948.

CHP Halkevleri ve Halkodaları 1944, Ankara 1945.

CHP Halkevleri ve Halkodaları 1943, Ankara 1944.

CHP Halkevleri Talimatnamesi, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1932.

CHP 1945 Yılında Halkevleri ve Halkodaları, Ankara 1946.

CHP Halkevleri ve Halkodalarının 1940 Çalışmaları, Ankara 1941.

CHP XVI. Yıldönümünde Halkevleri ve Halkodaları, Ulus Basımevi, Ankara 1948.

CHP Teşkilatı Kurulmamış Vilayetlerdeki Halkevleri ve Odaları Teftiş Talimatnamesi, Ankara 1940.

CHP Halkevleri ve Halkodalarının 1940 çalışmaları, Ankara 1941.

Telif Eserler

ALTAN, Bilal; *Halkevleri Sürecinde Cizre Halkevi Örneği*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2012.

ARIKAN, Mustafa -Ahmet DENİZ; "Türk Ocaklarının Kapatılışı, Borçları ve Emlakinin Tasfiyesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 15, Konya 2004.

BİNGÖL HALKEVİ VE FAALİYETLERİ (1936-1951)

Savaş SERTEL

- ARIKAN, Zeki; “Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 6, S. 23.
- BALTACIOĞLI, İsmail Hakkı; *Halkınevi*, Ankara 1950.
- CİVÇİ, Sultan; *Halkevleri ve İzmir Halkevi'nin Faaliyetleri (1932-1951)*, Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2013.
- ÇAVDAR, Tevfik; *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, İmge Kitabevi, Ankara 2008.
- ÇEÇEN, Anıl; *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2000.
- DİLEK, Hızır; *Mardin Halkevi ve Faaliyetleri*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013.
- DUMAN, Selçuk; *Türk Modernleşmesi Sürecinde Sivas Halkevi (1932-1951)*, Berikan Yayınları, Ankara 2008.
- DUMAN, Selçuk; *Bir Modernleşme Aracı Olarak Tokat Halkevi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011.
- ERDAL, İbrahim; *Halkevlerinin Kuruluşu, Yapısı ve Yozgat Halkevi (1932-1951)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2013.
- ERGEN, Sinan; *Türkiye'de Halkevleri ve Elazığ Örneği*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2007.
- ERŞAN, Mesut; “Eskişehir Halkevi ve Halk Evi Dergisi”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 6, S. 12, Güz 2010.
- GÜNDOĞDU, Şükran; *Bitlis ve Bitlis Halkevi (1943-1951)*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2013.
- KAPLAN, Kadri; “Türk Kültürü, Halkın ve Gençliğin Ulusal ve Çağdaş Eğitimi ve Halkevleri”, *Halkevleri Dergisi*, S. 79.
- KARA, Âdem; *Cumhuriyet Döneminde Kalkınmanın Mihenk Taşı Halkevleri 1932-1951*, 24 Saat Yayıncılık, Ankara 2006.
- KAŞ, Hakan; *Isparta Halkevi Çalışmaları ve Ün Dergisi (1934-1950)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat; “Halkevlerinin İçtimai Rolü”, *Ülkü*, C. 14, S. 84, Şubat 1940.
- KUNTER, Halim Baki; *Kuruluşlarının 32. Yıldönümünde Halkevleri*, Halkevleri Genel Merkezi Yayınları, 1964.
- ONAT, Naim; “Atatürk ve Ülkü Adı”, *Ülkü*, C. 12, S. 70, Aralık 1938, s. 337.

BİNGÖL HALKEVİ VE FAALİYETLERİ (1936-1951)

Savaş SERTEL

ORAL, Mustafa; "Halkevlerinin Toplumsal ve Kültürel İşlevleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 18, S. 53, 2002.

ORAL, Mustafa; *CHP'nin Ülküsü*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya 2006.

ÖZACUN, Orhan; *CHP Halkevleri Bibliyografyası 1932-1951*, 2001.

ÖZÇELİK, Fatih-Sabit Dokuyan; "Bolu Halkevi ve Faaliyetleri", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/4 Spring 2014.

ÖZÇELİK, Şeyda; *Türk Ocakları ve Eğitim*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2010.

ÖZDEMİR, Yavuz-Elif Aktaş, "halkevleri (1932'den 1951'e)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 45, Erzurum 2011.

SERTEL, Savaş; *Cumhuriyet Dönemi'nde Tunceli (1940-1970)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 2012.

SERTEL, Savaş; "Tunceli'de Açılan Halkevleri ve Halkodaları", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl. 6, S.15, Eylül 2013.

ŞAHİN, Güneş; "Van Halkevi ve Faaliyetleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 31, S.52.

ŞİMŞEK, Sefa; *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Halkevleri 1932-1951*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2002.

TEKDURMAZ, Başak; *Balıkesir Halkevi Çalışmaları ve Kaynak Dergisinin Sistemik İndeksi*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 2004.

TOKSOY, Nurcan; *Halkevleri*, Orion Yayınları, Ankara 2007.

ÜSTEL, Füsun; *Türk Ocakları: 1912-1931*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997.

YAKIŞ, Hüseyin; "Cumhuriyetin 50. Yılında Halkevleri", *Halkevleri Dergisi*, S. 78, Şubat 1973.

YEŞİLKAYA, Neşe; "Halkevleri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C. II Kemalizm, İletişim Yayınları İstanbul 2009.

Eser Türü (Type of Paper) : Makale /Article

**XVIII. YÜZYILDA DİYARBAKIR ŞEHRİNDE AİLENİN OLUŞUMU, DAĞILMASI
VE DEMOGRAFİK YAPISI**
IN EIGHTEENTH CENTURY, THE DEMOGRAPHIC STRUCTURE OF FAMILIES IN DIYARBAKIR: MARRIAGES AND DIVORCES

Gürkan CEVGER
grkancevger@gmail.com

Atatürk Üniversitesi, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, Erzurum/Türkiye

Paper History: Received on 30 January 2016, Accepted on 3 March 2016, Published on 17 April 2016

Eser Geçmişi: 30 Ocak 2016'da başvuru alındı, 3 Mart 2016'da kabul edildi, 17 Nisan 2016'da yayınlandı.

ÖZET

Aile, toplumu oluşturan en küçük yapı taşıdır. Bu kutsal kurumun oluşumunu, dağılımını ve demografik yapısını zaman içerisinde tespit etmek tarihi çalışmalar açısından önem arz etmektedir. Osmanlı ailesinin oluşumu ve bu oluşum esnasında meydana gelen hadiselerin bilinmesi hem incelenen bölgede, hem de incelenen zaman dilimi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmada Osmanlı ailesinin oluşum ve dağılım sürecini Müslümanlar ve gayrimüslimler açısından ayrı ayrı ele aldık. Bu aşamada Diyarbakır şehrindeki ailelerin nasıl kurulup dağıldığı ve ailelerin dağılırken ne gibi süreçlerden geçtiği arşiv vesikaları dâhilinde incelemeye tabi tutulmuştur. Ayrıca bu çalışmada 18. yüzyılda Diyarbakır şehrinde ailenin demografik yapısı da incelenmiştir. Şehirde yaşayan Müslüman veya gayrimüslim ailelerin ortalama çocuk sayıları, bu çocukların cinsiyet dağılımları Diyarbakır tereke defterlerinin taranması neticesinde tespit edilip, elde edilen veriler tablo ve grafikler ile desteklenmiştir. Ayrıca Diyarbakır şehrinde aile için çok önemli olan çok eşlilik konusu da arşiv vesikaları ekseninde araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 18. Yüzyıl, Diyarbakır, Aile, Demografik Yapı

ABSTRACT

The family is the cornerstone of the smallest structures of society. This is the formation of a sacred institution, it is important to structure the distribution and demographic studies to determine the history of time. The formation of the Imperial family, knowledge of events occurring during the formation of both examined, and is of great importance for the investigated time frame. In this study, in terms of family formation and distribution of the Ottoman Muslims and non-Muslims were treated separately. At this stage, how to install it and what now scattered documents from the archives of the family in the process, such as the disbanding of the family are subject to review within Diyarbakır. It has also examined the demographic structure of the family in the 18th century in Diyarbakır in this study. The average number of children of Muslim or Muslim families living in the city, these children are detected and gender distribution as a result of screening of Diyarbakır probate registry, the data obtained is supplemented by tables and graphs. We are also very important for the family in Diyarbakır subject of polygamy has also been investigated in the archive documents axis.

Key Words: 18th Century, Diyarbakır, Family, Demographic Structure.

1. Müslümanlarda Ailenin Oluşumu ve Dağılması

Osmanlı toplumunda gündelik hayatta Müslüman ailelerin evlilik akitleri gerçekleştirilmeden önce bir takım örfi ve dini süreçlerin var olduğu görülmektedir. İncelediğimiz dönemde ve bölgede evliliğe giden yoldaki ilk adım başlık parasıdır.

Başlık Parası: Evlilik akdi gerçekleştirilmeden önce, erkek tarafından kızın ailesine ödenen mal veya paraya denilmektedir. Bu uygulama sosyal bir olgu olup, tarih boyunca birçok uygarlıkta farklı adlar altında varlığını devam ettirmiştir. Mesela Yahudi inancında evlenecek erkek, kızın ailesine *tirhatu*, *mohar* veya *m'aru* gibi adlar verilen bir çeşit başlık parası ödemekteydi. İslamiyetten önce Arap toplumunda da *mehir*, *sadak*, *saduka* veya *sidak* adı verilen bir çeşit başlık parası mevcuttu. Yine İslamiyet öncesi Türk toplumunda da erkek tarafının, kızın ailesine *kalın* veya *kalıng* adı verilen bir çeşit başlık parası verdiği bilinmektedir. Türkler, İslamiyeti kabul ettikten sonra kalın, bu isimle veya başlık parası adı altında sosyal bir kurum olarak devam etmiştir. Başlık veya kalın uygulamasının İslam hukukunda görülen mehir ile benzer yanları bulunsa da aslında temelde iki farklı uygulamadır. Mesela başlık parası veya kalın'ın nikâhtan önce kızın ailesine ödenmesi gerekirken, mehirde kıza verilecek para nikâh esnasında veya evlilik gerçekleşikten sonra da ödenebilmekteydi. Ayrıca mehir İslam hukuku tarafından belirli huku-ki, iktisadi ve sosyal sebepler ile kabul edilmiş ve belirli bir hukuk düzeninde korunur iken, başlık parası veya kalın eski Türk hukukundaki uygulamanın sosyal bir mirası olarak devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nde başlık parası veya kalın uygulamasının, bazı dönemlerde şeriata aykırı bulunduğundan yasaklama yoluna gidilmiş olsa da, bu uygulama uzun yıllar varlığını sürdürerek günümüze kadar gelmiştir.¹

İncelediğimiz dönem içerisinde de evlilik akdi gerçekleşmeden önce kız ve erkek tarafı arasında başlık parası uygulamasının var olduğu görülmektedir. Mesela 17 Haziran 1723 tarihli bir kayıta, Diyarbakır havalisinde bulunan göçer-evli Karakeçili Aşireti'nden Selim oğlu Abbas mahkemeye başvurarak, yine aynı aşiretten Savm oğlu Ahmet'i şikâyet etmiştir. Selim oğlu Abbas mahkemede, Savm oğlu Ahmet'in kızı Ördek adlı hanım ile evlenmek üzere nişanlandığını ve bu sebeple kızın babası olan Savm oğlu Ahmet'e "*başlık parası namıyla*" her biri birer kuruş kıymetli 60 çebiç ve her biri altışar kuruş kıymetli iki inek ve bir öküz ve nakit olarak 30 kuruş ödediğini söylemiştir. Selim oğlu Abbas nişanlısı Ördek adlı hanımın kendisi ile evlenmekten imtina ettiğinden, kızın babası Savm oğlu Ahmet'ten başlık parasının kendisine iade edilmesini istemiştir. Ancak Savm oğlu Ahmet mahkemede; Selim oğlu Abbas'ın kendisine *başlık parası namıyla* her

¹ Ahmet Akgündüz, "Başlık", Diyanet İslam Ansiklopedisi, V, (1992), s. 131-133.

biri on beş para kıymetli 60 oğlak ve her biri üçer kuruş kıymetli iki inek ve bir öküz, her biri ikişer kuruş kıymetli 2 buzağı ve nakit olarak 4 kuruş ödediğini söylemiş ve bu para ile hayvanları geri kendisine ödediğini iddia etmiştir. Mahkeme her iki tarafı dinleyerek meselenin halledilmesi için davayı ileri bir tarihe ertelemiştir.²

Başlık parasının verildikten sonra geri alınamaması ile ilgili 4 Kasım 1746 tarihli başka bir olayda; Diyarbakır'da vaki Balıklı Mahallesi sakinlerinden Molla Resul oğlu Abdulkadir mahkemeye gelerek, mahkeme tarihinden 6 ay önce vefat eden erkek kardeşi Molla Abdullah'ın, anneleri Atike adlı hanımdan kendilerine intikal eden (kırk kuruş kıymetli bir sincap kürk, altı kuruş kıymetli bir Şam alacası kaftan, altı kuruş kıymetli Frenk hatayisi entari, iki buçuk kuruş kıymetli bir keten gömlek, üç kuruş kıymetli keten don, beş kuruş kıymetli Bağdat çarşafı, üç kuruş kıymetli üç değirmi İstanbul çatma, üç kuruş kıymetli bir hamam leğeni, 4 kuruş kıymetli altı sahan, altı kuruş kıymetli bir kat yorgan döşek ve yirmi beş para kıymetli bir cam tası, Hüseyin oğlu Hacı Mahmut'a fuzuli verdiğini söyleyerek Hacı Mahmut'tan şikâyetçi olmuştur. Hacı Mahmut adlı şahıs mahkeme " *Abdülkadir'in müteveffa karındaşı mezbur Molla Abdullah kızım () nam hatun ile tezvic murad eylediğinde başlık mukabelesinde vermiştir*" diyerek bu paranın başlık parası namıyla kendisine verildiğini söylemiştir. Resul oğlu Abdulkadir mahkemede adı geçen eşyaların kardeşi Molla Abdullah tarafından Hacı Mahmut'a başlık namıyla verildiğini kabul ve itiraf ettiğinden dava düşmüştür.³

Bu iki örnekte üzerinde durulması gereken başka konu, başlık parası olarak kız tarafına verilen paraların miktarıdır. Bu iki örnekte görüldüğü üzere başlık parası miktarının 79⁴-108⁵ kuruş arasında değiştiği görülmektedir.

Mehir: Evlenmenin akdi anında taraflarca veya bir başkası tarafından tespit edilen para veya maldır. Mehir taraflarca tayin edilmişse mehr-i müsemma adını alır. Mehr-i müsemma ödeme şekline göre ikiye ayrılır. Tespit edilen mehir nikâh esnasında peşin ödenecekse mehr-i muaccel, mehrin tamamen veya kısmen ödenmesi ileri bir tarihte olacaksa buna da mehr-i müccel adı verilmektedir.⁶ Diyarbakır şehrinde evlenen Müslümanların nikâh sırasında belirttikleri

² Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 313, s. 64.

³ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 313, s. 116.

⁴ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 313, s. 116.

⁵ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 313, s. 64.

⁶ Halil Cin, İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1974, s. 217. Ahmet Yaman, İslam Aile Hukuku, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2015, s. 61.

mehr-i muaccel miktarları 10-200 kuruş arasında değişmektedir.⁷ Mehr miktarının nikâh sırasında belirlenmesi gerekmektedir. Eğer erkek sağlığında zevcesine nikâh kıyılırken belirlenen miktar üzerinden mehrini vermemiş ise belirlenen mehr miktarı kocasının vefat etmesi halinde terekesinden tahsil edilmektedir.⁸ Ancak gündelik hayatta mehrin tahsili ile ilgili sıkıntılar yaşanabilmektedir. Diyarbakır sakinlerinden Güher adlı hanım kızı Ayşe'yi beş sene önce evlendirdiğini ve kızının mehr-i muaccelini hala alamadığını söyleyerek 6-16 Mayıs 1751'de şikâyetçi olmuş, damadın annesinden mehri talep ettiğinde ise çeşitli bahaneler ile alamadığını söylemiştir.⁹

Diyarbakır'da kadınların mehr miktarlarının tespitinde elimizdeki en önemli kaynak, 1739-1800 yılları arasını kapsayan tereke kayıtlarıdır. Bu kayıtlardan mahkemeye intikal eden 78 kadının mehr-i müeccel miktarını tespit etmek mümkün olmaktadır. Bu kadınlardan bir kısmının mehr miktarları ise şu şekildedir.

Tablo 1. *Tereke Defterlerine Göre 1739-1800 yılları Arasında Diyarbakır Şehrinde Müslüman Kadınların Mehr-i Müeccel Miktarları*¹⁰

Mehir Sahibi	Miktarı/kuruş	Mehir Sahibi	Miktarı/kuruş
Fatma Hanım	20	Fatma Hanım	30
Ayşe Hatun	15	Fatma Hanım	15
Zeynep Hanım	25	Medine Hanım	10
Sanem Hanım	100	Safiye Hanım	240
Fatma Hanım	35	Esmâ Hanım	100
Emine Hanım	70	Ümmühan Han.	100
Fatma Hanım	100	Hamiyet Hanım	5
Raziye Hanım	25	Ayşe Hanım	40
Fatma Hanım	75	Hafize Hanım	130
Nimet Hanım	250	Refiye Hanım	200
Rabia Hanım	33	Ayşe Hanım	200
Safiye Hanım	66	Ayşe Hanım	350

⁷ Mehmet bin Abdurrahim ile evlenen Sabiha adlı kadının mehr-i muacceli 200 kuruştur. Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 355, s. 75. Nebi bin Süleyman ile evlenen Emine adlı kadının mehr-i muacceli 10 kuruştur. Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 313, s.1.

⁸ 30 Temmuz 1724'de vefat eden Mehmet adlı şahsın terekesinden zevcesi Emine Hatuna ait olan 100 kuruş mehr-i müeccel düşülerek hanımına tahsil edilmiştir. Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 352, s. 9. Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 592, s.47.

⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Diyarbakır Ahkâm Defteri No: 1, s. 209.

¹⁰ Bu tablonun hazırlanmasında; Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 363, 315, 349, 359, 599, 588, 600, 364, 327 numaralı tereke defterlerinden istifade edilmiştir.

Fatma Hatun	2000	Fatma Hanım	150
Kamile Hanım	250	Ümmühan Han.	111
Ümmühan Han.	80	Asiye Hatun	60
Ayşe Hatun	300	Azize Hanım	70
Meliha Hanım	100	Rahime Hanım	150
Zahide Hanım	500	Safiye Hatun	300
Hatice Hanım	1000	Kafiye Hanım	15
Emine Hanım	200	Medine Hanım	280
Zeliha Hanım	250	Refiye Hanım	10
Emine Hanım	600	Zeliha Hanım	5
Ayşe Hanım	30	Ümmühan Han.	55
Hürü Hatun	10	Hatice Hatun	15
Emine Hatun	100	Emine Hanım	20

Tabloda verilen mehr-i müeccel miktarları incelendiğinde, mehir miktarları arasında büyük bir farkın olduğu dikkat çekmektedir. Mehir miktarları 5-2000 kuruş arasında değişmektedir. Bu farkın oluşmasına mehir verilen kadının yaşı, güzelliği, bakire veya dul olması gibi sebep olmaktadır.¹¹ Ayrıca mehri veren kimselerin iktisadi güçleri de bu farkın oluşmasına sebep olmaktadır.

Tabloda mehir miktarı verilen 50 kadının toplam mehr-i müeccel miktarına bakıldığında bu miktar 8040 kuruş etmektedir. Bu rakamı kadın sayısına böldüğümüzde $8040 / 50 = 160,8$ kuruş ile bir kadının ortalama mehr-i müeccel miktarını bulmuş oluruz.

Evlilik: Ailenin temelini teşkil eden evlilik, bütün ilahi dinlerde kadın ve erkeğin kendilerine özgü bir mahremiyet ve paylaşım alanı oluşturmalarına ve insan soyunun devamına katkı sağlamlarına imkân veren yegâne meşru ilişki olarak kabul edilmiştir.¹² İslam hukukunda ise evlenme, tarafların icap ve kabulü ile oluşturulan akittir. Bu sebeple herhangi bir memurun veya din adamının (imamın) evlenmeye iştirak etmesi mecburiyeti yoktur.¹³ Osmanlı aile hukuku da şer'i hukuk içerisinde yer aldığından bütünüyle İslam hukukuna dayanmaktadır. İslam hukukunda evliliğin iki kişinin şahitliğinden başka bir şeye ihtiyaç duymamasına rağmen, evliliğin toplum ve din hayatında oynadığı önemli rol sebebiyle bu akdin erken dönemlerden itibaren evliliğin hukuki yönünü bilen hukuk ve din adamları huzurunda yapılmasına özen gösterilmiştir. Osmanlı

¹¹ Rifat Özdemir, "Kırşehir'de Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1880-1906)", Osmanlı Araştırmaları, IX, (1989), s. 113.

¹² Fahrettin Atar, "Nikâh", Diyanet İslam Ansiklopedisi, XXXIII, (2007), s. 112., Mehmet Ali Ünal, Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 48-51.

¹³ Cin, İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme, s. 281.

Devletinde de nikâh akitleri kuruluştan itibaren bizzat kadılar veya kadıların verdiği *izinname* ile yetkili kılınan din adamları tarafından yapılmıştır.¹⁴

Osmanlı Devleti'nde evlenmek isteyen kişiler bizzat kendileri¹⁵ veya vekilleri¹⁶ aracılığıyla mahkemeye başvurarak en az iki şahidin huzurunda nikâh akitlerini gerçekleştirmekteydiler. Kadı tarafların evlenme ehliyetine sahip olup olmadıklarını, evlenmelerine bir mani bulunup bulunmadığını araştırdıktan sonra evlenmeye bir mani olmadığı takdirde, şahitlerin huzurunda nikâhı kıyar ve mahkeme defterine kaydederdi.¹⁷ Osmanlı Devleti'nde kadı huzurunda evlenenler sadece Müslümanlar değildir. İslami usullere göre kadı huzurunda evlenen gayrimüslimlerde mevcuttur.¹⁸

İncelediğimiz dönem içerisinde Diyarbakır şehrinde kayıtlara yansıyan çok az sayıda nikâh örneği tespit edilebilmiştir. Bu örneklerden bazıları şöyledir; Diyarbakır şehrine tabi Pir Hüseyin adlı köy sakinlerinden Abdullah oğlu Mehmet 7 Temmuz 1723'de kızı İsmihan adlı hanımı, Aslan oğlu Mustafa ile evlendirmiş, bu evliliğe Mehmet oğlu Mirza ve Ahmet oğlu Ali adlı şahıslar şahitlik etmişlerdir.¹⁹

Başka bir kayıтта ise; Mustafa kızı Sabiha Hanım ile Abdurrahim oğlu Mehmet adlı şahıs 30 Ekim 1794 tarihinde evlenmişlerdir. Bu evliliğe Üveyis Çavuş Ağa, Mehmet Emin Efendi oğlu Molla İbrahim ve Cami-i Kebir'in imamı Molla Emin Halil şahitlik etmişlerdir. Nikâh esnasında 200 kuruşluk mehr-i muaccel belirlenmiş ancak kız tarafına bu para ödenmemiştir. Bu paranın nikâhtan sonra ödenmesi için şerh düşülmüştür.²⁰

¹⁴ Mehmet Akif Aydın, "Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihi Tekâmülü" Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi, II, (1992), s. 437-438. Saim Savaş "Fetva ve Şeriyye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması", Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi, II, (1992), s. 522-524. Ahmet Akgündüz-Said Öztürk, Bilinmeyen Osmanlı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 420.

¹⁵ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 592, s. 75.

¹⁶ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 313, s. 72. 25 Haziran 1724'de Diyarbakır şehrine bağlı Pir Hüseyin adlı köyde sakin olan İsmihan ve Mustafa adlı şahısların evliliklerine Mehmet bin Abdullah vekillik etmiştir.

¹⁷ Mehmet Akif Aydın, İslam ve Osmanlı Aile Hukuku, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1985, s. 89. Gül Akyılmaz, "Osmanlı ve Aile Hukukunda Kadın", Türkler, X, (2002), s. 365-374., İlber Ortaylı, "Osmanlı Hukukunda Gelenek, Şeriat ve Örf", Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi, II, (1992), s. 456., İlber Ortaylı, Osmanlı Toplumunda Aile, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s.109-110.

¹⁸ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 313, s. 4. 22 Aralık 1797'de Diyarbakır şehrinde sakinlerinden Sara adlı gayrimüslim kadın mahkemede İkob veled-i Maksinis ile evlenmiştir.

¹⁹ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 313, s. 72. Nikâhta mehir miktarı belirtilmemiştir.

²⁰ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 355, s. 75.

Bu dönemde tespit edebildiğimiz son evlilik kaydında ise; Hasan kızı Emine adlı seyyibe²¹ kadın, Süleyman oğlu Nebi adlı şahıs ile 12 Aralık 1796'da evlenmiştir. Nikâh esnasında mehr-i müeccel 10 ve mehr-i muaccel 10 kuruş olarak belirlenmiştir. Molla Mustafa ve Mustafa Sadullah ise bu nikâha şahitlik etmişlerdir.²²

Boşanma: İslam hukukunda boşanmaya iki kişinin birbirinden ayrılması anlamına gelen “*müfarekat*” tabiri kullanılmaktadır. İslam hukuku, evlenmenin eşler arasında sürekli bir hayat ortaklığı kurmasını kabul etmektedir. İslamiyet ise evlilik bağının çözülmezliği ilkesini benimsemeyerek boşanmayı meşru görmüştür. Sadece önemli sebeplere dayanmayan boşanma günah olarak sayılmıştır.²³

Osmanlı aile hukuku, İslam aile hukukundan bağımsız düşünülemez. İslam hukukunda boşama ile ilgili hükümler Osmanlı hukukunda aynen geçerliliğini sürdürmüştür. Bu sebeple İslam hukukunda olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nde de üç çeşit boşanma mevcuttur. Bunlardan birincisi, kocanın tek taraflı irade beyanıyla karısını boşamasıdır ki, buna daha ziyade *talak* denilmektedir. Bu tip boşanmada koca, karısının rızasını almak zorunda olmadığı gibi herhangi bir hâkim kararına da ihtiyaç yoktur. Diğer bir boşanma türü ise; *muhalaa*'dır. Bu tip boşanmada genellikle talep kadından gelmektedir. Kadın istemediği bir evliliği sonlandırmak için mal veya çoğunlukla mehir alacağından vazgeçerek kocasını boşanmaya razı etmesidir. Üçüncü boşanma şekli ise kaza-i boşanma “*tefrik*” tir. Bu boşanma şeklinde eşlerden herhangi birinin mahkemeye başvurarak boşanma talep etmesidir. Bu tip boşanmaya; eşlerden birinin hastalık, delilik, kocanın nafakayı temin edememesi, gaiplik, kötü muamele ve geçimsizlik gibi haller sebep olmaktadır.²⁴

İncelediğimiz dönem içerisinde mahkeme kayıtlarına yansıyan çok az sayıda boşanma vakası vardır. Bu boşanmaların büyük bir çoğunluğunu ise aile arasında yaşanan şiddetli geçimsizlik hali oluşturmaktadır. Mesela Diyarbakır'da vaki Lala Bey Mahallesi sakinlerinden Ebubekir hanımı Şerife Ayşe Hatun ile aralarında geçimin kalmadığını ve boşanmak istediğini 8 Temmuz 1723'de mahkemeye bildirmiştir. Ebubekir zimmetinde olan 40 kuruş mehr-i müeccelin 34 kuruşunu nakit ve üç kuruş kıymetli üç adet Musul sarığı ve üç kuruş kıymetli, bir kehribar tespahi Şerife Ayşe Hanım'a vererek boşanmıştır.²⁵

²¹ Dul Kadın. Ferit Devellioğlu, Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2010, s. 1106.

²² Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 313, s. 1.

²³ Halil Cin, Eski Hukukumuzda Boşanma, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1976, s. 33-34.

²⁴ Aydın, İslam-Osmanlı Aile Hukuku, s. 36-48. Cin, Eski Hukukumuzda Boşanma, s. 36. Akgündüz- Öztürk, Bilinmeyen Osmanlı, s. 421.

²⁵ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 313, s. 61.

Yiğit Ahmet Mahallesi'nden Çubukçu İbrahim oğlu Mehmet hanımı Fatma ile aralarında geçimsizliğin arttığı bildirerek 13 Temmuz 1723 tarihinde hanımını boşamıştır. Çubukçu Mehmet, kendi zimmetinde olan 20 kuruş mehir parasını nakit ödeyemeyeceğini bildirerek bunun yerine toplam 20 kuruş kıymetli bir taş, kazan, iki sahan, iki leğen, iki kapak, 1 tencere, yastık, yorgan, döşek ve eski bir kilimi mehrin karşılığı olarak Fatma Hatun'a vermiştir. Fatma Hatun'un kabul etmesiyle mahkeme boşanmalarına hükmetmiştir.²⁶

Hoca Ahmet Mahallesi sakinlerinden Rabia adlı hanım 14 Eylül 1723'de mahkemeye gelerek, kocası Veliüddin oğlu Mehmet ile geçimsizlik yaşadığını ve 15 kuruş mehr-i müeccelinden vazgeçtiğini ancak iddeti bitene kadar nafakasını almak şartıyla boşanmayı talep etmiştir. Mahkeme şahitlerin huzurunda evlilik akdini sona erdirmiştir.²⁷

Hasırlı Mahallesi sakinlerinden Fatma Hatun kocası Şeyh İbrahim oğlu Halil'den boşanmak istediğini söyleyerek, 14 Kasım 1723 tarihinde mahkemeye başvurmuştur. Fatma Hatun evlerinde dirlik ve düzenin kalmaması sebebiyle kocasının zimmetinde olan 55 kuruş mehrinden kendi rızası vazgeçerek boşanmıştır.²⁸

Cami'ün-nebi Mahallesi sakinlerinden Nimet adlı hanım kocası Hüseyin oğlu İbrahim ile evlerinde düzenlerinin kalması sebebiyle kocası zimmetinde olan mehrinden feragat ettiğini bildirerek 3 Mart 1733'de boşanmak istemiştir. Mahkeme, Nimet Hanım'ın kocası İbrahim'in durumu kabul etmesiyle boşanmalarına hükmetmiştir.²⁹

Boşanma ile ilgili başka bir kayıta, Diyarbakır'da vaki Ahmet Paşa Mahallesi sakinlerinden Ümmülhayr Hanım 19 Mart 1733 tarihinde vekili aracılığı ile mahkemeye başvurmuş, mahkeme tarihinden 1 ay önce kocası Hasan Ağa oğlu İsmail ile kavga ettiklerini kavga esnasında kocasının kendisini üç talak ile boşadığını söylemiştir. Mahkeme, kocası İsmail'e iddianın doğru olup olmadığını sormuş, İsmail ise kavga esnasında hanımını üç talak ile boşadığını kabul etmiştir.³⁰

²⁶ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 313, s. 72.

²⁷ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 592, s. 11.

²⁸ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 592, s. 72.

²⁹ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 310, s. 36.

³⁰ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 310, s. 40.

Müslümanlar arasında boşanmadan sonraki dönemde diğer bir önemli husus ise iddet³¹ beklemidir. Mahkeme kayıtlarında, Diyarbakır şehrinde yaşayan kadınlardan iddet süresinin tamamlanması sebebiyle evliliklerine mani olunmaması için kadıdan aldıkları hüccetler ile ilgili örneklerde bulunmaktadır. Şemsiyan Mahallesi sakinlerinden Zülfü adlı kadın 2 Kasım 1723 tarihinde mahkemeye başvurarak, kocası Hasan oğlu Seyyid Ali'nin Şebinkarahisar'da 6 sene önce vefat ettiğinden, kendisinin iddeti dolması sebebiyle başkası ile evlenmesine müsaade edilmesini talep etmiştir. Bu duruma İbrahim oğlu Mehmet ve Allahverdi oğlu İsmail adlı şahıslar şahitlik etmişlerdir.³²

İddet süresinin dolması ve evliliğe müsaade edilmesi ile ilgili başka bir kayıta; Diyarbakır'da Dağ Kapısı haricinde bulunan Ayramlar adlı köyde sakin olan İbrahim kızı Ayşe Hanım 31 Temmuz 1724'de mahkemeye başvurmuş, kocası Mustafa'dan 3 talak ile boşandığını ve boşanmalarının üzerinden 6 ay 7 gün geçtiği söyleyerek yeniden evlenmesine mani olunmamasını istemiştir. Mahkeme şahitlerin şahadetlerine binaen Ayşe Hanım'ın başka biriyle evlenebileceğine dair izin vermiştir.³³

Vasi ve Kayyum Tayini; Vasilik; kendi malını koruma ve tasarruf etme ehliyetine sahip olmayan veya bu ehliyeti sonradan kısıtlananların kimselerin mallarını korumak ve işletmek için tayin edilen kimsedir.³⁴ Kayyum (Kayyım) ise hâkim tarafından kısıtlı, gaip vb. kişiler adına hukuki tasarrufta bulunmak üzere tayin edilenlere denilmektedir.³⁵ Osmanlı Devleti'nde sapsiz çocuklara büyüünceye kadar mallarını tasarruf etmek ve onlara yevmiye olarak “*nafaka*” ve “*kisve baha*” adıyla tayin edilen parayı sarf etmek üzere kadı veya naib tarafından görevli kılınan vasiler, çocukların vesayet haklarını kullanma yetkisine sahiptirler. Vasilerin, temsil ettikleri çocukların mallarını alıp-satma ve işletme hakkı bulunmaktadır. Ayrıca vasilerin kadı tarafından tespit edilmesi, akıl sağlığının yerinde olması ve hür olması şartı gerekmektedir..³⁶

³¹ İddet evliliğin sona ermesinin önemli neticelerinden biridir. Boşanma hangi şekilde olursa olsun kadın yeniden evlenmeden önce çeşitli durumlara göre değişen bir süreyi beklemek zorundadır. İddeti bitmeden evlenen kadınların bu evlilikleri feshedileceğinden bilhassa yeniden evlenmek isteyen kadınlar bu sürenin bittiğini mahkemeye tescil ettirme ve böylece iddeti içerisinde evlendiği yolundaki muhtemel iddiaları önleme ihtiyacını duymuşlardır. Tekrar evlenmek isteyen kadınlar, kadın izin alırken iddetlerinin bittiğini ispat etmek zorundaydılar. İddeti bitmeden evlenenin nikâhı feshedileceği gibi, ayrıca bu nikâhı kıyanlar da cezalandırılmakta idi. Aydın, İslam-Osmanlı Aile Hukuku, s. 123

³² Diyarbakır Şerhiye Sicili. No: 592, s. 63.

³³ Diyarbakır Şerhiye Sicili. No: 352, s. 7.

³⁴ Ali Bardakoğlu, “Vesayet”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, XXXIII, (2013), s.66.

³⁵ İsmail Özmel, “Kayyum”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, XXV, (2002), s.107.

³⁶ Bardakoğlu, “Vesayet”, s. 67.

Vasi olarak tespit edilen kimseler çocuğun anne veya babası ya da birinci dereceden akrabalarından birisinden belirlenmektedir. Bu kimselerin çocuğun hakkını gözetmeleri istenmektedir. Ancak bazen vasi tayin edilen kimselerin usulsüzlükleri de olmaktadır. Diyarbakır sakinlerinden iken vefat eden Sofu Süleyman adlı şahsın terekesi çocukları Ömer, Halil ve Refiye Hatun'a intikal etmiştir. Babalarının vefatı sırasında bu çocuklar küçük olduğundan 3-13 Eylül 1787 tarihinde amcaları vasi tayin edilerek miras amcasına verilmiştir. Çocuklar büyüdüklerinde amcalarından miraslarını istediklerinde amcalarının miras mallarını ödemeye yanaşmamasından dolayı amcalarından şikâyetçi olmuşlardır.³⁷

İncelenen dönem içerisinde Diyarbakır şehrinde vasilik ve kayyum tayini ile ilgili örneklerden bazıları şöyledir. Köprüyapan Mahallesi sakin iken vefat eden Hacı Şaban oğlu Hacı Ömer'in kayıp olan oğlu Hüseyin'e babasından ve annesinden intikal eden malları muhafaza etmek için kardeşi Seyyid Mustafa 15 Temmuz 1723'de kayyum yapılmıştır.³⁸ Mehmet Paşa Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Ebubekir'in aynı mahallede bulunan evinin satışından oğlu Hüseyin'e isabet eden hissesini almak için 13 Kasım 1723 tarihinde Mustafa adlı şahıs kayyum tayin edilmiştir.³⁹

Hasır-ı Kebir Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Mehmet Çelebi oğlu Süleymanzade Abdurrahman'ın küçük oğlu Mahmut Çelebi'ye intikal eden malları korumak ve işlerini görmek üzere 10 Haziran 1746'da Abdullah kızı Rukiye Hanım vasi olarak görevlendirilmiştir.⁴⁰ Yine Camiünnebi Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden İbrahim Bey oğlu Hüseyin Bey'in küçük oğlu İbrahim'e annesi Asiye Hanım 2 Kasım 1746 tarihinde vasi tayin edilmiştir.⁴¹

Nafaka; Sözlük anlamı olarak nafaka, harcamak tüketmek anlamlarından türemiş olup, "azık ve ihtiyaçların karşılanması maksadıyla harcanan para vb. maddi değerler" anlamına gelmektedir.⁴² İslam devletinde yaşayan Müslüman veya gayrimüslim her baba eğer erkek çocuğu var ise, çocuk kendi çalışmaları ile hayatını kazanıncaya kadar; kız evladına ise evleninceye kadar nafaka borçludur. Nafaka yiyecek, giyim ve mesken ihtiyaçlarının karşılanmasını kapsamaktadır.⁴³

³⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi., Diyarbakır Ahkâm Defteri .No:4, s. 152.

³⁸ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 313, s. 63.

³⁹ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 592, s. 77.

⁴⁰ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 313, s. 93.

⁴¹ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 313, s. 112.

⁴² Celal Erbay, "Nafaka", Diyanet İslam Ansiklopedisi, XXXII, (2006), s. 282.

⁴³ Yaman, İslâm Aile Hukuku s. 64., Cin, Eski Hukukumuzda Boşanma, s. 119.

İncelenen dönem içerisinde Diyarbakır şehrinde nafaka ödemeleri ve nafakaların miktarları hakkında fikir sahibi olabilmekteyiz. Mahkeme kararıyla takdir edilen nafaka miktarları sayesinde ailenin gündelik hayatta ne kadar para ile geçindiğini de öğrenmek mümkün olmaktadır.

Nafaka miktarları ile ilgili elimizdeki örnekler çok olmamakla birlikte arşiv vesikalarında bahsi geçen örneklerden bazıları şöyledir; Çubukçu İbrahim oğlu Mehmet ile karısı Fatma 23 Temmuz 1723'de mahkeme huzurunda boşanmışlardır. Mahkeme Fatma Hanım'ın iddet süresi dolana kadar eski kocası Çubukçu Mehmet'in günlük 8 akçe iddet nafakası ödemesine karar vermiştir.⁴⁴

Hacı Büzürk Mahallesi sakinlerinden Çubukçu Mehmet ile hanımı Fatma 14 Ekim 1723'de boşanmışlar, Fatma Hanım iddet süresi dâhilinde kullanmak üzere kocasından 7 kuruş nafaka talep etmiştir. Çubukçu Mehmet nafakayı kabul etmiştir.⁴⁵ Molla Alican Mahallesi sakinlerinden Seyyid Hüseyin ve Ümmü Hanım 5 Aralık 1723'de mahkeme huzurunda boşanmışlardır. Mahkeme Seyyid Hüseyin'in eski karısı Ümmü Hanım ve oğlu İbrahim için günlük 15 akçe nafaka belirlemiştir.⁴⁶

Çakal Mahallesi sakinlerinden Rukiye Hanım 31 Ekim 1723'de mahkemeye başvurarak, kocası Osman Bey'in şehir dışında olması, kendisine ve hademesine nafaka ve kisve baha bırakmamasından dolayı zor durumda kaldıklarını bildirmiştir. Mahkeme isteği uygun bularak Rukiye Hanım'a ve hademesine günlük 40 akçe nafaka ve kisve baha ödenmesine karar kılmıştır.⁴⁷

Kazıktepe adlı köyde sakin iken vefat eden Ali adlı şahsın eniştesi Hüseyin 23 Şubat 1733'de mahkemeye başvurarak, yanlarında ikâmet eden Ali'nin oğlu Mehmet için nafaka ve kisve baha talep etmişlerdir. Mahkeme Mehmet için günlük 6 akçe nafaka ve kisve baha miktarı ödenmesine karar vermiştir.⁴⁸

Katır Pınarı Mahallesi sakinlerinden Ümmü Hanım 31 Mart 1733 tarihinde mahkemeye başvurarak, velayetinde olan kızı Emetullah için eski kocası Sunullah'tan nafaka talep etmiştir. Mahkeme Sunullah'ın kızı Emetullah için günlük 15 akçe nafaka ve kisve baha ödemesine hükmetmiştir.⁴⁹

⁴⁴ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 313, s. 72.

⁴⁵ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 592, s. 48.

⁴⁶ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 592, s. 84.

⁴⁷ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 592, s. 98.

⁴⁸ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 310, s. 31.

⁴⁹ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 310, s. 41.

2. Gayrimüslimlerde Ailenin Oluşumu ve Dağılması

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimler aile hukuku açısından kendi dini hukuklarına tabidirler. Evlilik akdi, boşanma, çeyiz, mehir ve nafaka gibi özel hukuka giren meseleler Osmanlı'da dini işlerden sayılmıştır. Bu konularda din adamları kendilerine verilen beratlarla bu konularda kendi dini kurallarını uygulamakta yetkili kılınmışlardır. Zımmilerin aile hukukuna ilişkin meselelerden doğan davaları ise patrikhanede kurulan heyetlerce görülmekte, icraatta ise Osmanlı Devleti'nin memurları görevlidir. Zimmîler özel aile hukukunu ilgilendiren meselelerde dilerlerse şeriata göre hükmedilmek üzere Kadı'ya başvurabilirlerdi. Kadı önünde evlenip boşanmaları da mümkün olmaktadır. Evlenen gayrimüslimlerden, Müslümanlardan alınan gerdek resminin yarısı kadar bir ücret alınmıştır.⁵⁰

İncelenen dönemde, Diyarbakır şehrinde yaşayan gayrimüslimlerin evlilik, mehir, boşanma vasi, kayyum tayini ve nafaka gibi aile hukukuna ilişkin konularla alakalı mahkeme kayıtlarına yansıyan 6 dava tespit edilebilmiştir. Bu davalardan 2'si kadı huzurunda evlilik ve 1 tanesi ise boşanma ile alakalı olup, diğer üç dava nafaka, vasi ve kayyum ile ilgilidir. Gayrimüslimlere ait mahkeme kayıtlarına yansıyan iki evlilikte mehr-i müeccel ve mehr-i muaccel uygulamasının olması dikkat çekmektedir.

Diyarbakır sakinlerinden Elo kızı Maryam ile İkob oğlu Ohannis adlı zımmiler 21 Mart 1795'de kadı huzurunda evlenmişlerdir. Hacı Yasin Çavuş Ağa ve Mehmet Emin adlı şahıslar ise kendilerine vekillik etmiştir. Nikâh esnasında mehr-i muaccel 200 ve mehr-i müeccel 200 kuruş olarak belirlenmiştir.⁵¹ Gayrimüslimlerin evlenmelerine dair başka bir örnekte; Sara adlı dul kadın ile Maksinis oğlu İkob adlı şahıs 22 Aralık 1797'de kadı huzurunda evlenmişler, bu nikâha Molla Numan, Dellal Hüseyin, Molla Mehmet şahitlik etmiştir. Nikâh esnasında mehr-i müeccel 5 ve mehr-i muaccel 5 kuruş olarak belirlenmiştir.⁵²

Gayrimüslimlerin boşanmalarına dair elimizde tek kayıt mevcuttur. Diyarbakır şehrine tabi Kıtırbil-i Zımmi adlı köy sakinlerinden Betyon adlı hanım ile kocası Eplo oğlu Tomo ile mahkemeye başvurmuşlar, evlerinde dirlik ve düzenin kalmadığı ve geçimsizlik yaşadıklarını beyan ederek boşanma talep etmişlerdir. Betyon adlı kadın kocası zimmetinde olan mehrinden vazgeçerek 14 Eylül 1723 tarihinde boşanmışlardır. Bu boşanmaya Hızır oğlu Mehmet, Osman oğlu

⁵⁰ Gülnihal Bozkurt, Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 14. Yücel Özkaya, 18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu, YKY, İstanbul2010, s. 158-168.

⁵¹ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 355, s. 75.

⁵² Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 313, s. 4.

Ebubekir, İbrahim oğlu Murat ve Ali oğlu Hasan adlı şahıslar şahitlik etmişlerdir.⁵³

Aynı Müslümanlarda olduğu gibi gayrimüslimlerde de evliliğin bitmesi sonucunda mahkeme vasilik, kayyum ataması ve nafaka takdiri gibi meseleleri sonuca bağlamaktaydı. Mahkeme kayıtlarında dâhilinde Diyarbakır şehrinde yaşayan gayrimüslim halkın bu meseleler ile ilgili davaları incelemeye tabi tutulmuştur. Elde edilen veriler çok az olmakla birlikte bu konu hakkındaki hadiselerden bazıları şöyledir;

Diyarbakır'da vaki Perakende Mehmet Paşa Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Tahman oğlu Mardiros'un küçük oğlu Sefer'in işlerini görmek ve mallarını korumak için Sefer'in abisi Melkon 17 Temmuz 1723'de vasi tayin edilmiştir.⁵⁴

Marpityun Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Matlob oğlu Yasef'in varisi olan oğlu Kasbar gaip olduğundan kendisine intikal eden mallarını zapt etmek ve işlerini görmek üzere Igıksan veledi Allahverdi oğlu Igıksan'ın 4 Kasım 1723'de kayyum olarak atanmasına karar verilmiştir.⁵⁵

3. Müslüman Ailelerin Çocuk Sayısı ve Cinsiyet Dağılımı

	Aile Sayısı	Kız	Erkek
Çocuksuz	95	---	---
1 Çocuklu	124	59	63
2 Çocuklu	119	116	122
3 Çocuklu	74	102	120
4 Çocuklu	45	85	95
5 Çocuklu	16	37	43
6 Çocuklu	14	40	44
7 Çocuklu	4	10	18
8 Çocuklu	2	9	7
9 Çocuklu	1	4	5
Toplam	494	462	517
		979	

Diyarbakır şehrinde aile nüfusunun ve çocuk sayılarının tespitinde elimizdeki tereke kayıtları

⁵³ Diyarbakır Şerhiye Sicili. No: 592, s. 19.

⁵⁴ Diyarbakır Şerhiye Sicili. No: 313, s. 68.

⁵⁵ Diyarbakır Şerhiye Sicili. No: 592, s. 65.

önemli bir yer tutmaktadır. Bu terekelerin ışığında ailenin toplam çocuk sayıları ve cinsiyet dağılımları ele alınmıştır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, elde edilen verilerin kesinlik arz etmemesidir. Çünkü tereke kayıtlarında bulunmayan çocuklar (hamilelik hali) veya tereke taksiminden önce vefat etmiş olan çocukların da mevcut olabileceğinden kesin bir sonuç çıkarmak doğru değildir.

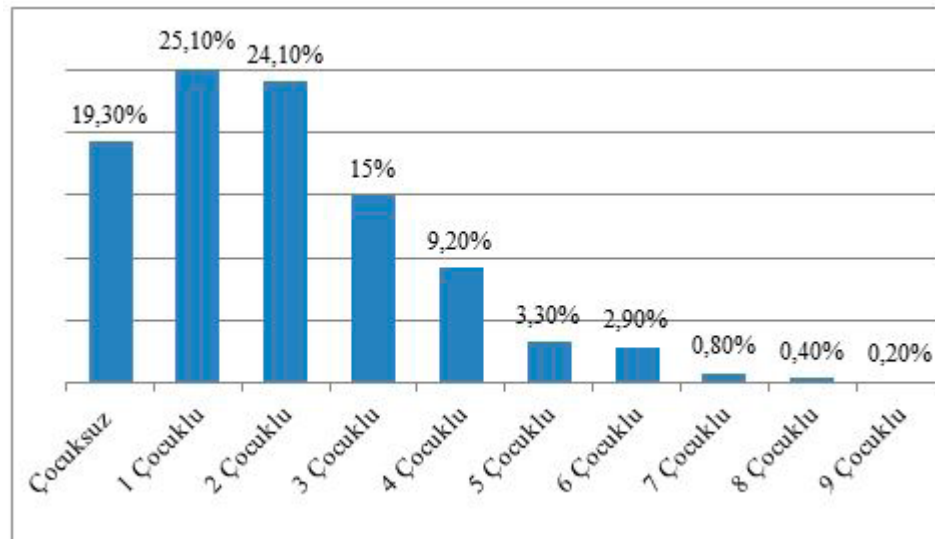
Bu dönemde, Müslüman ailelere ait 494 tereke kaydı incelenmiştir. Bu aileler içerisinde 95 aile çocuksuz, 124 aile 1 çocuklu, 119 aile 2 çocuklu, 74 aile 3 çocuklu, 45 aile 4 çocuklu, 16 aile 5 çocuklu, 14 aile 6 çocuklu, 4 aile 7 çocuklu, 2 aile 8 çocuklu ve 1 aile 9 çocukludur.

Tablo 2. Müslüman Ailelerin Çocuk Sayıları ve Cinsiyetleri

Tablo incelendiğinde, tereke kayıtlarına yansıyan toplam 979 çocuk mevcuttur. Bu çocuklardan 462'si kız ve 517'si ise erkektir. Ailelerin çocuk sayısına baktığımızda 1-4 çocuk arasında yoğunluğun olduğu görülmektedir. Toplam çocuk sayısını aile sayısına böldüğümüzde ki, bu sayı hesaplanırken 95 adet çocuksuz aile de hesaba dâhil edilmiştir, Müslüman ailelerin ortalama çocuk sayısı 1.98 olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ailelerin çocuk sayılarının tüm aileler arasında oranına baktığımızda ise; çocuksuz aileler % 19.3, 1 çocuklu aileler % 25.1, 2 çocuklu aileler % 24.1, 3 çocuklu aileler % 15. 4 çocuklu aileler % 9.2, 5 çocuklu aileler % 3.3, 6 çocuklu aileler % 2.9, 7 çocuklu aileler % 0.8, 8 çocuklu aileler % 0.4 ve 9 çocuklu aileler % 0.2'lik bir orana sahiptirler.

Grafik. 1. Terekelere Göre Diyarbakır Şhrinde Müslüman Ailelerin Çocuk Sayıları ve Oranları

Şehirdeki Müslümanlar arasında birden fazla eşe sahip olan erkekler değerlendirildiğinde sınılanın aksine çok çocuğa sahip olmadıkları dikkati çekmektedir. Mesela; İlyas oğlu Hacı Osman adlı şahıs 3 kadınla evli olup, 3 çocuğu bulurken⁵⁶ Osman oğlu Hüseyin adlı şahıs ise 2 kadınla evli iken 2 çocuğu bulunmaktadır.⁵⁷

Ayrıca birden fazla kadın ile evli olmasına rağmen hiç çocuğu olmayan insanlar da mevcuttur.⁵⁸ Mesela; İskender Paşa Mahallesi sakinlerinden Mehmet oğlu Mustafa adlı şahıs 3 kadınla evli olmasına rağmen çocuğu bulunmamaktadır.⁵⁹

4. Gayrimüslim Ailelerin Çocuk Sayısı ve Cinsiyet Dağılımı

Diyarbakır şehrinde yaşayan gayrimüslim ailelerin çocuk sayıları ve cinsiyet dağılımları da terekeler ışığında incelemeye tabi tutulmuştur. İncelenen dönemde gayrimüslim 204 ailede toplam 530 çocuk bulunmaktadır. Bu çocuklardan 265'i kız ve 265'i erkektir. Çocukların cinsiyet dağılımında dengeli bir durumun olduğu görülmektedir.

Gayrimüslim ailelerin çocuk sayısına baktığımızda Müslüman ailelerde olduğu gibi 1- 4 çocuk arasında yoğunluğun olduğu görülmektedir. Toplam çocuk sayısını aile sayısına böldüğümüzde ki bu sayıya çocuksuz 24 ailede de dâhil edilmiştir. Bu hesaba göre gayrimüslim ailelerin ortalama çocuk sayısı 2.59 olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gayrimüslim ailelere ait 204 tereke kaydı incelediğimizde tüm aileler içerisinde 24 aile çocuksuz, 38 aile 1 çocuklu, 36 aile 2 çocuklu, 48 aile 3 çocuklu, 29 aile 4 çocuklu, 19 aile 5 çocuklu, 9 aile 6 çocuklu, 1 aile ise 11 çocukludur. Gayrimüslim aileler içerisinde 7, 8, 9 ve 10 çocuklu aileye rastlanmamıştır. Gayrimüslim ailelerin çocuk sayıları ve dağılımları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

⁵⁶ Diyarbakır Şeriyeye Sicili. No: 599, s. 50.

⁵⁷ Diyarbakır Şeriyeye Sicili. No: 349, s. 22.

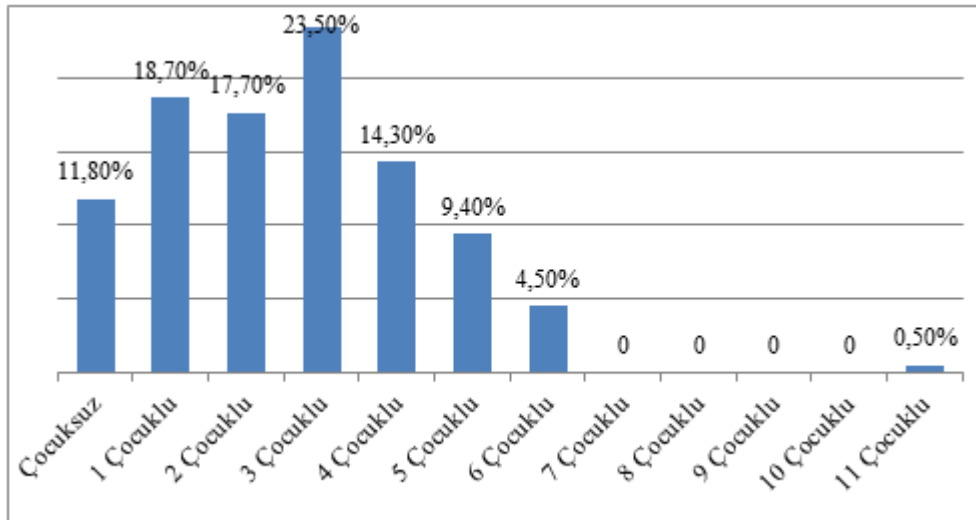
⁵⁸ Diyarbakır Şeriyeye Sicili. No: 364, s. 65.

⁵⁹ Diyarbakır Şeriyeye Sicili. No: 364. s. 59.

Tablo. 3. Tereke Kayıtlarına Göre Diyarbakır Şehrinde Gayrimüslim Ailelerin Çocuk Sayıları ve Cinsiyetleri

	Aile Sayısı	Erkek	Kız
Çocuksuz	24	---	---
1 Çocuklu	38	15	23
2 Çocuklu	36	32	40
3 Çocuklu	48	68	76
4 Çocuklu	29	64	52
5 Çocuklu	19	53	42
6 Çocuklu	9	27	27
7 Çocuklu	---	---	---
8 Çocuklu	---	---	---
9 Çocuklu	---	---	---
10 Çocuklu	---	---	---
11 Çocuklu	1	6	5
Toplam	204	265	265
		530	

İncelenen 204 gayrimüslim aile içerisinde çocuksuz ailelerin oranı % 11,8, 1 çocuklu aileler % 18,7, 2 çocuklu aileler % 17,7, 3 çocuklu aileler % 23,5, 4 çocuklu aileler % 14,3, 5 çocuklu aileler % 9,4, 6 çocuklu ailelerin oranı % 4,5'tir. Gayrimüslim aileler içerisinde 11 çocuklu 1 aile olup, tüm aileler arasında % 0,5'lik bir orana sahiptir.

Grafik. 2. Terekelere Göre Gayrimüslim Ailelerin Çocuk Sayıları ve Oranları

Müslüman ve gayrimüslim 698 ailenin toplam çocuk sayısı ise 1509'dur. Bu sayıyı toplam aile sayısına böldüğümüzde ise Müslüman ve gayrimüslim ailelerin ortalama çocuk sayısı 2.16'lık bir oran ile karşımıza çıkmaktadır. Bu oran diğer Anadolu şehirleri ile mukayese edildiğinde ortalamanın altında bir rakam olarak dikkat çekmektedir.

XVIII. yüzyılı kapsayan araştırmalarda Müslüman ve gayrimüslim ailelerin ortalama çocuk sayıları ise Antep'te 2.93⁶⁰, Konya'da 2.87⁶¹, Mardin'de 3.03⁶² Ankara'da 2.92⁶³, Kayseri'de 2.94⁶⁴ Adana'da 1.99⁶⁵ ve 1752-1756 yılları arasında Antep şehrinde 3⁶⁶dür.

5. Çok Eşlilik

Evlilik bütün toplumlarda görülen çok eski bir olgudur. Bazı toplumlarda tek eşle evlilik görülürken, bazılarında ise birden fazla eşle yapılan evliliklere rastlanılmaktadır.⁶⁷ İslam dini, toplumdaki sınırsız sayıda yapılan evliliklere sınırlama getirerek ancak dörde kadar evliliğe izin vermiştir. Bu sebeple çeşitli Müslüman toplumlarda dört kadına kadar aynı anda evliliklere rastlanılmıştır.⁶⁸

İslamiyet çok eşliliğe, kadınlar arasında adaleti sağlayabilme şartıyla, zaruret halinde müsaade etmiştir. Bu nedenle diğer Müslüman toplumlarda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da birden fazla kadınla evlilik görülmüştür. Ancak Osmanlı toplumu içerisinde, kişileri çok evliliğe

⁶⁰ Hüseyin Çınar, "18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Durumu", İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2000, s. 164.

⁶¹ Hayri Erten, Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Yüzyılın İlk Yarısı), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 59.

⁶² Veysel Gürhan, "XVIII. Yüzyılda Mardin Şehri", Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2012, s. 120.

⁶³ Ömer Demirel, "1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Aile'nin Niceliksel Yapısı", Belleten, LIV (211), (1990), s. 958-959.

⁶⁴ Muhittin Tuş, "Kayseri Tereke Defterleri Üzerine Bir Araştırma (1700-1730)" Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, IV, (1999), s. 160

⁶⁵ Saim Yörük, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Kazâsı (1700-1750)", Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2011, s. 262.

⁶⁶ Galip Eken, "XVIII. Yüzyıl Ortalarında Antep'te Aile" Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, VI, (2000), s. 488.

⁶⁷ Bu tabir bir erkeğin aynı zamanda birden fazla kadınla (polygamy, taaddüd-i zevcât) hem de bir kadının aynı zamanda birden çok erkekle (polyandry, taaddüd-i evzac) evli olması halini ifade eder. Ancak çoğunlukla dinlerde ve beşeri sistemlerde çok kocalığın mümkün olmaması ve uygulamaların çok karıllık şeklinde görülmesi sebebiyle çok evlilikten genellikle çok karıllık kastedilmektedir. Kevser Kamil Ali, Salim Öğüt, "Çok Evlilik", Diyanet İslam Ansiklopedisi, VIII, (1993), s. 365.

⁶⁸ Ömer Demirel, Adnan Gürbüz, Muhittin Tuş, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", Sosyo- Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, I, (1992), s.102. Abdurrahman Kurt, "Dini Kaynakların, Çok Eşliliğe İlişkin Görüşleri ve Osmanlılarda Çok Eşlilik", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, VIII/VIII, (1999), s.183-214.

iten sebepler kadını istismar üzerine kurulu gayrı ahlaki gerekçelere dayanmamıştır.⁶⁹ Osmanlı toplumunda birden fazla kadınla evlenmenin temel sebepleri; nesebin devamlılığını sağlama ve çocuk sahibi olma isteği, üretimin kol gücüne bağlı olarak yapıldığı dönemlerde fazla nüfusun üretim artışına katkıda bulunacağı düşüncesi, zirai üretim gibi emek yoğun faaliyet alanlarında fazla nüfusa duyulan gereksinim, kol gücüne dayanan ekonomik faaliyetlerin fazlalığından dolayı erkek çocuğa sahip olma isteğidir.⁷⁰

Osmanlı toplumuna baktığımızda sanılanın aksine, bu tür evliliklerin yaygın olmadığı görülmektedir.⁷¹ Çok eşlilik konusunda çalışma yapan bazı araştırmacılar Osmanlı Devleti'nin çeşitli şehirlerinde çok eşlilik oranlarını tespit etmişlerdir. Bu oranlara göre; 1670-1698 yılları arasında Bursa şehrinde çok eşlilik oranı % 8,3⁷², 1670-1700 yılları arasında Balıkesir'de % 11'dir.⁷³

XVIII. yüzyılda bazı Osmanlı şehirlerinde Müslüman erkeklerin birden fazla kadınla evlilik oranları ise; Antep'te % 16⁷⁴, Konya'da % 9.45⁷⁵, Kayseri'de % 8.69⁷⁶, Ankara'da % 12⁷⁷, 1752-1756 yılları arasında Antep'te % 15⁷⁸, Adana'da % 11,6⁷⁹, Antakya'da % 8.95⁸⁰, Mardin'de % 21⁸¹ dir. İncelediğimiz dönem içerisinde Diyarbakır şehrinde birden fazla kadınla evli Müslüman erkeklerin oranı toplam % 13,3'tür. Bu rakam, örnek verdiğimiz diğer Anadolu şehirleri ile mukayese edildiğinde ortalama bir rakam olarak karşımıza çıkmaktadır.

Diyarbakır şehrinde tereke kaydına ulaşabildiğimiz 492 evli erkeğin 322'si Müslümanlara, 170 tanesi ise gayrimüslim erkeklere aittir. Müslüman erkeklere ait olan 322 tereke kaydı içerisinde; 1 kadınla evli erkek sayısı 279, 2 kadınla evli erkek sayısı 36, 3 kadınla evli erkek sayısı

⁶⁹ Said Öztürk, "Osmanlı'da Çok Evlilik", *Türkler*, X, (2002), s. 385.

⁷⁰ Said Öztürk, "Osmanlı'da Çok Evlilik", 387. Said Öztürk, "Osmanlı Toplumunda Çok Evliliğin Yeri", Osmanlı, Ed. Güler Eren, VII, (1999), s. 408.

⁷¹ Ahmet Tabakoğlu,

⁷² Ömer Düzbakar, "Osmanlı Toplumunda Çok Eşlilik: 1670-1698 yılları Arasında Bursa Örneği", *Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi*, XXIII, (2008), s. 88.

⁷³ İlker Er, "Balıkesirli Tereke Sahipleri Hakkında Sosyo- Kültürel Açından Bazı Değerlendirmeler", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XII/XXI, (2009), s. 374.

⁷⁴ Çınar, 18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Durumu, s. 158.

⁷⁵ Muhittin Tuş, *Sosyal ve Ekonomik Açından Konya*, Konya Ticaret Odası Kültür ve Eğitim Yayınları, Konya 2001, s. 138.

⁷⁶ Tuş, *Kayseri Tereke Defterleri Üzerine Bir Araştırma (1700-1730)*, s. 163.

⁷⁷ Demirel, *1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı*, s. 951.

⁷⁸ Eken, *XVIII. Yüzyıl Ortalarında Antep'te Aile*, s. 485.

⁷⁹ Yörük, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Kazâsı (1700-1750)*, s. 256.

⁸⁰ Abdülkadir Gül, "Antakya'da Ailenin Sosyal ve Ekonomik Yapısı Hakkında Bazı Değerlendirmeler (XVIII. Yüzyıl)", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, VI, (2013), s. 406.

⁸¹ Gürhan, *XVIII. Yüzyılda Mardin Şehri*, s. 117.

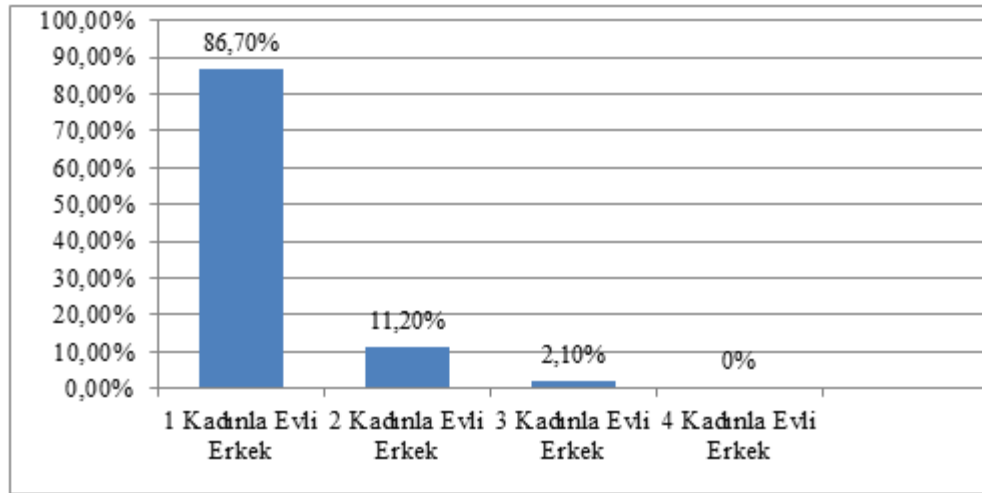
7'dir. 4 kadınla evli Müslüman erkeğe ait kayıta rastlanılmamıştır. Gayrimüslim erkeklere ait olan 170 tereke kaydı içerisinde erkeklerin tamamı 1 kadınla evlidir.

Tablo 4. 1739-1800 Yılları Arasında Diyarbakır Şehrinde Erkeklerin Eş Sayıları

Erkekler	Müslümanlar	Gayrimüslimler
1 Kadınla Evli Erkek	279	170
2 Kadınla Evli Erkek	36	---
3 Kadınla Evli Erkek	7	---
4 Kadınla Evli Erkek	---	---
Toplam	322	170

İncelenen dönem içerisinde Diyarbakır şehrinde 1 kadınla evli Müslüman erkeklerin oranı % 86,7, 2 kadınla evli erkeklerin oranı % 11,2 ve 3 kadınla evli Müslüman erkeklerin oranı % 2,1'dir.⁸² Burada dikkat çeken husus düşünülen aksine Müslümanlar arasında çok eşliliğin az, tek eşliliğin (bir kadınla evlilik) ise daha yaygın olduğu görülmektedir. Bu dönemde Diyarbakır şehrinde Müslüman erkeklerin eş sayılarının oranı ise grafik halinde aşağıda verilmiştir.

Grafik. 3. XVIII. Yüzyılda Diyarbakır Şehrinde Çok Eşli Müslüman Erkeklerin Oranları

⁸² 19. yüzyılın ilk yarısında Diyarbakır şehrini inceleyen İbrahim Yılmazçelik, kıymetli çalışmasında 1787-1845 yılları arasındaki dönemde Müslüman aileler için 80 ve zımmi aileler için 40 tereke olmak üzere toplam 120 tereke kaydı üzerinde yaptığı çalışmada Müslüman erkeklerde tek eşlilik oranını % 78.58, çok eşlilik oranını ise % 21.25 olarak tespit etmiştir. Çalışmada, 40 tereke kaydı üzerinden değerlendirilen gayrimüslim erkeklerin ise tamamının tek eşli olduğu görülmektedir. İbrahim Yılmazçelik, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 277.

Diyarbakır şehrinde incelemeye tabi tutulan tereke kayıtlarına göre, çok eşli olduğu görülen 43 Müslüman erkekten 19'unun herhangi bir ünvanı bulunmamaktadır. 5 erkek Ağa unvanına sahipken, 19 erkek ise Seyyid, Hacı, Efendi, Molla gibi ünvanları taşımaktadırlar. Burada dikkat çeken husus ise; toplum içerisinde herhangi bir sosyal sınıfın çok eşlilik için baskınlığının olmamasıdır. Çok eşli erkeklerin sosyal statülerine bakıldığında ise, çok eşliliğin toplumda toplumsal statü olarak dengeli bir şekilde dağıldığını görmekteyiz.

Çok eşlilikte zenginliğin etkisinin olup olmadığı da üzerinde durulması gereken diğer bir konudur. İncelediğimiz kayıtlarda çok eşli tereke sahiplerinin mal varlıkları üzerinden değerlendirildiğinde, ekonomik gücün çok eşlilik üzerinde etkisinin az olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Örneğin; 26 Mayıs 1741'de vefat eden Abdullah'ın 22 kuruşluk terekesi olmasına rağmen 3 hanımı var iken⁸³ 30 Temmuz 1792'de vefat eden Osman adlı şahsın 2336 kuruşluk serveti ve 3 hanımı bulunmaktadır.⁸⁴ Bu dönem içerisinde çok eşli Müslüman erkeklerin sosyal statüleri ve iktisadi durumları ise şu şekildedir.

Tablo. 5. *Diyarbakır Şehrinde Çok Eşli Müslüman Erkeklerin Sosyal Statüleri ve Mal Varlıkları*⁸⁵

Tereke Sahibi	Sosyal Statüsü	Eş Sayısı	Mal Varlığı (Kuruş)
Abdullah bin Abdullah	Hafız, Seyyid	2	378
Abbas bin Hacı Ahmet	Hacı ve Ağa	2	820
Ali bin Hüseyin	Efendi	2	3297
Hüseyin bin Mustafa	---	2	121
Numan bin Yusuf	Hacı	2	241
Ömer bin Mehmet	Hacı	3	342
Seyfullah bin Ebubekir	Efendi	2	39
Şukil bin Abdullah	Ağa	2	177
Şeyhmus bin İbrahim	---	2	180
Halit bin Mehmet	Hacı	2	36
Mustafa bin Mehmet	---	3	75
Bekir bin Hasan	Hacı	2	610
Mehmet bin Abdullah	---	2	57
Hüseyin bin Ali	---	2	92

⁸³ Diyarbakır Şeriyye Sicili, No: 315, s. 6.

⁸⁴ Diyarbakır Şeriyye Sicili, No: 599, s. 50.

⁸⁵ Bu tablonun hazırlanmasında; Diyarbakır Şeriyye Sicilleri No: 599, 327, 600, 364, 588, 363, 359, 315 ve 349 numaralı tereke defterlerinden istifade edilmiştir.

XVIII. YÜZYILDA DİYARBAKIR ŞEHRİNDE AİLENİN OLUŞUMU, DAĞILMASI VE DEMOGRAFİK YAPISI

Gürkan CEVGER

Süleyman bin Ali	---	2	315
Ömer bin Hüseyin	---	2	74
Emin Abbas bin Mehmet	Ağa	2	877
Ömer bin Süleyman	Hacı	2	230
Ebubekir bin İbrahim	Hacı	2	67
Hüseyin bin Arif	Molla	3	238
Eyüp bin Ahmet	Seyyid, Hacı	2	994
İbrahim bin Ahmet	---	2	123
Abdullah bin Mehmet	Hacı	3	22
Resul bin Süleyman	---	2	38
Mehmet bin Mehmet	---	2	632
Numan bin Mehmet	Molla	2	197
Bekir bin Mahmut	Seyyid, Molla	3	309
Süleyman bin Ali	---	2	224
Köse bin Mehmet	---	2	291
İsmail bin Ahmet	---	2	133
Mehmet bin Hasan	Hacı	2	757
Numan bin Abbas	---	2	52
Osman bin İlyas	Hacı	3	2336
Rafî bin Hasan	---	2	191
Ahmet bin Halil	Ağa	2	186
Ali bin Ömer	Ağa	2	484
Muhittin bin Mustafa	---	2	143
Ahmet bin Osman	---	2	2461
Mehmet bin Mahmut	Hacı	2	428
İsmail bin Hasan	Hacı	2	3770
Yusuf bin İbrahim	---	2	718
Ali bin Yusuf	Hacı	2	231
Hüseyin bin Osman	---	2	1146

NİSAN 2016

Tabloda görüldüğü üzere, şehirde yaşayan çok eşli Müslüman erkeklerin servetleri ve eş sayılarına bakıldığında zenginliğin çok eşlilikte temel bir belirleyiciliğinin olmadığını görmekteyiz. Nitekim tabloda verilen servet miktarları 22-3770 kuruş arasına değişmesine rağmen en düşük servete sahip (22 kuruş) kimsenin 3 hanımı var iken, en yüksek servete sahip (3770 kuruş) kimsenin de 2 hanımı bulunmaktadır. Tablodaki verilere göre; şehirde çok eşli Müslüman erkeklerin servet miktarının çok eşlilik için temel bir kıstas olmadığı izlemi olmaktadır. Çünkü çok eşlilik-

te sadece zenginliğin doğrudan belirleyici bir etkisi olmuş olsaydı 22 kuruş servete sahip bir kimsenin 3 eşi, 75 kuruşa sahip başka bir kimsenin yine 3 eşe sahip olmaması icap etmektedir. Çok eşlilik için daha önce değinildiği üzere çocuk sahibi olma isteği, sosyo-kültürel ve dini inanışlar ile kişisel ve bölgesel geleneklerin ön plana çıkmış olması muhtemeldir.

6. Müslüman ve Gayrimüslim Ailelerin Demografik Yapısı

İnceldiğimiz dönemde Diyarbakır şehrindeki Müslüman ve gayrimüslim çekirdek ailelerin ortalama kaç kişiden oluştuğunun bilinmesinde fayda vardır. Bu dönemde daha önce zikredildiği üzere Müslüman ve gayrimüslim ailelerin ortalama çocuk sayılarının 1-3 aralığında sıklaşmaktadır. Şehirdeki çekirdek ailenin kaç kişiden oluştuğunun daha iyi bilinebilmesi için Müslüman ve gayrimüslimlere ait ortalama çocuk sayısına anne ve babanın da eklenmesi icap etmektedir. Bu sebeple Diyarbakır şehrinde yaşayan Müslüman ve gayrimüslimlere ait ortalama 3 çocuk sayısına anne ve babayı da eklediğimizde şehirdeki çekirdek ailenin ortalama sayısı olan 5 rakamını bulmuş oluruz. Bu veri incelenen dönemde hem Müslüman hem de gayrimüslim çekirdek ailelerin genel bir resminin çizilmesi bakımından önemlidir.

Şehirdeki çekirdek ailenin sayısını hesaplarken bazı istisnai durumlara da dikkat edilmesinde fayda vardır. Çünkü özellikle Müslüman erkeklerde az bir oran (% 13) olarak dahi olsa çok eşliliğin olması çekirdek aile nüfusunun bu tip ailelerde 6-7 kişiye çıkmasına sebep olabilmektedir. Ayrıca şehirde çekirdek aile yanında yaşayan aile büyüklerinin (nene-dede) olma ihtimali de mevcuttur. Daha önce zikredildiği üzere gerek Müslüman ve gayrimüslimlere ortalama çocuk sayıları, gerekse Müslüman ve gayrimüslimlere ait eş sayıları genel olarak değerlendirildiğinde istisnai durumların haricinde XVIII. yüzyılda Diyarbakır şehrinde çekirdek ailenin ortalama olarak 5 kişiden müteşekkil olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

İncelediğimiz dönemde Diyarbakır şehrinde ailenin oluşumu, dağılması, ailenin demografik yapısı ve çok eşlilik konularını genel olarak değerlendirdiğimizde; bu dönem içerisinde Diyarbakır şehrinde ailenin kurulmasının şartlar oluştuğu takdirde kolay olduğu, kadın ve erkeğin evlilik akdinin bitirilmesi aşamasında ise, hukuk çerçevesinde rahat bir şekilde boşanabildikleri görülmektedir. Burada dikkat çeken hususlardan biri şehirde boşanma talebi ile mahkemeye gelen kadınların geçerli mazeretlerini mahkemeye beyan ettiklerinde, mahkemenin boşanmayı derhal gerçekleştirmektedir. Bu durumda mahkemenin meselenin çözülmesinde eşler arasında kolaylaştırıcı rol oynadığı da anlaşılmaktadır.

XVIII. yüzyılda şehirde yaşayan Müslüman ve gayrimüslimlerin evlilik akdinin sona ermesinden sonraki süreçte vasi ataması ve nafaka takdiri gibi hukuki meselelerde Diyarbakır mahkemesinin kararlarını saygı ile uyguladıkları, mahkeme kararlarına uyulmadığı durumlarda kişilerin haklarını aramak amacıyla mahkemeyi çekinmeden kullandıkları anlaşılmaktadır.

İncelediğimiz dönemde şehirdeki Müslüman ve gayrimüslim ailelerin ortalama çocuk sayılarının birbirine yakın olduğu görülmektedir. Şehirdeki ortalama çocuk sayısının her iki kesim için 1-3 çocuk aralığında olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu dönemde şehirdeki çekirdek ailenin ortalama 3 çocuk, anne ve baba olmak üzere toplam 5 kişiden meydana geldiği görülmektedir.

Bu dönemde Diyarbakır şehrinde birden fazla kadınla evlilik vakalarının düşünülün aksine az olduğu tespit edilmiştir. Diyarbakır'daki Müslüman erkeklerin yaklaşık % 87'sinin tek eşli olması Osmanlı Devleti'nde çok eşlilik kavramının toplum tarafından benimsenmediğini gösteren bir veridir. Bu dönemde Diyarbakır şehrindeki çok eşlilik sayısını Osmanlı Devleti'ndeki diğer şehirler ile mukayese ettiğimizde bu sayının ortalama bir rakam olduğu dikkat çekmektedir. Şehirdeki çok eşlilik sayısının oransal olarak az olmasına rağmen var olmasında; çocuk sahibi olma isteği, sosyo-kültürel ve dini inanışlar ile kişisel ve bölgesel geleneklerin ön plana çıkmış olması muhtemeldir.

Sonuç olarak; bu çalışmada XVIII. yüzyılda Diyarbakır şehrinde ailenin oluşum ve dağılım sürecinde yaşadıkları hadiseler ile ailenin demografik yapısı hakkında genel bilgiler verilerek gerek incelenen döneme, gerekse incelenen bölge tarihine bir nebze de olsa katkı sağlanılmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

Diyarbakır Şerhiye Sicilleri No: 310, 313, 315, 363, 349, 359, 599, 588, 600, 364, 592, 352, 355.

Diyarbakır Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri No: 1, 4.

Akgündüz, Ahmet, "Başlık", Diyanet İslam Ansiklopedisi, V, (1992), s. 131-133.

Akgündüz Ahmet- Öztürk, Said, Bilinmeyen Osmanlı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.

Akyılmaz, Gül, “Osmanlı ve Aile Hukukunda Kadın”, *Türkler*, X, (2002), s. 365-374.

Atar, Fahrettin, “Nikâh”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XXXIII, (2007), s. 112.

Aydın, Mehmet Akif, “Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihi Tekâmülü” *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, II, (1992), s. 437-438.

Aydın, Mehmet Akif, *İslam ve Osmanlı Aile Hukuku*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1985.

Bardakoğlu, Ali, “Vesayet”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XXXXIII, (2013), s.66.

Bozkurt, Gülnihal, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996.

Cin, Halil, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1974, s. 217.

Cin, Halil, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1976, s. 33-34.

Çınar, Hüseyin, “18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Durumu” *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, İstanbul 2000.

Demirel, Ömer, Gürbüz, Adnan, Tuş, Muhittin, “Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı”, *Sosyo- Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, I, (1992), s.102.

Demirel, Ömer, “1700-1730 Tarihlerinde Ankara’da Aile’nin Niceliksel Yapısı”, *Belleten*, LIV (211), (1990), s. 958-959.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2010.

Düzbakar, Ömer, “Osmanlı Toplumunda Çok Eşlilik: 1670-1698 yılları Arasında Bursa Örneği”, *Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi*, XXIII, (2008), s. 88.

Eken, Galip, “XVIII. Yüzyıl Ortalarında Antep’te Aile” *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, VI, (2000), s. 488.

Er, İlker, “Balıkesirli Tereke Sahipleri Hakkında Sosyo- Kültürel Açından Bazı Değerlendirmeler”,

- Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, XII/XXI, (2009), s. 374.
- Erbay, Celal, “Nafaka”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, XXXII, (2006), s. 282.
- Erten, Hayri, Konya Şer’iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Yüzyılın İlk Yarısı), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 59.
- Gül, Abdülkadir, “Antakya’da Ailenin Sosyal ve Ekonomik Yapısı Hakkında Bazı Değerlendirmeler (XVIII. Yüzyıl)”, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, VI, (2013), s. 406.
- Gürhan, Veysel, “XVIII. Yüzyılda Mardin Şehri”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2012.
- Kamil Ali, Kevser- Öğüt, Salim, “Çok Evlilik”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, VIII, (1993), s. 365.
- Kurt, Abdurrahman, “Dini Kaynakların, Çok Eşliliğe İlişkin Görüşleri ve Osmanlılarda Çok Eşlilik”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, VIII/VIII, (1999), s.183-214.
- Ortaylı, İlber, “Osmanlı Hukukunda Gelenek, Şeriat ve Örf”, Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi, II, (1992), s. 456.
- Ortaylı, İlber, Osmanlı Toplumunda Aile, Timaş Yayınları, İstanbul 2013.
- Rıfat Özdemir, “Kırşehir’de Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1880-1906)”, Osmanlı Araştırmaları, IX, (1989), s. 113.
- Özkaya, Yücel 18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.
- Özmel, İsmail, “Kayyum”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, XXV, (2002), s.107.
- Öztürk, Said, “Osmanlı’da Çok Evlilik”, Türkler, X, (2002), s. 385.
- Öztürk, Said, “Osmanlı’da Çok Evlilik”, 387. Said Öztürk, “Osmanlı Toplumunda Çok Evliliğin Yeri”, Osmanlı, Ed. Güler Eren, VII, (1999), s. 408.
- Savaş, Saim, “Fetva ve Şer’iyye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması”, Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi, II, (1992), s. 522-524.
- Tuş, Muhittin, “Kayseri Tereke Defterleri Üzerine Bir Araştırma (1700-1730)” Selçuk Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, IV, (1999), s. 160.

Tuş, Muhittin, Sosyal ve Ekonomik Açından Konya, Konya Ticaret Odası Kültür ve Eğitim Yayınları, Konya 2001.

Ünal, Mehmet Ali, Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011.

Yaman Ahmet, İslam Aile Hukuku, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2015.

Yılmazçelik, İbrahim, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

Yörük, Saim, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Kazâsı (1700-1750)”, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2011.

XVIII. YÜZYILDA DİYARBAKIR ŞEHRİNDE AİLENİN OLUŞUMU, DAĞILMASI VE DEMOGRAFİK YAPISI

Gürkan CEVGER

NİSAN 2016

Eser Türü (Type of Paper) : **Makale /Article**

XX. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI DEVLETİ ÜZERİNDE FRANSIZ SİYASETİ

THE IMPACT OF FRENCH POLICY ON OTTOMAN GOVERNMENT AT THE BEGINNING OF XXTH CENTURY

Metin İLHAN

metinilhan@gmail.com

Dr., Araştırmacı

Paper History: Received on 17 February 2016, Accepted on 24 March 2016, Published on 17 April 2016

Eser Geçmişi: 17 Şubat 2016'da başvuru alındı, 24 Mart 2016'da kabul edildi, 17 Nisan 2016'da yayınlandı.

ÖZET

Fransa, Osmanlı Devleti'nde Kanuni Sultan Süleyman döneminden itibaren ayrıcalıklı bir duruma gelmiştir. Fransa'nın bu konumu Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden silinmesine kadar da devam etmiştir. Fransa'nın, Kanuni döneminde elde etmiş olduğu ayrıcalıkların etkisi o dönem Osmanlı Devleti'nin en güçlü dönemini yaşamaya dolayısı ile pek gözükmemiştir. Osmanlı Devleti'nin zayıflamasına paralel olarak Fransa tüm ülkede etkisini oldukça yüksek bir seviyede artırmıştır. Fransa öncelikle Osmanlı ülkesindeki Katolik mezhebinden olanların koruyucusu rolüne soyunmuştur. Bu durumu bir süre sonra Osmanlı vatandaşı Ermenilerin gerek dini gerekse siyasi yönden etki altına alınması takip etmiştir. Fransız siyaseti etkisini daha da artırarak Balkanlarda, Kuzey Afrika'da göstermeye başlamıştır. Bu etki Osmanlı Devleti üzerinde artık kendisini her alanda hissettirmeye başlamıştır. Artık Fransa Osmanlı Devleti'nin üzerinde önemli bir baskı unsuru haline gelmiştir. Fransa'nın Osmanlı Devleti'nde meydana gelen siyasi ve sosyal olayları da kendi pencerelerinden değerlendirip tüm dünyaya bu çerçeveden anlatması daha kapsamlı ve planlı bir siyaset yürütüldüğünün en büyük göstergesi olmuştur. Osmanlı Devleti, Fransa'nın bu etkili siyaseti ve propaganda metodu karşısında adeta çaresiz kalmıştır. ,

Anahtar Kelimeler: Fransız Siyaseti, Osmanlı Devleti, Katolikleştirme, , Trablusgarp, Balkanlar.

ABSTRACT

France has become a privileged situation since Suleiman the Magnificent, the Ottoman Empire period. France continued in this position until the deleted scenes from the history of the Ottoman Empire. France, the effect of the statutory privilege which was achieved during that period because many seem to live with the strongest period of the Ottoman Empire. France has increased its influence in all countries in parallel with the weakening of the Ottoman Empire at a very high level. France has descended primarily on the role of protector of the Ottoman Catholic country. This situation was followed after a while under the influence of Armenian Ottoman citizens should be both politically religious. French politics in the Balkans further increase the effect began to show in North Africa. This effect began to be felt in all areas no longer on the Ottoman Empire itself. Now France has become an important element of pressure on the Ottoman Empire. Tell the whole world from the window frame to evaluate France's own political and social events that occurred in the Ottoman Empire was the biggest indicator of a more comprehensive policy and plan execution. The Ottoman Empire, France has remained virtually helpless against this effective method of politics and propaganda.

Keywords: French Politics, Ottoman Empire, Catholicization, Tripoli, the Balkans.

XX. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI DEVLETİ ÜZERİNDE FRANSIZ SİYASETİ

*Metin İLHAN***1. Fransa'nın Katolikleştirme Politikası**

Fransa'da, Katoliklerin etkin hale gelerek Protestanlara üstünlük sağlamasının gerçekleşmesi 1500'lü yıllara damgasını vurmuştu. Ülkede iki mezhep arasındaki mücadeleler siyasetle bağlantılı olarak gerçekleşmiştir. Bu mücadeleden Katolikler galip çıkmış adeta ülkede "Katolik inkılâbı" gerçekleştirmişti. Böylelikle Fransa'da 1600'lü yılların başında büyük ölçüde Katolik hâkimiyet kurulmuştu. Protestanlar buna uzun süre direnseler de ülkede değişen bir şey olmamıştır.¹ Protestanlar mücadelelerini çok uzun yıllar gerek dini gerekse siyasi platformlarda devamlı sürdürmelerine rağmen bir sonuç alamamışlardır.

Fransa'nın Katolik mezhebine olan ilgisi Avrupa'da mezhepsel ittifakların da kapısını açma yolunda önemli bir nokta olmuştur. Özellikle Almanya ile hem monarşik hem de Katolik birlik-telik siyasetini ön plana çıkarmışlardı. 1800'lü yılların yarısından itibaren bu siyasi ve Katolik birlikteliği özellikle kendisini Orta Avrupa'da hissettirmişti.² Fransa'da, 1789'dan itibaren laik bir anlayış yerleşse de Katolik mezhebi hep etkin olmuştu. Fransa, yayılmaya çalıştığı tüm ülkelerde Katolik mezhebini önemli bir unsur olarak kullanmasını bilmiştir.

Fransa'da Osmanlı Devleti'nde Katolikleştirme propagandası XVII. yüzyılın başlarına kadar gitmektedir. Bunun öncülüğünü Kapusin Cemiyeti³ yürütmüştür. 1631 yılında Türkleri Hz. İsa'nın mukaddes dinine davet etmek için Rahip Paçifiko, Papa'nın verdiği bir yetkiyle Paris'ten yola çıkmış ve nerede ise bütün bir Osmanlı topraklarını gezerek faaliyetlerde bulunmuştur. Rumeli'den İsfahan'a kadar olan coğrafyayı gezmiş, buralarda çok sayıda Katolik Kilisesi'nin kurulmasına öncülük etmiştir. İstanbul başta olmak üzere Sakız, Nakşe ve İzmir'de birer kilise kurulmuş ve 17 rahip görevlendirilmiştir. Kahire ve İskenderiye'de birer kilise ve 4 rahip, Kıbrıs'ta bir kilise, 2 rahip, Filistin, Beyrut ve Lübnan'da 3 kilise, 7 rahip, Suriye'de bir kilise, 3 rahip, Bağdat'ta bir kilise, 3 rahip, İsfahan'da bir kilise, 3 rahip, Fas'ta da 3 rahip görevlendirilerek çok açık bir şekilde Katolik propagandası başlatılmıştı.⁴

¹ Jacques Bainville, **Fransa Tarihi I**, (Çeviren: Hüseyin Cahit Yalçın), Kanaat Kitabevi, İstanbul 1938, s.170-182.

² Bainville, **a.g.e.**, s.506-507.

³ Kapusin Cemiyeti, Fransa'da Katoliklerin kurmuş olduğu din eksenli bir yapıdır. Bu cemiyet 1621 tarihinden itibaren Osmanlı Devleti topraklarında kilise, manastır ve okullar kurmak için izin almıştır. Fransa ile gelişmiş bulunan yakın dostluğun etkisi ile önemli ayrıcalıklar elde ederek teşkilatlanmasını tüm Osmanlı ülkesine yaymaya çalışmıştır. Bu cemiyet, Osmanlı ülkesinde sahip olduğu rahat teşkilatlanma ortamına Avrupa'da bile sahip olamadığını ifade etmiştir. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. **Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler Cilt 4**, (Yayına Hazırlayan: Metin Gülağü vd.), Erciyes Üniversitesi Yayını, Kayseri, 2009.

⁴ Avram Galanti, "Türkiye'de İlk Katolik Kapusin Manastırları", **Türk Tarih Encümeni Mecmuası**, 1 Mart 1340, sene:14, sayı:79, s.126-127.

XX. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI DEVLETİ ÜZERİNDE FRANSIZ SİYASETİ

Metin İLHAN

NİSAN 2016

Fransa'ya, Kanuni döneminden itibaren kalıcı bir dostluk devam ettiği için bazı imtiyazlar verilmişti. Fransa bu imtiyazları bir fırsata dönüştürerek propaganda yapma yolunu seçmişti. XIV. Louis neredeyse yüzyıldan fazladır Osmanlı topraklarına yerleşmiş ve dağılmış bulunan rahipleri kullanmak istedi. Zaten her padişah değişikliğinde yenilenen kapitülasyonlarla Osmanlı ülkesindeki mevcudiyetleri tasdik edilmişti. Katolik misyonerler, hiçbir zaman kendilerini yabancı bir ülkede gibi hissetmeyerek rahatlık içinde Kral'ın himayesinde olmanın da etkisi ile Osmanlı Devleti'ndeki diğer Hıristiyanları Katolik mezhebine çekmek için çalıştılar. Osmanlı Devleti'nin Katolik propagandasına hedef olmasının nedeni halen Ortodoks Kilisesi'nin merkezi konumunda olması idi. Papalık da bir karar almış ve Ortodoks ve Katolik kiliselerinin birleştirilmesini istemişti. Kiliselerin birleştirme görevini de Fransa'nın yardımıyla olmasını emretmişti.⁵ Katolikleştirme politikası aynı zamanda Hıristiyanların doğrudan Fransa'ya bağlanmalarını ve Türklerden kurtulmanın bir yolu olarak geliştirildi. Nitekim bu emellerle canlanan rahipler 1600'lü yılların sonu ve 1700'lü yılların başından itibaren doğrudan XIV. Louis'ye dilekçeler yazmaya başladı. Antakya Rum Patriği, "Bir gün halâsımızı Allah'tan ve zat-ı haşmetlerinden bekliyoruz" demiştir. Buna benzer bir talep de Halep Ermeni Patriğinden gelmişti. Bu tarihlerden sonra Ermeni ruhanileri Fransa'ya bağlanıp gitmişlerdi.⁶ 1691'de 30.000 Ermeni, milli adetlerini muhafaza etmek üzere Fransa Kralı'na bağlandıklarını, Papa'nın himayesini tanıdıklarını açıkça ifade etmişlerdir. Osmanlı Devleti bu yaşananlardan dolayı Katolik propagandasına karşı şiddetle karşı çıkmış ve harekete geçmiştir. Katolik propagandası Ermenilerden başka diğer bazı Hıristiyan unsurları da tehdit etmeye başlamıştı. Bu propagandadan Halep'te Yakubi Süryaniler de etkilendiler. Hatta Süryani Patriği Bedrus, Limni adasına sürgün edilmişti. Katolik propagandası İstanbul'a kadar sirayet etmişti. Ermeni matbaalarında propaganda amaçlı kitaplar basılmaya başlamıştı.⁷

Görüldüğü gibi XIV. Louis Osmanlı Devleti'nde Katoliklerin hamisi rolünü çok erken tarihlerde göstermek istedi. Katolik propagandası için Osmanlı Devleti'nin bazı zaaflarından yararlandı. Osmanlı tebaası gayri Müslimlere tanınan hakların misyonerlere de tanınması, Osmanlı'da yaşayan Hıristiyanların küçük kitleler halinde ve hiç sezdirilmeden Katolik mezhebine bağladılar. Burada açıkça Türk-Fransız dostluğu suiistimal edilmişti.⁸ Fransa himayesinde öylesine büyük hayaller gösterilmiş ki, "Hıristiyan Türkiye" tabirlerinin geçtiği kitaplar yazıldı. Ermeni Patriği bundan cesaretle XIV. Louis'i yeni Konstantin unvanıyla tebcil etti. Katoliklerle birlikte Rumların

⁵ Ahmet Refik, "Türkiye'de Katolik Propagandası", **Türk Tarih Encümeni Mecmuası**, 1 Eylül 1340, sene:14, sayı:82, s.258

⁶ Refik, **a.g.m.**, s.259.

⁷ Refik, **a.g.m.**, s. 264.

⁸ Suat Zeyrek, **Birinci Balkan Savaşı Yenilgisinin İç ve Dış Sebepleri**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2012, s. 1-19.

XX. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI DEVLETİ ÜZERİNDE FRANSIZ SİYASETİ

Metin İLHAN

da bir gün Ayasofya'nın mihrabı üzerine Latin haçının konulacağını hayal ettikleri görüldü.⁹

Fransa'nın 17. Yüzyıl boyunca devam eden bu siyaset tarzı kendisini benzer şekilde hem 18. Yüzyıl boyunca hem de 19. Yüzyıl sonlarına kadar devam ettirmiştir. Özellikle dini kurum açma misyonu şeklinde devam eden bu siyaset tarzı zamanla önemli bir değişime uğramış ve farklı alanlarda kendisini göstermeye başlamıştır. Fransa, Osmanlı Devleti'nde Katolik dini kurumların açılmasında öncülük görevi üstlenerek başlamış olduğu çalışmalar hastane kurma şeklinde devam etmiş ve okul açmayla sürmüştür. Fransız devlet adamları okul açma ile devam eden bu uygulamaya bizzat destek olmuşlardır. Uygun görülen yerlerdeki araziler bu kurumlara bedelsiz olarak verilmiştir. Feriköy ve Şişli'de verilen araziler bunlara örnektir. Bu şekilde açılan kurumlardan biri İstanbul Şişli'deki La Paix Hastanesi ve bitişiğinde yer alan kilisedir. Bu hastanede Hemşire Becart 1894'ten 1922 yılına kadar hizmetini sürdürmüştür. Bu hemşire tahta barakalardan modern hastane binasına geçişi organize etmiş ve bu görevi bitince ülkesine dönmüştür.¹⁰

Fransız Katolikliği ülkenin dini yapılanmasında en köklü bir yapılanmaya sahiptir. Fransız Katolikliği dönemin ihtiyaçlarına göre yeni kurumlar kurabilen bir dinamik yapıdadır. Bu dinamik yapı Fransa'nın kontrolüne giren her ülkede kendisini göstermiştir.¹¹ Fransızlar buldukları ülkelerde mevcut laik yapılarından daha çok bu yapıyı kullanmışlardır. Kendi ülkelerinde bulunan Ermenileri de "Katolik Ermeni Cemaati" adı altında toplamasını bilmişlerdir.¹² Bu konuda Fransa'ya Papalığın da önemli katkısı olmuştur. Papalık, Osmanlı ülkesinde bulunan sadece Ermenileri değil tüm Hıristiyanları Katolikleştirmek istemiştir. Bu amaçla onların Osmanlı ile bağlarını kesmek ve Fransızları Katoliklerin hamisi yapma amacı gütmüştür. Papalık bu politikasını XIX. yüzyıla kadar devam ettirmiştir.¹³ Bu politikanın başarılı olduğu özellikle Ermeniler söz konusu olduğunda rahatlıkla görülmektedir. Böylelikle Fransa'ya XVI. yüzyıldan itibaren tanınan kapitülasyonlar Ermeniler konusunda yeni bir dönemi başlatmıştır. Fransızlar ve Ermeni tüccarların münasebeti Osmanlı ülkesindeki Ermenilerin ve Katoliklerin Fransız koruyuculuğuna girmeleri sonucunu doğurmuştur.¹⁴

⁹ Refik, **a.g.m.**, s.261.

¹⁰ Rinaldo Marmara, "Kırım Savaş Sonrası Türk-Fransız İlişkilerinin Türkiye'deki Katolik Dini Kurumların Açılmasına Etkisi", **Kanuni'den Günümüze Türk Fransız Münasebetleri-Uluslararası Kolokyum**, (Editör: Mehmet İpşirli vd.), Mostar Yayın, İstanbul, 2012, s.303-312.

¹¹ Ahmet Kavas, **İki Din Arasında Fransa**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011, s.220.

¹² Kavas, **a.g.e.**, s.224.

¹³ Recep Karacakaya, "Belgelerle Türk-Fransız-Ermeni İlişkilerine Genel Bir Bakış (1878-1914)", **The Journal Of Ottoman Studies**, XXIV, 2004, s.182-212.

¹⁴ Yahya Bağçeci, "Osmanlı Belgelerine Göre Berlin Antlaşması'ndan I. Dünya Savaşına Kadar Fransa'nın Ermeni Politikası", **Turkish Studies International Periodical Forthe Languages, Literatureand History of Turkishor Turkic**, Volume 5, 4 Fall 2010, s.835-859.

XX. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI DEVLETİ ÜZERİNDE FRANSIZ SİYASETİ

Metin İLHAN

Fransa'nın Balkan siyasetiyle en yoğun uğraştığı yıllar aynı zamanda ülkede Üçüncü Cumhuriyetin (1870-1914) yaşandığı dönem olmuştur.¹⁵ Fransa'nın siyaset anlayışında Balkanları da aşan bir tarzda Ermenilere ilgisi mevcuttu. Fransa'nın XVII. yüzyıldan itibaren Türkiye'de yaşayan Ermenileri menfaatlerine alet etmek için kullanmak istediği biliniyordu. Osmanlı Devleti'ndeki gelişmeleri menfaatleri doğrultusunda yakından takip eden Fransa, XVIII. yüzyılda Ermeniler arasında Katolik propagandası yaparak bir nüfuz tesis etmeye çalışıyordu. Bu politika aynı zamanda Rusya'nın Osmanlı üzerindeki menfaatlerine bir darbe niteliği taşıırken, Batı'ya yönelen Osmanlı'nın diğer Batılı devletlere nazaran Fransa'ya daha tavizkar bir tavırla yaklaşmasını sağlamıştı. Türk-Fransız ilişkilerinde yaşanan yakınlaşma, Osmanlı'nın Batılılaşma ve Batı'ya açılma ya da yenilik hareketlerinde önemli bir adım oldu. Osmanlı'nın kendini Batı'da arama hali, Fransız menfaatlerinin Osmanlı'da ön plana çıkmasına neden oluyordu. Fransa'nın Osmanlı'da nüfuz sahalarını genişletme durumu Osmanlı devletinde yaşayan Katolik Ermenilerine ayrı bir cemaat olarak bakılmasına neden olmuştu. Bir müddet sonra da ana kilise ile olan sürtüşmeler göz ardı edilemez hale gelmişti. Bunun üzerine Bab-ı Ali, ana kiliseler yanında yer alarak patriklerin şikâyetleri doğrultusunda Katolikliğe geçenleri cezalandırma yoluna gitmişti.¹⁶

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rusların Rumları kendi politikaları doğrultusunda ve hatta kendi orduları içinde Osmanlı Devleti'ne karşı kullanmadaki başarıları, Ermenilerin de benzer şekillerde kullanılabilecekleri fikrini kuvvetlendirerek dikkatlerin bunlar üzerine yönelmesine yol açmaktaydı.¹⁷ Fransa, Balkanlarda Müslümanlığın ve Ortodoksluğun arasında Katolik mezhebini yerleştirebilmek için Adriyatik kıyılarına el atmış ve kendilerinin yardımını kabul eden ve Katolikliği benimseyen bir topluluk meydana gelmişti. Fransa'ya kucak açanların başında Arnavut kabileleri gelmektedir ki, en ünlüleri de Mirdites'ler olmuştur. Fransa Osmanlı topraklarında Katolikliği yayma konusunda oldukça gayretli görünüyordu.¹⁸ Katolikleşme propagandası Balkan coğrafyası ile birlikte imparatorluğun güney bölgelerini de tehdit ediyordu. Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleriyle münasebetleri arttıkça, Batılılaşmak fikri, Türklerde Katolik propagandasına karşı ihmal hissi peyda etti. Nihayet Katolikliğin, asırlardan beri Fransa ve Papa vasıtasıyla Türkiye'yi zayıf düşürmeye ve Türk idaresinden sıyrılmaya çalışmış olan Ermeniler üzerinde, dini ve tarihi, silinmez bir nişane olarak kaldı.¹⁹ Burada bilinmesi gereken en önemli konu Fransa'nın

¹⁵ Roger Price, **Fransa'nın Kısa Tarihi**, (Çeviren: Özkan Akpınar), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2008, s. 225.

¹⁶ Kemal Beydilli, **II. Mahmut Devri'nde Katolik Ermeni Cemaati ve Kilisesi'nin Tanınması (1830)**, Harvard Üniversitesi 1995, s.1.

¹⁷ Recep Şahin, **Türk İdarelerinin Ermeni Politikaları**, Ötüken Yayınları, İstanbul 1988, s.98-99.

¹⁸ Durmuş Yılmaz, **Fransa'nın Türkiye Ermenilerini Katolikleştirme Siyaseti**, Selçuk Üniversitesi Vakfı Yayınları, Konya 2001, s.63.

¹⁹ Refik, **a.g.m.**, s.276.

XX. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI DEVLETİ ÜZERİNDE FRANSIZ SİYASETİ

Metin İLHAN

Osmanlı Devleti'nde elde etmiş olduğu ayrıcalıkları yeterli görmemesi ve artık daha derin bir siyaset metodu izlemesidir. Kısacası Fransa'yı elde ettiği imtiyazlar artık kesmemekte ve toprak taleplerini farklı bir yöntemle dile getirmektedir.²⁰

2. Fransa'nın Trablusgarp Savaşı'na Bakışı

Fransa'nın Afrika'ya yerleşmesi 1830 yılında Cezayir'i işgali ile başlamıştır. Fransa, bu tarihten sonra sömürgecilik anlamında topraklarını sürekli genişletme yoluna gitmişti. Fransa'nın, Kuzey Afrika'daki bu genişleme siyasetinde, hedefteki ülkelerin önemli tarikat şeyhlerini ve mahalli liderleri kendi safına çekmesinin önemli bir rolü olmuştu. Bölge için Fransız siyaset anlayışının bütün yerlerin kendileri tarafından işgal edilmesi, bunun mümkün olmaması halinde ise Osmanlı'nın bu coğrafyadan çekilmesinin sağlanması şeklinde olduğu ifade edilebilir.²¹ Fransa, Trablusgarp'ın işgaline bu pencereden bakmıştır. Savaş öncesinde de mevcut bir Fransız-İtalyan ortaklığı kurulmuş idi.

Trablusgarp'ın işgalinde İngiliz-Fransız çekişmesinin yaşanması ayrı bir önemdedir. İngiltere bu bölgenin Fransızlar tarafından alınacağından büyük kaygı duymuştur. Bu bağlamda İtalya'nın işgaline ses çıkarmadığı hatta memnuniyet duyduğu belirtilir. İngiltere Başbakanı Lord Salisbury Trablusgarp'ın işgali konusunda İtalya'ya şu şekilde bir telkinde bulunur: "...Akdeniz'in bir Fransız gölü haline gelmemesi için Trablusgarp'ın İtalya tarafından işgali Avrupa'nın menfaatine çok uygundur. İtalya Hükümeti Trablusgarp'ı elde edecektir."²² Görüldüğü üzere Fransa'nın bölgedeki üstünlüğü engellenmiştir. İngilizlerin bu tutumuna karşı Fransızların yaptığı bir şey olmamıştır.

Fransa'nın Türk-İtalyan savaşının hemen öncesindeki tavrı, 22 Eylül 1911'de İtalya'ya karşı yükümlülüklerinin arkasında olduğu ve daha önce yapılan Fransız-İtalyan anlaşmasına bağlı kalacağına güvence verilmesidir. Fransa, İtalya için esas tehlikenin Almanya olduğunu o yüzden Trablusgarp'ta gözü olduğuna dikkat çekmişti.²³ Fas buhranında Fransa'da şovenist duygular had safhaya çıkmıştı. Trablusgarp'ın işgali olayı Fransa ile İtalya arasındaki bütün ihtilaflara rağmen, İtalya'nın İtilaf devletleri tarafına geçmesine neden olmuştu. Trablusgarp bir taraftan Mısır ve

²⁰ Umran Gökyer, **XIX. Yüzyılda Avrupa Devletlerinin Balkan Politikaları**, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2011, s. 347.

²¹ Kavas, **a.g.e.**, s.5-22.

²² Durmuş Yılmaz, **Osmanlı'nın Son Yüzyılı Cumhuriyete Giden Yol**, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2001, s.173.

²³ Timothy W. Childs, **Trablusgarp Savaşı ve Türk-İtalyan Diplomatik ilişkileri (1911-1912)**, (Çev. Deniz Berktaş), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2008, s.72-73.

XX. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI DEVLETİ ÜZERİNDE FRANSIY SİYASETİ

Metin İLHAN

diğer taraftan Tunus ile komşu olduğundan İngiliz ve Fransız tesirleri altında bulunmaktaydı.²⁴

Trablusgarp'ta İtalyan işgalinin başlaması üzerine Fransız basını ve kamuoyu İtalyanlar lehine tavır almıştır. Basın, Trablusgarp'taki durumu takipçilerine “Türk vahşeti yaşanmaktadır” şeklinde duyurmuştur. Fransa'daki Türklere karşı bu umumi olumsuz hava her yerde hissedilir olmuştur. Türklere karşı haksızlık o seviyede idi ki ünlü Fransız yazar Pierre Loti kendi ülkesini sert sözlerle ikaz etmek zorunda kalmıştır. Loti, kendi vatandaşını “en fazla insan öldüren biziz, hem de her yerde kardeşlik dememize rağmen” sözleri ile uyarmıştır.²⁵ Loti “Türk vahşeti” ifadesinin tamamen yalan olduğunu, Fransız basını ve kamuoyunun haksız olduğunu belirtmiştir.

İtalyan basınında işgal ve ilhakla ilgili olarak sert ve tehditkâr haberler çıkmaya başlamıştı. Bu haber ve yorumların artması üzerine Sadrazam Hakkı Paşa, Avrupa merkezlerinde bulunan elçilerden oradaki hükümetler nezdinde arabuluculuk girişiminde bulunmalarını istemişti. Fransa bu konuyla hiç ilgilenmezken Almanya da, bazı tavsiyelerle beraber savaşı önleyici ya da destek mahiyetinde bir katkısı olmamıştır. Paris elçisi Rıfat Paşa, Paris'te ilgili çevrelerde bazı oluşumları tespit etmişti. Paris'ten gönderdiği rapor ilginçtir. Raporda, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Almanya ve Avusturya da kendilerine katılmaya ikna olurlarsa “Trablusgarp'tan Osmanlı kuvvetlerinin çekilmesi ve Türk-İtalyan çatışmasına son verilmesini sağlamak üzere” Babiâli nezdinde girişimde bulunma niyetinde olduklarını bildiriyordu.²⁶ Rıfat Paşa'ya göre bu düşünce Fransa hükümetinin görüşlerinden başkası değildi. Çünkü Fransa, İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal etmesinden bizzat memnundu. İşgal vesilesiyle Fransa, Batı Akdeniz havzasındaki konumunu tahkim etmişti.²⁷ Hatta Fransa bu işgali kalıcı hale getirmek için Osmanlı'nın barış istemesini fırsat bilerek 25 Mayıs 1912'de bir öneri sunmuştu. Öneride Kıbrıs nasıl İngiltere'ye verilmişse, Trablusgarp'ın yönetimi de yerli halka bazı imtiyazlar verilmek kaydıyla İtalya'ya devredilmeliydi.²⁸ Türkiye'nin bu yaşadıkları bundan sonraki süreçte nasıl bir ittifak kurması konusunda önemli bir fikir vermekteydi. Batılı devletlerin genelinde Fransa da dâhil olmak üzere Balkanlarda izledikleri politikalarda tutarsızlıklar olduğu gibi kararsızlıklarda vardı. 1911 yılının sonlarına doğru Fransa Devlet Başkanı Poincaré, İzvolskii'ye gönderdiği bir mektupta Fransa'nın Balkanlarda öncü rolü Rusya'ya bıraktığını açıklıyordu.²⁹ Hâlbuki aynı Poincaré, Fransa meclisinde yaptığı konuşma-

²⁴ Hans Rohde, **Asya İçin Mücadele Şark Meselesi**, (Çev. Nihat), Askeri Matbaa, İstanbul 1932, s.57.

²⁵ Süleyman Kocabaş, **Paris'in Doğu Yolunda Yaptıkları Tarihte Türkler ve Fransızlar**, Vatan Yayınları, İstanbul, 1990, s.342.

²⁶ Childs, **a.g.e.**, s.128.

²⁷ Şarl Velay, **Bahri Sefid Meselesi ve Asya-yı Osmanî'yi Tehdit Eden Tehlikeler**, (Mütercim: Fuad Münir), Resimli Kitap Matbaası, İstanbul 1331, s.120.

²⁸ İsrail Kurtcephe, **Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)**, TTK, Ankara 1995, s.192.

²⁹ Mattheww Smith Anderson, **Doğu Sorunu 1774-1923**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000,s.306.

XX. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI DEVLETİ ÜZERİNDE FRANSIZ SİYASETİ

Metin İLHAN

da Makedonya'da henüz ıslahata teşebbüs edilmemiş olduğundan Balkan hükümetlerinin sabırları tükenerek aralarında ittifaklar yaptıkları ve hücumla geçebileceklerinden dolayı buna engel olunması için Sadrazam Küçük Sait Paşa'ya tavsiyelerde bulunmuştu.³⁰ Osmanlı da, meşrutiyete rağmen Trablusgarp Savaşı'ndan Balkan Savaşı'nın sonuna kadar dış politikada tamamen bir dışlanma yaşadığını adeta tecrit edildiğini kabul etmek gerekir.

Trablusgarp Savaşı'nda aslında Fransa'nın tutumu netlik ölçüsündedir. Fransa, İtalya'nın yapacağı işgalin meşru ve haklı olduğunu ilan etmişti. İtalya'nın Paris Büyükelçisi Tittoni'de Fransız Dışişleri Bakanı ile yapmış olduğu görüşmede bunu teyit etmiştir. Fransız Bakan işgalde yanlarında olacaklarını, kendilerine güvenebileceklerini ve 1902 yılında yapmış oldukları ittifak anlaşmasının geçerli olacağını kabul etmişti.³¹ Fransa'nın bu tutumu İtalya'yı işgalde cesaretlendiren önemli bir itici güç olmuştur.

3. -Fransa'nın Balkan Siyaseti ve Balkan İttifakı

Fransa, 1878 Berlin Konferansı görüşmelerinde İngiliz-Alman-Rus politikaları ekseninden genelde farklı olmamakla birlikte bazı konularda farklı düşündüğü olmuştur. Bu düşünce ise daha çok Rus etkinliğinin artması konularında olmuştur. Fransa'nın İstanbul Sefiri Tissot görüşmeleri ve gelişmeleri dikkatle takip etmiş, İstanbul'daki havayı Paris'e rapor etmiştir. Sultan Abdülhamit, bazı konularda aracılar vasıtasıyla Fransız Sefirinden destek istemişse de olumlu bir yanıt alamamıştır.³²

Berlin Antlaşması'yla Osmanlı Devleti için Balkanlardan aşamalı olarak bir tasfiye süreci başlamıştı. Fransa bu süreçte Hıristiyan tebaayı bilhassa Ermenileri kullanarak içeriden parçalama faaliyetleriyle uğraşıyordu. Bununla birlikte İngiltere'nin yıkıcı politikasına karşı, 1896'da Rusya İmparatoru'nun Paris ziyaretinden sonra Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü politikasını esas almaya başlamıştı.³³ Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte Fransa, yeni yönetimle yakın ilişkiler kurmak için bir fırsat yakalamıştı. Fransa, 1908 ihtilalini gerçekleştiren aydınların Paris ve Londra'da yetişmiş ve oradan etkilenmiş kişiler olduğunu biliyordu. Fransız kültürünün ve ihtilal fikirlerinin Türk aydınları üzerindeki etkisi, Fransa'nın Osmanlı Devleti üzerindeki menfaatlerinin

³⁰ Şeyhülislam Cemalettin Efendinin Hatırat-ı Siyasiyesi, Dersaadet 1336, s.31.

³¹ Fahir Armaoğlu, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), TTK Yayınları, Ankara 1997, s.637.

³² Ali Fuat Türkgeldi, Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye, (Yayına Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987, s.147-157.

³³ Edward Diriyol, Şark Meselesi, Bidayeti Zuhurundan Zamanımıza Kadar, (Çeviren: Nafiz, Muhtar), Halid Kütüphanesi, İstanbul 1328, s.338.

XX. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI DEVLETİ ÜZERİNDE FRANSIYAZ SİYAZETİ

Metin İLHAN

daha çok korunacağı hissini uyandırıyordu. Bu sebeple Fransa, meşrutiyete olumlu bakıyordu.³⁴

Almanya, 1878 Berlin Antlaşması öncesinden itibaren devam eden süreçte Fransa'nın Avrupa siyaseti ile yakından ilgilenmesine karşı olmuştur. Almanya'nın Fransızlara karşı bu tutumu Balkanları da kapsamaktadır. Bu amaçla Fransa, yönünü Kuzey Afrika kıyılarına dikmeye başlamıştır. 1878 Berlin Antlaşması'nın hemen ardından gelen Tunus işgali bunun önemli bir yansımasıdır.³⁵ Almanya, Bismarck döneminde Fransa ile iyi ilişkiler geliştirmesine rağmen Avrupa'nın genelinde söz sahibi durumunu onlarla paylaşmak istememiştir. Bismarck, Alman birliğinin kurulması sırasında Fransa'yı yenilgiye uğratmış ve yer altı zenginliği bakımından büyük önem taşıyan Alsace-Lorraine bölgesini Fransızlardan almıştı. Bu durumdan Fransızların son derece rahatsız olduğunu bilmekte idi. Bismarck, Fransızların burayı tekrar almaya çalışacağını bilmektedir. Fransızların gerek Balkanlarda gerekse Avrupa'nın tamamında etkin olma düşüncesine şiddetle karşı çıkmakta idi.³⁶

Fransa'nın Osmanlı Devleti ile olan genel siyasetine bakılarak hem Balkanlar hem de diğer yerlerdeki ilişkileri daha iyi anlaşılabilir. Fransa, 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra Osmanlı'ya karşı siyasetini büyük ölçüde belirginleştirmiş ve ilişkilere yapısal olarak bakmıştır. Bu Fransa'nın, Osmanlı Devleti'yle olan siyasetini büyük ölçüde değiştirdiğinin de bir göstergesi olmuştur.³⁷ Ayrıca Fransa, Balkanlarda dengeyi değiştiren önemli güç olan Rusya ile de 1895 yılında ittifak yaparak onlarla yakınlaşma siyaseti izlemeye başlamıştı. Bu ittifak Osmanlı Devleti için Balkanlarda bir çeşit Rus çemberine destek idi.³⁸ Fransa 1912 tarihinde İngiltere ile de ittifak yapmıştır. Böylece Osmanlı aleyhine oluşan üçlü yapı ittifakı olan Fransa-İngiltere-Rusya birlikteliğinin bir çeşit sembolü olmuştur.³⁹ Bu değişim ise Osmanlı'nın Balkanlardan başlayarak dağılmasını hızlandırmaktan başka bir sonuç doğurmamıştır.

Osmanlı Devleti'nin aleyhine bir Balkan ittifakının oluşmasında İttihat ve Terakki Partisi'nin politikalarının hızlandırıcı etkisini ifade etmek gerekmektedir. İttifakı hızlandıran unsurlar olarak partinin aşırı özelliklerini ön plana çıkarması, merkezileştirme siyaseti, ekonomi ve eğitim

³⁴ Ömer Turan, "II. Meşrutiyet ve Balkan Savaşları Döneminde Osmanlı Diplomasisi", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, TTK Ankara, 15-17 Ekim 1997, s.244.

³⁵ Jacques Bainville, **a.g.e.** s. 510-511.

³⁶ Eşref Hilmi Açık, **Geçmişten Günümüze Türkiye-Fransa İlişkileri**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.82-83.

³⁷ Jacques Thobie, "Osmanlı İflasından (1875) I. Dünya Savaşı (1914) Dönemi Arası Osmanlı-Fransız İlişkilerinin Çelişkisi", **Kanuni'den Günümüze Türk Fransız Münasebetleri-Uluslararası Kolokyum**, (Editör: Mehmet İpşirli vd.), Mostar Yayın, İstanbul 2012, s.267-292.

³⁸ Georges Langlois, **20. Yüzyıl Tarihi**, (Türkçesi: Ömer Turan), Nehir Yayınları, İstanbul 2000, s.55.

³⁹ **TÜSİAD Tarihi (1839-1939), Aralık 2006**, "Silahlı Barış (1905-1914)", (Yayın No: TÜSİAD-T/2006/12-425), s.220.

XX. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI DEVLETİ ÜZERİNDE FRANSIZ SİYASETİ

Metin İLHAN

politikalarının yanlış uygulamasının etkisi olmuştu.⁴⁰ Balkan ittifakı yüzünden Osmanlı Devleti'nin çok kötü duruma düşeceğini ve acilen İtalya ile anlaşma yapmasının zaruret olduğu tavsiye kapsamında ifade edilmişti. Aslında Fransa, İngiltere'nin yakın bir müttefiki olmakla birlikte kendi menfaatleri açısından yalnız durumdaydı. Her türlü ihtiraslarından dolayı ne İngiltere'nin dostluğuna ne de Karadeniz'de kapalı kalan Rusya'nın yardımına güvenebilmektedir. Bundan dolayı Rusya ve İngiltere'nin muhtemel hareketleri de bir tehdit olarak kabul etmek zorundaydı. Çünkü dâhil olduğu coğrafyanın stratejik özelliği Rusya ile İngiltere'nin ihtiras alanına girmektedir. Eğer bu durumda Rusya boğazlardan geçiş serbestisi elde etmiş olsa Fransa bundan memnun olacaktı, çünkü Batı Akdeniz'de kendisine yardım edecek güçlü bir yardımcı bulacaktı. Fakat aynı zamanda Rusya'nın bu varlığı Doğu Akdeniz'de bir tehlike teşkil edecekti. Fransa, bu sebeple Doğu Akdeniz'deki menfaatlerini korumak için Suriye üzerine yönelecektir.⁴¹ Fransa'nın Suriye üzerine takip ettiği politikanın esas amacı rakiplerini menfaatlerinden uzaklaştırmaktı. Fransa böylece Almanya'nın Küçük Asya ve Arap yarımadası üzerindeki haklarına karşılık İngiltere'nin de Arabistan'daki durumunu tasdik etmiş oluyordu. Fransa'yı rahatlatan bir konuda Trablusgarp'ın işgalinden dolayı İtalya'nın Asya Osmanlı'sı üzerindeki teşebbüsünden bir süreliğine de olsa uzak olmasıydı.⁴²

Fransa, İngiltere, Rusya ve İtalya devletleri arasında her birine belli bir faaliyet sahası temin etmek ve aralarında mücadeleye sebep olmamak için birçok kereler Asya Osmanlı'sını taksim etmeye teşebbüs etmişlerdi. İngiltere ile Rusya'nın talepleri konusunda bir ayrıcalıkları vardı. Rusya'nın Ermenistan'da sahip olduğu nüfuz bölgesi ile İngiltere'nin Arabistan'da sahip olduğu menfaatlara karşı bir itiraz yoktu. Bununla birlikte bu devletlerin Suriye konusunda itirazları vardı. Her ne kadar Fransa, İngiltere'nin Suriye'den vaz geçmesi için bir çaba içinde olsa da Almanya ve Rusya'dan dolayı bunu başaramamıştı.⁴³ İngiltere'nin Suriye üzerindeki talepleri 1912 yılının sonlarına kadar devam etmişti. Fransa'nın yine aynı yılın Kasım ayında Balkanlardaki işlere tarafsız kalacaklarını açıkladığı döneme rast gelmesi önemlidir. Fransa'nın İngiltere'nin çıkarlarına uygun bir şekilde davranması üzerine İngiltere, şifahi olarak Güney Suriye'yi Fransa'nın nüfuz alanından uzak tutarak kuzey bölgesindeki haklarından vazgeçiyordu. Bu seferde Almanya Asya'nın bu kısmında başka güçlerin hâkimiyet kurmasına asla müsaade etmeyeceğini açıklamıştı.⁴⁴

⁴⁰ Hale Şıvgın, "İttihat Terakki Politikalarının Balkan İttifakını Hızlandırmadaki Rolü", **Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi**, Cilt: 6, Sayı:11, Kış 2012, s.1-15.

⁴¹ Velay, **a.g.e.**, s.120-121.

⁴² Velay, **a.g.e.**, s.123.

⁴³ Şarl Velay, **a.g.e.**, s.123.

⁴⁴ Zeyrek, **a.g.t.**, s. 81-112

XX. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI DEVLETİ ÜZERİNDE FRANSIZ SİYASETİ

Metin İLHAN

Fakat Fransa, yaptığı önemli girişimlerle Suriye’de aleyhine olan bazı kayıtları kaldırmayı başarmıştı. Birincisi, Mösyö Poincaré 21 Kasım 1912’de Paris elçisi Rıfat Paşa nezdinde, Fransa’nın İstanbul elçisi Mösyö Bumpar da Sadrazam Kamil Paşa nezdinde ortak bir çalışma yürütmüşlerdi. Bu çalışmada doğudaki bütün Hıristiyanların koruyucusu sıfatıyla Fransa, Hıristiyanlara kötü muameleden dolayı Osmanlı hükümetini sorumlu sayacağını, bu nedenle Osmanlı hükümetinden valileri vasıtasıyla bunun kesin bir şekilde tebliğini istemişti. Hatta bunun sonucu olarak Fransa ile İstanbul’da 23 Ocak 1912’de bir antlaşma imza edilerek mevcut statüko üzerinde uzlaşmıştı. Osmanlı ile Fransa arasında yapılan bu antlaşmaya, Almanya da ilgi duymaya başlamıştı.⁴⁵ Osmanlı Hükümeti, Balkan Savaşı’nın en kritik günlerinde Suriye ve Lübnan toprakları üzerindeki baskıyı azaltmak için Almanya’nın dikkatini çekmeyi başarmıştı. Daha da önemlisi Fransa ve İngiltere ile beraber dört devlet daha müdahil oluyordu.

Rusya’nın 1912 yılı başlarından itibaren Balkanlarda bir ittifak kurma yolunda önemli adımlar attığı biliniyordu. Rusya’nın en yakın takipçisi durumunda olan Fransa bu oluşumları ve Rusya’nın davranışlarını kaygıyla izliyordu. Fransa Başbakanı Poincaré ise Balkanlardaki oluşumların bir savaşa yol açacağından endişe ediyordu. Avrupa’daki hava değişmeye başlamıştı. Fransa’daki partiler dışarıdaki heyecandan etkilendiklerinden hükümeti sıkıştırmaya başlamışlardı.⁴⁶ Poincaré, 17 Şubat 1912’de Rusya hükümetine bildirilmek üzere Petersburg sefirine şu telgrafi çekmiş ve “Fransızların büyük menfaatleri sebebiyle, Osmanlı Devleti’nin tamamiyet-i mülkiyesine çok kuvvetli bir bağlılıkları bulunduğu” söylemişti.⁴⁷ Poincaré, aynı mealdeki bir uyarıyı da Paris’teki Rusya elçisi İsvolskii’ye tebliğ etmişti. Balkan krizinde Fransa’nın tutumu başından beri kesin olup bunu Avrupa’da karışıklığın nedeni olarak görüyordu. Rusya’da verdiği cevapta, “Rusya Balkanlarda hiçbir macera gütmmez. Arzusu statükonun devamıdır” demişti.⁴⁸ Balkan milletlerinin geleceği Fransa’yı çok fazla ilgilendirmiyordu. O nedenle Balkan ittifakının oluşumuna kuşkuyla bakıyordu.

Hatta bundan dolayı Fransa, Balkan hükümetlerinin ittifak yaptıklarını öğrenince Osmanlı’yı İtalya ile hemen bir barış yapması konusunda uyarmıştı.⁴⁹ Fransa, Balkanlarda bir savaşa engel olmak ya da en azından bu savaşın Avrupa’nın yarısına hâkim olmasını önlemek için müm-

⁴⁵ Şarl Velay, **a.g.e.**, s.127.

⁴⁶ Raymond Poincaré, **Les Balkans En Feu 1912**, C.II, Librairie Plon, Paris 1926, s.1.

⁴⁷ Ziya Nur Aksun, **Osmanlı Tarihi**, C.5, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994, s.420.

⁴⁸ Aksun, **a.g.e.** s. 420-426.

⁴⁹ İbrahim Hilmi, **Balkan Harbinde Neden Münhezim Olduk I**, yy., 1329, s.36.

XX. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI DEVLETİ ÜZERİNDE FRANSIZ SİYASETİ

Metin İLHAN

kün olan her şeyi denemeye hazırdı. Fransa, “sırf Balkan meseleleri yüzünden bir harbe girmek istemediği ve harbin ancak Almanya tarafından bir hücum olduğu takdirde çıkabileceği” hususundaki beyanati, Rus çevrelerinde iyi karşılanmamıştı.⁵⁰ Bu çabaların içinde bir miktar Almanya’nın da katkısı vardı.⁵¹ Her ne kadar Avusturya ile Almanya aralarındaki ittifakın sağlamlığını bütün Avrupa’ya kanıtlama kaygısı taşımaları bile bu durum savaşı önleme çabalarının başarı şansını azaltmıştı.

Fransa’nın Bulgar-Sırp ittifakını en az altı ay sonra öğrendiği dikkate alınırsa gizli ittifakın nasıl bir gizlilik içinde yapıldığı anlaşılacaktı. Poincaré, 1912 Ağustos’unda St-Petersburg ziyareti sırasında Sırp-Bulgar ittifak gerçeğiyle karşılaşacaktı.⁵² Fransa bu antlaşmada bir Balkan Savaşı tehdidi gördüğünü söyleyince Rus Dışişleri Bakanı Sazonov, verdiği cevapta kendilerinin veto hakkına istinaden Balkan devletlerini durdurabileceklerini iddia ve temin etmişti.⁵³ Fakat bu temin bir mana ifade etmediği için Fransa’nın Balkanlardaki oluşumları önlemek için geç kaldığı görülecekti. Poincaré’nin şahsında Fransız-Rus ittifakında önemli aşamalar sağlanmıştı. Fakat Fransa’nın Bulgaristan’ın para istikrazı konusunda yakın davranmayarak geri çevirmesi Bulgaristan’ın borç arayışında Rusya destek sağlamıştı.⁵⁴ Nitekim Berlin’de bulunan Sırp-Bulgar komisyonu için Rusya, 20 milyon mark kredi vermişti.⁵⁵ Fransa, Balkanlardaki gelişmelere daha yakın olmak için belki Rusya’dan da erken davrandığı ve Bulgaristan’a borç verdiği anlaşılıyordu.⁵⁶ Çünkü daha önce Fransa Bulgaristan’ı açıkça üçlü ittifaka uygun politikalar takip ettiği takdirde Paris piyasasının kendisine kapalı kalacağını bildirmişti.⁵⁷ Rusya’nın Balkan politikasının belirlenmesinde Sazonov’un önemli bir rolü vardı. Sazonov’un özellikle Fransa’ya olan yakınlığı Poincaré’yi Balkan sorunları konusunda umutlandırdı. Poincaré, Petersburg’ta Çar ve Sazonov’la görüşerek bazı temel konulardaki belirsizlikleri giderdi.

Sonuç olarak Berhtold’un teklifi olan, Avusturya’nın Selanik’e kadar olan bölgeyi himayesi

⁵⁰ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, TTK, Ankara 1971, s.171-172.

⁵¹ **S. Sazonov’un Anıları**, (Çev. Betil Önuçak) Derin Yayınları, İstanbul 2002, s.77.

⁵² **S. Sazonov’un Anıları**, s.62-63.

⁵³ Aksun, **a.g.e.**, 5, s.421.

⁵⁴ Henri Nivet, **Balkan Ehl-i Salip Seferinde Avrupa Siyaseti ve Türklerin Felaketi**, (Çeviren: Ragıp Rıfki), Şems Matbaası, İstanbul 1331/1329, s.17.

⁵⁵ **ATASE. BLH**, , Klasör:170, Dosya:49, Fihrist:04-21. (2 Aralık 1912 tarihli Berlin Sefareti ateşemiliterliği tarafından Başkomutanlığa gönderilen yazı)

⁵⁶ **BOA. BEO**, Dosya no:4056, Gömlek no:304155. (27 Haziran 1912)

⁵⁷ **BOA. A.MKT. MHM**, Dosya no:745, Gömlek no:36. (2 Nisan 1912 tarihli Asım Bey’in Sadarete gönderdiği telgraf) Bu durum Bulgaristan’da şaşkınlıkla karşılanmıştı. Bundan en çok rahatsız olan başbakan Geşof’tu. Fransa’nın bu ihtarı üzerine Bulgar Kralı’nı takip etmekte oldukları denge politikasını üçlü ittifaktan yana meyl ettirmişti. Bulgar Kralı’nın zaten Avusturya İmparatoru’nu ziyareti edeceği konuşuluyordu.

XX. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI DEVLETİ ÜZERİNDE FRANSIZ SİYASETİ

Metin İLHAN

altına alması ve Balkanlarda bir savaş olursa Balkan hükümetlerinin yalnız bırakılıp hariçten müdahaleye mani olmaya karar verilmişti ve İngiltere’de bunu kabul etmişti.⁵⁸ Fransa hükümeti, büyük güçlerin Balkan sorunlarıyla diğer devletlerden daha doğrudan ilgili olan Rusya ve Avusturya’yı Balkan başkentlerinde silahlı bir çatışmayı önlemek amacıyla birlikte görevlendirilmelerini teklif etmişti.⁵⁹ Fransa’nın bu girişimi şimdiye kadar Balkan Savaşı’nı durdurma konusunda en somut örnekti.⁶⁰ Fakat Fransa’nın her türlü çabalarına rağmen Balkan Savaşı durdurulamamıştı.

Fransa, Balkan savaşlarının beklenenin aksine Osmanlı Ordusu’nun kısa sürede yenilmesi üzerine savaş öncesi verilen taahhütleri unutan ilk ülke oldu. Balkan devletlerinin kazanacağı kesinleşmeye başlayınca 1912 Kasım’ında Başbakan Poincaré bir teklif sunarak Balkanlardaki işlere tarafsız kalacaklarının ilanını barış ve sükûnet namına Avrupa devletlerinden talep etmişti.⁶¹ Fransa’nın tarafsızlık adına yaptığı bu teklif aslında Avusturya ve Almanya’nın menfaatlerine bir taarruz mahiyetinde idi. Mösyö Poincaré, düvel-i muazzamaya bir nota göndererek aracılıkta bulunmadığını ve bağımsız kalmayı teklif ettiğini belirtmektedir.⁶² İtilaf devletleri tarafsızlıklarını kolayca ilan edebilirlerdi çünkü menfaatleri, esasen başarılı olmak üzere olan Balkan devletlerinin takip ettiği yoldaydı.⁶³ Buradan anlaşılıyor ki Fransa’nın takip ettiği siyaset, İngiltere hükümetinin teşvik ve tahrikiyle oluşan bir siyasetti. Fransa ile İngiltere arasında çok ilginç bir anlaşma vardı. Bu iki devletin başka hiçbir devletle arasındaki anlaşması bu türden bir anlaşma değildi.⁶⁴ Fransa sefaretini baş tercümanı Ledoux, İstanbul’daki tutuklamalara karşı Cavid Bey ve Hakkı Beyleri saklamamanın telaşı içindeydi. İttihatçı liderler Ledoux’un yardımıyla ülkeden kaçmayı başarmışlardı.⁶⁵

Fakat Balkan Savaşı’nın seyri içinde önemli değişiklikler meydana gelmeye başlamıştı. Yunanlılar Teselya’yı tamamen ele geçirmişler, Bulgarlar ise Selanik-İstanbul demiryolunu hattını kontrollerine almışlardı. Yanya’nın düşmesi yabancı basında özellikle Fransız basınında geniş

⁵⁸ Kazım Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, C.I, YKY, İstanbul 2009, s.290.

⁵⁹ **S. Sazonov’un Anıları**, s.69.

⁶⁰ Sazonov, Fransa’nın bu teklifini Londra gezisi sırasında aldığını ve hemen kabul ettiğini söylemektedir. Fakat Sazonov’a göre esas tehlike Balkanlardan ziyade Viyana’dadır. Sazonov’un ifade ettiği bu görüşlere karşı Balkan Savaşı’ndan sonra bazı Bulgar subaylarının anlattıkları birbirini tutmamaktadır. Şöyle ki bir Bulgar subayı, “Bulgaristan’ın Türkiye’ye karşı kazandığı parlak başarıyı Fransa’ya borçlu olduğunu” söylerken bir başka Bulgar subayı da “Bulgar ordusunun yeterlilik düzeyini Fransa’nın etkisinde aramanın gelişigüzel tezler” olduğu görüşündedir. Başka önemli bir konu daha var. O da Bulgar ordusunda bulunan silahların yarısına yakını da Alman Kurup fabrikasından geldiği unutulmamalıdır. Bkz. Bonyar Waylet, Ernst Jackh, **İmparatorluk Stratejileri ve Ortadoğu**, (Çev. Vedat Atıla), İstanbul 2004, s.147.

⁶¹ Rohde, **a.g.e.**, s.60.

⁶² **BOA. HSD. AFT**, Dosya no:5, Gömlek no:70.

⁶³ Rohde, **a.g.e.**, s.60.

⁶⁴ Velay, **a.g.e.**, s.116-117.

⁶⁵ Cavid Bey, “Meşrutiyet Devri Hatıraları”, **Tanin**, 15 Şubat 1944, Tefrika:165.

XX. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI DEVLETİ ÜZERİNDE FRANSIZ SİYASETİ

Metin İLHAN

yankı uyandırmış ve Yunanlıların başarısı takdir edilmişti. 12 bin esir, 10 bin hasta ve yaralı olmak üzere 22 bin asker Yunanlıların eline düşmüştü.⁶⁶ Fransız basını ise abartılı Yunan basını gibi 32 bin askerin esir edildiğini iddia ederek Yunanlıların kahramanlıklarını övmüştü.⁶⁷ Aslında bu abartılı rakamların kaynağı Yunan Ordusu'nda görev yapan bir Fransız generalinin ifadelerine dayanıyordu. Fransız generalinin abartılı rakamlar vermesinde Yanya'nın dört yıldan beri Alman subaylar tarafından tahkim edilmesinin de rolü vardı. Bu beyana dayanarak esir edilen asker sayısını Andonyan, 33 bin olarak vermektedir. 100'den fazla da topun ele geçirildiğini söylemektedir.⁶⁸ Lüleburgaz-Pınarhisar mağlubiyetleri üzerine Osmanlı Devleti, İstanbul'u dahi müdafaa sıkıntısına düşmüştü. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti, Fransa'ya başvurmuş, batılı devletler namına mütareke ve sulh için tavassutta bulunmasını rica etmişti. Fakat Fransa hükümeti, bu konuda yardımcı olmaya yanaşmamıştı.⁶⁹

Fransa bu durumda Avrupa'nın müdahalesi için beklediği anın geldiğine karar verecek savaşın getirdiği politik değişiklikleri tanıdığını, İstanbul'daki ve batıya doğru dar bir bölgedeki Türk hükümlarlığını tanıdığını ilan etmişti.⁷⁰ Nitekim Alman ve Avusturya hükümetleri Fransa'nın Balkanlarda ortaya attığı teklifleri reddetmişlerdi. Bu muhalefete İtalya'da iştirak etmekte idi. Çünkü Sırbistan'ın Adriyatik Denizi'ne kadar ilerlemesi yüzünden Avusturya'nın Arnavutluk'taki menfaatleri tehlikeye düşmüştü.⁷¹

Fransa, Balkan savaşlarında Türkiye'nin yenilmesini hem Alman yanlısı iktidarın tasfiyesi şeklinde hem de Balkan ülkeleri üzerinde nüfuzlarını artırmaya bir vesile olarak bakmıştı. Poincaré'nin Paris elçisi Rıfat Paşa'ya söylediği sözler bunun bir işaretidir. "Balkanlıların başarısından sonra eski sınırlar olduğu gibi kalmaz" demişti.⁷² Yunanistan'la mütareke yapılamadığından savaş hali devam ettiği için Yunan hükümeti, deniz kuvvetlerini takviye adına siparişler vermişti. Paris gazetelerinde yer alan bu konular Fransız heyeti tarafından yakından takip edilmekteydi.⁷³ Fransız heyeti Yunan erkânıharbiyesiyle birlikte Yunan Ordusu'nun tezyit ve tenkisi için uğraşıyordu.⁷⁴ Savaştan sonrada yine bir Fransız ıslah heyeti çalışmalara başlamıştı. Yunan sınırlarının

⁶⁶ Fevzi, **a.g.e.**, s.385.

⁶⁷ İsmail Hakkı Okday, **Yanya'dan Ankara'ya**, Sebil Yayınevi, İstanbul 1975, s.136.

⁶⁸ Aram Andonyan, **Balkan Harbi Tarihi**, Sander Yayınları, İstanbul 1975, s.441.

⁶⁹ Murat Tunca, **1912-1913 Balkan Harbinde Türk-Bulgar Harbi**, C.III, Askeri Basımevi, İstanbul 1945, s.385.

⁷⁰ William M. Sloane, **a.g.e.**, s.124.

⁷¹ Zeyrek, **a.g.t.**, s. 85-99.

⁷² Mim Kemal Öke, **Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar**, Çağ Yayınları, İstanbul 1991, s.178; Süleyman Kocabaş, **Son Haçlı Seferi Balkan Harbi**, Vatan Yayınları, İstanbul 2000, s.222.

⁷³ **ATASE. BLH**, Klasör:170, Dosya:49, Fihrist:14-01, 14-02. (2 Ocak 1913 tarihli Paris Ateşemiliterliği Vekâleti'ne tahrirat)

⁷⁴ **TİTE Arşivi**, no:K140G46B46-1a001.

XX. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI DEVLETİ ÜZERİNDE FRANSIZ SİYASETİ

Metin İLHAN

genişlemesini de dikkate alan bu heyet asker sayısını savaş için 480 bin olarak tespit etmişti.⁷⁵

Fransa bu şekilde Yunanistan'a yardım ederken Osmanlı'ya ise sadece borç veriyordu. Balkan Savaşı sırasında Fransa'dan 3,5 milyon liralık borç alınmıştı. Türkiye beş-altı yüz bin liralıkta askeri malzeme siparişi vermek istemişti.⁷⁶ Fakat bu konuda olumlu bir cevap alındığı söylenemez. Aynı süreçte bir İngiliz Albayı da Yunan Donanması'na hizmet veriyordu. Fransa'nın eski Dışişleri Bakanı Gabriel Anvet, "Girit ne Türklerindir ne de Yunanlılarıdır, Akdeniz'de hâkim olan en kuvvetli donanmanındır" diyordu.⁷⁷ Fransa millet meclisinde konuşan başkanı da şöyle diyordu: "Zafer, Balkanlıların Türk arazisi üzerinde temlik etmelerine hak kazandırmıştır"⁷⁸ Bununla birlikte Pierre Loti ve Claude Farrère gibi tanınmış bazı Fransız aydınları ise devletlerinden farklı düşünmekte ve Osmanlı'nın lehine bazı müdafaalarda bulunmuşlardı. Hatta bu ikili için, "Türkleri müdafaa edecek yalnız bu ikisi kaldı" diye Fransız basınında yazılar çıkıyordu.⁷⁹

Bir Alman "kuvvet hakka galebe eder" derken Fransa meclis başkanı da "kuvvet hakkı doğurdu" demişti.⁸⁰ Balkan Savaşı sırasında Fransa'nın takip ettiği politika İngiltere'yi tamamlar niteliktedir. Nitekim Edirne'nin geri alınması sırasında İngiltere'nin endişelerini paylaşmıştır. İstanbul'daki Fransız elçisi ordunun Edirne harekâtına karşı olduklarını Bâb-ı Âli'ye sözlü bir nota olarak vermişlerdi. Hatta Fransız gazeteleri Osmanlı Devleti aleyhine tavr almışlardı.⁸¹ Burada en garip olan şey, Fransa'nın Türkiye ile ilgili görüş ve niyetlerinin belli olduğu ve Balkan Savaşı sonrasında Türkiye, Alman politikasına mütemayil olduğu halde Fransızlara kültürel alanda oldukça geniş haklar tanıyan bir anlaşma yapmış olmasıdır. 18 Aralık 1913'de yapılan anlaşmayla Türkiye'deki 500'den fazla Fransız Okulu resmen tanınmıştı. Bu anlaşma adeta bir kapitülasyon gibiydi.⁸²

⁷⁵ **Sabah**, 2 Temmuz 1913, no:8547.

⁷⁶ **BOA. BEO**, Dosya no:4147, Gömlek no:310986, Lef:1. (22 Şubat 1913 tarihli Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı). Mim Kemal Öke, İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Ordusu'nun tanzimi için kredi imkânlarını Ahmet Muhtar'ın yerine (Doğrusu Kamil Paşa olacak) sadarete getirilen Kamil Paşa (Doğrusu Mahmut Şevket Paşa olacak) hükümetinden esirgedi. Bâb-ı Âli baskınından sonra Batı tarafından Türkiye'nin kaybettiklerini kazanmak için yeniden savaşa girmesi istenmiyordu. Çünkü Balkanlardaki çatışmanın bir Alman-Rus Savaşı'na, onun da genel bir savaşa dönüşmesinden korkuluyordu. Bu bahane edilerek yardım yapılmıyordu. Maddi imkânsızlıklar içinde kıvranan Mahmut Şevket Paşa, son çare olarak Musevi ve Siyonistlere sığınmak zorunda kalmıştı. Filistin'de bazı ayrıcalıklar karşılığında Siyonistlerin hükümete yardımcı olacağını sanıyordu. Bkz. Mim Kemal Öke, **a.g.e.**, s.178.

⁷⁷ Celal Nuri, **Tarih-i İstikbal**, 2, s.134.

⁷⁸ Nivet, **a.g.e.**, s.6.

⁷⁹ Piere Loti, **Can Çekişen Türkiye 1914**, (Çev. Fikret Şahoğlu), Tercüman Gazetesi yay., İstanbul t.y., s.64.

⁸⁰ Nivet, **a.g.e.**, s.6.

⁸¹ Cemal Paşa, **Hatıralar**, s.61.

⁸² Şamil Mutlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar**, İ.Ü. SBE., Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1999, s.144-146.

XX. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI DEVLETİ ÜZERİNDE FRANSIZ SİYASETİ

*Metin İLHAN***Sonuç**

Fransa ile Osmanlı Devleti'nin dostluğunun ilk başlangıcı Kanuni Sultan Süleyman döneminde verilen kapitülasyonlara dayanmaktadır. Bu dostluğun iyi bir şekilde devam ettiği dönemlerde Fransa'da önemli bir değişim yaşanmış ve ülke adeta Katolik mezhebinin kontrolüne girmişti. Bununla birlikte Papalığın Fransa'dan beklentileri artmış ve Katolik mezhebinin Osmanlı coğrafyasında yayılmasında büyük ölçüde bu ülkeden faydalanılmıştır. Fransa'nın Katolik mezhebinin Osmanlı'da yayılmasında öncülük rolü üstlenmesi zamanla kendisini hastane ve okul yapımı şeklinde sürdürmüştür. Bu yaklaşım iki ülke ilişkilerinde başka ülkelerle çok az yaşanan bir sistemi ortaya çıkarmıştı. Böylece Fransa'nın Osmanlı üzerindeki etkisi, sürekli artan bir ivmeyle yoluna devam etmişti. Siyaseten gerilen ilişkiler bile oluşturulan bu kültürel bağ sayesinde kısa sürede onarılabilmişti.

Fransa'nın uzun yıllar sürdürmüş olduğu bu çalışma metodu kendisini Osmanlı'nın son dönemindeki siyasi olaylarda da hissettirmişti. Özellikle Trablusgarp ve Balkan Savaşları ile birlikte, bunun öncesinde de Osmanlı üzerindeki etkin Fransız siyasetinin izlerini görmek mümkündür. Siyasi anlamda her türlü yaklaşımın görüldüğü Osmanlı-Fransız ilişkileri bu yönüyle kayda değer ve geleceğe ışık tutacak ölçüde önemli olmuştur.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları ve Gazeteler

XX. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI DEVLETİ ÜZERİNDE FRANSIZ SİYASETİ

Metin İLHAN

ATASE. BLH, Klasör:170, Dosya:49, Fihrist:04-21. (2 Aralık 1912 tarihli Berlin Sefareti Ateşemiliterliği tarafından Başkomutanlığa gönderilen yazı)

ATASE. BLH, Klasör:170, Dosya:49, Fihrist:14-01, 14-02. (2 Ocak 1913 tarihli Paris Ateşemiliterliği Vekâleti'ne tahrirat)

BOA. A.MKT. MHM, Dosya no:745, Gömlek no:36. (2 Nisan 1912 tarihli Asım Bey'in Sadaretpe-nahi'ye gönderdiği telgraf)

BOA. BEO, Dosya no:4056, Gömlek no:304155. (27 Haziran 1912)

BOA. BEO, Dosya no:4147, Gömlek no:310986, Lef:1. (22 Şubat 1913 tarihli Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı).

BOA. HSD. AFT, Dosya no:5, Gömlek no:70.

TİTE Arşivi, no:K140G46B46-1a001.

Sabah, 2 Temmuz 1913, no:8547.

Tanin, 15 Şubat 1944, Tefrika:165.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Açık, Eşref Hilmi, Geçmişten Günümüze Türkiye-Fransa İlişkileri, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.

Ahmet Refik, "Türkiye'de Katolik Propagandası", Türk Tarih Encümeni Mecmuası, 1 Eylül 1340, sene:14, sayı:82.

Aksun, Ziya Nur, Osmanlı Tarihi, C.6, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994.

Anderson, Mattheww Smith, Doğu Sorunu 1774–1923, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000.

XX. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI DEVLETİ ÜZERİNDE FRANSIZ SİYASETİ

Metin İLHAN

- Andonyan, Aram, Balkan Harbi Tarihi, Sander Yayınları, İstanbul 1975.
- Armaoğlu, Fahir, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997
- Bağçeci, Yahya, “Osmanlı Belgelerine Göre Berlin Antlaşması’ndan I. Dünya Savaşı’na Kadar Fransa’nın Ermeni Politikası”, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 5, 4 Fall 2010.
- Bainville, Jacques, Fransa Tarihi I, Çeviren: Hüseyin Cahit Yalçın, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1938.
- Bainville, Jacques, Fransa Tarihi II, Çeviren: Hüseyin Cahit Yalçın, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1938.
- Beydilli, Kemal, II. Mahmut Devri’nde Katolik Ermeni Cemaati ve Kilisesi’nin Tanınması (1830), Harvard Üniversitesi 1995.
- Bonyar, Waylet, Jackh, Ernst, İmparatorluk Stratejileri ve Ortadoğu, çev. Vedat Atila, İstanbul 2004.
- Cavit Bey, “Meşrutiyet Devri Hatıraları”, Tanin, 15 Şubat 1944, Tefrika:165.
- Celal Nuri, Tarih-i İstikbal, Mesail-i Siyasiye 2, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, İstanbul Hicri 1331.
- Cemal Paşa, Hatıralar, (Haz. Alpay Kabacalı), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2008.
- Childs, Timothy W. Trablusgarp Savaşı ve Türk - İtalyan Diplomatik ilişkileri (1911-1912), (Çev. Deniz Berktaş), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2008.
- Diriyol, Edward, Şark Meselesi, Bidayeti Zuhurundan Zamanımıza Kadar, İstanbul 1328.
- Fevzi, Garbi Rumeli’nin Suret-i Ziyai ve Balkan Harbinde Garp Cephesi, İstanbul, Yıldız Erkan-ı Harbiye Mektebi Matbaası, ty.
- Galanti, Avram, “Türkiye’de İlk Katolik Kapusin Manastırları”, Türk Tarih Encümeni Mecmuası, 1 Mart 1340, sene:14, sayı:79.
- Gökyer, Umran , XIX. Yüzyılda Avrupa Devletlerinin Balkan Politikaları, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2011.

XX. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI DEVLETİ ÜZERİNDE FRANSIZ SİYASETİ

Metin İLHAN

- İbrahim Hilmi, Balkan Harbinde Neden Münhezim Olduk I, yy., 1329.
- Karabekir, Kazım, Günlükler (1906-1948),C.I, YKY, İstanbul 2009.
- Karacakaya, Recep, “Belgelerle Türk-Fransız-Ermeni İlişkilerine Genel Bir Bakış (1878-1914)”, TheJournal Of Ottoman Studies XXIV, 2004.
- Kavas, Ahmet, İki Din Arasında Fransa, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011.
- Kocabaş, Süleyman, Son Haçlı Seferi Balkan Harbi, Vatan Yayınları, İstanbul 2000.
- Kocabaş, Süleyman, Paris’in Doğu Yolunda Yaptıkları Tarihte Türkler ve Fransızlar, Vatan Yayınları, İstanbul 1990.
- Kurat, A. Nimet, Türkiye ve Rusya, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1971.
- Kurtcephe, İsrail, Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916), TTK, Ankara 1995.
- Langlois, Georges, 20. Yüzyıl Tarihi, (Türkçesi: Ömer Turan), Nehir Yayınları, İstanbul, 2000.
- Loti, Pierre, Can Çekişen Türkiye 1914, (Çev. Fikret Şahoğlu), Tercüman Gazetesi yay., İstanbul t.y.
- Marmara, Rinaldo, “Kırım Savaş Sonrası Türk-Fransız İlişkilerinin Türkiye’deki Katolik Dini Kurumların Açılmasına Etkisi”, Kanuni’den Günümüze Türk Fransız Münasebetleri-Uluslararası Kolokyum, (Editör: Mehmet İpşirli vd.), Mostar Yayın, İstanbul 2012.
- Mısıroğlu, Kadir, Yunan Mezalimi, Sebil Yayınevi, İstanbul 1968.
- Mutlu, Şamil, Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Okullar, İ.Ü. SBE., Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1999.
- Nivet, Henri, Balkan Ehl-i Salip Seferinde Avrupa Siyaseti ve Türklerin Felaketi, Şems Matbaası, İstanbul 1331/1329.
- Okday, İsmail Hakkı, Yanya’dan Ankara’ya, Sebil Yayınevi, İstanbul 1975.
- Öke, Mim Kemal, Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar, Çağ Yayınları, İstanbul 1991.
- Poincaré, Raymond, Les Balkans En Feu 1912, C.II, Librairie Plon, Paris 1926.
- Price, Roger, Fransa’nın Kısa Tarihi, (Çeviren: Özkan Akpınar), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi,

XX. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI DEVLETİ ÜZERİNDE FRANSIZ SİYASETİ

Metin İLHAN

İstanbul 2008.

Rohde, Hans, Asya İçin Mücadele Şark Meselesi, (Çev. Nihat), Askeri Matbaa, İstanbul 1932.

S. Sazonov'un Anıları, (Çev. Betil Önuçak) Derin Yayınları, İstanbul 2002.

Şahin, Recep, Türk İdarelerinin Ermeni Politikaları, Ötüken Yayınları, İstanbul 1988.

Şeyhülislam Cemalettin Efendinin Hatırat-ı Siyasiyesi, Dersaadet 1336.

Şıvgın, Hale, "İttihat Terakki Politikalarının Balkan İttifakını Hızlandırmadaki Rolü", Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi, Cilt: 6, Sayı:11, Kış 2012.

Thobie, Jacques, "Osmanlı İflasından (1875) I. Dünya Savaşı (1914) Dönemi Arası Osmanlı-Fransız İlişkilerinin Çelişkisi", Kanuni'den Günümüze Türk Fransız Münasebetleri-Uluslararası Kolokyum, (Editör: Mehmet İpşirli vd.), Mostar Yayın, İstanbul 2012.

Tunca, Murat, 1912-1913 Balkan Harbinde Türk - Bulgar Harbi, C.III, Askeri Basımevi, İstanbul 1945.

Turan, Ömer, "II. Meşrutiyet ve Balkan Savaşları Döneminde Osmanlı Diplomasisi", Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, TTK Ankara, 15-17 Ekim 1997.

TÜSİAD Tarih (1839-1939), Aralık 2006, "Silahlı Barış (1905-1914)", (Yayın No: TÜSİAD-T/2006/12-425).

Velay, Şarl, Bahri Sefid Meselesi ve Asya-yı Osmanî'yi Tehdit Eden Tehlikeler, (Mütercim: Fuad Münir), İstanbul 1331.

William, M. Sloane, Bir Tarih Laboratuvarı Balkanlar, Nesnel Yayınları, İstanbul 2008.

Yılmaz, Durmuş, Fransa'nın Türkiye Ermenilerini Katolikleştirme Siyaseti, Selçuk Üniversitesi Vakfı Yayınları, Konya 2001.

Yılmaz, Durmuş, Osmanlı'nın Son Yüzyılı Cumhuriyete Giden Yol, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2001.

Zeyrek, Suat, Birinci Balkan Savaşı Yenilgisinin İç ve Dış Sebepleri, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2012

Eser Türü (Type of Paper) : Makale /Article

CELAL BAYAR' IN BAŞBAKANLIĞI DÖNEMİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI

THE TURKISH FOREIGN POLICY DURING CELAL BAYAR'S PRIME MINISTRY

Nurgül AKIN

aknnurgul@gmail.com

Afyon Kocatepe Üniversitesi , Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

Paper History: Received on 02 February 2016, Accepted on 28 March 2016, Published on 17 April 2016

Eser Geçmişi: 02 Şubat 2016'da başvuru alındı, 28 Mart 2016'da kabul edildi, 17 Nisan 2016' da yayımlandı.

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti'nin 9. ve 10. Hükümet'lerinin Başbakanı olan Celal Bayar 1937 – 1939 yılları arasında görev yapmıştır. Celal Bayar'ın Başbakanlığı döneminde Türkiye'nin dış politikada hem Batılı devletlerle hem de komşusu olduğu devletlerle arasında ekonomik ve siyasi önemli gelişmeler olmuştur. Bu dönemin en önemli dış siyasal gelişmesi Hatay sorununun çözülmesi ve Hatay'ın anavatanına katılmasıdır. Ayrıca bu dönemde Türkiye'nin de arabuluculuğu ile Bulgaristan Balkan Antantı'na dahil olan devletler ile bir antlaşma imzalamıştır. Türkiye bu yıllarda Sovyetler Birliği ile Ticaret Antlaşması, İngiltere ve Almanya ile Mali Antlaşmalar imzalamıştır.

Bu yazıda Celal Bayar'ın Başbakanlığı döneminde ki dış siyasal alandaki gelişmeler ve Türkiye'nin uluslararası alandaki girişimleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler : Celal Bayar, Başbakan, Türkiye, Dış Politika, Hatay

ABSTRACT

Celal Bayar was the President of the 9th and 10th government of Turkish Republic. He served from 1937 to 1939. At the period of Prime Minister Celal Bayar, on foreign policy economical and political developments happened with both Western states and its neighbour states. At this period, the most important development on foreign policy is solving the problem about Hatay and adding Hatay to motherland furthermore. At this period Bulgaria was signed agreement with states which include at Balkan Pact thanks to the mediator Turkey. In these years, Turkey signed trade treaties with Soviet Union and financial treaties with Germany and England.

In this article, developments on foreign policy at the period of Prime Minister Celal Bayar and the international enterprises of Turkey will be studied.

Key Words : Celal Bayar, Prime Minister, Turkey, Foreign Policy, Hatay

GİRİŞ

Milli Mücadele dönemi ve ardından Cumhuriyetin kurulması sürecindeki kurucu kadro içinde yer alan Celal Bayar bundan sonra yeni kurulan Türkiye Devleti'nin yönetim kadrosu içinde etkin olarak rol almıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra, Mart 1924'te Mübadele, İmar ve İskân Vekilliğine atandı. Temmuz 1924'te bu görevden istifa etti. Aynı yıl Mustafa Kemal tarafından yeni bir ulusal banka kurmakla görevlendirildi. 26 Ağustos 1924'te ulusal ekonomi politikasının temel taşlarından olan Türkiye İş Bankası'nı kurdu ve 1932' ye kadar genel müdürlüğünü yaptı. İktisat alanındaki çalışmaları ve bu alanda deneyimi sayesinde İktisat Vekilliği' ne getirilmiştir. Zamanın yaygın söylentilerine göre, bir şirketin şikayetini vesile sayan Mustafa Kemal' in kararı ile “sağlığı” neden gösterilerek Mustafa Şeref' in bakanlıktan ayrılması sağlanarak ve Eylül 1932'de yerine Celal Bayar getirilmiştir.¹

İktisat Vekilliğine getirilen Celal Bayar 1932'den 1937 yılına dek bu görevde bulunmuştur. Kendisinin vekilliği döneminde ki önemli faaliyetlerinden biri hazırladığı “Şark Raporu” dur. İktisat Vekili Celal Bayar'ın 10 Aralık 1936 yılında Başvekâlete hitaben yazdığı Şark Raporu ana bölüm ve iki eki ile birlikte üç bölümden oluşuyordu.² Bu rapor Mustafa Kemal tarafından da incelenmiş ve ülkenin doğu bölgelerinin kalkındırılması için sunulan formüller dikkate alınmıştır. İktisat Vekilliği dönemi ve öncesindeki çalışmaları kendisinin ileride Başvekâlete getirilmesinde etkisi olmuştur.

1937 yılına gelindiğinde Başvekil İsmet İnönü ile Mustafa Kemal arasında bazı konularda fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bu iki önemli ismin arasının son zamanlarda bozulmuş olmasının yanı sıra buna Mustafa Kemal'in sağlık sorunları da eklenmişti. Bu gergin ortam İsmet İnönü'nün Başvekillik görevinden istifa etmesi ile sonuçlandı. 18 Eylül 1937'de Başvekillikten ayrılma kararını vermiş olan İnönü anılarında “Gerçek şudur ki, samimi kanaatimi söylüyorum. O gün ki insanlar arasında ve uzun süredir yerleşmiş olan beraber çalışma döneminde en uygun seçimin Celal Bayar olacağını samimi olarak söyledim”³ diyerek bu kararı vermiş olduğunu belirtmiştir. Tüm bu gelişmeler sonucu 18 Eylül'de bir buçuk aylık izne ayrılan İnönü bu süreyi beklemeden 25 Ekim'de istifasını vermiştir. 20 Eylül 1937'de Bayar'ın Başbakan Vekilliği'ne getirilm-

¹ Oktay Yenal; *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası, İstanbul 2013, s.85.

² Celal Bayar; *Şark Raporu*. Sad.Nejat Bayramoğlu, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006, s.18.

³ İsmet İnönü; *Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987, s.289-290.

esinden sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi kapalı olduğu için İnönü izinli ayrılmış ve bir buçuk aylık iznini kullanmayarak istifa etmiştir. 25 Ekim 1937'de de Bayar asaleten Başbakanlığa atanmıştır.⁴ Celal Bayar Atatürk'ün, Hükümeti çalışmalarında kendisine yardımcı olacak kişilerden kurmasını, kimsenin tesiri altında kalmamasını ve radikal çalışmasını söylediğini belirtmiştir.⁵ Celal Bayar'ın kurduğu yeni Hükümet şu vekillerden oluşmuştur: İzmir Mebusu Şükrü Saraçoğlu Adliye Vekili, Balıkesir Mebusu General Kazım Özalp Milli Müdafaa Vekili, Muğla Mebusu Şükrü Kaya Dâhiliye Vekili, İzmir Mebusu Dr. Tevfik Rüştü Aras Hariciye Vekili, Elaziz (Elazığ) Mebusu Fuat Ağralı Maliye Vekili, Erzincan Mebusu Saffet Arıkan Maarif Vekili, Afyonkarahisar Mebusu Ali Çetinkaya Nafia Vekili, Tekirdağ Mebusu Şakir Kesebir İktisat Vekili ve Ziraat Vekâleti Vekili, Aydın Mebusu Hulûsi Alataş Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili, İstanbul Mebusu Rana Tarhan Gümrük ve İnhisarlar Vekili, Ziraat Vekâleti Vekilliğine Manisa Mebusu Faik Kurtoğlu. Celal Bayar'ın Başbakanlığı döneminde *I. Bayar Hükümeti (25 Ekim 1937 – 11 Kasım 1938)* Mustafa Kemal Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı döneminde ve ölümünden sonra İsmet İnönü' nün Cumhurbaşkanlığı döneminde de *II. Bayar Hükümeti (11 Kasım 1938 – 25 Ocak 1939)* kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de vefat etmesinin ardından Cumhurbaşkanlığı görevini üstlenen İsmet İnönü, yeni hükümeti kurma görevini de yine Celal Bayar'a vermiştir. Ve 11 Kasım 1938'de II. Bayar Hükümeti kurulmuştur. II. Bayar hükümeti dönemi sürecinde dış politikada etkili bir gelişme olmamıştır. Hükümet daha çok iç politikadaki gelişmelere yönelmek zorunda kalmıştır. Çünkü bu dönem Bayar Hükümeti için iç politik düzendeki çekişme ve zorlamalarla geçmiştir. Gerek kabine üyelerinin seçilmesi gerekse hükümet icraatlarına Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Celal Bayar aleyhtarlarının müdahalesi II. Bayar Hükümetinin ömrünün kısa sürmesine neden olmuştur. Nitekim 25 Ocak 1939'da Celal Bayar istifasını vermiş böylece Bayar Hükümeti dönemi sona ermiştir. Çalışmamızda Celal Bayar'ın kurduğu hükümetler döneminde dış politika alanındaki gelişmeler üzerinde durulmuştur.

A. Dış Siyaset Alandaki Gelişmeler

Celal Bayar Hükümetleri dönemindeki faaliyetlerin değerlendirilmesinde bilhassa dış politikada ki gelişmeler önemli bir yer tutmuştur. Özellikle I. Bayar Hükümeti döneminde Türkiye'nin uluslararası alanda önemli atılımlar gerçekleştirdiği bir süreç yaşanmıştır. 1930'lu yılların

⁴ Nurşen Mazıcı; *Celal Bayar Başbakanlık Dönemi 1937-1939*, Der Yayınları, İstanbul 1996, s.41.

⁵ Gültekin Kamil Birlik; " *Celal Bayar'ın Başbakanlığı İsmet İnönü'den Devralması ve Bunun Siyasi Müsteşarlık Üzerine Etkisi* "Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S.46, Güz 2010, s.255-293.

başından itibaren öncelikle Batı'da etkisini göstermeye başlanan savaş tehlikesi 1938 yılına gelindiğinde Dünya geneli için bir tehdit haline dönüşmüş ve çok geçmeden Türkiye'yi de etkisi altına almıştı.

Türkiye daha 18 Temmuz 1932 yılında MC' ne dahil olarak Batı demokrasisi içinde yer alma niyetini ortaya koymuştu. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesini takip eden yıllarda devletler arasında gruplaşma süratle gelişmiştir.⁶ Türkiye Milletler Cemiyeti üyeliği boyunca bu örgüt içinde aktif bir politika izledi. Üye olduktan iki yıl sonra Çin'in üyelik süresinin bitmesi üzerine MC Konseyinde üyelik için adaylığını koydu. 17 Eylül 1934' te yapılan oylamada Türkiye 48 oyla Konsey geçici üyeliğine seçildi ve 1935-1937 yılları arasında bu görevi yerine getirdi. Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras ise 1937'de Konsey başkanlığı yaptı.⁷ Ardından Türkiye Batı'da kendisi gösteren savaş tehlikesine karşı önlemler alma yoluna gitmişti. Özellikle Hitler'in 1933'te iktidara gelmesinin ve aynı yıl İtalyan tehditlerinin başlamasının ardından, yavaş ama kararlı biçimde savaşa gitme sürecine giren ortamda bir bölgesel dengeler arayışına girdiği görüldü. Bu politika 1934 Balkan Antantında somutlaştı.⁸ Lozan Antlaşması sonrasında asker ve silahtan tecrit edilerek uluslararası bir komisyonca yönetilmesine karar verilmiş olunan Boğazlar Bölgesi'nin bu durumu 1930'lu yıllara gelindiğinde savaş tehlikesinin artması nedeniyle Türkiye tarafından bir endişe uyandırmış ve çözüm yoluna gidilmişti. *Montreux Boğazlar Sözleşmesi* 20 Temmuz 1936 tarihinde Türkiye, Bulgaristan, Fransa, İngiltere, Japonya, Romanya, Sovyetler Birliği, Yugoslavya ve Yunanistan tarafından imzalanmıştır.⁹ Türkiye Batı bölgesindeki komşuları ile bir takım ittifakları gerçekleştirirken Doğu'sunda da yaklaşan tehlikeye karşı gerekli önlemi almaya çalışmıştır. Doğu bölgesindeki komşu ve dost olduğu devletlerle 1937 yılına gelindiğinde Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında bir ittifak antlaşması olan *Sadâbat Pakti*'na imza atmıştır. Üç seneden fazla süren çalışmalarla hazırlanan misak, Tahran'ın yazlık semtinde yeni yapılmış olan Sadâbat sarayında, dört devlet Hariciye Vekilleri tarafından 1937 senesi Temmuz'unun 8.günü imza olundu ve iştirak eden devletler meclislerinin de tasdiki ile yürürlüğe girdi.¹⁰

Celal Bayar'ın Başvekillik görevini devralmasına kadar ki süreçte Türkiye dünya genelinde açıkça görünmeye başlayan savaş tehlikesine karşın sınırlarını güvence altına alarak olası tehlikelere karşı konumunu güçlendirmeye yönelik girişimler içerisinde girmişti. Dış politikada atılan

⁶ Mehmet Gönübol; *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 9. Baskı, Siyasal Kitapevi, Ankara 1996, s.98.

⁷ Baskın Oran; *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1919-1980*, C. I, 15.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s.312.

⁸ Oran, a.g.e., s.254.

⁹ Gönübol, a.g.e., s.124.

¹⁰ Tefik Rüşti Aras; *Atatürk'ün Dış Politikası*, 2. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2010, s.110.

bu adımlar Türkiye'nin dış tehlike olasılığına karşın elini kolaylaştırmıştır. Öyle ki bunun etkisi yeni kurulan Celal Bayar Hükümetinin hükümet programında da kendisini göstermiştir. Bir önceki İnönü Hükümeti'ninkinden 20 kat daha uzun olan programda en kısa dış politikaya, en uzun ekonomi politikaya yer verildiği dikkat çekmektedir. Dış politikada gelenekselleşmiş barış ve dostluk teması işlenmiştir.¹¹

Ekim 1937'de görevi devralan Başvekil Celal Bayar'ı dış politika alanında bekleyen öncelikli sorun Hatay meselesi idi. 1938 yılının en önemli gelişmesi bu sorunun çözülmesi olmuştur.

1. Hatay (İskenderun Sancağı) Meselesinin Çözümü

Türkiye ile Fransa arasında 20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara Antlaşması ile Suriye sınırları içinde bırakılan İskenderun Sancağı'na özel bir yönetim şekli verilmişti. Sancak halkı, ulusal kültürlerinin korunmasında her türlü kolaylıktan yararlanacak ve Türk parası orada resmi niteliğe sahip olacaktı.¹² Bu statü Lozan Görüşmelerinde de aynen kabul edilmişti. Türkiye bu özel durumun varlığı sayesinde çoğunluğu Türk olan bölge ile kültürel bağlarını muhafaza etmişti. İtilâfname de İskenderun ve havalisi için hususî bir rejimden, Türk bayrağına benzer bir bayraktan bahsedilmesi, şimdilik anavatanın bu mıntıka ile fazla meşgul olamayacağını göstermekle beraber, üzerinde yürünebilecek bir esas kurulduğunu ümit ettirmekte idi.¹³ Türkiye, İngiltere'nin büyük baskısıyla 1925'te Musul'la ilgili haklarından vazgeçmişti, fakat kısmen Fransızlarla İngilizlerin kendi aralarındaki anlaşmaya katılma vesilesi olarak kazanılmış olan Hatay'la ilgili haklarından vazgeçmedi.¹⁴ Lozan'dan hemen sonra 29 Eylül 1923'te, 24 Temmuz 1922'de Miletler Cemiyeti tarafından onaylanan, Suriye'nin Fransa'nın mandası olmasına ilişkin antlaşma yürürlüğe girdi ve Fransa Sancak da dahil olmak üzere Suriye'de kendi uluslar arası alanda kabul görmüş ve mandater ülke olarak Suriye'nin yönetiminde tek söz sahibi haline gelmiştir. Fransa; 1935 ve 1936 yıllarında, Avrupa'da ve Afrika'nın ortasında patlak veren birbirinden vahim olaylarla beraber, içerde, faşistlerle komünistler arasında baş gösteren şiddetli kavgalar yüzünden büyük sıkıntılar geçiriyordu.¹⁵

1936 yılına gelindiğinde uluslararası ortamda önemli ve kaygı verici gelişmeler yaşanmaya

¹¹ Mazıcı, a.g.e., s.44.

¹² Mazıcı, a.g.e., s.87.

¹³ Abdurrahman Melek; *Hatay Nasıl Kurtuldu*, TTK Basımevi, Ankara 1986, s.6.

¹⁴ Kemal H. Karpat; *Türk Dış Politikası*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s.191.

¹⁵ Hasan Rıza Soyak; *Atatürk'ten Hatıralar*, C. II, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. Yayınları, İstanbul 1973, s.556.

başlanmıştı. Bir yıl önce Habeşistan'ı işgal eden İtalya Akdeniz'de ciddi bir tehdit haline gelmiş, Almanya Hitler'in yönetimi altında Versay Antlaşması'nın zincirlerini kırarak Ren bölgesini silahlandırmaya başlamıştı. Böyle bir ortamda, dikkatlerini Avrupa'da yoğunlaştırmak isteyen Fransa, zaten geçici olarak üstlendiği Suriye'deki manda yönetimini sona erdireceğini açıkladı.¹⁶ Suriye üzerinden manda yönetiminin kaldırılması ve bu ülkeye bağımsızlık verilmesi için Fransa ile Suriye arasında 9 Eylül 1936' da bir antlaşma yapılmıştı.¹⁷ Ancak Suriye'ye bağımsızlık veren 1936 Eylül Antlaşması'nda İskenderun'a özgü hiçbir hüküm yoktu. Yani Suriye'den çekilen Fransa, Sancak üzerindeki yetkilerini Suriye'ye terk etmişti.¹⁸

9 Eylül 1936'da Fransa ile Suriye arasındaki imzalanan Antlaşma, Türkiye'nin o zamana kadar sorunlarını hallettiği Fransa ile ilişkisinin tekrar bozulmasına yol açmıştır.¹⁹ Türkiye bu sorunun çözümü için harekete geçmiş ve sorunu bölgenin kendisine dahil edilmesi yani toprak istemek şeklinde değil Sancak bölgesine bağımsızlık verilmesi şeklinde bir talebi dile getirmiştir. Suriye konuyu görüşmeye yanaşmayınca, 26 Eylül 1936'da MC Konseyinde bir konuşma yapan Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Fransa'nın Suriye'yle yaptığı anlaşmanın bir benzerini Sancak halkıyla da imzalamasını ve "Sancak halkının, Suriyeliler gibi, kendi işlerini kendilerinin görmesine olanak verilmesini" istedi. Fransa ise, böyle bir anlaşmanın Suriye topraklarının parçalanması anlamına geleceğini ve bunun da manda sözleşmesiyle yasaklanmış olduğunu bildirdi.²⁰ Türkiye ile Fransa arasında Dışişleri Bakanları üzerinden yapılan görüşmelerden bir sonuç alınamamıştı. Bir türlü neticelendirilemeyen görüşmeler nedeniyle gerginleşen Türk – Fransız münasebetlerine Milletler Cemiyeti arabulucu olarak el atmış ve 20 Ocak 1937'de, Sancak'a gözlemci olarak gönderilen Konsey'in İsveç temsilcisi *M. Sandler'in raporu* ²¹ da dikkate alınarak taraflar arasında çözüm yolunun bulunması için toplanılmıştır. Bu toplantı sırasında Türk ve Fransız temsilcileri İngiliz Dışişleri Bakanı Eden'in dostane teşebbüsü ile Sancak meselesi üzerine ikili görüşmeler yapmışlardır.²² Yapılan görüşmeler sonucunda bazı prensipler üzerinde anlaşmaya varıldı. Anlaşmaya varılan hususlar 27 Ocak'ta M. Sandler'in raporu şeklinde Milletler Cemiyeti Meclisi tarafından tasvip edilmişti.²³ Bu prensip anlaşmasına göre Sancak iç işlerinde bağımsız, fakat dış

¹⁶ Oran, a.g.e.,s.283.

¹⁷ Gönlübol, a.g.e., s.127.

¹⁸ Mazıcı, a.g.e., s.87.

¹⁹ Özden Zeynep Alantar; " Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi ", *Türk Dış Politikasının Analizi* Ed: F.Sönmezoğlu, 3.Baskı, Der Yayınları, İstanbul 2004, s.99-130.

²⁰ Oran, a.g.e., s.283.

²¹ TBMM Zabıt Ceridesi, D:5, C:8, 1 Kasım 1936

²² Gönlübol, a.g.e., s.129.

²³ Gönlübol, a.g.e., s.129.

işlerinde bazı şartlarda Suriye'ye bağımlı “*ayrı bir varlık*” olacaktı.²⁴

MC, Hatay için bir anayasa hazırlamak üzere bir de komisyon kurmuş, anayasa hakkında Türkiye ve Fransa'nın da görüşlerini almış ve bu anayasa, sınır belgesi ve Sancağın statüsüne ilişkin iki ülke arasındaki bir anlaşma 29 Mayıs 1937'de MC Konseyi'nce kabul edilmiştir. 29 Mayıs 1937 antlaşmasının özellikleri şunlardır; Sınırlar Sancak'ın o günkü yönetsel çevresine göre tanımlanmış o nedenle sınırın ötesinde Türklerin çoğunlukla olduğu Bayır, Bucak ve Hazne kasabaları dışarıda bırakılmıştır. Türkçenin yanı sıra Arapça da resmi dil sayılmıştır.²⁵ Sancak ayrı bir varlık olarak kabul edildiğinde, Fransa'nın istatistiklerine göre nüfusu 219.000'di. Bunun yüzde 39.7'si Türk, yüzde 28 Alevi, yüzde 11'i Ermeni, yüzde 10'u Sünni Arap, yüzde 9'u Rum Ortodoks, yüzde 3'ü de Kürt, Çerkez, Yahudi, İsmailî ve Arnavut'tu.²⁶

Türk – Fransız antlaşması ve Milletler Cemiyeti Meclisinin kararı Sancak meselesini kökünden halledememiştir. Türkiye Sancak'ta yeni rejimin hemen uygulanmasını istediği halde, Suriye'de ki Arapların protesto ve isyan hareketleri ve Sancak'taki Fransız sömürge idaresinin Arapları kışkırtan davranışları 1937 yılının yaz aylarında yeni bir takım güçlüklerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.²⁷ 15 Nisan 1938'de yapılması öngörülen seçimleri düzenlemek ve denetlemek üzere MC tarafından Sancak'a gönderilen seçim komitesi 1937 yazında çalışmalarını sürdürdü. Fransız manda memurlarıyla işbirliği halinde çalışan komite, kısa sürede Sancaklı Türklerin ve Türkiye'nin tepkisini çekti. Sancak'ta yaşanan çatışmalar tekrar gerilimin artmasına yol açtı.²⁸

1937 yılının sonlarına gelindiğinde yeni kabinesi ile görevde bulunan *Başvekil Celal Bayar* ve diğer vekiller Sancak meselesi ile yakından ilgilenmeye ve hükümet olarak bir takım girişimlerde bulunmaya başladılar. Özellikle bölgedeki etnik unsurların Sancak'taki Türkler aleyhinde kışkırtılmaları ve protesto olaylarının artması üzerine *Celal Bayar Hükümeti* ve *CHP Grubu* önemli toplantılar gerçekleştirerek bölgede bulunan Türklerin aleyhinde alınacak her türlü hükmün karşısında olacakları kararını vermişlerdir. Mayıs 1938'de seçim hazırlıkları işlerinde gözcülük etmek üzere İskenderun'a bir Milletler Cemiyeti Komisyonu gönderildi. Fakat bu hazırlıklar

²⁴ Yusuf Sarıncay; “ Atatürk'ün Hatay Politikası - I (1936 – 1938) ”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Ed: T. Berna, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, s.365-431.

²⁵ Mazıcı, a.g.e., s.88.

²⁶ Oran, a.g.e., s.287.

²⁷ Gönlübol, a.g.e., s.131.

²⁸ Oran, a.g.e., s.287.

CELAL BAYAR' IN BAŞBAKANLIĞI DÖNEMİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Nurgül AKIN

sırasında karışıklık çıktı ve bazen de kanlı olaylar oldu.²⁹ Bölgedeki karışıklık üzerine *Celal Bayar Hükümeti* Orgeneral Asım Gündüz ve maiyetindeki bir heyeti Sancak'a göndermiştir.³⁰ Gönderilen heyet bölgede asayiş ve Türklerin güvenliğini sağlamaya çalışmıştır. Heyet görevini başarıyla tamamlamış ve yurda dönmüştür. Başbakan Celâl Bayar, 5 Haziran'da Hatay'dan gelen Türk heyeti ile görüştü. 16 Haziran'da Cumhurbaşkanı Atatürk, Başbakan Bayar ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Savorana yatında gelişmelerle ilgili bir görüşme yaptılar.³¹ Fransa, Hatay'da bir Türk birliğinin asayiş temin etme işlerine katılmasına müsaade etti. Bu birlik 2500'ü Fransız, 2500'ü Türk ve 1000'i de mahallinde toplanan bir kuvvet idi ve böylece meydana gelen güvenlik ortamı içinde 3 Temmuz 1938 antlaşmaları imzalandı.³²

Milletvekili seçiminde Fransızların müdahale edecekleri düşüncesiyle dürüst bir seçim yapılabilmesi için, bir Türk tugayının müşahit olarak Hatay'da bulunması hususunda Fransızlarla temasa geçmek üzere Genelkurmay İkinci Başkanı General Asım Gündüz Başkanlığı'ndaki müşahit heyette, daha sonra da Genelkurmay Başkan Vekili olan Albay Fevzi Mengüç, Binbaşı Nuri, Büyükelçi Cevat Açıkalın bulunmuşlardır. Uzun görüşme ve tartışmalardan sonra bir tugayın Hatay'a girmesi kararlaştırılmıştır.³³ Askeri Antlaşmada belirtilen kuvvetlerin giriş gününün taraflarca saptanacağı belirtilmesine rağmen, Türkiye'nin isteği üzerine, ertesi gün yani 4 Temmuzda Türk güçleri Albay Şükrü Kanatlı komutasında Sancak'a girdiler. Ankara'da da Fransa ile Türkiye arasında yeni bir dostluk antlaşması imzalandı.³⁴ Antlaşmaya imza atan Türkiye Dış işleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve Fransa adına H.Ponsot Türkiye, Fransa ve Suriye arasında üç taraflı bir dostluk muahedesine imza attıklarını beyan ediyorlardı.³⁵ Bu antlaşma ile her iki devlet Doğu Akdeniz'de barışın tesisi ve Sancak üzerindeki haklarını teyit etmiş oluyorlardı. Türk-Fransız yakınlaşması sonucu 22-31 Temmuz 1938 tarihleri arası Hatay seçimlerinin Milletler Cemiyeti yerine ortaklaşa yönetilme kararı bir Yüksek Seçim Kurulu oluşturulmuş ve seçimlere gidilmeye başlanmıştı.³⁶ Türkler Fransızlara sancağı adil bir şekilde yönetecekleri konusunda

²⁹ Aptülâhat Akşin; *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, TTK Basımevi, Ankara 1991, s.306.

³⁰ *Son Posta*, 30 Haziran 1938, nr. 2843, s.11.

³¹ Ayşe Aydın, "Hatay Meselesinin Çözümü Esnasında Başbakan Celâl Bayar'ın Faaliyetleri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XIV, S.1, Haziran 2012, s.143-153.

³² Akşin, a.g.e., s.306.

³³ Tayfur Sökmen; *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK Yayınları, Ankara 1997, s.151.

³⁴ Oran, a.g.e., s.288.

³⁵ BCA, Fon Kodu: 30, Kutu No: 224, Dosya No: 510, Sıra No: 13

³⁶ Ergünöz Akçora; "Hatay'ın Anavatan'a İlhakı'nın Türk Dış Politikasındaki Yeri". *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Ed: Berna Türkdoğan, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, s.357.

güvenmişler ama olası bir Arap-Suriye Hükümetine güvenememişlerdi. 1938 mahalli seçimleri, statükonun devam etmesini isteyen bir grup oluşturmuştu ama bu sonuçları dikkate almayan Fransız Hükümeti temmuz ayında Türk askerlerinin sancağa girmesine izin verdi. Bunun üzerine yapılan yeni seçimde Türk taraftarları çoğunluktaydı.³⁷ Nihayet, 24 Ağustosta yapılan seçimler sonucunda 40 üyeli Meclis'te 22 Türk (zaten 22 kişi aday gösterilmişti), 9 Alevi, 5 Ermeni, 2 Arap ve 2 Rum Ortodoks milletvekili yer aldı. Bu sırada, Türk Hükümeti de Cevat Açıkalın'ı Sancak'a Olağanüstü Temsilci olarak atadı.³⁸ 2 Eylül 1938 tarihinde Hatay Millet Meclisi açıldı ve Hatay Meclisi devletin resmi adını Hatay olarak kabul etti.³⁹ Nihayet Türk ve Fransız ordularının garantisinde Hatay'da Millet Meclisi seçimi sonunda Atatürk'ün de adayı olan Tayfur Sökmen 2 Eylül 1938 de Hatay Cumhurbaşkanlığı'na getirilmiş, yemin merasiminden hemen sonra ise Başbakan olarak Dr. Abdurrahman Melek Bey atanmıştı.⁴⁰ Yeni Hatay devletinde kabul edilen bayrak, Türk bayrağı gibi, al zemin üzerine beyaz Ay – Yıldız idi; Türkiye Cumhuriyeti Bayrağından farkı yalnız yıldızın ortası dolu olmayıp beyaz çizgi halinde olması idi.⁴¹

Hatay Cumhuriyeti kurulduğunda Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetici kadrosunun temsilcilerini Hasan Rıza Soyak anılarında şöyle bahsediyor. *Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, Başbakan Celal Bayar'a çektiği telgrafta* “ Bugün Hatay Millet Meclisi'nin açılması ve Devlet Reisinin intihabı suretiyle Hatay Devleti'nin teessüs ettiğine Hariciye'den verilen malumat üzerine muttali oldum; Cumhuriyet Hükümeti'nin bu muvaffakiyetini tebrik ederim ” diyerek Celal Bayar Hükümetine gösterdikleri çalışmalardan ötürü duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Buna karşılık Başbakan Celal Bayar'da “ Yüksek sevk ve idarenizle Büyük milletimizin bir hizmetinde Ulu Şefimizin iltifat ve tebrikine nail olmak gibi bizim için tasavvur edilebilen en büyük saadete ulaştırdığınız Cumhuriyet Hükümetinin, yürekten gelen minnet ve şükranlarını arzeder, sonsuz bağlılıklarımın en derin tanzimlerinin lütfen kabul buyurulmasını istirham ederim.”⁴² diyerek Atatürk'e görevini yerine getirmenin vermiş olduğu güvenle saygılarını sunmuştur.

Başbakan Celal Bayar, 1 Kasım 1938 tarihinde TBMM'nin 5.Dönem, 4.Devresinin açılışındaki konuşmasında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk adına okuduğu söylevde Hatay sorununun Türk – Fransız dostluğunu geliştirecek biçimde çözümlenmiş olmasından mutlu olduğunu ifade etmiş ve bir yıl önce bu sorunun böyle çözülebileceğini söylediğini⁴³ meclisteki mebuslara hatırlatmıştır.

³⁷ William Hale; *Türk Dış Politikası(1774-200)*, Mozaik Yayınları, İstanbul 2003, s.60.

³⁸ Oran, a.g.e., s.289.

³⁹ Son Posta, 3 Eylül 1938, nr.2908, s.1.

⁴⁰ Akçora, a.g.e., s.358.

⁴¹ Soyak, a.g.e., s.652.

⁴² Soyak, a.g.e., s.653.

⁴³ TBMM Zabıt Ceridesi, D:5, C: 27, 1 Kasım 1938

latıyordu.

1939'da Avrupa hızla savaşa gidiyordu: 15 Mart'ta Almanya Çekoslovakya'yı işgal etti, Polonya'yla saldırmazlık paktına son verdi, 22 Mayıs'ta İtalya'yla Çelik Paktı imzaladı. Bu gelişmeler başta İngiltere olmak üzere statükocu güçleri endişelendiriyordu.⁴⁴ Harp tehlikesi arttıkça Batılı devletlerin, yani İngiltere ile Fransa'nın Balkan memleketlerine ve Doğu Akdeniz meselelerinde alakaları artmakta idi.⁴⁵ Nitekim. II. Dünya Savaşı'nın ayak seslerinin duyulmasıyla Doğu Akdeniz'in yaşamsal önemi göz önünde tutularak, Fransa, Türkiye ile anlaşma gereği duyacak ve kısa sürede Hatay sorununu çözüme bağlamak isteyecektir.⁴⁶ Hatay meselesinde bundan sonraki süreçte gerçekleşenler Celal Bayar Hükümetini kapsamadığından ve çalışmamızın konusunun Celal Bayar'ın Başbakanlığı dönemi olduğundan sonraki dönemlerde gerçekleşen gelişmelere değinmedik. 10 Kasım 1938 Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in vefatı ile 11 Kasım'da *II. Bayar Hükümeti* kurulmuş ancak bu Hükümetin ömrü Ocak 1939'da sona ermiştir. 1939'da gerçekleşen ve Hatay'ın anavatana dahil olması ise *Refik Saydam Hükümeti* döneminde gerçekleşmiştir. Ancak, Celal Bayar Hükümeti, Hatay Meselesi'nin en kritik olduğu Fransa ve Milletler Cemiyeti ile Türkiye arasında Sancak konusunda birçok ciddi uyuşmazlıkların olduğu bir süreçte bu meseleyi Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Sancak'ta ki Türklerin yararına sonuçlandırabilmek için çalışmış ve sonunda bu süreç Hayat Cumhuriyeti'nin kurulması ile neticelenmiştir.

2. Bayar Hükümeti Döneminde Türk – Sovyet İlişkileri

Türk – Sovyet ilişkilerinde Montrö Boğazlar Sözleşmesi sonrası ve yaklaşan Dünya Savaşının atmosferi içinde gergin bir ortamın olduğu görünmektedir. Özellikle kendini hissettirmeye başlayan savaş Türk – Sovyet ilişkilerinin dikkatli ve temkinli bir seyir izlenmesini zorunlu kılmıştır. 1937 – 1938 yıllarının, Türk – Rus ilişkileri açısından genel görüşü bu olmakla beraber, bu müşahedeyi iki ülke arasında hiçbir temas olmadığı şeklinde algılamamalıdır. Milletlerarası forumlarda veya ikili olarak temaslar devam etmiştir.⁴⁷ 1930'lara gelindiğinde uluslararası ortamdaki gelişmelerin de etkisiyle iki devlet arasındaki ilişkilerin işbirliğine dayandığı görülüyor.⁴⁸ Sovyet Rusya, Türkiye'nin tamamen Batı ile işbirliği içinde olmasını kendi çıkarları için uygun görmediğinden bilindiği üzere kendi yanında tutmak için zaman zaman işbirliği içine girmiştir. Celal Bayar Hükümeti döneminde de Sovyetler ile bir ticaret antlaşması imzalanmıştır.

⁴⁴ Oran, a.g.e., s.290.

⁴⁵ Akşin, a.g.e., s.308,

⁴⁶ Mazıcı, a.g.e., s.92.

⁴⁷ Kamuran Gürün, *Türk – Sovyet İlişkileri (1920 – 1953)*, TTK Yayınları, 2.Baskı, Ankara 2010, s. 169.

⁴⁸ Oran, a.g.e., s.318.

İnönü Hükümeti döneminde İktisat Bakanı olarak Bayar bu antlaşmayla yakından ilgilenerek yazışmalar yapmış ve antlaşma İnönü Hükümeti döneminde (10 Ekim 1937) TBMM'ne sunulmuş ancak Bayar Hükümeti döneminde (6 Mayıs 1938) görüşülerek onaylanmış ve aynı tarihte kabul edilmiştir.⁴⁹ İktisat Bakanlığı görevinde bulunması ve ekonomi alanındaki tecrübesi ile Celal Bayar, Başbakanlık görevini devraldıktan sonra da bu çalışmaların devamı sağlamış olduğu görülmektedir. Sovyet Rusya ile Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren yakın ticari ilişkilerin varlığı bilinmektedir. 1938'de ki bu antlaşmanın evvelinde 1931 yılında da Sovyetler ile bir ticaret antlaşması yapılmış ve iki ülke vatandaşlarına serbest dolaşım, ikametgâh, ticarete karşılıklı eşitlik, iki ülke arasında ticaretin gelişmesine hizmet gibi önemli maddeler üzerinde anlaşmaya varılmıştır.

8 Ekim 1937 tarihinde tasarı olarak sunulan ve 6 Mayıs 1938'de TBMM'de görüşülerek yürürlüğe konulan ve 29 maddeden oluşan yeni antlaşma ile 1931'deki antlaşmadan farklı olarak; Türkiye sınırları içindeki Sovyet mallarının denetlenmesi, İstanbul'daki ticaret temsilciliğinin şube adreslerinin Sovyet Büyük Elçiliği'nce Dış İşleri Bakanlığı'na bildirilmesi gibi hükümler kabul edilmişti. Ayrıca 1931 Antlaşması'nda süreye ilişkin herhangi bir kayda rastlanmamasına rağmen 1937 Antlaşması üç yıl süreli olmuştur.⁵⁰ Bayar Hükümetinde yürürlüğe giren bu antlaşmanın Dünya Savaşı arefesinde iki ülkenin de kendi stratejik hamlelerinin bir parçası olarak ekonomik yakınlık vasıtasıyla ilişkilerini garanti altına almaya çalıştıkları bir metin olduğu görülmektedir. Öyle ki, 1923 yılında Cumhuriyet'in kuruluşu itibarıyla Türk dış politikasının ana eksenlerinden birisi ülkenin bağımsızlığının korunması ve Sovyetlerin ideolojik ve bölgesel yayılması karşısında güvenliğin sağlanması idi.⁵¹ Görüldüğü üzere yeni antlaşmanın getirdiği en çarpıcı özellik SSBC ticaret temsilcilerine TC Hükümeti'nce getirilen yasal denetlemedir.⁵² Sovyetler ile yakın ilişkiler kurmakla beraber bu antlaşma maddesinden de anlaşılacağı üzere Sovyet bölgesel yayılmasına karşılık Bayar Hükümeti gerekli tedbirleri almaya çalışmıştır. 1937 yılı için iki ülke arasındaki önemli yakınlaşma bu şekilde olmuştur. 1938 yılında iki ülke ilişkilerinde kayda değer bir olay görülmemektedir. Zaten bu yıl Rusya, bütün dikkatini Avrupa'da cereyan eden ve kendisine rol verilmeyen gelişmelere yöneltmiş bulunmaktadır.⁵³

⁴⁹ Mazıcı, a.g.e., s.93.

⁵⁰ Mazıcı, a.g.e., s.94-95.

⁵¹ Karpaz, a.g.e., s.161.

⁵² Mazıcı, a.g.e., s.95.

⁵³ Gürün, a.g.e., s.175.

3. Balkan Devletleri İle Münasebetler ve Bulgaristan' nın Balkan Antantı Devletleri İle Anlaşması

Türkiye Lozan Antlaşmasından hemen sonra Balkan Devletleri ile uzun bir süreden beri kesilmiş olan münasebetlerini yeniden kurmak için ikili dostluk antlaşmaları yapmıştı. Türkiye'nin Balkan Devletleri ile imzaladığı başlıca antlaşmalar; Arnavutluk ile 15 Aralık 1923'te imzalanan Dostluk Antlaşması; Bulgaristan ile 18 Ekim 1923'te Dostluk Antlaşması ve Yugoslavya ile 28 Ekim 1925'te imzalanan Barış ve Dostluk Antlaşması idi.⁵⁴ Böylelikle yeni Türk Devlet' inin dış politikasında hedeflediği, komşular ile ittifak ve barış politikasının ilk adımlarını atmıştı. Bu olumlu ilişkiler İkinci Dünya Savaşının kendisini hissettirmeye başladığı dönemde bölgedeki ülke ve ülke liderlerinin bir ittifak ile bir araya geldikleri Balkan Antantı ile sonuçlanmıştı. Balkan Paktı 9 Şubat 1934'te Atina'da imzalanmıştı. İmzalayanlar Türkiye ile Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya idi.⁵⁵ Bulgaristan bu anlaşmaya imza atmamıştı. Dış İşleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras bu konuda; meseleyi Bulgarlara açtıklarını ancak muvaffak olamadıklarını ve Titulesco ile Bulgar Başvekil arasında yapılan müzakere neticesinde Bulgaristan' ın Balkan Antlaşmasına girmeyi kabul etmediklerini⁵⁶ belirtmiştir.

Balkan Antantı'na üye olan dört devlet, Avrupa'daki siyasal gelişmeler karşısında genellikle ortak tutum izlemişlerdir.⁵⁷ Antant devletleri İtalya'nın 3 Ekim 1935 tarihinde Habeşistan'a karşı giriştiği tecavüz hareketinde Milletler Cemiyeti Meclisi kararına uyarak bu devlete karşı alınan iktisadi zorlama tedbirlerine birlik halinde katılmışlardır. Öte yandan Balkan Devletleri Lozan'da tespit edilen Boğazlar rejiminin değiştirilmesi için Türkiye'nin teşebbüsünü desteklemişler ve Montrö Konferansında birlikte hareket etmişlerdir.⁵⁸ Bu devletler uzun süre uluslararası gelişmelere birlikte tepki gösterebildiler. Ancak, İkinci Dünya Savaşının hemen öncesinde büyük devletlerin Balkanlara yönelik endişeleri karşısında Paktın yetersiz sistemi güvenliği sağlayamayınca, ikili anlaşmalar yoluna gitmek zorunda kaldılar.⁵⁹

1937 – 1938 yılları yani Bayar Hükümeti döneminde Balkan Devletleri ile Türkiye'nin

⁵⁴ Gönlübol, a.g.e., s.99.

⁵⁵ Akşin, a.g.e., s.263.

⁵⁶ Aras, a.g.e., s. 55-56

⁵⁷ Mazıcı, a.g.e., s.96.

⁵⁸ Gönlübol, a.g.e., s.104.

⁵⁹ Oran, a.g.e., s.353.

ilişkilerine bakıldığında bu karşılıklı ittifakların korunmaya çalışıldığı hatta daha da güçlendirilmeye çalışıldığı görünmektedir. Yugoslavya 24 Ocak 1937'de Bulgaristan ile bir dostluk antlaşması imzalayınca, Yunanistan ve Türkiye bu girişime kaşı çıkmışlardır. Celal Bayar Hükümeti kurulduktan sonra Balkan Paktı ülkeleriyle Bulgaristan arasında yeni bir anlaşma yapmak için Türkiye ile Yunanistan öncü bir girişim başlatmıştır.⁶⁰ Zaman geçtikçe Bulgar Hükümeti milletlerarası işlerinde Balkanlı arkadaşlarından ayrılmamaya dikkat etmeye başlamıştı.⁶¹

Bulgaristan'ın Balkan devletleri ile anlaşmasını sağlamakta aracı rolü üstlenecek olan Türkiye Balkanlarda gerekli münasebetleri başlatmıştı. 8 Mayıs 1938 tarihinde dönemin Dış Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras ve Başbakan Celal Bayar, Balkan Antantı'nın daha da geliştirmek amacıyla Belgrat'a oradan da Sofya'ya geçmişler ve çalışmalarına buradan devam etmişlerdir. Bayar ile gezide bulunan Tefik Rüştü Aras " Türkiye Başbakanı olan Celal Bayar'ın Balkan komşularımızı ziyaret gezisi... Balkan Konsey'inde girişimimizle alınan kararı yerine getirebilmek için ... Dışişlerimizin aradığı fırsatı veriyordu. Bu gezide ... Bayar'ın yanında bulundum. Bu da çok başarılı bir gezi oldu " ⁶² diyerek bu ziyaretin önemini dile getirmiştir.

Bulgaristan ile yapılacak görüşmenin Türkiye açısından önemi ise Doğu Trakya sorunu ile ilgilidir. Yaklaşan savaş sırasında Doğu Trakya sınırının güvenliği nedeniyle silahsızlıktan kurtulması gereği düşünülmektedir. Bayar'ın Balkan gezisinin asıl amacı Doğu Trakya'da silahlendirilmiş bir bölge oluşturup, Türk ordusu tarafından burasının işgal edilmesi isteğidir.⁶³ Böylece Sofya'da yapılan görüşmelerden sonra Türkiye, Bulgaristan ile Balkan Antantı devletleri arasında arabulucu olarak görüşmelerin başlamasını sağladı. Savaş işaretlerinin verildiği güvensizlik ortamında, Balkan Antantı devletleri Bulgaristan'la güven ve anlayış havasını artıncı nitelikte bir anlaşma imzalamayı başardılar.⁶⁴ Bulgaristan ile Balkan Birliği devletleri arasında Selanik'te 31 Temmuz 1938'te tarihinde imzalanan beyannamede balkan Birliğini temsil eden Mr. Metaxas ve Bulgar Başbakanı Köse İvanof Bulgaristan'la Balkan devletleri ile arasındaki münasebetlerde karşılıklı olarak kuvvete başvurmayacaklarını ve Bulgaristan'ın Neuilly Antlaşması'ndan doğan askeri taahhütlerine son verilmesi konusunda fikir birliği etmişlerdir deniliyordu.⁶⁵ Antlaşmanın

⁶⁰ Mazıcı, a.g.e., s.96.

⁶¹ Aras, a.g.e., s.56.

⁶² Tefik Rüştü Aras, *Görüşlerim*, Tan Basımevi, s.135.

⁶³ Mazıcı, a.g.e., s.97.

⁶⁴ Oran, a.g.e., s.353.

⁶⁵ Akşin, e.g.e., s.249.

imzasının hemen ardından Atatürk, Başbakan Celal Bayar'ı, Dış İşleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ı ve Şükrü Kaya'yı kabul ederek anlaşma hakkında bilgi almıştır.⁶⁶ Bayar ve kabinesinin çalışmaları böylelikle önemli bir sonuç vermiş ve savaş öncesinde Balkanların güvenliği için bir hayati adım daha atılmıştır.

4. İngiltere ile İlişkiler ve Türkiye – İngiltere Kredi Anlaşması

Musul sorunun çözümünden sonra Türkiye-İngiltere ilişkileri dostane olmamakla birlikte, ılımlı bir yön izlemiştir. Ancak önce İtalya sonra da Almanya'nın Ortadoğu'da siyasi nüfuzlarını artırma çabaları, özellikle İtalya'nın Habeşistan'a saldırması, İngiltere'nin Türkiye'ye daha yakın bir dış politika izlemesini sağlamıştır.⁶⁷ İki ülke arasında geçmişten gelen bir takım husumetlerin varlığı doğrudan ilişkilere geçilmesini geciktirmiştir. Türkiye ile İngiltere arasındaki dolaylı işbirliğinin yanında 1930'lardan itibaren doğrudan işbirliğinin de gelişmeye başladığı görüldü. Bunun iki ayağı vardı: Ekonomik alandaki işbirliği, bir de siyasi yakınlaşma ve ittifak ilişkisi. Bu iki ayağı belirleyen temel etken, Avrupa'da ve Akdeniz'deki gelişmeler ve bunların Türkiye üzerindeki etkisiydi.⁶⁸ Türk-İngiliz münasebetleri Montrö Konferansından sonra gelişme göstermiştir. 1936 yılında Karabük Demir Çelik İşletmelerinin inşası bir İngiliz firmasına verilmişti. Montrö'de Türkiye'nin Boğazlar bölgesini tekrar silahlandırma hakkını elde etmesi üzerine bu bölgenin silahlandırılması işi de bir başka İngiliz firmasına havale edilmişti.⁶⁹ 1936 yazında İngiliz Kralı VIII. Edward'ın İstanbul' u ziyareti özellikle Türk kamuoyunda İngiltere hakkında olumlu bir havanın doğmasına neden oldu. Bir yıl sonra da taç giyme töreninde Başbakan İsmet İnönü'nün Londra'ya resmi bir ziyarette bulunması ilişkilerdeki yakınlığı gösteriyordu.⁷⁰

1937 yılına kadar ki ilişkiler bu düzeyde seyretmiştir. Celal Bayar'ın 1937 sonlarında Başbakan olmasının ardından da İngiltere ile olan siyasi ve ticari ilişkiler devam etmiştir. 1937 yılında bir ittifak akdi için Türkiye tarafından yapılan teklif böyle bir antlaşmanın yapılmasına durumun müsait olmadığı gerekçesi ile Chamberlain hükümetince reddedilmiş ancak aynı yıl Almanya'nın Türkiye üzerindeki iktisadi nüfuzunun artması Türkiye ile İngiltere arasında iktisadi münasebe-

⁶⁶ *Cumhuriyet*, 1 Ağustos 1938, s.1.

⁶⁷ Mazıcı, a.g.e., s.99.

⁶⁸ Oran, a.g.e., s.272.

⁶⁹ Gönlübol, a.g.e., s.118.

⁷⁰ Oran, a.g.e., s.273.

lerinin de artmasına yol açmıştır.⁷¹

Böylece 27 Mayıs 1938 günü 16 milyonluk kredi antlaşması imzalanır. Londra'da imzalanan bu anlaşma çerçevesinde Türkiye, İngiltere'den satın alacağı eşya bedellerini ödenebilecek bir miktara indirmeyi ve Türkiye'nin eksik dışsatımdan kaynaklanan 1,5 milyon sterlinlik daha önceki borcunu 1945 yılı sonuna değin tümüyle ödemeyi garanti etmiştir. Yeni açılan kredinin 10 milyonluk miktarıyla İngiltere'den alınacak mallar, İngiliz gemileriyle nakledilecektir. Bu malların İngiliz firmaları tarafından sigorta edileceği hükme bağlanmıştır.⁷² Türkiye'nin İngiltere'den alacağı sanayi makineleri ve gereçleri için 10 milyon sterlin, silah ve askeri gereçler için altı milyon sterlin ya da 1938 kuruna göre toplam olarak 100 milyon TL tutarında % 5,5 faiz oranıyla 13 yıl vadeli bir kredinin açılmasıyla ilgili anlaşma imzalanmıştır. Yine İngiltere'den alınan silah kredisinin faizi %3, geri ödeme dönemi ise 1951-1962 arasındadır.⁷³ Böylece İkinci dünya savaşına gidilen süreçte Türk-İngiliz münasebetlerinde önemli bir gelişme daha sağlanmıştır. Başbakan Celal Bayar ve Hükümeti dış politikada Hatay meselesinin halledilmesi, Balkanlarda barışı korumaya yönelik arabuluculuk gibi siyasi alandaki önemli girişimlerin ardından dış ticaret alanında da çalışmalarını da ortaya koymuştur.

5. Almanya ile ilişkiler ve Türkiye – Almanya Kredi Anlaşması

Almanya'da Hitler'in liderliğindeki Nasyonal-Sosyalist Partinin Ocak 1933'te iktidara gelmesi Alman iç ve dış politikasında keskin değişmelere yol açmaya başladı ve iki ülkeyi siyaset ve dış politika hedefleri açısından birbirinden uzaklaştıran bir süreci başlattı. İlginç bir biçimde, dış politika alanında farklılaşma artarken, ekonomik ilişkilerdeki yoğunluk varlığını korudu, hatta daha da gelişti.⁷⁴ Türkiye ile Almanya arasında I.Dünya Savaşı'ndaki işbirliğinden sonra Bayar Hükümeti'ne kadar kayda değer ne her hangi bir güçlü ilişkiden ne de çatışmadan söz edilebilir.⁷⁵ Aslında Türkiye'nin iktisadi kalkınma hareketine girişmesi Almanya'da Hitlerin iktidara gelmesi ile aynı zamana rastlar. Türkiye ilk beş yıllık sanayi planını gerçekleştirmek için yeni kaynaklara ihtiyaç duyarken Almanya'da Orta Doğu ve Balkan memleketlerinde mamul maddel-

⁷¹ Gönlübol, a.g.e., s.119,

⁷² Cemal Kutay; *Celal Bayar IV*, Kenan Basımevi, İstanbul 1939, s.1656.

⁷³ Yahya S. Tezel; *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Maya Matbaacılık, Ankara 1986, s.185.

⁷⁴ Oran, a.g.e., s.300-301.

⁷⁵ Cemil Koçak; *Türk-Alman İlişkileri 1923-1939*, TTKYayınevi, Ankara 1991, s.249.

er için yeni pazarlar arıyordu.⁷⁶ Her iki devletin gelişen siyasi koşulları ekonomik ilişkilerde bir yakınlaşmayı meydana getirmiştir. 1936 yılı Türk-Alman ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuş, Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile İngiltere'nin Türkiye'ye sağladığı olanaklar, Türkiye üzerinde İngiliz-Alman ekonomik rekabetini arttırmıştır.⁷⁷ Hitler'in İktisat Bakanı Schacht'ın formüle ettiği dış ticaret politikası, Alman sanayii için gerekli hammaddelerin daha çok doğu ve güneydoğu Avrupa ülkelerinden alınmasını ve yapılacak takas anlaşmalarıyla bunlara mamul maddelerin satılmasını öngörüyordu. Alman firmaları devlet tarafından bu yönde teşvik de ediliyorlardı. Bu dış ticaret politikası Türkiye örneğinde de iyi işlemiş ve Türkiye neredeyse Hitler Almanya'sına hammadde satıcısı haline getirilmiş, aynı zamanda Almanya için bir pazar haline almaya başlamıştı.⁷⁸ Bu dönemde ekonomik kalkınma planları doğrultusunda devlet eliyle sanayi yatırımlarına girişen Türkiye için hem sermaye hem de teknolojik açıdan destek oluşturacak bir desteğe ihtiyaç duyulması da bu iki devleti ticaret alanında yakınlaştıran bir diğer etken olmuştur.

Almanya'nın Orta Doğu ve Balkanlar üzerindeki ileriye dönük ekonomik planları Hitler'in iktidara gelmesinden sonra özellikle Türkiye üzerinde İngiltere rekabetine karşı daha da artmıştır. 1938 yılında Almaya Türkiye üzerindeki iktisadi baskısına devam etmiştir. Almanya'nın bu baskısı Alman Dışişleri Bakanlığı İktisadi Politika Dairesi Müdür Yardımsının Berlin'de cereyan eden Türk-Alman ticaret görüşmelerine ilişkin 29 Haziran 1938 tarihli memorandumda “ Ekonomik sonuçlarından başka görüşmeler, siyasi bir önemde taşımaktadır. Türkiye'nin bize eskiden daha güçlü ekonomik bağlarla bağlanması gerekmektedir. Çünkü İngiltere son zamanlarda, özellikle ekonomik alanda Almanya'nın Türkiye üzerindeki etkisini ortadan kaldırmak için gittikçe artan bir çaba harcamaktadır. Türkiye ile ticaret payımız halen % 40-50 oranında olduğuna göre, Türkiye ile Almanya'nın ticareti arttırılmadığı takdirde, Türkiye ekonomik bakımdan Almanya'ya gittikçe daha fazla bağlı olacaktır. Türkiye'ye verilen İngiliz kredisi, bu devletin kredi gereksinimini karşılamaktan uzak olduğundan Türkiye'yi ekonomik bakımdan Almanya'ya daha fazla bağlamak ve bu ülke üzerindeki nüfuzumuzu arttırmak mümkündür.”⁷⁹ Bu gelişme üzerinde Celal Bayar Hükümeti Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioglu, 7 Temmuz 1938'de Berlin'de Ribbentrop ile yaptığı görüşmeler de Alman Dışişleri Bakanı'nın Türkiye'nin Montrö ve Sancak meselelerindeki davranışı ile revizyonist bir devlet olduğunu, bu yüzden revizyonist devletlerin grubuna katılması gerektiğini söylemesi üzerine verdiği cevapta, Türkiye'nin

⁷⁶ Gönlübol, a.g.e., s.115.

⁷⁷ Mazıcı, a.g.e., s.101.

⁷⁸ Oran, a.g.e., s.304.

⁷⁹ Gönlübol, a.g.e., s.116.

Osmanlı devrindeki emperyalist politikaya dönmek niyetinde olmadığını belirtmiştir. Bundan başka Ribbentrop, Türkiye ile Almanya arasında bir tarafsızlık antlaşmasının yapılmasını teklif etmiş Türk temsilcisi Türkiye'nin sadece komşusu bulunan Sovyetler Birliği, Fransa ve İtalya ile bu çeşit antlaşmalar yaptığını ve İngiltere ile dahi böyle bir antlaşması bulunmadığını söyleyerek bu teklifi reddetmiştir.⁸⁰ Almanya'nın Türkiye üzerinde ekonomik, kültürel ve askeri bağlantıları kullanarak, ayrıca propaganda faaliyetleri yürüterek nüfuz oluşturma çabalarından rahatsızlık duyan Ankara, İngiltere ve Fransa'yla da ticaretini geliştirme yolunda görüşmeler yapıyordu. Hatta, Türk-İngiliz ilişkilerinde belirtildiği gibi, İngiltere Türkiye'ye Mayıs 1938'de 10.000.000 sterlinlik bir kredi açmıştı. Türkiye'yi iktisadi olarak yitirmekten çekinen Almanya, girişimlerini yoğunlaştırdı ve İktisat Bakanı Funk'u Ankara'ya gönderdi.⁸¹ Bayar Hükümeti ise, Almanya'yı oyalamak için bir dostluk ve tarafsızlık anlaşması ve bununla birlikte geliştirilecek bir kredi sistemiyle yanıt vermiştir.⁸² Bu girişimlerin sonucunda Ekim 1938'de 10 yıl süreli 150 bin marklık Alman kredi anlaşmasının imzalanması konusunda görüş birliğine varıldı. Söz konusu antlaşma 16 Ocak 1939'da Berlin'de imzalandı.⁸³ Ama Ekim 1939 ayında Türk Hükümeti, İngiltere ve Fransa ile karşılıklı yardım anlaşmasını imzalayınca, Almanya bu krediyi iptal edecektir.⁸⁴

Türkiye'ye yönelik Alman propagandası savaştan önce, Nazi Partisi'nin iktidara gelmesi sonucun hem faşizm propagandası hem de dış politikada Türkiye'yi Alman etki alanına çekmek amacıyla başlamıştı.⁸⁵ İktisadi olarak kendisini giderek toparlayan Almanya 1929'daki Amerikan Young planının da etkisiyle özellikle doğu Avrupa ve Balkanlarda ekonomik açıdan yayılmaya başladı. Bu açılma sürecinde Türkiye de belli bir yere sahipti.⁸⁶ Bu antlaşmanın dünya savaşı yaklaşırken Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yakınlaşması ile uygulamaya geçmemesi Türkiye'nin Almanya'ya karşı izleyeceği politikaları etkilemiştir. II. Dünya Savaşı boyunca Türkiye'nin niçin tarafsız kalacağı, bu kredi anlaşmasının iptaliyle yavaş yavaş öne çıkmıştır. Çünkü, Hitler'in Balkanlar'a ve Ortadoğu'ya yayılma politikası, gerek Bayar Hükümeti'nin gerekse sonra kurulan II. Dünya Savaşı dönemindeki Saydam ve Saraçoğlu Hükümetlerinin temel kaygısını oluşturacaktır.⁸⁷

⁸⁰ a.g.e., s.117.

⁸¹ Oran, a.g.e., s.305-306.

⁸² Mazıcı, a.g.e., s.103.

⁸³ Oran, a.g.e., s.306.

⁸⁴ Mazıcı, a.g.e., s. 103.

⁸⁵ Günay Göksu Özdoğan; "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türk-Alman İlişkilerinde İç ve Dış Politika Aracı Olarak Pan-Türkizm ", Türk Dış politikasının Analizi, Ed: Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul 2004, s.141.

⁸⁶ Oran, a.g.e., s.304.

⁸⁷ Mazıcı, a.g.e., s.103.

SONUÇ

Celal Bayar'ın yaklaşık 15 aylık (1 Kasım 1938- 25 Ocak 1939) başbakanlık dönemi⁸⁸ dış politikasının büyük bir kısmını ilk dönem (25 Ekim 1937 – 11 Kasım 1938) deki gelişmeler oluşturmuştur. Bayar Hükümetlerinin bu dönemde dış politikada gerçekleştirmiş olduğu girişimler Türk dış politikası tarihinde de yüksek öneme haiz gelişmeler olmuştur.

20 Ekim 1921'de Fransa ile imzalanan Ankara Antlaşması sonrası halkının çoğunluğu Türk olan Hatay'ın (İskenderun Sancağı) Suriye sınırları içinde kalmasına rağmen bölge Cumhuriyetin kuruluşundan beri Türkiye Cumhuriyeti'nin hayati bir mesele olarak görülmüştür. Hatay meselesi bu dönemde çözülmüş ve Celal Bayar Hükümetinin tarihi bir başarısı olarak kabul edilmiştir. Savaş öncesi güney sınırının ileride gelebilecek herhangi bir tehlikeye karşı güvenlik altına alınması açısından da mühim bir gelişme olmuştur.

Bu dönemde Batı ile diplomatik ilişkilerin yanında ağırlıklı olarak ticari alanda ilişkiler ilerletilmiştir. İngiltere ve Almanya ile II. Dünya savaşı öncesinde önemli ticari ilişkilerin temelleri atılmıştır. Yaklaşan savaş ortamının etkisiyle yakın komşumuz Balkan ülkeleri ile de diplomatik ilişkilerde ilerleyici adımlar atılmıştır. Bayar Hükümetinin bu alanda en önemli çalışması Bulgaristan'ın 1934 Balkan Antantına imza atmış olan diğer Balkan Devletleri ile anlaşmasında Türkiye'nin arabuluculuk yapmasıdır.

Dünya savaşı öncesinde Bayar Hükümetince dış politikada önemli gelişmelerin yaşanması ve özellikle de Hatay Meselesinin çözümlenmesinin Türkiye'nin uluslararası alanda prestijini yükselttiği gibi sınır güvenliği açısından da önemli adımlar olmuştur. Türkiye aktif, barışçı ve tarafsız dış politikası doğrultusunda bölge ülkeler arasında arabuluculuk rolünü üstlenerek yaklaşan savaş öncesi bölgesel güvenliğe büyük bir katkıda bulunmuştur.

⁸⁸ Mazıcı, a.g.e., s.147.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- AKŞİN, Aptülahat. *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, TTK Basımevi, Ankara, 1991.
- ARAS, Tefik Rüştü. *Atatürk'ün Dış Politikası*, 2. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010.
- ARAS, Tefik Rüştü. *Görüşlerim*, Tan Basımevi (tarih yok).
- BAYAR, Celal. *Şark Raporu*, Sad.Nejat Bayramoğlu, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006.
- GÖNLÜBOL, Mehmet. *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 9. Baskı, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1996.
- GÜRÜN, Kamuran. *Türk – Sovyet İlişkileri (1920 – 1953)*, TTK Yayınları, 2.Baskı, Ankara, 2010.
- HALE, William, *Türk Dış Politikası (1774-200)*, Mozaik Yayınları, İstanbul 2003.
- İNÖNÜ, İsmet. *Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.
- KARPAT, Kemal H.. *Türk Dış Politikası*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.
- KOÇAK, Cemil. *Türk-Alman İlişkileri 1923-1939*, TTK Yayınevi, Ankara, 1991.
- KUTAY, Cemal. *Celal Bayar IV*, Kenan Basımevi, İstanbul, 1939.
- MAZICI, Nurşen. *Celal Bayar Başbakanlık Dönemi 1937 – 1939*, Der Yayınları, İstanbul, 1996.
- MELEK, Abdurrahman. *Hatay Nasıl Kurtuldu*, TTK Basımevi, Ankara 1986.
- ORAN, Baskın. *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C. I, 1919- 1980, 15.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- SOYAK, Hasan Rıza. *Atatürk'ten Hatıralar*, C. II, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1973.
- SÖKMEN, Tayfur. *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK Yayınları, Ankara 1997.
- TEZEL, Yahya S.. *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Maya Matbaacılık, Ankara, 1986.
- YENAL, Oktay. *Cumhuriyet' in İktisat Tarihi*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası, İstanbul, 2013.

Kitapta Bölümler ve Makaleler

AKÇORA, Ergünöz. “Hatay’ın Anavatan’a İlhakı’nın Türk Dış Politikasındaki Yeri ”, Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, der. Berna Türkdöğan, AKDİTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, ss.335-365.

AYDIN, Ayşe. “ Hatay Meselesinin Çözümü Esnasında Başbakan Celâl Bayar’ın Faaliyetleri ”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XIV, S.1, 2012, s.143-153.

ALANTAR, Özden Zeynep. “ Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi ”, der. F.Sönmezoglu, *Türk Dış Politikasının Analizi*, 3.Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2004, ss.99-130.

BİRLİK, Gültekin Kamil. “ *Celal Bayar’ın Başbakanlığı İsmet İnönü’den Devralması ve Bunun Siyasi Müsteşarlık Üzerine Etkisi* ”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S.46, Ankara, 2010, ss.255-293.

GÖKSU, Günay. “ *II. Dünya Savaşı Yıllarında Türk-Alman İlişkilerinde İç ve Dış Politika Aracı Olarak Pan-Türkizm* ”, Türk Dış politikasının Analizi, der. Faruk Sönmezoglu, Der Yayınları, İstanbul, 2004, ss.131-145.

SARINAY, Yusuf. “ Atatürk’ün Hatay Politikası - I (1936 – 1938) ”, der. Berna Türkdöğan, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, AKDİTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, ss.365-431.

Dergiler

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi

Zabıt Cerideleri

TBMM Zabıt Ceridesi, D: 5, C :8 1 Kasım 1936

TBMM Zabıt Ceridesi, D:5, C: 27, 1 Kasım 1938

Arşiv

CELAL BAYAR' IN BAŞBAKANLIĞI DÖNEMİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Nurgül AKIN

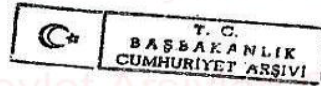
T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Gazeteler

Cumhuriyet, 1 Ağustos 1938

Son Posta, 30 Haziran 1938

Son Posta, 3 Eylül 1938,

Müşterek Beyanname

4.7-38

Türkiye ve Fransa Hükümetleri,

Türkiye ile Fransa arasında mevcut 3 Şubat 1930 tarihli Dostluk, Uzlaşma ve Hakem Müahedesi'nin yerine kaim olmak üzere, bu gün imza olunan Dostluk Müahedesini nazarı itibare olarak, İşbu Beyanname ile aşağıdaki hususlar hakkında mutabakatlarını müşahede etmişlerdir:

1 - 29 Mayıs 1937 tarihinde Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından kabul edilmiş olan İskenderon Sancakı İstatü ve Anayasasının meriyete vazı ve tatbikine, Sancak'ta Türk elemanının tefevvükünü tanımak suretile Türkiye Hükümetine kendi tarafından Sıncak meselesinin Türkiye için bir arazi meselesi olmadığını teyide sevketmiş olan 20 İkteşron 1921 tarihli Ankara İtilâfnamesi mefhumu dairesinde devam etmek,

2 - Manda Rejimi altında 30 Mayıs 1936 tarihli Ankara Mukavelenamesi ile Türkiye ile Suriye ve Lübnan arısında tees-süs etmiş dostluk ve iyi komşuluk münasebetlerini muhafaza etmek,

Ve bu Mukavelenin ve onu tanımlayan itilâf-namelerin vadelerinin kabulü dolayısıyla bu münasebetlerde vukua gelebilecek her türlü inkitea mani olmak için, bunların meriyetini bir senelik bir müddet için temdit etmek,

Şu kadarki bu Anlaşmaların otlak ve mer'as hak-larına müteşellik ahkâmı bu gündem itibaren mülğ'dür.

3 - Türkiye ile Fransa arasındaki 3 Şubat 1930 tarihli Dostluk, Uzlaşma ve Hakem Müahedesinemerbut Protokol ile

3

030 10 224 510 13

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 224 - Dosya No: 510 - Sıra No: 13

CELAL BAYAR' IN BAŞBAKANLIĞI DÖNEMİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Nurgül AKIN

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

müesses Türkiye ile Fransa Cumhuriyeti Otoritesi altına konulmuş olan memleketler arasındaki Uzlaşma ve Hukuk usullerini aynı müddet için meriyette bırakmak ,

4 - Türkiye Hariciye Vekili ile Fransa Büyük Elçisi arasında 29 Mayıs 1937 tarihinde teati olunan mektubların birinci fıkrası yerine kısmi olacak bir yeni Protokol ile Öptanlar meselesinin halli için son usulleri tesbit etmek; işbu Beyannamenin imzası gününden itibaren buna merbut olan bu Protokolün meriyete girmesi mukerrerdir.

5 - Türk tebeasını Suriye ve Lübnan'da, Suriye ve Lübnan tebeasını Türkiye'de ikamet hukuk ve şeraiti ve bilhassa Adli selâhiyet hususunda en ziyade müsadeye mazhar Millet muamelesinden istifade ettirmek.

6 - İki Hükümet, Suriye Hükümeti buna kadir olunca, işbu Beyannamenin ikinci fıkrasında tasrih edilmiş olan şerait dairesinde meriyette ibka edilmiş olan bu günki iyi komşuluk Mukavelesini, Mandanın inkisafının yeni şeraitine uydurarak Türkiye Suriye ve Fransa arasında üç taraflı bir dostluk Muahedesine kalb ve itnâ etmeği kararlaştırmıştır.

7 - 30 Mayıs 1926 tarihli Dostluk ve iyi komşuluk Mukavelesi Türkiye Hükümeti ile Suriye ve Lübnan üzerinde beynelmilel senedlerle kendisine tanınmış olan selâhiyetlere tevfiқан hareket eden Fransa Cumhuriyeti Hükümeti arasında akdedilmiş olduğundan, ahkâmının Lübnan'ı alâkaedar edenlerinin zamanı geldiğinde hususî bir Anlaşma mevzuunu teşkil edeceği mukerrerdir.

030	10			224	510	13
-----	----	--	--	-----	-----	----

2

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

CELAL BAYAR' IN BAŞBAKANLIĞI DÖNEMİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Nurgül AKIN

Diğer taraftan Őu de mükerrerdirki :
İmkan hâsıl olunca Türkiye Suriye ve Lübnan aralarındaki ticari münasebetlerin inkııafını teminen müzakerat ağıla-
caktır.

8 Nihayet Türk ve Fransız Hükümetleri, Türklerin Fransa'da ve Fransızların Türkiye'deki vaziyetini tesbit için bir ikamet mukavelesini yakın bir zamanda müzakeret hususunda mutabık kalmıŐlardır.

İki nüsha olarak Ankara'da 4 Temmuz 1938 de yapılmıştır.

H. Ponsot

Dr. T. RıŐtü Aras

030	10			224	510	13
-----	----	--	--	-----	-----	----

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 224 - Dosya No: 510 - Sıra No: 13

CELAL BAYAR' IN BAŞBAKANLIĞI DÖNEMİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI

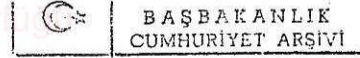
Nurgül AKIN

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ

Karar sayın
2

8125

Kararname

Uluslar cemiyeti konseyinde Hatay meselesinin müzakeratında hükümetimizi temsil etmek üzere Hariciye vekili Dr.T.R.Aras'ın Başkanlığı altında teşkil edilen heyete Hariciye hususî kalem müdürü Refik Amir Kocamaz ile Riyaseticümhur yaverlerinden yüzbaşı Şükrü Üzer'in müğavir olarak iştirakleri ve Emniyet memuru Sadık ile İsmailin de heyete terfiki ve gidip gelme yol parasından başka Türkiye sınırlarından başlamak üzere 2/5690 sayılı kararnameye göre ve İsmail ile de on beş lira gündelik verilmesi ve reisin gündeliğine ayrıca on Türk lirası zam yapılması ve heyetin uğradıkları yerlerde heyet reisi için istirahat ve kabul salonu ve heyet için çalışma odası _ olan bir daire tutulması, otomobil kirası, muhabere, daktilo ücreti ile ziyafet masraflarının kabulü ve gereği kadar döviz verilmesi; Hariciye vekilliginin 15/1/938 tarih ve 840/24 sayılı tezkeresile yapılan teklifi ve Maliye vekilliginin 4/2/938 tarih ve 13248/754 sayılı mütalac anamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 16/2/938 tarihinde onanmıştır.

16/2/938

REİSİCÜMHUR

Bş. V. Ad. V. M. M. V. Da. V.
c. Bayar E. Sarıoğlu K. Kara

Ha. V. Ma. V. Mf. V. Na. V.
S. R. Aras A. Şişir S. Arıkan A. Çetinkaya

İk. V. ve Zr. V. V. S. İ. M. V. G. İ. V. Zr. V.
S. H. Aktaş N. K. Karahan

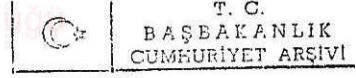
930	18	01	12	82	9	6
-----	----	----	----	----	---	---

NİSAN 2016

CELAL BAYAR' IN BAŞBAKANLIĞI DÖNEMİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Nurgül AKIN

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı
2
8044

Kararname

Kanunusani 938 de Cenevrede toplanacak olan Milletler Cemiyeti konseyinde Hatay meselesinin müzakeresi esnasında murahhasımı olarak bulunacak Necmettin Sadık'a lüzumu olan dosyaları götürmek ve izahat vermek ve müzakeratın devamı müddetince Müşavir olarak bulunmak üzere Hariciye Vekâleti memurlarından Fatin Zorlu ile Abdullah Zeki Polar'ın Cenevreye gönderilmeleri ve yol masraflarından başka kendilerine 2/5690 sayılı kararnameye göre gündelik ve icabı kadar döviz verilmesi; Hariciye Vekilliğinin 10/I/938 tarih ve 485/18 sayılı teklifi ve Maliye Vekilliğinin 54246/2/682 sayılı mütalânamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 15/I/938 tarihli toplantısında onanmıştır.

15/I/938

REİSİCUMHUR

K. Atatürk

Bş. V. C. Bayar	Ad. V. S. Sarıca	M. M. V. K. Özalp	Da. V. S. Kaye
Ha. V. H. P. Aras	Ma. V. S. Arslan	Mf. V. T. Arkan	Na. V. A. Çetinkaya
İk. V. ve Zr. V. V. S. Aksoy	S. İ. M. V. Dr. At. Akar	G. İ. V. Rana Tanrıhan	Zr. V. S. Aksoy

82 | 5 | 15

Eser Türü (Type of Paper) : **Makale /Article**

ANKARA CAMİ VE MESCİTLERİNDE “ANKARA ÜSLUBU”
MOSQUES AND MASJIDS IN ANKARA “ANKARA STYLE”

Ayşe Ersay YÜKSEL

ayseersay@hotmail.com

Araştırma Görevlisi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Paper History: Received on 03 March 2016, Accepted on 01 April 2016, Published on 17 April 2016

Eser Geçmişi: 03 Mart 2016'da başvuru alındı, 01 Nisan 2016'da kabul edildi, 17 Nisan 2016'da yayınlandı.

ÖZET

11. yüzyılın ikinci yarısında ilk kez Türk toprağı olan, daha sonra bir dönem tekrar Bizans'ın eline geçen, 12. yüzyıldan itibaren Anadolu Selçukluların, 14. yüzyıldan sonra da Osmanlıların hâkimiyetinde kalan Ankara şehri, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte başkent olarak tarihindeki en yüksek idari statüye kavuşmuştur. Bu süreçte pek çok önemli olaya sahne olan şehirde 12. yüzyıldan itibaren mimaride Ankara üslubu diyebileceğimiz bir gelenek oluşmuştur. Selçukluların yıkılışından (1308) sonra Osmanlı hâkimiyetine geçiş sürecinde farklı beylikler ve ahilerin yönetimi altında kalan şehir, bu dönemde Mahalli mimari üslubunun nüvelerini oluşturmaya başlamıştır. 13, 14 ve hatta 15. yüzyıl başlarına kadar inşa edilen cami ve mescitlerde görülen üslup bütünlüğü daha sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Form olarak cami ve mescitlerin yapı öğeleri, klasik Osmanlı camilerindeki anıtsal görünüme ve mimari değerlere sahip olamamıştır. Genellikle uzunlamasına dikdörtgen planlı, son cemaat yeri olan, içte düz ahşap tavan, dıştan kiremit çatı ile örtülü, sade cephe düzenlemeli, moloz taş temelli, kerpiç ya da tuğla duvarlı, ahşap doğramalı kapı ve pencere sistemleri olan, alçı mihraplı, ahşap minberli, ahşap kadınlar mahfili ve tavan konstrüksiyonuna sahip mabetler hemen her yüzyılda gelenek haline gelmiştir. Neticede cami ve mescitlerde “Ankara üslubu” diyebileceğimiz bir mimari üslup ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ankara, Mahalli Üslup, Cami, Mescit, Ankara Üslubu

ABSTRACT

The city of Ankara for the first time in the second half of the 11. century the Turkish land, a later period passing into the hands of the Byzantines again, century of 12 remained under the rule of the Anatolian Seljuks, after century of 14 remained under the rule of the Ottoman Empire and it attained status as the capital of the Republic of Turkey, the highest administrative history. In this process, from the 12th century, the city experienced many important events that occurred in the architectural style of a local tradition can say “Ankara style”. Ankara After the collapse of Seljuks the city under the rule of ahi-order and different principalities in the transition from the Ottoman domination. during this period, has started to create the core of the local architectural Ankara style. 13, 14 and even 15. until the beginning of the century, which was built in the mosques and masjids seen stylistic integrity continued in a subsequent period. Structural elements of mosques and masjids as a form, could not have the monumental apparently and architectural values of the classical Ottoman mosques. Usually elongated rectangular planned, with narthex, inside a flat wooden ceiling, covered with exterior tile roofs, a simple facade, based rubble, adobe or brick walls, the wooden door and window systems, plaster niches, wooden minbar, gathering place for woman, and wooden ceiling has become a tradition in almost every century. As a result, “Ankara style” that can be called has emerged an architectural style.

Key words: Ankara, local architectural style, mosque, masjid, Ankara style

ANKARA CAMİ VE MESCİTLERİNDE “ANKARA ÜSLUBU”

Ayşe Ersay YÜKSEL

Giriş

Bu makalenin amacı Ankara’da, Selçuklu devrinden Osmanlı devri sonuna kadar olan süreçte inşa edilen cami ve mescitlerde görülen mahalli mimari üslubun detaylarını, plan ve form, malzeme ve teknik, mimari ve yapı elemanlarının uygulanış biçimleri, süsleme motif ve kompozisyon özellikleri bağlamında belirleyip belgelemektir. Bu makalede sadece Ankara şehir merkezindeki cami ve mescitler değil aynı zamanda Ankara’nın bugünkü il sınırları içindeki ilçelerde yer alan cami ve mescitler de incelenmiştir.

Uzun yıllar Türkiye’de sanat tarihi araştırmalarında kuramsal çerçevenin baskın olduğu, genellikle tanımlayıcı bir yöntem kullanılmıştır. Bu yöntem henüz mimari eserlerin tanımlanması aşamasında son derece faydalı ve işlevsel olmuştur. Fakat özellikle son yıllarda incelenen eserlerin problemleri dikkat çekmeye ve bunların çözümü için daha derinlikli çalışmalar yapmanın gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bilhassa şehir monografilerinde mimari eserlerin üslubu, etkileşimler, özgün çizgiler ve problemler hususlar araştırmacıların ilgilendiği konular arasında yer almaya başlamıştır. Bu minvalde şehirlerin mimari eserleri ve onların üslupları değerlendirilirken sadece mimari verilerin değil, mimariye etki eden tüm ilgili etmenlerin sorgulanarak kullanılması, son dönemin yeni arayışları çerçevesinde ele alınmaya başlanmıştır.

Türkiye’de sanat tarihi çalışmaları alanında mahallî üslup havzaları¹ konusu henüz etraflıca incelenmemiş olup, yeni bir kavram olma özelliğini korumaktadır. Bu konuyla ilgili spesifik ve münferit çalışmalar bulunmamaktadır. Elbette “üslup sorunları” bazı araştırmacılar tarafından ele alınmıştır. Fakat konuya sadece satır aralarında veya en iyi ihtimalle yöntem ile ilgili kitaplarda kısaca yer verilmiştir². Türk sanat, mimarlık tarihi araştırmalarında genel olarak konu edilen “Mahalli üslup” kavramı, Türklerin Anadolu’ya geldiklerinde karşılaştıkları Bizans ve diğer yerel geleneklerin Anadolu sanatına etkisi, şeklinde anlaşılmıştır. Bu eserlerde yalnızca “Anadolu üslubu bir bütün halinde Türklerden önceki yapı geleneklerinden nasıl, ne oranda etkilenmiştir?” sorusuna yanıt aranmıştır³. Bunun yanı sıra üslup tartışmalarını Hıristiyan ve İslam mimarisi arasındaki farklar üzerinden temellendiren çok kıymetli çalışmalar da yapılmıştır⁴. Oysa Anadolu coğrafyasında Türk İslam nüfusunun yaratmış olduğu ve zaman ve mekan açısından neredeyse

¹ Nusret Çam, “Anadolu Osmanlı Mimarisinde Osmanlı Öncesi Üslup Havzaları”, İslami Araştırmalar, Cilt 12, Sayı 3-4, Ankara, 1999, s. 247-251.

² Selçuk Mülayim, *Sanat Tarihi Metodu*, Bilim ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1994, s.50-67.

³ Doğan Kuban, *Türk İslam Sanatı Üzerine Denemeler*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1995, s. 75-91.

⁴ Turgut Cansever, *İslam’da Şehir ve Mimari*, s. 38-40, 78-82; Doğan Kuban, *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 72

ANKARA CAMİ VE MESCİTLERİNDE “ANKARA ÜSLUBU”

Ayşe Ersay YÜKSEL

klasik üsluplar kadar yaygınlık ve süreklilik arz eden mahalli üslupla ilgili çalışmalar oldukça yeni ve sınırlıdır.

Anadolu mimarlığının kendinden önceki yerel geleneklerle olan bağlantısından ziyade Anadolu Türk-İslam mimarlık üsluplarının, aynı çağ içinde ve aynı kültüre ait mahalli mimari üsluplarla olan ilişkisi konusu hâlâ tam netleşmemiştir. Türkiye’de sanat tarihçileri, Anadolu’daki Türk-İslam mimarlığını ve sanatlarını dönem olarak genellikle; I. Beylikler Devri, Anadolu Selçuklu Devri (1075–1308), II. Beylikler Devri (1299–1453) - ki bu devir Osmanlı’nın beylikler dönemini de kapsar - Erken Osmanlı Devri, Klasik Devir (1453–1750), Batılılaşma Devri (1750–1909), Milli Üslup Devri (1909–1929) şeklinde bir tasnife tabi tutarlar⁵. Dikkat edilirse bu devir ayrımları ve gruplandırmalar genellikle büyük idare merkezleri için geçerli olmuştur. Bu mimari üslupları; daha çok İstanbul başta olmak üzere çeşitli şehzade şehirleri (Amasya, Tokat, Manisa, Konya gibi), eyalet merkezleri (Erzurum, Halep, Van gibi) ve menzil külliyelerinde⁶ izleyebiliyoruz. Bunun dışındaki taşra şehirlerine ise klasik üsluplardan ziyade, Osmanlı’nın mahalli üsluplara olan saygısından da kaynaklanan mahalli mimari üslupların karakterleri hâkimdir.

Osmanlı mimarisi hakkında ciddi çalışmalar yapan Ö. L. Barkan ve İ. A. Yüksel gibi önemli isimler Osmanlılar zamanında güçlü bir ehl-i hiref teşkilatından, malzemelerin ebatları, nitelikleri vs. ile ilgili sıkı ve katı kuralların olduğundan, bu üslubun Şam’dan Prizren’e, Van’dan Esteron’a kadar başkent merkez olmak üzere yaygınlık ve süreklilik arz ettiğinden bahseder. Yine onların yazdıklarına göre Osmanlı mimari üslubunda merkezi bir eğitim vardır ve her türlü yapı çok sıkı şekilde kontrol edilmedi⁷. Bunların doğrulunda şüphe olmamakla birlikte, Ankara gibi taşra sayılan pek çok şehirde İstanbul tarzı klasik üsluptan başka mahalli üslupların oluştuğunu fark edebiliyoruz. Bu konuda sorulacak şu sorular mesele ile ilgili önemli çıkarımlara vesile olabilir. Örneğin Ankara’da klasik Osmanlı dönemini yansıtan kaç eser buluruz? Ya da Türk Barok Dönemi’nden etkilenen kaç cami görülebilir? Klasik Osmanlı mimarisinin vazgeçilmez öğelerinden olup aynı zamanda simgesel bir anlam içeren “kubbe”, Ankara camilerinde ne ölçüde kullanılmıştır? “Klasik üslup” taşrada ne oranda “klasik” hale gelebilmiştir? Bunun yanı sıra şu soruları da sormak mümkündür: Ankara’ya tarihte biçilen önem neydi ve bu durum, dini mimarisine nasıl yansımıştı? Ankara camileri mahalli mimari üslubunun kökenleri, beslendiği kaynaklar nelerdi? Ya da “Ankara Üslubu”nun zamansal ve mekânsal sınırları nereye kadar uzanmakta idi? İşte bu

⁵ Nusret Çam, “Anadolu Osmanlı Mimarisinde Osmanlı Öncesi.....”, s. 247.

⁶ Gönül Cantay, *Osmanlı Menzil Külliyelerinin Kuruluşu*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 3.

⁷ Bu konuda bir değerlendirme için bakınız. Ömer Lütfi Barkan, *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı*, TTK Yayınları, Ankara, 1970; Aydın Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid ve Yavuz Selim Devri*, İstanbul, 1983.

ANKARA CAMİ VE MESCİTLERİNDE “ANKARA ÜSLUBU”

Ayşe Ersay YÜKSEL

soruların cevaplarını vermeye çalıştığımızda Ankara mahalli üslubu konusunda önemli veriler ortaya çıkmaktadır.

Ankara'nın özgün tarihi

Ankara şehri, tarihin erken dönemlerinden beri farklı devletlerin hâkimiyetinde kalmıştır. Ankara Türk İslam toprağı haline geldikten sonra bir dönem kısa bir süreliğine de olsa Selçuklu Sultanı Muhyiddin Mesud (1181–1203) tarafından başkent yapılmıştır. Daha sonra ahilerin hâkimiyetinde Ahi Cumhuriyeti (1330?-1361)⁸ yönetimi yaşamış, Murad Hüdavendigâr (1362–1389) zamanında eyalet merkezi yapılmış, Ankara Savaşı (1402) gibi tarih değiştiren bir olaya sahne olmuş, daha sonra Osmanlıların sancak merkezi sıfatıyla varlığını sürdürmüştür. Bunun yanında bu şehir ticari açıdan özellikle de klasik Osmanlı çağıyla birlikte tiftik üretiminde dünyada sayılı cazibe merkezlerinden biri olma özelliğini korumuştur. Ayrıca Ankaralı ahilerden olan ve yaşadığı dönemde ve sonrasında kitleleri arkasından sürükleyen, tarihimizin en önemli manevi şahsiyetlerden, mutasavvıflarından biri sayılan Hacı Bayram Veli (Ö.1430) sayesinde manevi bir dinamiği de sürekli bünyesinde barındırmıştır. Esasında Ankara'nın tüm bu önemli siyasi geçmişi yok saysak bile sadece Milli Mücadele'nin ve Cumhuriyet'in başkenti olması bile buranın Türk tarihi açısından önemini ortaya koyar.

Konu böylesine önemli olduğu halde “Ankara ile ilgili neden yeterince çalışma yoktur?” sorusuna ise İlber Ortaylı'nın şu satırlarından çıkarılabilen cevap kayda değerdir.

“XIX. yy. Ankara'sı bizim tarih yazıcılığımızda, öncelikle okul tarihlerinde fakir, tozlu küçük bir Anadolu yerleşmesi olarak anlatılır. Bu dünyaya kapalı, çorak tabiatın ortasındaki sıtmal şehir, başkent olduktan sonra uygar bir merkez olmuştur. Betimlemenin genelde doğru olduğunu inkâr edemeyiz, ama bu doğrunun etrafındaki abartmalar, bir yerde gerçek manzarayı gölgeleyen yanlışları davet etmektedir. Kısacası, Ankara tarihi, Ankara'nın yakın geçmişi iyi bilinmemektedir. Genel ve yanlış kanıyı değiştirecek araştırma ve tezler; seminer raporları vardır. Ama kimse tozlu ve fakir küçük kasabanın geçmişindeki ilginç yapılanma ve renklerle ilgilenme gereği duymadığından, Ankara'nın gerçek tarihi üzerindeki bilgi ve tetkikler de günışığına çıkmamaktadır”.

Bu satırların kaleme alınmasının üzerinden geçen senelerde Ankara tarihi ve kültürü ile ilgili son derece faydalı bilimsel çalışmaların yapılmış olduğu ve yapılmaya da devam ettiği me-

⁸ M. Ali Hacıgökmen, “Ankara'da Ahi Hakimiyeti (1330?-1361)”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt:6, Ankara 2002, s. 830.

⁹ İlber Ortaylı, “19. yy.da Ankara”, *Ankara Ankara*, Yapı Kredi Yayınları, Ankara, 1994, s. 109.

ANKARA CAMİ VE MESCİTLERİNDE “ANKARA ÜSLUBU”

Ayşe Ersay YÜKSEL

selenin uzmanlarınca bilinen bir gerçektir. Bununla birlikte İlber Ortaylı'nın 19. yüzyıl Ankara'sı için yapmış olduğu bu tespitleri mimarlık tarihi açısından da okuyabiliriz. Bu durumda Ankara'nın Türk- İslam toprağı haline geldiğı 11. yüzyıldan itibaren kendine has mahalli üslubunu, özgün sosyo-kültürel ve ekonomik yapısından hareketle değerlendirmenin gerekliliğı ortaya çıkar. Esasında böylesine zengin ve kilit noktası olan bir şehrin mimari üslubu da bu tarihi geçmişin derinliğı ile paralellik taşımaktadır.

Ankara Mahalli mimari üslubunu belirleyen öğeler içinde en belirgin olanları şu şekilde sıralayabiliriz: Plan tipleri, son cemaat yeri kullanımı, kadınlar mahfili, mihrap, minber, pencereler ve ahşap kalemişlerini sıralayabiliriz. Bunlar aşağıda başlıklar halinde açıklanacaktır.

Plan

Ankara aslında sosyal tarih açısından çağlar boyunca merkezî idarelerin sıkı kontrolünden uzak bir kent olmuştur. Özellikle 13. yüzyılda doğrudan doğruya tüccar ve zanaatkârların, ahi yönetimin elinde kalmıştır. Şehir, antikiteden beri, Anadolu'yu kat eden yolların kavşak noktalarından biri olmuştur. Bunun yanı sıra, tarımsal açıdan oldukça verimli, geniş toprakların merkezinde yer almaktadır. Kentte yoğun tiftik üretiminin ve tiftiğe dayalı bir zanaat ve ticaretin bulunmasından bir esnaf cumhuriyeti haline gelmesi olgusuna sahip olmuştur. Fakat tiftik haricindeki tüm endüstrileri yerel ölçekte kalmıştır¹⁰. Eyice'nin Ankara seyyahlarının hatıra ve gravürlerini yayınladığı önemli çalışmasından anlaşıldığı üzere 15-18. yüzyıllar arasında Ankara'ya uğrayan Avrupalı seyyahlar bu kenti, sanki ağız birliğı etmişlercesine hep sade, gösterişsiz, derme çatma yapılarla dolu, kıraç bir Anadolu kenti olarak tasvir etmişlerdir¹¹. Seyyahların görsel ve yazılı bu tasvirlerinde mütevazı cami ve mescitlerin payının olduğu göz ardı edilemez.

Ankara'nın mimari üslubu da yerel kriterlere göre şekillenmiştir. Ankara'da tiftik üretimi sayesinde ekonomik kazancın en yüksek olduğu çağda bile büyük ebatlı, ihtişamlı kubbeli, ince işçilikli yapı elemanları bulunan; süslemede girift kompozisyonlara sahip, en iyi ustaların elinden çıkmış izlenimi veren cami ve mescitler inşa edilmemiştir. Ankara zaten ekonomik olarak en parlak çağında bile son derece mütevazı ölçülerde, malzeme ve teknik açıdan orta kalitede mimari yapılar vermeye devam ettiğinden ekonomik olarak zayıfladığı çağlarında cami ve mescitlerin mimari üsluplarında de süreklilik söz konusu olmuş, çok büyük farklar yaratan uygulamalar görülmemiştir. Fakat bütün bunlara rağmen, Ankara camileri kendine has şahsiyeti ve estetik de-

¹⁰ Mehmet Ali Kılıçbay, “ Sof Şehri Ankara”, *Ankara Ankara*, Yapı Kredi Yayınları, Ankara, 1994, s. 68.

¹¹ ayrıntılı bilgi için bakınız Semavi, Eyice, *Ankara'nın Eski Bir Resmi*, TTK Atatürk Konferansları, IV TTK Yayınları, Ankara, 1970.

ANKARA CAMİ VE MESCİTLERİNDE “ANKARA ÜSLUBU”

Ayşe Ersay YÜKSEL

ğerleri olan, insanda huzur ve sevecenlik duyguları uyandıran yapılarıdır.

Anadolu Selçuklu mimarisinin cami ve mescitlerinin plan tipolojilerine baktığımızda karşımıza beş adet kategori çıkar. Çok payeli camiler, eyvanlı cami de denilen Büyük Selçuklu geleneğini devam ettiren camiler, kibleye dik üç sahnılılar, kibleye paralel harimli ve mihrap önü kubbeli camiler ve ahşap sütunlu camiler. Ankara’da Selçuklular devrinde inşa edilen camilere baktığımızda Büyük Selçuklu geleneğini devam ettiren, ortası açık avlulu, mihrap önü kubbeli ve eyvanlı planın kullanıldığı bir örnek görmüyoruz. Ayrıca kalabalık topluluklar için büyük ebatta yapılmış olan, kubbe mimarisinin gelişmediği devirlerde geniş mekân elde etmek için yapılan çok payeli camiler grubuna giren bir cami örneği bulunmadığı gibi kibleye paralel harimli ve mihrap önü kubbeli cami örneği ile de karşılaşmıyoruz. Ankara’daki cami ve mescitlerin büyük bir kısmı plan açısından kibleye dik üç sahnılı kategorisine, daha az bir kısmı da ahşap direkli cami kategorisine girmektedir. Ankara’da, Anadolu Selçuklu mimarisinde Tek Kubbeli Mescitler şeklinde sınıflandırılan tipolojide ise sadece birkaç cami ve mescit bulunur.

Ankara cami ve mescitlerinin Selçuklu mimari dönemleri ile bağlantısını böyle belirledikten sonra Osmanlı devri mimari dönemleri ile bağlantısını da şu şekilde izah edebiliriz. Osmanlı mimarisinin ilk devri Beylikler devri mimarisidir. Bu mimari dönemde Osmanlı’da ters T tipi, Bursa tipi ya da zaviyeli camiler olarak adlandırılan bir plan tipi gelişmiştir. Zaviye camiler de on beşinci yüzyılda gelişerek, sadece ibadet işlevi gören yeni cami tipini meydana getirmişlerdi. On beşinci yüzyılda Osmanlı mimarisi, bir kubbe mimarisi olmuştu. Bunun sonucu olarak, Osmanlı mimarisinde eski çok sütunlu ulu cami tipi terk edilmiş ya da Edirne Üç Şerefeli (1447) planı gibi bir sonuca ulaşılmıştı. Bu arada tek kubbeli mescitler de yapılmaya devam ediyordu. Osmanlı mimarisinin en önemli özelliği olarak tanımladığımız kubbeli iç mekan gelişmesi sadece büyük selatin camilerinde değil, daha küçük camilerde de devam etmekteydi. Genellikle bu dönem camileri kubbeyi taşıyan ayak sayısına göre sınıflandırılırlar. Sinan, Edirne Üç Şerefeli Cami planı ile başladığı bu merkezi kubbe geleneğini farklı camilerde tekrarlayarak Edirne Seli miye Cami(1575)’nde zirveye ulaştırmıştır¹². Sinan’dan sonra devam eden Sinan ekolü daha sonra mahallini Osmanlı mimarisinde Lale devri (1703–1730), Barok ve Rokoko üslubu (1730–1808), Ampir üslup (1808–1874), Neoklasik (1877–1930) dönemleri yaşanmıştır. Gerçi son devir yani Batılılaşma etkisindeki Osmanlı mimarisinde değişen, plan formlarından ziyade süsleme formları ve estetik algısı olmuştur. Her ne kadar İstanbul ve merkez şehirlerde etkili olan bu mimari akımlar İzmir, Aydın, Tokat, Konya, Yozgat ve Amasya gibi çeşitli Anadolu şehirlerinde etkisini

¹² Doğan Kuban, *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 170–178.

ANKARA CAMİ VE MESCİTLERİNDE “ANKARA ÜSLUBU”

Ayşe Ersay YÜKSEL

belli etse de kendi içinde Mahalli bir üslup geliştirmiş olan Ankara’da bu dönemlerin örneklerine nadiren rastlıyoruz. Örneğin Kalecik Tabakhane Cami’nin mihrabı, minberi ve duvar süslemeleri geç devir/ Batılılaşma devri Osmanlı mimari öğelerinin niteliksiz bir taklididir ve Ankara için nadir bir uygulamadır.

Özetle Ankara cami ve mescitlerinin üslubunu incelerken, İstanbul merkezde oluşarak, zamanla şekillenen ve dönüşen klasik üslubun, ilerleyen evrelerde yaşadığı değişimlerle karşılaşmıyoruz. Özellikle Osmanlı kültür kimliğinin doğrudan etki ettiği Anadolu-İstanbul-Rumeli kuşağında görülen klasik mimari üsluplar, başkentten uzaklaştıkça mahallini Mahalli üsluplara bırakmıştır. Ankara’daki cami ve mescitlerinin planlarına baktığımızda Osmanlı dini mimari plan geleneğinden oldukça uzak bir çizgi izleriz. Ve bu durum Ankara üslubunun özgünlüğünü göstermesi açısından önemlidir.

Ankara cami ve mescitleri, plan ve form itibarıyla, daha çok buldukları mahallede halkın günlük ibadetinin gerçekleştirdiği, küçük çaplı, sade yapılardır. Bu cami ve mescitlerden en erken tarihli olanı M.1197/8’de yapılmış olan Alaeddin Cami’dir (Şekil 1). Bu cami ile başlayan Ankara cami ve mescit geleneği Ankara’da farklı yüzyıllarda ve farklı coğrafyalarda aynı üslupla devam etmiştir. Ahşap sütunların tavanı taşıdığı, mihraba dik sahınlardan oluşan dikdörtgen formlu bu plan Ankara’da en çok uygulanan plan tipi olmuştur. Ankara’da bu tipolojinin önemli başka bir örneği olan Arslanhane Cami (Şekil 2), merkezi bir yerde bulunduğu, önde gelen bir Ahi ailesi tarafından yaptırıldığı için de olsa gerek devrinde, Ankara’nın “cami-i kebir”i olmuş ve ilerleyen devirlerde örnek alınan bir plana sahip olmuştur. Arslanhane Cami’nde harim, yirmi dört ahşap sütunun oluşturduğu, dört sırada beş sahından oluşturmaktadır. Mihraba dik sahınlardan ortadaki diğer sahınlara nazaran daha geniş ve yüksektir. Bu plan tipi, 15. yüzyılın ilk çeyreği bile dolmadan önde gelen bir Ahi olan Ahi Elvan Bey tarafından, Arslanhane Cami’nin hemen yakınına yaptırılan Ahi Elvan Cami’nin planında uygulanmıştır. Harim, kibleye dik dört sahından meydana gelmiştir. Caminin tavanı on iki ahşap sütun tarafından taşınır. Ankara’nın ve yaşadığı devrin geleceğine yön vermiş şahsiyetlerden olan Hacı Bayram Cami (1425)’nin planının da bu tipolojide olması dikkat çekicidir. Ankara’nın manevi mimarlarından kabul edilen Hacı Bayram-ı Veli gibi sosyolojik bağlamda önemli bir şahsiyetin yaptırdığı mescidi planı Ankaralı mimarların ve ustaların kaynaklarından biri olmuştur. Dönemin ve gelecek dönemlerdeki ustaların özel olarak takip ettikleri bu plan şeması, Ankara üslubunu sağlamlaştıran bir rol oynamıştır.

Eğimli arazi dolayısıyla kimi zaman asimetrik dikdörtgen plana dönüşen bu plan tipindeki cami ve mescitler fazla yaratıcılık ve maddi zenginliğe de gerek duymaksızın çoğalmış ve Ankara

ANKARA CAMİ VE MESCİTLERİNDE “ANKARA ÜSLUBU”

Ayşe Ersay YÜKSEL

üslubunun devamını sağlamıştır. Bu tipolojide sahinler mihraba dik olup, uzunlamasına dikdörtgen plan oluşturur. Burada sahin sayısı iki ile beş arasında değişmektedir. Ankara’da bu plana sahip cami ve mescitlerin tamamının üstü düz ahşap tavanla örtülüdür. Harimde de sahinleri oluşturan ahşap direkler bulunur. Bu direkler cami ya da mescidin ebadına göre farklı sayılarda olabilir. Tavan da bu sütunlar ve duvarlar vasıtasıyla taşınır.

Bu plan tipi ilerleyen yüzyıllarda 15, 16, 17, 18 ve 19. yy.larda Ankara merkez ve ilçelerinde yaşamaya devam etmiştir. Farklı yüzyıllardan bu plan üslubunu devam ettiren cami ve mescitlerden şu örnekler verilebilir: Geneği Mescidi (14.yy. sonu ya da 15.yy. başı), Ahi Yakup Mescidi (M. 1392), Hacı İvaz (Helvai) Mescidi(M.1423), Hacı Musa Cami (M.1460) , Hacettepe Cami (14. ya da 15.yy.), Balaban Mescidi (14. ya da 15.yy.), Gecik Mescidi (M.1443), Hacı Doğan Mescidi (14. ya da 15.yy.) (Şekil 3), Hacı Seyyid Mescidi (14. ya da 15.yy.) , Şeyh İzzeddin Cami (14. ya da 15.yy.) , İki Şerefeli (Resul Efendi) Cami(14 ya da 15.yy.), Balaban Mescidi (14. ya da 15.yy.), Ayaş Ulu Cami (14. yy. sonu 15. yy. başı), Sincan İlyakut Köyü Cami(14. ya da 15. yy.), Hacı Bayram Cami (15. yy. başı), Yeşil Ahi Cami (15.yy.?) Direkli Cami (15.yy.), Beypazarı Akşemseddin Cami (15. yy), Abdülkadir İsfehani (Tabakhane) Mescidi (M.1570?), Ayaş Bünyamin Cami (16. yy.), Zincirli Cami (M.1685), Leblebicioğlu Cami (M. 1713), Ramazan Şemseddin (17.yy.), Sarıkadı (Mimarzade) Mescidi (M.1759), Ağaç Ayak Cami (17.yy. sonu ya da 18. yy. başı) (Şekil 4), Hacı İlyas Cami (17.yy. sonu ya da 18. yy. başı), İbadullah Cami(17.yy. sonu ya da 18. yy. başı), Nallıhan Nasuh Paşa Cami (18.yy.), Şereflikoçhisar Kadıncık Köyü Cami (18.yy.), Beypazarı Uruş Bucağı Cami (M. 1871), Beypazarı Yeni Cami (M.1897), Beypazarı Kazgancı Mescidi (19. yy. sonu), Taceddin Cami (19. yy. sonu 20. yy. başı), Beypazarı Üreğil Köyü Cami(20. yy.ilk yarısı), Kalecik Yalım Köyü Cami (?).

Ankara cami ve mescitlerinde yine dikdörtgen planlı olmakla birlikte enlemesine dikdörtgen planlı, ve düz örtülü camiler de çok sayıda. Bu cami ve mescitlerin planlarında tek değişik kısım sahinlerin kibleye paralel olması ve harim planının enlemesine bir dikdörtgen teşkil etmesidir. Bunun dışında örtü sistemi, örtüyü taşıyıcı unsurların duvarlar olması yönleriyle uzunlamasına dikdörtgen planlı camilerden farklı değillerdir. Bu cami ve mescitlere farklı yüzyıllardan örnek verecek olursak; Molla Büyük Mescidi (14.yy. sonu ya da 15.yy. başı), Örtmeli (Hoca Hundi) Mescidi (15.yy.başı), Hacı (Ahi) Arap Cami (14. ya da 15.yy.), Rüstem Nail (Dındın)Mescidi (14. ya da 15.yy.), Ahi Tura Mescidi (14. ya da 15.yy.), Gecik Mescidi (M.1443), Boyacı Ali Mescidi (14. ya da 15.yy.), Mukaddem (Yeni) Cami (M.1450–1451), Ayaş Killik (Karakaya) Cami (M. 1560), Ayaş Aktaş Mescidi (16. ya da 17. yy.), Kağrı Pazarı Cami (17.yy. sonu ya da 18. yy. başı), Ayaş Şeyh Muhyiddin Cami (18.yy.ilk yarısı), Telli Hacı Halil Mescidi (M.1765), Beypazarı Cevizlerkaşı So-

ANKARA CAMİ VE MESCİTLERİNDE “ANKARA ÜSLUBU”

Ayşe Ersay YÜKSEL

kağı Mescidi (M.1876), Beypazarı Baloğlu Cami (M.1883), Beypazarı Tabakhane Cami (M.1896), Beypazarı Eski Derbedçik (Acı) Cami (19.yy.)'lerini sıralayabiliriz.

Yukarıda belirtildiği üzere 12. yüzyıldan 20.yüzyıla kadar gelen Ankara cami ve mescitlerinin tipolojisine baktığımızda büyük çoğunluğunun dikdörtgen planlı olduğunu görüyoruz. Bu dikdörtgen planların bir kısmı uzunlamasına bir kısmı kibleye dik, bazilikal, bir kısmı kibleye paralel ve bir kısmı da kareye yakın dikdörtgen biçiminde olsa da hemen hemen çoğu birbirine benzemekte, minaresi çıkarıldığında sıradan bir, tek katlı Anadolu evi görüntüsü vermektedir. Bunlardan 13, 14 ve 15. yüzyılla tarihlenen camiler içten ahşap sütunlarla taşınırken 17, 18 ve 19. yüzyıldan kalanlar çoğunlukla doğrudan doğruya duvarlarla taşınır.

Elbette ki Ankara'da bu plan tipi ve geleneğinden olmayan cami ve mescitler de mevcuttur. Fakat bunların sayıları Ankara üslubunda olanlar ile kıyaslandığında çok azdır. Bu özel örneklerden en önemlileri Karacabey Cami(1428) ve Cenabı Ahmet Paşa Cami (1565)'leridir. Osmanlı mimarisinin örnekleri olarak karşımıza çıkan bu eserler Ankara'da plan, malzeme-teknik ve süsleme açısından nadir örneklerdir. Ankara'ya “klasik” Osmanlı mimarisini kazandıran bu camilerin banileri olan şahsiyetlerin Ankara'nın yerli önde gelenlerinden ziyade merkezden atanmış devlet adamlarının olması da dikkate değer bir husustur. Bu eserlerin birincisinin banisi Çelebi Mehmet'in damadı olan ve Anadolu Beylerbeyliği yapmış olan Karacabey Paşa, ikincisinin banisi Kanuni devrinde Anadolu Beylerbeyliği yapmış olan Cenabı Ahmet Paşa'dır. Bu durum Osmanlı mimarisinin yaygın plan şemalarının Anadolu'da başkentten görevlendirilen devlet ricali eliyle devam ettirilip, yaygınlık kazandırıldığını göstermektedir. Eğer isteselerdi Ankaralı mimarlar, en azından bu camilerin yapılışından sonra etkileşimden dolayı cami ve mescitlerin planlarında bu planları uygulamaya başlayabilirlerdi. Ama cami ve mescitlerin planlarında böyle bir etkileşim görmüyoruz. Bu devirde kare planlı ve kubbeli olarak yapılan, plan açısından klasik Osmanlı mimarisine yakın olan Kurşunlu(16. yy.) ve Hallaç Mahmud(1545) mescitleri, süsleme açısından, yapı elemanları açısından Ankara üslubunu sürdürürler. Son dönemde yapılan ya da tamir edilen bazı camilerde Batılılaşma devri etkileri görülmekle birlikte bu örnekler de çok sayıda değildir.

Son cemaat yeri

Son cemaat yerinin Anadolu Türk İslam cami mimarisine Osmanlı öncesi beylikler devrinde dâhil olduğu kabul edilir. Genellikle kaynaklarda bilinen en erken tarihli örnek olarak Karamanoğularının Ermenek'te yaptırdığı Ulu Cami (1302) verilir. Kibleye paralel üç sahnınlı planda yapılmış olan caminin kuzey değil batı cephesinde yer alan son cemaat yeri sahnılara dik durumdadır. Karamanoğullarının Ermenek'te yaptırdığı Sipas Cami (1306–1349) ve Akmesit

ANKARA CAMİ VE MESCİTLERİNDE “ANKARA ÜSLUBU”

Ayşe Ersay YÜKSEL

(1300)'de de aynı tarzda son cemaat yeri görülür. Son cemaat yerinin mütekâmil bir şekilde kible duvarına paralel olarak, klasik formunda şekil bulması erken devir Osmanlı mimarisi olarak değerlendirilen İznik Hacı Özbek (1331) caminde ve Aydınogulları mimarisinin bir temsilcisi olan Tire Yeşil İmaret Cami (1334)'nde görülür. Son cemaat yeri uygulamalarının en olgun örneklerini ise revaklı avlularla birleşerek klasik Osmanlı mimarisinde gözlemleyebiliriz¹³.

Oysa Ankara'daki camilerde önemli bir eleman olan son cemaat yeri bu yukarıdaki örneklerden çok erken bir tarihte görülmektedir. Ankara'daki en eski Selçuklu cami olan Ankara Alaeddin Cami'ndeki son cemaat yeri, (Şekil 5) 1197 gibi çok erken tarihli bir camide bulunması ve üstünün kadınlar mahfili şeklinde düzenlenmesi ile Anadolu Türk mimarisinde özel bir yere sahiptir. Caminin kuzeyinde, büyük ölçüde tek sıra halinde dizilmekle birlikte doğuda iki sıra olarak yerleştirilen değişik tarzdaki Roma devri sütunlarının üzerine oturan fevkani kadınlar mahfili ile kapatılmış bu son cemaat yeri hafif çarpıklık gösteren yamuk bir plan arz eder. Üstteki kadınlar mahfiline son cemaat yerinin batısındaki kapalı bir bölümden çıkılır. Bu tip son cemaat yerlerini ancak daha sonraki Osmanlı devri Ankara camilerinde görürsek de bu tarihte böyle bir örneğe başka yerlerde rastlamak mümkün değildir¹⁴. Alâeddin Cami'nin Ankara üslubu için önemli bir örnek olması durumu son cemaat yeri uygulamalarında da görülmektedir.

Alaeddin Cami'nden sonra 14. yüzyılın sonu 15. yüzyılın başına tarihlenen Eyüp Mescidi'nde, Geneği Mescidi'nde, Hacı İvaz Mescidi'nde, Kurtuluş (Kul Derviş) Mescidi'nde, Poyracı Mescidi'nde, Sabuni Mescit'te, Balaban Mescidi'nde, Hacı Doğan Mescidi'nde, Hacı Seyyid Mescidi'nde, Hacı Musa Mescidi'nde(Şekil 6), Hemhüm Mescidi'nde, Şeyh İzzeddin Mescidi'nde kuzey cephede yer alan son cemaat yeri, Ahi Yakup Cami'nde, Direkli Cami'nde doğu cephede bulunur. 17 ve 18. yüzyıldaki Çiçekçioğlu, Eskicioğlu, İbadullah, Hacı Bayram, Leblebicioğlu, Ramazan Şemseddin, Sarıkadı (Mimarzade) , Telli Hacı Halil, Zincirli Camilerinde son cemaat yeri geleneği devam eder.

Ankara camilerindeki son cemaat yerleri tıpkı Ankara mimari eserleri gibi son derece sade, bazıları sonradan eklenmiş, bir kısmı da sonradan kapatılmıştır. Bu eklemeleri mescit ve camilerin beden duvarlarındaki teknik ve işçiliğin değişme izlerinden anlamak mümkündür.

Son cemaat yerlerinin hangi yöne açılacağı konusunda bir uzlaşma olmamış, farklı denemele-

¹³ Suut Kemal Yetkin, “Beylikler Devri Mimarisinin Klasik Osmanlı Sanatını Hazırlayışı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 4 Sayı: 3, 1955, s. 41.

¹⁴ Nusret Çam, Ayşe Ersay, “Ankara Muhyiddin Mesud (Alâeddin) Cami'nin İlk Şekli ve Türk Mimarisindeki Yeri”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 38, 2012, s. 30-33.

ANKARA CAMİ VE MESCİTLERİNDE “ANKARA ÜSLUBU”

Ayşe Ersay YÜKSEL

re gidilmiştir. Çoğunlukla kuzey yönde açılan son cemaat yerinde, cephede pencerelerle hareket kazandırılmıştır. Son cemaat yerinde Ahi Yakup Mescidi, Karacabey Cami, Cenabı Ahmet Paşa Cami gibi mihrabiye örneklerinin olduğu camiler de az da olsa mevcuttur.

Son cemaat yerleri çoğunlukla sayısı iki ile altı arasında değişen ahşap direklerle ve direklerin üzerinde devşirme taş kaideler ve profilli yastıklarla taşınır. Ahşap, kolay tahrip olan bir malzeme olduğundan bunun son cemaat yeri tamiratlarında taş sütunların kullanıldığı örneklere rastlarız. Orijinalinde ahşap olan son cemaat yeri tavanları da günümüzde sanatsal özelliklerini kaybetmiştir. Büyük çoğunluğu üçlü kemer sistemi ile oluşturulmuş olan son cemaat yerlerinde pencere açılması da sık görülür. Bazı son cemaat yerleri duvarla kapatılmıştır. Örneğin Hacettepe Cami’nde son cemaat yeri yan cephede yer alırken, burası sonradan kapatılmış ve bir mihrap eklenerek küçük bir mescid haline getirilmiştir. Bunun dışında Ankara cami ve mescitlerinin son cemaat yerlerinde genellikle kadınlar mahfiline ve minareye çıkan merdivenler mevcuttur. Genellikle son cemaat yerinin üstü ikinci bir kat olarak kuzeyde yer alan kadınlar mahfili ile de birleştirilir.

Netice olarak söylemek gerekirse Ankara üslubunda 12. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar cami ve mescitlerde son cemaat yeri her zaman kullanılan asli bir eleman olma özelliğini sürdürmüştür.

Minberler

Ankara cami ve mescitlerindeki mevcut minberlerin birkaç tanesinin taş olması dışında hemen hepsi ahşap malzemedendir. Anadolu Selçuklular’ında minberler çoğunlukla ahşaptan ve künde kari tekniğiyle yapılmıştır. Moğol istilasından sonraki devirlerde ise Anadolu’da bozulan ekonomik durum kendini sanatta da hissettirmiş ve künde kari yerine taklit künde kari eserler yapılmıştır¹⁵. Ankara’da tarihi bilinen en eski minber olan Alâeddin Cami minberi(1197) (Şekil 7), 1290 tarihli Aslanhane Cami’nin minberi(Şekil 8) 15. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilen Ahi Elvan Cami minberleri ve daha sonra gelen Ayaş Ulu, Hacı Bayram, Zincirli, Hacı Musa, Ağaç Ayak, İbadullah Cami minberleri Ankara üslubunda önemli yer tutan taklit künde kari örnekleridir.

12. yüzyıl başlarından 14.yüzyıl başına kadar olan dönemden bilinen minberlerin çok büyük bir kısmının ahşaptan olması, elimize kalan örnekler sınırlı da olsa bazı tespitleri yapmamıza olanak vermektedir. Ahşap minber kullanımı Anadolu Selçuklu sanatının bir geleneğiydi ve bu nedenle devrin son derece önemli sanat birikimine sahip ahşap ustaları vardı. Aslında daha sonraları özellikle Osmanlı ile birlikte taş malzeme ile yapılan minberlerle birlikte, neden özellikle

¹⁵ Haluk Karamağaralı, “Çorum Ulu Camii’ndeki Minber”,*Sanat Tarihi Yıllığı* I, İstanbul, 1965, s. 121–122.

ANKARA CAMİ VE MESCİTLERİNDE “ANKARA ÜSLUBU”

Ayşe Ersay YÜKSEL

Selçuklu ve beylikler devrinde ahşabın tercih edildiği sorusu karşımıza çıkmaktadır. Ankara şehrinde de Selçuklu devrinden sonraki devrilerde Selçuklu çizgisinden kopmayan, kendi sanat kimliğini de oluşturmaya çalışan Ankara üslubunun hâkim olduğunu görüyoruz. Zaten bu minber örneklerindeki işçiliğe bakılırsa bu ustaların uzun yıllar bu işle meşgul oldukları ve sanatlarında hayli yol almış kimseler oldukları anlaşılır.

Ankara'daki Arslanhane Cami minberini yapan, Kızılbey Cami minberini onaran ve Çorum Ulu Cami'ndeki minberin batı kısmını yapan Ankaralı Ebubekir oğlu Mehmed zaten ahşap işçiliği konusunda önde olan Ankara ekolünü ön plana çıkarmaktadır¹⁶. Hatta Sivrihisar ve Afyon Ulu Cami minberlerinin yan aynalıklarındaki çağdaşlarından ayrılan geometrik motifler konusunda akla gelen farklı ekol ve atölye fikrine, Z. Bayburtluoğlu, Sivrihisar ve Afyon için “Ankara okulunun farklı nitelikler kazanmış şubesi” demektedir¹⁷. Alâeddin, Arslanhane ve Kızılbey minberleri birbirlerine o kadar benzemektedir ki, minberler, süsleme kompozisyonu ve motifler açısından stil birliği içindedir. Yine Ahi Elvan Cami minberi de, kendisinden önce yine Ankara'da yapılmış olan üç minberle Anadolu'nun hiçbir bölgesinde görülmediği kadar benzerlik arz eder. Ustasının Harput'lu olduğu düşünülürse Ortaçağ Ankarası'nın yakın çevresi ile etkileşim içinde olduğunu söylemek mümkündür. Çorum örneği de dâhil edilirse, Ankara ve yakın bölgesinin beş minberinin üç ustasının ortak bir ekol oluşturduğu söylenebilir. Bu bilgiler ışığında önemli ahşap merkezlerinden birisi olan Ankara'da, Selçuklu ve Beylikler dönemine ait ortak özellikler taşıyan minberlerin bulunduğunu söyleyebiliriz¹⁸.

17 ve 18. yy. taş-tuğla kerpiç cami ve mescitlerinden olan Hacı Musa, Ağaç Ayak, Hacı Bayram, İbadullah ve Zincirli cami'lerin taklit künde-kari tekniği ile yapılp, sonra kalem işleriyle süslenmiş minberleri de 13, 14 ve 15. yüzyılda Ankara üslubunun 17 ve 18. yüzyıllarda da devam ettiğinin göstergesidir. Bu minberlerin hepsi taklit künde-kari tekniği ile yapılmış, yan aynalıkları çokgen, baklava ve yıldız motifleriyle süslenip, bu geometrik motiflerin içleri bitkisel süslemeler işlenip, boyanmıştır. Bu çiçek ve sarmaşıklar kenar pervazlarında, kapıda, korkuluklarda da kullanılmıştır.

Tüm bu açıklamalardan hareketle Ankara'da 12. yüzyılın sonlarında başlayan ve 17–18. yüzyıllara kadar devam eden bir ahşap minber geleneğinin olduğunu söyleyebiliriz. Ortaçağda Ankara'nın önemli ahşap merkezlerinden biri olduğunu ve devrin önemli ahşap ustalarının çalıştığı, önemli ustaların buraya çalışmak için geldiği bilinir. Burada eskiden beri ahşap geleneği

¹⁶ Sedat Bayrakal, *Erken Dönem Osmanlı Minberleri*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2008, s.49.

¹⁷ Zafer Bayburtluoğlu, *Anadolu'da Selçuklu Dönemi Sanatçıları I, Ağaç İşi Ustaları*, Erzurum, 1988, s. 66.

¹⁸ Sedat Bayrakal, *Erken Dönem Osmanlı*, s. 229.

ANKARA CAMİ VE MESCİTLERİNDE “ANKARA ÜSLUBU”

Ayşe Ersay YÜKSEL

olduğundan özellikle 12. yüzyılın sonunda yapılmış olan Alaeddin Cami minberi, 13.yy. sonunda yapılmış Arslanhane Cami minberi gibi nitelikli ahşap işçiliği sergileyen örneklerden hareketle bu devirlerde Ankara’da bunu gibi günümüze ulaşmayan ahşap minberler yapıldığını tahmin etmekteyiz. Daha sonraki devirlerde de bu gelenek devam etmekle birlikte ahşap işçiliğindeki kalite düşmüştür. 17 ve 18. yüzyıl ahşap minberleri erken devirdekilere göre daha kalitesiz örnekler olmakla birlikte ahşap işçiliğinin devam etmesi açısından önemlidir.

Mihraplar

Ankara üslubunun belki en belirgin bir biçimde fark edildiği yapı elemanlarından biri olan mihraplar Ankara’da yapılış malzemeleri, süsleme düzenleri ve kullanılan teknikler ile bütünlük arz eden bir yapıya sahiptir. Ankara’da bilinen en eski tarihli cami olan Alâeddin Cami’nin ilk mihrabı caminin hemen doğusundaki sur duvarında, caminin güney duvarında yer alır. Mihrapta düzgün taş kaplamalar mahalline tuğlaların ve irili ufaklı taşların kullanılması onun alçı veya çini kaplamalı olabileceğini işaret etmektedir. Bu durumda Alâeddin Camii’nin bu eski mihrabı, türünün Ankara’daki bilinen ilk örneği olabilir¹⁹.

Arslanhane Cami’nin mihrabı kuzey portalin tam karşısındadır. Arslanhane Cami’nin çini mozaik ve alçının birlikte kullanıldığı mihrabı Ankara’da özel bir örnektir. Bu cami mihrabında karşımıza çıkan çini mozaik ve alçının birlikte kullanımı aslında Büyük Selçuklular devrinde başlayıp, 14.yy. da Anadolu’da İlhanlılar zamanında gelişmiş bir tarz olmuştur²⁰.

Ahi Elvan Cami(Şekil 9), Saraç Sinan Mescidi, Eyüp Mescidi, Geneği Mescidi, Poyracı Mescidi, Sabuni (Karanlık) Mescid, Ahi Tura Mescidi, İki Şerefeli (Resul Efendi) Cami, Balaban Mescidi, Boyacı Ali Mescidi, Direkli Cami, Gecik Mescidi, Hacettepe Cami, Hacı Doğan Mescidi, Hacı Seyyid Mescidi, Rüstem Nail (Dındın) Mescidi, Abdülkadir İsfehani (Tabakhane) Mescidi, Kalecik Saray (Şehsuvar) Cami, Ayaş Ulu, Ayaş Başayaş Köyü Cami mihrapları şekil, teknik ve üslup bakımından Ankara ve çevresindeki 14. yüzyıl sonları veya 15. yüzyıl başına tarihlenen alçı mihraplarla aynı karakterdedir. Ankara mihraplarının erken grubu için tipik özellikler şöyledir. Mihraplarda genellikle kible duvarının ortasında alçıdan kalıplama tekniği ile alçak kabartma olarak yapıp, nişin alt kısmı çokgen planlı olup, nişin iki yanında zar başlıklı sütunceler yer alır. Mukarnas kavsarası kelime-i tevhit frizi ile sınırlanır. Köşeliklerinde geometrik yüzey süslemesi, aynalıkta yazı frizi bulunur. Genellikle tezyini motif beş ve on köşeli yıldızlar meydana getiren

¹⁹ Nusret Çam, Ayşe Ersay, “Ankara Muhyiddin Mesud (Alâeddin) Cami’nin İlk Şekli ve Türk Mimarisindeki Yeri”, s. 13.

²⁰ Şerare Yetkin, *Anadolu’da Türk Çini Sanatının Gelişmesi*, İÜEF Yayınları, İstanbul, 1986, s. 112.

ANKARA CAMİ VE MESCİTLERİNDE “ANKARA ÜSLUBU”

Ayşe Ersay YÜKSEL

geçmelerden ibarettir. Bazen çiçekli ince bordür hariç motiflerin hemen hepsi geometriktir. Geometrik motif ve düzen hâkimiyeti, motiflerde tekrarlama dikkati çeker²¹.

Planı itibari ile Ankara üslubunda olmasa da yapı elemanları ve süsleme açısından Ankara üslubunun özelliklerini haiz Hallaç Mahmud Mescidi'nde ve Kurşunlu Cami mihraplarında da alçı mihrap uygulaması görülür.

16, 17 ve 18. yüzyıla tarihlenen mihraplar, teknik ve şekil özellikleri itibariyle eskilerle aynı olmakla birlikte, süslemede kullanılan motif ve kompozisyon özellikleri bakımından Ankara'daki 14-15 yüzyıla tarihlendirilen mihrap örneklerinden bir parça farklıdır. Üçüncü bordürdeki tek sıra halinde uzanan rozet-çiçek motifleri bazı erken grup mihraplarda görülse de (Geneği Mescidi, Hacettepe Cami, Poyracı Mescidi, Hacı Doğan Mescidi, Rüstem Nail Mescidi mihrapları alınlıklarındaki yazı panolarını kuşatan çerçeve bordürü görülmektedir), kullanılan diğer motifler ve dolayısıyla kalıplar değişmiştir²². Ankara'daki 16, 17 ve 18. yüzyıla tarihlendirilen Hallaç Mahmud Mescidi, Kurşunlu Cami(Şekil 10), Leblebicioğlu, Hacı Bayram, Hacı İlyas, Ağaç Ayak, Zincirli, Hacı Musa, Yeşil Ahi, Kağnıcıoğlu Cami, Devdıran Mescidi, Eskicioğlu Cami, Telli Hacı Halil Mescidi, Celal Kattani Mescidi, İbadullah Cami, Mukaddem (Yeni) Cami, Saraçlar Cami, Sarıkadı (Mimarzade) Cami, Zeynel Abidin Cami, Ayaş Bünyamin Cami, Ayaş Şeyh Muhyiddin Cami, Ayaş Aktaş Mescidi ve mihrapları ile aynı karakterdedir. Bu mihraplarda birkaç unsur dışında büyük ölçüde aynı kalıplar kullanılmıştır²³. Bu mihraplar alçıdan, kalıplama tekniği ile yapılmış, skalaktit nişli olup bazen tavana kadar uzanır. Mihrap kavsarasını kuşatan bordürlerde kelime-i tevhid'in sıralandığı sülüs yazılar, bazen ince bitkisel süsleme bordürleri görülür. Niş köşelikleri, kaidesi ve kenar bordürlerinde iç içe çokgenlerden oluşan yıldızlı bir kompozisyonlar uygulanır. Nişi çevreleyen sütuncelerin mukarnas frizi şeklinde başlıkları vardır. Mihraplar genellikle mazgal gibi bir sıra palmetle taçlanır.

Ankara mihraplarının orijinal bir özelliği olan 14 ve 15. yüzyıla tarihlenen bir grup mihrapta alçı içine gömülmüş kâse uygulamaları ile karşılaşırız. Ahi Yakup ve Ayaş Başayaş Köyü Cami mihraplarında bu kâseler köşeliğin üst kısmına yerleştirilmiştir. Hacı Doğan Mescidi mihrabında, mihrabın köşelik kısmında, ikisi altta kavsaranın iki tarafında simetrik, diğeri kavsaranın hemen üstünde ortada yer alır. Örtmeli Mescit mihrabında yine köşelikte, ikisi üstte büyük diğeri ikisi altta olmak üzere dört kâse alçı içine gömülmüştür. Molla Büyük Mescidi mihrabında ikinci bordürde geometrik kompozisyona uygun olarak yerleştirilmiş toplan yirmi beş adet kâse

²¹ Yıldız Demiriz, *Erken Devir Osmanlı Mimarisinde Süsleme*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1979, s. 185.

²² Bekir Eskici, *Ankara Mihrapları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 118.

²³ Bekir Eskici, *age.*, s. 160.

ANKARA CAMİ VE MESCİTLERİNDE “ANKARA ÜSLUBU”

Ayşe Ersay YÜKSEL

bulunur. Mihraplarda alçıya yer yer çini levha veya kâse gömülmesi, çok yaygın olmasa da 14–15. yüzyılda Beylikler devrinde ortaya çıkan bir özelliktir. 14.yüzyıla tarihlendirilen Ermenek Ulu Cami mihrabı, Konya Kazım Karabekir Ulu Cami, Sivrihisar Haznedar Cami alçı mihraplarında da benzer şekilde kâse kullanımı görülmektedir. Özellikle Molla Büyük Mescidi mihraplarında olduğu gibi, kâselerin geometrik tasarıma uygun olarak kullanılması Ankara mihraplarının orijinal bir özelliğidir²⁴.

Ankara’da alçı mihrap yapımı gelenekçi bir tutumla sonraki dönemlerde de devam ettirilmiş ve yakın zamana kadar mihraplarda vazgeçilmez bir malzeme olarak kullanılmıştır. Geç dönem olarak nitelendirilen 18.yüzyıl örneklerinde de yöntem ve teknik aynıdır. Elbette kalıplarda ve süslemelerde farklılıklar olmuştur. Ama kalıplama tekniğinin getirmiş olduğu yüzeysellik bu dönemde de süslemeye hâkim olmuştur. Batılılaşma döneminde özellikle Batı Anadolu’da görülen, mihrap ya da başka elemanların süslemelerinde görülen iri plastik etkili alçı işçiliği, Ankara’da hemen hiç uygulanmamıştır²⁵.

Kadınlar mahfilleri

Ankara cami ve mescitlerinde Ankara üslubunun temel öğelerinden olan kadınlar mahfili hemen hemen her cami ve mescitte neredeyse vazgeçilmez bir eleman gibidir. Ankara cami ve mescitlerinde yer alan kadınlar mahfillerinden en erken tarihli örnek 1197 tarihli Alaeddin Cami’nin kadınlar mahfilidir. Son cemaat yerinin üstünü boydan boya kat eden mahfilin, hem konumu, hem de büyüklüğü itibariyle müezzin için değil, kadınlar için yapıldığı anlaşılır. Keza bu büyüklükteki bir kadınlar mahfili Selçukluların kadına, onun eğitimine ve sosyal hayattaki mahalline bakışı açısından da önemlidir. Her şeyden önce kadınlar mahfiline caminin içinden değil de son cemaat yerinden geçilmesi bunun ikisinin birlikte düşünüldüğünü gösterir ki bu da son cemaat yerinin cami ile birlikte 1197’de Selçuklu meliki Muhyiddin Mesud zamanında yapıldığını işaret eder²⁶.

Arslanhane Cami’nin kadınlar mahfiline kuzeyde yer alan ve caminin diğer kapılarından daha zengin süslemeli bir kapıyla girilir. Mahfile ayrı bir kapıdan girilmesi caminin ilk yapılışında bu kısma önem verildiğinin bir göstergesidir. Tamamen ahşap malzemedan yapılmış olan mahfilde, sekiz ahşap sütun kullanılmıştır. Birbirinden farklı Roma devrine ait devşirme sütun baş-

²⁴ Bekir Eskici, *age.*, s. 303–304.

²⁵ Bekir Eskici, *age.*, s. 226.

²⁶ Nusret Çam, Ayşe Ersay, *agm.*, s. 33.

ANKARA CAMİ VE MESCİTLERİNDE “ANKARA ÜSLUBU”

Ayşe Ersay YÜKSEL

lıkları üzerinde ahşap yastıklar yer alır. Ahi Elvan Cami'nin kadınlar mahfili (Şekil 11) ise kuzey duvarı önünde ilk sütuna, doğu ve batı duvarları önünde ikinci ve üçüncü sütunlara kadar devam eden ve yan sahnelerin üstünü kısmen örten “U” şeklinde planlıdır. Mahfil tamamen ahşaptan yapılmıştır ve müezzin mahfilinin üstüne denk gelmektedir. Mahfile caminin içinden on dört adet merdivenle çıkılmaktadır. Ayrıca bu mahfilin üst katına caminin kuzey kapısı açılmaktadır. Fakat şu anda bu kapı kapalıdır ve kullanılmamaktadır.

14 ve 15. yüzyıla tarihlenen Örtmeli (Hoca Hundi) Mescidi, Poyracı Mescidi, Balaban Mescidi, Gecik Mescidi, Hacı Bayram Cami, Hacı Musa Cami, 16. yüzyıla tarihlenen Abdülkadir İsfehani (Tabakhane) Mescidi, 17 ve 18. yüzyıllara tarihlenen Ağaç Ayak Cami (Şekil 12), İbadullah Cami, Zincirli Cami, ve Sarıkadı Mescidi'nde kadınlar ahşap kadınlar mahfilleri mevcuttur.

Ankara camilerindeki kadınlar mahfilleri yenilediğini mahfillerin tavan süslemeleri ile harimin tavan süslemesi arasındaki farklılıklardan anlaşılmaktadır. Genellikle mahfillerde mahremiyetin sağlanması açısından, neredeyse insan boyu kadar ahşap korkuluklar kullanılmıştır. Mahfiller bütün örneklerde kuzey cephede yer alırken, bazen harimin içine doğru “U” şeklinde çıkma yaparken bazen de kuzey cephe boyunca uzanmaktadır. Bu mahfiller bütün örneklerde ahşap direkler üzerine otururlar. Kadınlar mahfili kapıları son derece sade iken Arslanhane Cami'nin en ihtişamlı kapısı olan kuzey kapısı kadınlar mahfiline açılır. Ankara cami ve mescitlerindeki mahfillerin büyük bir kısmı ahşaptandır. Tavan ve tabanları da ahşap olan bu mahfillerde dikdörtgen planlı pencereler görülmektedir. Netice olarak yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere Ankara üslubunun özelliklerinden biri olan ahşap kadınlar mahfilleri 12. yy. dan 20.yy.ın başlarına kadar kesintisiz olarak devam eden bir gelenek olmuştur. Beylikler ve Osmanlı devrinde görülen mermer ya da taş malzemedeki, geometrik şebekeli kadınlar, müezzin ya da hünkar mahfilleri örneklerinin Ankara'da neredeyse hiç görülmemesi Ankara üslubunun devamının başka bir kanıtıdır.

Ankara'da hemen her cami ya da mescitte kadınlar mahfilinin bulunması geçmiş dönemlerde de kadınların sosyal hayatın içinde olmasıyla ilgili bir durumdur. Ankara merkezde, Beypazarı, Ayaş, Kalecik, Nallıhan ve Şereflikoçhisar'da bizzat gidip gördüğümüz camilerde ve kaynaklardan öğrendiğimiz diğer ilçe camilerinde bulunan kadınlar mahfilleri kadınların camilere sık sık geldiğini geçmişten beri ibadetlerini rahatça mahalline getirebildiklerini söyleyebiliriz. Zaten Ankara'da sof tezgâhlarında kadın ve erkek birlikte çalışıldığı, kadınların üretim hayatına aktif katıldıkları, hem seyahatnamelerde hem de çizilen gravürlerde görülür.

ANKARA CAMİ VE MESCİTLERİNDE “ANKARA ÜSLUBU”

Ayşe Ersay YÜKSEL

Pencereler

Ankara üslubunun izlendiği başka bir yapı elemanı da pencerelerdir. Ankara mescit ve alth üstlü pencere kullanımının 12. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar devam ettiğini görmekteyiz. Genellikle Selçuklu mimarisinde camilerin taçkapı dışında duvarların oldukça sade olduğu, oldukça küçük formulu pencerelerin ise duvarların üst kısmına koyulduğu ve bu sebeple camilerin yeterince ışık almadığı bilinir. Beylikler devrinde ise artık bu uygulamadan vazgeçilip alth üstlü paralel olarak pencere kullanımının yaygınlaştığı söylenir. Hatta bu çift sıralı pencere kullanımının ilk kez Selçuk İsa Bey, Milas Firuz Bey ve İznik Yeşil Cami’lerde görüldüğü belirtilir. İşte Ankara cami ve mescitlerinde alth üstlü pencere kullanımı Ankara’nın bildiğiniz en eski tarihli Alaeddin Cami’nde ortaya çıkarak, 13, 14 ve 15. yüzyılda yaygınlık kazanarak 20. yüzyıla kadar devam ettiği görülür. Alaeddin Cami ilk inşa edildiğinde de doğuda üç, kuzeyde iki, batıda dördü altta, dördü üstte olmak üzere sekiz ve toplam olarak on üç pencereden ışık almaktaydı²⁷. Arslanhane Cami’nin pencereleri (Şekil 13) de iki kat oluşturur. Bu erken örneklerden sonra Ankara’da inşa edilen 14 ve 15. Yüzyıla tarihlendirilen Ahi Elvan Cami (Şekil 14), Geneği Mescidi, Hacı İvaz Mescidi, Molla Büyük Mescidi, Kul Derviş (Kurtuluş) Mescidi, Örtmeli (Hoca Hundi) Mescidi, Poyracı Mescidi, Sabuni (Karanlık) Mescid, Direkli Mescid, Gecik Mescidi, Hacettepe Cami, Hacı Doğan Mescidi, Hacı Seyyid Mescidi, Hemhüm Mescidi, Yeşil Ahi Cami, Rüstem Nail (Dındın) Mescidi, Şeyh İzzeddin Mescidi, Hacı Musa Cami, Hacı Bayram Cami ve İki Şerefeli (Resul Efendi) Cami’lerinde ve 16, 17. ve 18. yüzyıllardan olan Ağaç Ayak Cami, Celal Kattani Mescidi, Çiçekçiöğlü Cami, Devdıran Mescidi, Eskicioğlü Cami, İbadullah Cami, Hacı İlyas Cami, Kağrı Pazarı Cami, Leblebicioğlü Cami, Ramazan Şemsettin (Kale Pazarı) Cami, Sarıkadı (Mimarzade) Cami, Telli Halil Mescidi, Zincirli Cami, Zeynel Abidin Cami ve Taceddin Cami’lerinde harimde alth üstlü pencere uygulaması kesintisiz olarak devam etmiştir.

Kalemişi süsleme

Ankara’da en çok tercih edilen süsleme unsuru olan ahşap üzerine yapılan kalem işleri, sanatımızda, sıva üstünden sonra çokça uygulanmış bir süsleme çeşididir. Ahşap üstü kalem işleri Selçuklu süslemelerinde ağırlıklı olarak görülmekte olup, Konya Sahip Ata Cami, Beyşehir Eşrefoğlü Cami, Afyon Ulu Cami, Sivrihisar Ulu Cami, Ankara Arslanhane Cami, Beyşehir Eşrefoğlü Cami ve Kastamonu Candaroğlü Mahmut Bey Cami’lerinde dikkat çeker. Bu süslemelerde erken dönemlerde rumi ve hatayi motifleri, sonraki geç dönemlerde ise Barok ve Rokoko üslupları kendisini gösterir. Daha çok iç mekânlarda yapıldığından ve lâkeli olduğundan pek çok örneği

²⁷ Nusret Çam, Ayşe Ersay, agm., s. 21.

ANKARA CAMİ VE MESCİTLERİNDE “ANKARA ÜSLUBU”

Ayşe Ersay YÜKSEL

günümüze bozulmadan gelebilmiştir.

Ankara üslubunda da ahşap süsleme daha yaygın olarak kullanıldığından, ahşabı süsleme imkânı verebilen bir süsleme tarzı olan kalemişleri 15. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanmış, 17 ve 18. yüzyıl cami ve mescitlerinde de uygulanmaya devam etmiştir. Ankara üslubunun oluşumunda önemli bir mahalli olan Ankara Alaeddin Cami'nin 15. Yüzyılın başında geçirdiği tamirlerde eklendiği düşünülüne pencere kanatlarındaki ahşap üzerine kalemişi süslemeler oldukça önemlidir. Caminin batı duvarındaki alt pencerelerin etrafı ahşap pervaz ile dört taraftan kuşatılmış olup bunlar kalem işleri ile bezenmiştir. Bitkisel desenler yeşil zemin üzerine sarı ve kırmızıdır. Yer yer tamir izleri taşısa da bunlara da tavan göbeği gibi I. Murat döneminin eserleri olarak bakıldığı takdirde ahşap üzerine kalem işlerinin Ankara'daki en eski örnekleri sayılabilir. Gerçekten de kompozisyonlar daha sonraki Hacı Bayram ve diğer Ankara camilerinin kompozisyonlarına benzese bile onlar kadar girift değildir. Öyle anlaşılıyor ki bu caminin doğu ve kuzeydeki pencereler de dahil, tamamı bu şekilde kalem işlerine sahip olduğu halde pencerelerin kapatılması üzerine bu kalem işleri de tahrip olmuşlardır. Bundan sonra 14 ve 15. yüzyıla tarihlenen Eyüp Mescidi, Örtmeli(Hoca Hundi) Mescidi, Geneği Mescidi, Kul Derviş (Kurtuluş) Mescidi, Poyracı Mescit, Sabuni Mescit, Gecik Mescidi, Hacı Musa Cami'leri kalem işleri devrinin özelliklerini yansıtır. Süslemeler tavan kenarlarında, konsollarda, pervazlarda yoğunlaşır. Bunlarda geometrik süslemenin pek az kullanılmasına karşılık, klasik düzenlerde rumili ve hataili kıvrık dallı simetrik süsleme yer alır. Ayrıca süslemede basit güller ve büyük yapraklardan, narçiçeği, iri rozetler teşkil eden geçmeler, palmetler, papatya, karanfil, şakaik çiçekleri ve madalyonlar görülür. Bitkisel süslemenin yanında yazı kuşakları da kalem işi süslemede bol miktarda kullanılan bir süsleme tarzıdır. Kalem işi süslemenin renkleri beyaz, sarı, kırmızı, turuncu, mavi, yeşil, siyahtır. Süslemeler daha çok tavan kenarlarında, konsollarda, pervazlarda, tavan kirişleri üzerine uygulanmıştır. Mescitlerin genellikle üçgen çitalarla oluşturulan ahşap tavanları Ankara üslubuna hastır. Kalın kirişler üzerine birbirine paralel olarak konmuş olan tavan kirişleri üzerine tahtalar ince çitalarla baklavalarla ayrılmaktadır. Gerek orta kiriş ve gerekse kenar bingilerinin pervazları aşı boyalıdır.

Özellikle 18. yüzyıl örneklerinde harim pencerelerinin pervazlarında ve alınlıklarında kelime-i tevhid kuşakları şeklinde kendini gösterir. Hacı Bayram, Zincirli, İbadullah, Ağaç Ayak, İki Şerefeli(Resul Efendi) Ramazan Şemseddin Camileri'nin, Sarıkadı (Mimarzade) Mescidi'nin pencere pervazlarında ve alınlıklarında sülüs hatla yazılmış kelime-i tevhid kuşakları görülür.

Bu kalemişi süsleme geleneği Ankara'da geç devirde yani 19 ve 20. yüzyıl başlarına kadar

ANKARA CAMİ VE MESCİTLERİNDE “ANKARA ÜSLUBU”

Ayşe Ersay YÜKSEL

sadece merkezde değil Ankara'nın taşrasında da görülmektedir.

Sonuç

Seyyahların genellikle “sokakları dar, dolambaçlı, bakımsız şehir” olarak bahsettikleri Ankara şehri, pek çok cami ve mescidiyle mimaride özgün bir üsluba sahiptir. Gerçi yangın, deprem, savaş, isyanlar, eserlere gerekli özenin sağlanmaması, yanlış imar uygulamaları gibi nedenlerle günümüze kadar ulaşamamış pek çok cami, mescit de bulunmaktadır. Ama günümüze ulaşanlardan hareketle “Ankara üslubunu” kullanacak kadar çok sayı ve nitelikte eser görülmektedir.

Ankara'ya gelen seyyahlardan olan Georgeon Ankara'yı şöyle anlatmaktadır. “Angora, Kemalistler 1920'de oraya yerleştiklerinde, hatta daha sonraları, 1923'te kenti ilk kez gördüğümde, şehir ağır ağır can çekişerek ölmeye mahkûm olmuş gibiydi. Eski semtlerde, Türk kentinin o bilinen hoş, çekici havasından eser bile yoktu. Ne çınarların gölgesinde kahveler, ne suları şakiyan çeşmeler, ne aşkla oyulmuş bir minare, ne pervasız kubbesiyle antik bir cami, hiçbir sanat hazinesi, Edirne'yi, İstanbul'u, Bursa'yı çekici kılan o kutsal mimari şaheserlerden hiçbiri yoktu. ...²⁸” Bu satırlardan da anlaşılacağı üzere Ankara üslubunda cami ve mescitlerin planları, yapı elemanları, süsleme anlayışları klasik üsluptan oldukça uzaktır. Ankara mimari açıdan, İstanbul, Edirne ve Bursa başta olmak üzere klasik üslubun hakim olduğu şehirlerden oldukça farklı bir silüete sahip bir kenttir. Belki de Cumhuriyet'i kuran irade bu şehri başkent yaparken diğer gerekçelere ek olarak şehrin bu özgün görünümü ve mimarinin Osmanlı geleneğinden dışında olmasını da göz önünde bulundurarak burayı tercih etmişti. Ankara dini mimari eserlerinin banileri genellikle kanaat önderleri ve ahiler olmuştur. Yapı faaliyetlerinin ekonomik boyutu da böyle sınırlı imkânlarla şekillenmiştir. Anadolu Selçuklu hükümdarı olan Muhyiddin Mesud'un yaptırdığı Alaaddin Cami dışındakilerin banileri valiler, toplumun önde gelenleri ya da şehirdeki prestijli manevi önderler Ankara'da imar faaliyetlerine ön ayak olmuşlardır. Ama bu ön ayak olma işinde o anki Ankara toplumunun ihtiyaçlarının çok bir tarzda mimari ya da dekoratif alanda denemelere girişilmemiş, genellikle yerel ustalarla ve onların görgü zenginliğine güvenilerek eserler inşa edilmiştir. Bu nedenle de Selçuklular devrinde oluşan Ankara cami ve mescitlerinin mimari üslubu yüzyıllar boyunca varlığını korumuştur. Ankara'ya mimarlık sanatı açısından geçmişten beri bu gözle bakıldığında hem plan açısından hem de dekorasyon açısından faydacı ve alçakgönüllü bir tutum

²⁸ François Georgeon, “Keçi Kılından Kalpağa: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yüzylında Ankara'nın Gelişimi”, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, editörler: Paul Dumont, François Georgeon, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 113.

ANKARA CAMİ VE MESCİTLERİNDE “ANKARA ÜSLUBU”

Ayşe Ersay YÜKSEL

görülür. Ankara tarihin koşulları içinde daima mimaride gerçekçi bir üslup izleyen taşra şehirlerinden biri olmuştur. Bu reel ve pragmatik, mütevazı bir üslup çizgisi 15. yüzyılda ekonomik lükse sahip olan bir topluma rağmen bozulmadan devam etmiştir. Ankara her zaman mimaride form ve süsleme açısından sadelikle, yerel olanaklarla yetinmiş ve abidevi olandan uzak durmuştur.

Kaynakça

- BARKAN, Ömer Lütfi, *Süleymaniye Cami ve İmaretini İnşaatı*, TTK Yayınları, Ankara, 1970.
- BAYBURTLUOĞLU, Zafer, *Anadolu'da Selçuklu Dönemi Sanatçıları I, Ağaç İş Ustaları*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 1988.
- BAYRAKAL, Sedat, *Erken Dönem Osmanlı Minberleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2007.
- CANSEVER, Turgut, *İslam'da Şehir ve Mimari*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- CANTAY, Gönül, *Osmanlı Menzil Külliyelerinin Kuruluşu*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
- ÇAM, Nusret, “Anadolu Osmanlı Mimarisinde Osmanlı Öncesi Üslup Havzaları”, *İslami Araştırmalar*, 12,(3-4), (1999) s. 247-251.
- ÇAM, Nusret, ERSAY, Ayşe, “Ankara Muhyiddin Mesud (Alâeddin) Cami'nin İlk Şekli ve Türk Mimarisindeki Yeri”, *Vakıflar Dergisi* (2012) , 38,s. 9-43.
- DEMİRİZ, Yıldız, *Erken Devir Osmanlı Mimarisinde Süsleme*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1979.
- ESKİCİ, Bekir, *Ankara Mihrapları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.
- EYİCE, Semavi, *Ankara'nın Eski Bir Resmi*, TTK Atatürk Konferansları, IV TTK Yayınları, Ankara, 1970.
- GEORGEON, François, “Keçi Kılından Kalpağa: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yüzyılında Ankara'nın Gelişimi”, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, editörler: Paul Dumont, François Georgeon, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.
- HACIGÖKMEN, Mehmet, Ali, Ankara'da Ahi Hakimiyeti (1130?-1361), *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt:6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara (2002) , s. 830-834.
- KARAMAĞARALI, Haluk, *Anadolu'da Beylikler Devri Minberleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ankara, 1955.

ANKARA CAMİ VE MESCİTLERİNDE “ANKARA ÜSLUBU”

Ayşe Ersay YÜKSEL

KARAMAĞARALI, Haluk, Çorum Ulu Camii'ndeki Minber, *Sanat Tarihi Yıllığı I*, (1965), s. 120–142.

KILIÇBAY, Mehmet, Ali, Sof Şehri Ankara, *Ankara Ankara*, Yapı Kredi Yayınları, Ankara, (1994), s. 67–73,

KUBAN, Doğan, *Türk İslam Sanatı Üzerine Denemeler*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1995.

KUBAN, Doğan, *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

ORTAYLI, İlber, “19. Yüzyılda Ankara”, *Ankara Ankara*, Ankara, Yapı Kredi Yayınları (1994), s.109–121.

YETKİN, Şerare, *Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi*, İÜEF Yayınları, İstanbul, 1986.

YETKİN, Suut Kemal, Beylikler Devri Mimarisinin Klasik Osmanlı Sanatını Hazırlayışı, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(3),(1955) s. 39-43.

YÜKSEL, İ.Aydın, *Osmanlı mimarisinde II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim Devri (886-926/1481-1520)*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1983.

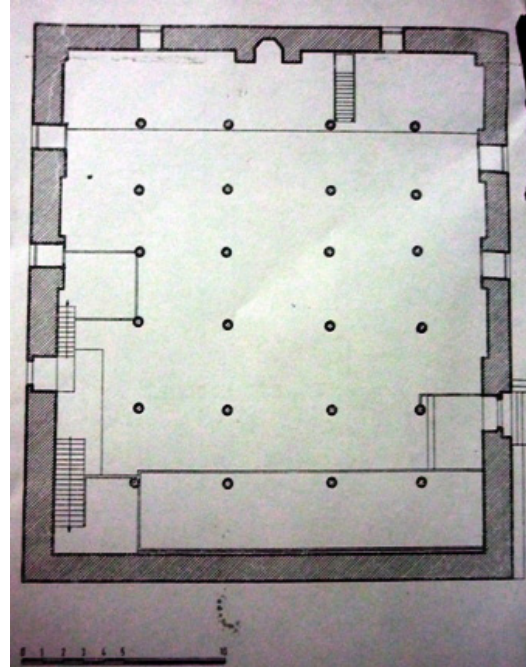
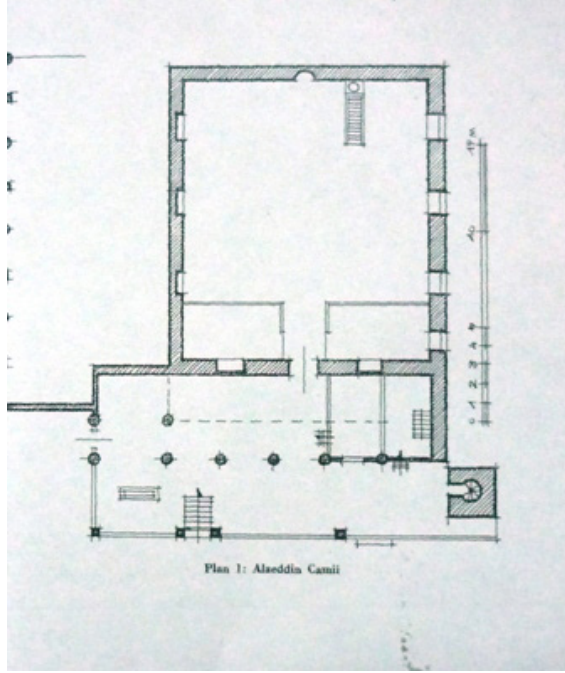
ANKARA CAMİ VE MESCİTLERİNDE “ANKARA ÜSLUBU”

Planlar

Ayşe Ersay YÜKSEL

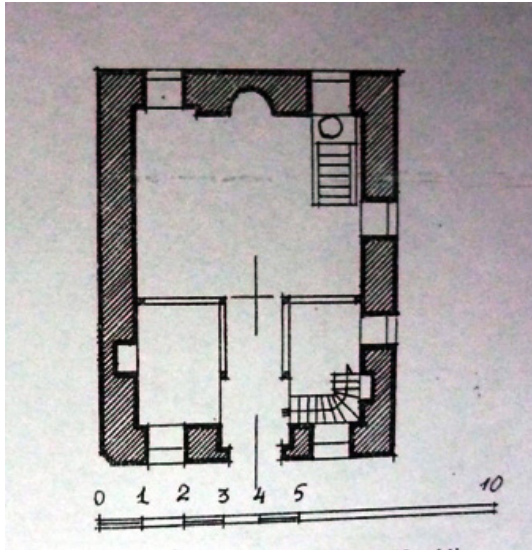
Alaeddin Cami planı, Arslanhane Cami planı, Hacı Doğan Mescidi planı ve Ağaç Ayak Cami planı, Öney, G. (1971). *Ankara'da Türk Devri Dini ve Sosyal Yapıları*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Şekiller

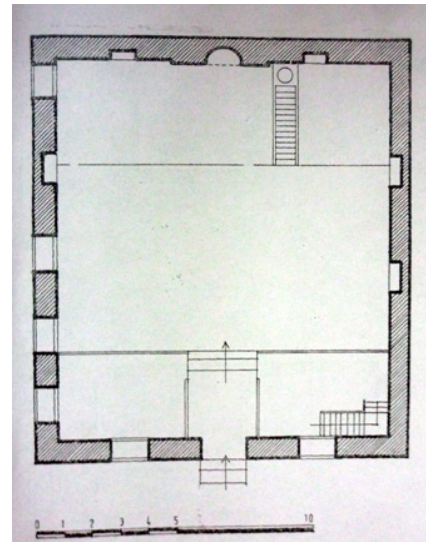

1.Şekil: Alaeddin Cami (1197) Planı (G.Öney'den)

2. Şekil: Arslanhane (1290) Cami Planı (G.Öney'den)

3.Şekil: Hacı Doğan Mescidi (14 veya 15.yy.) Planı (G.Öney'den)

4. Şekil: Ağaç Ayak Mescidi (17 veya 18. Yy.) Planı (G.Öney'den)

ANKARA CAMİ VE MESCİTLERİNDE “ANKARA ÜSLUBU”

Ayşe Ersay YÜKSEL

5. Şekil: Alaeddin Cami Son Cemaat Yeri

6. Şekil: Hacı Musa Cami Cemaat Yeri

7. Şekil: Alaeddin Cami'nin Ahşap Minberi

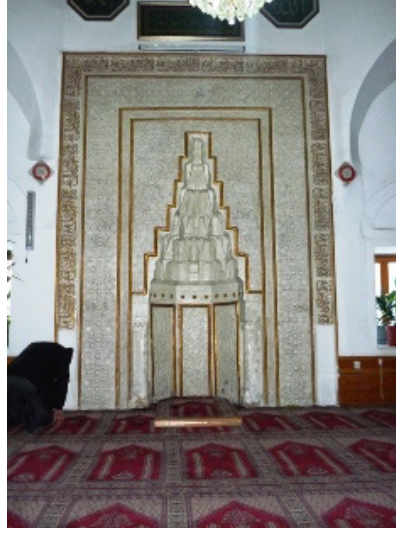
8. Şekil: Arslanhane Cami Minberi

ANKARA CAMİ VE MESCİTLERİNDE “ANKARA ÜSLUBU”

Ayşe Ersay YÜKSEL

9. Şekil: Ahi Elvan Cami Mihrabı

10. Şekil: Kurşunlu Cami'nin Mihrabı

11. Şekil: Ahi Elvan Cami'nin Kadınlar Mahfili

12. Şekil: Ağaç Ayak Cami Kadınlar Mahfili

13. Şekil: Arslanhane Cami Çift Katlı Pencere

14. Şekil: Ahi Elvan Cami Çift Katlı Pencere

Eser Türü (Type of Paper) : Makale /Article

BOZKIR KÜLTÜR ÇEVRESİNDE GEYİK İNANCI VE GEYİK KURBANI*
DEER BELIEF AND DEER SACRIFICE AROUND STEPPE CULTURE

Aslı KAHRAMAN ÇINAR

asli.kahraman@bozok.edu.tr

Araştırma Görevlisi, Bozok Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Paper History: Received on 17 February 2016, Accepted on 05 April 2016, Published on 17 April 2016

Eser Geçmişi: 02 Şubat 2016'da başvuru alındı, 04 Nisan 2016'da kabul edildi, 17 Nisan 2016'da yayınlandı.

ÖZET

Türkler tarihleri boyunca geniş coğrafyalara yayılmış, ulaştıkları her bölgeye kültürlerinden izler bırakmışlardır. Türk tarihi, merkez olarak Orta Asya (Bozkır) coğrafyasında başlamıştır. Bozkır kültürünün doğal bir sonucu Türk topluluklarının avcı-göçebe toplumlar olmasıdır. Avcı-göçebe toplumlar ise geçimlerini besicilik ve avcılık ile sağlamıştır. Geyik de avcı-göçebe bozkır toplumları için günlük yaşamın vazgeçilmez hayvanlarından biri olmuştur. Bozkırda geyiğin sosyal yaşamın yanı sıra siyasi, iktisadi, askerî ve en çok da dinî alanlarda sıkça kullanıldığı görülmüştür. Geyiğin etinden, sütünden, derisinden, boynuzundan, tırnağından vs. her parçasından faydalanılmıştır. Bu çalışmada Bozkır kültür çevresinde geyiğin dinî hayatın hangi alanlarında, hangi amaçlarla kullanıldığına yer verilecektir. Bu bilgiler için yazıtlardan, mitolojik hikâyelerden ve arkeolojik verilerden yararlanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bozkır, geyik, şaman, totem, kurban

ABSTRACT

Turkish people have spreaded on a large area historically. They have left a mark on all the places they reach. The history of Turks begun in Central Asian Steppes. In reaction to the steppe culture, the human communities of Turks are hunter-nomad communities. The hunter-nomad communities make a living from stockfarming and apiculture. The deer is one of the essential animals for the hunter-nomad communities in the daily life. In the steppe, the deer is seen in all area of social life. Further, the deer motives are commonly used in political, military, financial, the most religious areas. The hunter-nomad communities benefit by the meat, milk, leather, horns, nails, etc of the deer. In this study, we dwell on the deer with regard to its intended purposes and usage areas according to steppe culture. The references of this study are references are inscriptions, mythologic stories and archeological datas.

Keywords: Steppe, deer, shaman, totem, sacrifice

* Bu çalışma, Aslı Kahraman Çınar, "Bozkır Kavimlerinin Kültür ve Mitolojilerinde Geyik, Kurt ve Kartal (Göktürk Dönemi Sonuna Kadar) başlıklı tezi temel alınarak hazırlanmıştır.

BOZKIR KÜLTÜR ÇEVRESİNDE GEYİK İNANCI VE GEYİK KURBANI

Aslı KAHRAMAN ÇINAR

Giriş

Geyik, kökeni Mezolitik döneme kadar giden Türk mitolojisi sembollerindedir. Yer ve gök unsurlarına bağlı olarak birçok hayvanla benzerlik gösterir. Ögel, geyiğin güzelliğini ve önemini ifade etmek için “*Geyik dağların, vadilerin ve sarp kayalıkların görünüp kaybolan, sihirli ve en güzel hayvandır. Büyüleyen, insanı hayale kaptıran ve ulaşılmayan bir hayvandır*” sözlerini sarf etmektedir¹. Geyik ormanlık coğrafyalara bağlı olarak ortaya çıkan bir kültürdür. Avcı toplayıcı toplumlarda görüldüğü gibi konar-göçer toplumlarda da geyik avlandığı bilinmektedir. Geyik besleme, Türk kültür çevresinde at besleyiciliğine bir basamak olarak görülmektedir. Geyik besleyen ve avlayan toplumlar kayalar üzerine geyik resimleri yapmaktadırlar². Geyik aynı zamanda Türk milletinin kutsal saydığı hayvanlardandır. Türk mitolojilerinde sık rastlanan motiflerden birisi olan geyik, edebi eserlere yansımıştır³. Geyik Orta Asya bozkır sanatının en güzel motiflerinden birisi olarak halı, kilim gibi somut kültür mirası olan Türk kültürünün pek çok unsuru içerisinde yer almaktadır⁴. Dişilik sembolü olarak kullanılmış olup dişilik, doğurganlık, bereket, zarafet ve narinliği de ifade etmektedir⁵.

Geyik İnancı

Türk dini motifleri içinde en sık rastlanan figürlerden birisi dişi geyiktir. Dişi geyik göksel bir varlık olarak görülür. Geyiğin tanrıça veya dişi ruh olduğuna inanılır. Eski çağda Orta Asya’da beyaz geyiklerin varlığı bilinmektedir bu yüzden mitolojiye de beyaz geyiklerin kutsallığı yansımıştır. Beyazlık (aklık) Altay Şamanizmi’nde de ilahelere özgü bir renk olarak görülmektedir⁶. Ayrıca geyik Türk kültür ve mitolojilerinde totem olarak da kutsanan bir hayvandır⁷. Tanrının bir işareti olarak görülen geyik figürlerine Kıpçaklarda “elen” , güneş geyiği de denilmektedir⁸.

¹ Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s.103.

² Durmuş, İ. (2007). Arkeolojik Kalıntı, Buluntu ve Yazılı Belgelere Göre Köl Tigin-Bilge Kağan Anıtlıkları ve Bu Anıtlıklardaki Türk Kültür Unsurları, *Gazi Türkiyat*, 2007/1, Ankara, s. 53.

³ Aytaş, G. (1999). Türk Kültür ve Edebiyatında Geyik Motifi, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Kış, S.12, s.1.

⁴ Aytaş, 1999:1.

⁵ Güven, M. (2003). Oğuz Kağan Destanı’nda Hayvanlar, *Milli Folklor*, C.8, Yıl. 15, S.57, s.86-87.

⁶ Artun, E. (2004), Türklerde İslamiyet Öncesi İnanç Sistemleri, Öğretiler, Dinler, <http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/>, s.15-16.

⁷ Mandaloğlu, M.(2013). Türk Mitolojisinden Anadolu’ya Taşınan Kültür: Geyik Motifi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.6, S.27, s.385.

⁸ Adji, M. (2002). *Kıpçaklar (Türklerin ve Büyük Bozkırın Kadim Tarihi)*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, (1. Baskı), Ankara, s.147.

BOZKIR KÜLTÜR ÇEVRESİNDE GEYİK İNANCI VE GEYİK KURBANI

Aslı KAHRAMAN ÇINAR

Altaylarda bulunan (M.Ö 1200-700) mezarlardaki geyik dişleri geyiğin Altay Türkleri için dini anlamlar ifade ettiğini ispatlamaktadır⁹. Altay Türk destanlarından da bildiğimiz geyik, yer ruhu olarak kabul edilmektedir. Orta Asya Türklerine göre geyik büyü bir hayvandır ve yalçın kayalar arasında bir görünüp bir kaybolur. Alageyik ise yeryüzünün ruhu olarak görülmektedir. Geyik şamanın ikinci ruhudur, Şaman dualarında geyik göksel bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Geyik öldüğü zaman onun şaman olduğuna inanılmaktadır. Bazı Türk kültürlü boylarda ölen şaman için dikilen heykelin başına geyik boynuzu konulmaktadır¹⁰. Moğol ve Tatarlarda geyik kurtarıcı ve yol gösterici rolü üstlenmektedir¹¹.

Geyik her ne kadar Orta Asya'da kutsal kabul edilse de Çin'e bu inanç pek yansımamıştır. Çin efsanelerinde geyik motifi genellikle vahşi bir hayvan olarak tasavvur edilmektedir. Hiç benzememesine rağmen geyiği, gergedana benzetererek vahşi hayvan düşüncelerini bu resimlerle desteklemişlerdir¹². Bu inancın yansıması olarak görülen M.Ö. I. binde Çin'de yaşayan Chao Türklerinde kurban törenleri sırasında Chao hanı ok ile geyik avlar ve onları atalar tapınağına adardı.

Geyik ve dağ keçisi türünden "kilen-kiyik" tek boynuzlu mitolojik bir hayvanı simgelemektedir. Bu hayvanın bir diğer adı da "ku-tu"dur. Bu kelime Türkçedeki "kutlu" sözünden gelmektedir. Efsaneye göre ku-tu, Kırgız illerinde yaşamaktadır. Türkler geyiğin kutlu bir dağda başka kutsal hayvanlarla birlikte yaşadığına, yer ve gök tapınaklarının, hakanın köşkünün de o dağda olduğuna inanılmaktadır. Ku-tu ile geyik de o kutlu dağda ölümsüzlük otunu yiyerek ölümsüz olmuşlardır¹³.

Yakut Türklerinin, geyiğin kulağına küpe takıp, serbest bıraktıkları, böylece onu tanrıya armağan ettikleri bilinmektedir. Aynı uygulama Teleüt Türklerinde de görülmektedir. Bazı Türk inançlarında ise; Şıngız (Çingiz) adlı bir ruh/geyik "maral üzerine binmiş olarak gezmektedir." Bu durum "av ruhu" olarak yorumlanmaktadır. Anadolu'daki geyikli baba inancı da 'av ruhu'

⁹ Dalkesen, N. (2015). Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Kültüründe Geyik Kültü, Milli Folklor, Yıl.27, S.106, s.59.

¹⁰ "Kerkük yöresi Türkmenleri nazardan korunmak için ambar ve avlu kapılarına Ceylan boynuzu asarlarken, Uluğ Türkistan'ın bilhassa iç kısımlarında, Anadolu'da ve Azerbaycan'da aynı maksatla geyik boynuzu takılır. Hazara Türklerinde evlerin giriş kapısına nazara karşı bulunabilir ise geyik bulunamaz ise koçboynuzu takılır. Batı Sibirya Şamanın başlığında Ren Geyiği boynuzu olur. Şaman davulunun çemberi geyik, nadiren de genç at dersi ile kaplanır. Şamanların genellikle doğum törenleri sırasında boynuzlu maskeler kullandıkları da belirtilmiştir. Çünkü geyik hemen hemen her yerde kadınla ilişkilendirilmiştir. Mülkleri nazardan, kabirleri kötü güçlerden korumak için kullanılan kafa kemikleri hep boynuzlu veya sivri boynuzlu olmuştur. Nazarlıklarda kullanılan bitkiler de diken türü bitkiler veya sert gövdeli ağaçlardan seçilmiştir."

¹¹ Kalafat, Y.(2012). Türk Kültürlü Halklarda Mitler, Berkan Yayınları, Ankara, s.145-146-147.

¹² Sieroszewski, (1902). Du Chamanisme d'apres les croyances des Yakoutes, RHR, s.219; Ögel, B. (1998). s.573.

¹³ Bozkurt, F. (1995). Türklerin Dini, Cem Yayınevi, s.14.

BOZKIR KÜLTÜR ÇEVRESİNDE GEYİK İNANCI VE GEYİK KURBANI

Aslı KAHRAMAN ÇINAR

anlayışını yansıtmaktadır. Geyikli babanın da geyiğin üzerine binerek gezdiğine inanılmaktadır¹⁴. Yine Yakut Türklerine ait bir ritüel olan “son gömme töreni” esnasında gömüye yakın bir yerde bir çadırda ateş yakılmakta ve kayın ağacının kabuğundan geyik resimleri yapılarak bu resimler yakılmaktadır. Ayrıca yakutlarda geyiğin kürek kemiğinden fal bakılmaktadır¹⁵. Seroszewski, Yakut inancı gereği, özellikle avda öldürülen “yararlı hayvanların kemiklerinin yerde bırakılmadığını” belirtmektedir¹⁶.

Bazı Nenet Yenisey kabilelerinde ‘insanların yerin altına ren geyiği ile gittiklerine’ dair inançlar bulunmaktadır¹⁷. Yine bu kabilelerde geyik kurban edildiğine rastlanmaktadır. Kurban edilecek olan geyik sırtından sivri bir tahta direğe gerilerek öldürülür. Cenaze merasimi dâhilinde yapılan bu kurban töreninde mezar kalın kalaslarla kaplanır. Kurban edilen geyik ölen kişinin cesedinin baş tarafından biraz geriye duracak şekilde konulur. Dört kişi geyiği keskin tahta direklere bağlar. Bu işlem sırasında geyik hareket etmezse, kalabalık susar ve tören devam eder. Eğer geyik başını veya bir uzvunu hareket ettirirse, törene katılanlar “Vaenza, vaenza, bu bir felaket!” diyerek kaçışmaya başlarlar. Çünkü inanışa göre geyiğin hareket etmesi yakın zamanda birilerinin daha öleceğine işaret etmektedir¹⁸.

Geyiğe tapınma özellikle Kuzey Başkurt folklorunda görülmektedir. Hatta günümüze kadar varlığı korunagelmiş bir inançtır. Büyük Başkurt boyu Gaynalarda kutsal hayvan geyiktir. Başkurtların sözlü hikâyelerinde geyiğin, karanlık ve soğukta el yordamıyla yürüyen insanlar için güneşi zabtettiği ve onlara yeni bir yurt bulmaları için yardım ettiği anlatılmaktadır. Yine sözlü kültürde geyik, haberci vasfı ile hikâyeleştirilmektedir. Uzun süredir beklenen çocuğun doğumundan daha o yokken insanları haberdar eder. Başkurt masallarında ise geyik, genellikle çocukların ve öksüzlerin koruyucusu olarak ortaya çıkmaktadır¹⁹.

Telengit avcıları arpa unundan hazırladıkları hamur ile dağ keçisi ve geyik şekilleri yaparak ormana bırakırlar. Bu uygulamanın amacı ormanın ruhunun bu hamurları canlandırıp av hayvanlarını artıracığına ve geyik sürülerinin genişleyerek bereketli bir av olacağına inançlarıdır²⁰. Kökeni aslında Türk mitolojisine dayanan “geyik de çekti beni kendi dağına” sözleri geçen

¹⁴ Ögel, B. (1995).s.104.

¹⁵ Kalafat, Y.(2012). s.145-146.

¹⁶ Roux, J. P. (2000). *Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, s.48.

¹⁷ Dubrovsky, D. (2003). Cuci Ulusu’nun Cenaze Törenlerinde At Kurban Edilmesi, *Türkler III*, Yeni Türkiye Yayınları, s.133.

¹⁸ Dubrovsky, D. (2003), s.136.

¹⁹ Sagitov, M. M. (1986). Başkurt Folklorunda Hayvanlara Tapınma, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (Belleten)*, 1982-83, Ankara, s.128.

²⁰ Kaya, M. (2009). Dede Korkut Kitabı ve Manas Destanı’nda Av Kültürünün İzleri, *Acta Turcica*, s.2.

BOZKIR KÜLTÜR ÇEVRESİNDE GEYİK İNANCI VE GEYİK KURBANI

Aslı KAHRAMAN ÇINAR

türküde inanışa göre geyik, avcılarını peşinden sürükleyerek onları Kaf dağına kadar götürür. Geyik avcılarını dağa ulaştırdığı zaman dağ yarılr ve geyik gözden kaybolur²¹. Yine Türklere ait bir şiirde “Okla vurulmuş bir geyik gibi, /Kanatlanarak yükseğe uçup /Tanrıya çıkmak isterler ise” mısralarında görünen göğe çıkmaktan öte yükselip tanrıya ulaşmak, yücelere varmak için geyiğe atf yapılarak, onun gibi tanrıya çıkılabileceği ifade edilmektedir. Buradan hareketle geyiğin tanrıya ulaşabilen kutsal bir hayvan olarak düşünüldüğü görülmektedir. Ayrıca Tanrı'nın da en yücelerde bulunduğu belirtilmektedir²².

İskitlerde tanrılar içerisinde zamanla bazı hayvanları eklemişlerdir. At, kartal, geyik, koç gibi hayvanlar özellikle bilinenlerdir ve yeryüzü tanrıçaları olarak vasıflandırılmışlardır²³.

Günümüzde hala Orta Asya'nın çeşitli yerlerinde geyik kutsal olarak kabul edilmeye devam etmekte ve geyik heykelleri bulunmaktadır. Hatta Buryatlarda çocukları olmayan köylü kadınlar geyik heykellerinin boynuzlarına dilek çaputu bağlamaktadır. Bu bağlanan çaputların da plasentaya yapışan aşılınmış yumurtaları temsil ettiğine inanılmaktadır²⁴.

Bugün Anadolu'da ise hala geyikle ilgili çeşitli inançlar görülmektedir. Bunlardan birisi Bursa'da bulunan Geyikli Baba türbesidir. Anadolu'da bazı şeyhlerin bineği geyiktir. Nazara karşı geyik boynuzu kullanılması bilinen batıl inançlar arasındadır. Yörükler arasında ise geyik bolluk ve bereket sembolüdür²⁵.

Geyik Totemi

Geyik, Türklere “iyilik getiren kutsal hayvan” inancından dolayı Türk dini içerisinde totem olarak yerini almıştır²⁶. Geyik çok erken devirlerden itibaren totem kabul edilmiş ve kutsal-

²¹ Artun, (2004). s.15-16.

²² Tanyu, H. (1980). İslamıktan Önce Türklere Tek Tanrı İnancı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, s.101.

²³ Parzinger, H. (2012). Die Skythen, Berlin, s.101.

²⁴ “Bugün Anadolu'ya da yansımış olan ağaca çaput bağlama geleneği, ağacın dallarının geyik boynuzlarına benzetilerek bağlanmasından gelmektedir. Orta asyadan günümüze anaodluya yansıyan bir inanışın devamı niteliğindedir. Anadolu'da ağaçlara çaput bağlama genellikle kısır kadınların çocuk sahibi olmak amacıyla yaptıkları bir ritüeldir.” Ateş, M. (2001). Mitolojiler ve Semboller, Milenyum Yayınları, İstanbul, s.154.

²⁵ Çoruhlu, Y. (2002). Türk Mitolojisinin Ana hatları, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, s.142-143-144.; *Nazarlıklar için çok kere kapı başlarına geyik boynuzu takıldığı söylenirken Safranbolu'da evlerin dış duvarlarında ve ocak başlarında koruyucu faktör olarak boynuz çok yaygındır. Kurt ve ayı türünden hayvanların ise turnak pençe ve dişleri nazarlıklarda sık görülürler.* Kalafat, (2012). s.146-147.

²⁶ Güven, M. (2003). s.87.

BOZKIR KÜLTÜR ÇEVRESİNDE GEYİK İNANCI VE GEYİK KURBANİ

Aslı KAHRAMAN ÇINAR

mıştır. Pazırık kurgandan çıkarılan atların başlarında geyik maskesi takılı olduğu halde bulunmaktadır. Bu maskeler geyiğin totem olarak kullanıldığını ispatlamaktadır. Sonraki devirlerde ise geyiğin kurban hayvanı olarak kullanıldığı görülmektedir²⁷. Isık Köl civarında bulunan Bing Yul (Bin Bulak)'da geyiklerin öldürülmesi yasaktır ve buradaki geyikler insanlarla birlikte yaşamaya alışmıştır²⁸. Radlof, Altay Türklerinin, boynuzları iki kürekli sığın geyiğine saygı gösterip, ulu bir varlık olarak tazim gösterdiğinden bahsetmektedir²⁹.

Maiotidler'de ve orman bozkır kabilelerinde de geyiğe erken dönemlerden itibaren rastlanmaktadır. İskitlerin (Sakalar) ismini uzmanlar "geyik" anlamına gelen ortak persçe bir kelimeyle özdeşleştirmektedirler. Buradan yola çıkarak geyiğin sakaların kutsal atası olduğu düşüncesine ulaşılmaktadır. Sakaların da geyik anadan –dişi bir hayvan totem- geldiği inancı var olabilir. Oysa ilkel kabilelerde totem olarak görülen geyikte öne çıkan figür geyiğin boynuzlu ve erkek olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında geyik yapı olarak ataerkil toplumlarda ata-ana olarak daha çok kabul görmektedir. Sakaların ataerkil bir toplum olabileceği düşünülürse hayvan-ana yerine hayvan-ata inancı daha makul görülebilir³⁰.

İskitlerde süsleme unsuru olarak kullanılan geyik motifleri aynı zamanda tılsım ve muska olarak da kullanılmaktaydı. Sembollerin özellikle hayvan figürleri üzerinden seçilerek bunların kutsanması, insanların sürekli tanrılara ve onlara refakat ettiklerine inandıkları hayvanlara sığındıklarını göstermektedir. At, kartal, grifon tanrı Hoitosır'ın hamileri olarak görülürken; geyik, koyun ve diğer bazı yırtıcı hayvanlar tanrı Api'nin koruyucuları olduğuna inanılmaktadır³¹. Başkurt destanlarında öküz, inek, geyik gibi hayvanlara tapınma izlerine rastlanmaktadır³².

Geyik Kurbanı

Türklerde kurban hayvanları arasında geyik de bulunmaktadır. Türklerin ayin hazırlığı

²⁷ Çoruhlu, Y. (1999). Türk Mitolojisinin ABC'si, Kabalcı, İstanbul, s.159.

²⁸ Esin, E. (2004). Türk Sanatında İkonografik Motifler, Kabalcı, İstanbul, s.34.

²⁹ Radloff, W.(1954). Sibiryadan I, Maarif Vekaleti Yayınları, İstanbul.; Tekçe, E.F. (1993). Pazırık Altaylar'dan Bir Halının Öyküsü, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s.116-117-118.

³⁰ Grakov, B.(2006). İskitler, Selence, İstanbul, s.171-172.

³¹ Grakov, (2006). s.171-172.

³² Sagitov, (1986). s.128.

BOZKIR KÜLTÜR ÇEVRESİNDE GEYİK İNANCI VE GEYİK KURBANI

Aslı KAHRAMAN ÇINAR

olarak ava çıkıp yabani at ve geyik avladıkları bilinmektedir³³. Avlandıktan sonra kurban edilen geyiğin kemikleri yakılarak ışık (gök ibadeti veya yaruk kuvvet) ibadeti icra edilirdi³⁴. Göktürk kitabelerinde bulunan geyik resmi altındaki ygç (yağış: kurban) ifadesi, Göktürklerde geyik kurbanı olduğunu göstermektedir. Göktürk mezar taşlarında bulunan kiyik ve sığın resimleri, bir resimde görülen, damga içine işlenmiş dağ keçisinin av sahnesi gibi tasvirler, kurban merasimlerine ışık tutmaktadır. Ağaç, geyik ve kuş motifleri Göktürk sanatında tekerrür eden figürlerdir. Bu figürlerde yine kutsal hayvan inançlarına yönelik resimler olmuştur. Zaten Göktürk kağan soyunun damgası geyiktir. Ölümsüzlükle simgeleştirilmiş olan geyiğin kendi boy damgaları olarak kullanmaları çok manidardır. Eski Türk inançlarında kurbanın öbür dünyada ölen kişiye hizmet edeceği inancı bulunmaktadır. Bu inancın sonucu olarak kurban edilen geyiklerin, ölen kişi tarafından Altun-kır (kutlu dağ) da avlanması temin edilmeye çalışılmaktadır. Mezarlara işlenen geyik gibi kutsal hayvan figürleri ise cennet manzarası niteliği taşımaktadır. Geyikler bazen kanatlı olarak tasvir edilmektedir ki bu figürler onların kurban edildikten sonra büründükleri yeni uhrevi hüviyetlerine işaret etmektedir³⁵. Göktürklerde kurban etme ritüeli görkemli bir şekilde yapılmaktadır. Bir dağ tepesinde ok veya kargı ile vurulan hayvanlar yakılmakta geyik ve dağ keçisi türü hayvanların tanrı ile yakın ilişkide olduğuna inanılmaktadır. Bu inanca göre; bu hayvanlar hakanın ormanında yaşamaktadır. Hakanın soyu/menşei ile ilgili hikâyelerde de bu hayvanlar bulunmakta ve onları avlama hakkı sadece hakana ait olmaktadır. Hakanlara 'Kutluğ' adı verilmesinin sebebi de yine bu hayvanların 'kut'u tanrıdan alıp hakana verdiği olan inançtan ileri gelmektedir. Göktürlere ait kurban törenlerinde toprak ve toprak ruhları için sunulan kurbanların eti çiğ olarak gömülür, kanı ise toprağa akıtılırdı. Göktürklerden daha eski olan Si-

³³ "Son buzul devrinden kalan hayvan fosillerinden bölgede yoğun olarak ren geyiği ve dev geyik (*megaloceros*) olmak üzere iki geyik türünün varlığı görülür. Son buzul devri bitip de tundra bölgesi kuzeye kayarken, ren geyikleri de kuzeye göç eder ve insanlar da onların peşlerine takılır. Geyiklerin peşine düşen insanlar geyiklerle ilgili inanç ve törenler de geliştirmeye başlar. Geyik avına çıkan avcılar, öldürdükleri geyiklerden birini, sürünün veya toplumun ruhuna, yahut da toprakların koruyucu cinine kurban eder. Eğer böyle bir yorum doğruysa, kurban fikri ve bununla ilişkili olarak, kendileriyle barışılması gereken bazı ruhların bulunduğu düşüncesine, insanlar en az 10.000 yıl önce varmış olmalıdır. Avcı toplumun önderi veya büyüçüsü, daha doğru bir deyimle şamanı, herhalde çok tecrübeli ve hünerli bir avcıydı. Bu kişinin kurban törenlerinde öncülük yaptığı, klan halinde örgütlenmiş toplumun totemi veya atası olan geyiği saygı ile takdis ettiğini düşünmek hatalı olmaz. Bu varsayım doğru ise, hareket halindeki grupların, önce yaya daha sonra atlı avcılar olarak ortaya koydukları sanatın ister istemez totemik ve heroik bir özellik taşıması beklenir. Bu totemlerin en önemlisi olarak geyik-ata'nın somutlaşması için pek çok sebep vardır. Doğu Avrupa'dan Çin sınırlarına kadar uzanan geniş coğrafi kuşakta geyiğin varlığı ve önemi açıkça bellidir. Soğuk iklim şartlarına uyum sağlayabilen, neslini tüketmemek için büyük göçleri göze alabilen, peşine düşülen cazip bir av olması sebebiyle, efsaneleri tarih çağlarına kadar, hatta günümüze kadar uzanan bu hayvanın önemli ve kutsal bir varlık olarak göçebelerin hayatında seçkin bir yer tuttuğunu, bu anlamda atın bile zaman zaman geyiğin gerisinde kaldığı görülür. Geyik efsanelerde sık sık baş role çıkar; insanlara yol gösterir ve kahramanlara öncülük ederek önemli bir totem kisvesine bürünür." Mülayim, S. (1994). Kuzeyde Geyik Kültü ve Hayvan Üslubunun Doğuşu, Sanat Tarihi Dergisi, S.7, s.176-178.

³⁴ Esin, E. (1979). Türk Kozmolojisine Giriş, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, s.99.

³⁵ Esin, E. (1978). İslamiyet'ten önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, s.94-95.

BOZKIR KÜLTÜR ÇEVRESİNDE GEYİK İNANCI VE GEYİK KURBANI

Aslı KAHRAMAN ÇINAR

birya'daki Kurban taşları üzerinde bulunan at ve geyik çizimleri bu kan akıtma ve tanrıya kurban sunma ritüellerini yansıtan çizimlerdir³⁶. Göktürklerin anasının dişi bir geyik olduğunu anlatan efsaneye göre; *“Göktürklerin atalarından biri, sık sık bir mağaraya giderek orada dişi bir Deniz Tanrıçası ile sevişirmiş. İkisi arasındaki bu aşk devam ederken, günün birinde bu Göktürk reisi, bir süre avı düzenleyerek ordusu ile ava çıkmış. Askerler geniş bölgelerdeki vahşi hayvanları sürerek nihayet küçük bir yere sıkıştırılmışlar. Bundan sonra da avlarının etrafını çevirip, birer birer avlamağa başlamışlar. Tam bu sırada askerlerden biri, karşısına çıkan ak geyiği okuyla vurarak öldürmüştür. Bundan sonra sevgilisini yerinde bulamayan Göktürk reisi, meseleyi anlamış ve bu ak geyiği vuran askerle onun kabilesini cezalandırmış. Bu cezaya göre Göktürklerde insan kurbanları, hep bu askerinin kabilesinden verilmiştir”*³⁷.

Altay-Sayan'da kurbanlık hayvanlara iki türlü davranma biçimi olduğu geyik yontularındaki resimlerde görülmektedir. Burada genel olarak üç türlü geyik yontusuna rastlanmaktadır. Bunlardan ikisinin üslubu farklıdır. Yontulardan birisinde geyik ve “ayaklarının ucuna basarak yürüyen” diğer hayvanlar görülürken, diğerinde kuş gagalı geyikler görülür. Savinov'un Klermes ritonuna oyulmuş “asılmış geyik” resmi Mayamir tarzı bazı resimlerle karşılaştırılabilir. Bu ayırım, geyik yontuları geleneğinde kurbanlık hayvan türlerindeki farklılıklara dayanmaktadır. Altay-Sayan'daki geyik yontuları farklı bölgelerdeki kurbanlık hayvanların derilerinin samanla doldurulması uygulamasıyla karşılaştırılabilir. Baykal gölü civarında ise Moğol geleneğini hatırlatan kuş gagasına sahip geyik figürlerinin kurbanlık hayvanı temsil ettiği görülmektedir³⁸. Sibiryada'daki en eski kurban taşları üzerinde at ve geyik resimleri ile kan akıtma olukları bulunmaktadır³⁹. Koç ve geyik gibi hayvanların heykelleri ve eşyalar üzerine tasvir edilmesinin, kurban merasimleri ile ilgili olduğu bilinmektedir⁴⁰. Samoyedler ölen bir kişinin ardından bir geyiği tanrıya kurban olarak sunmaktadır. Kurban edilen geyiğin baş, boyun ve kemikleri ayrı bir yerde toplanmakta ve bu alan tanrının kutsal mekânı olarak görülmektedir⁴¹.

Chou hanedanı M.Ö. 1059-249 Şang devrinde “Ch'iang” denen kuzey-batılı göçebelerden olup proto-Türk sayılmaktadırlar. Kaplan figürü ile sembolize edilen Chou hükümdarı, sonbaharda geyik avına çıkar ve ok ile avladığı geyikleri atalar tapınağına kurban olarak sunar. Kap-

³⁶ Bozkurt, (1995). s.15-16

³⁷ Bozkurt, (1995). s.14; Karadavut, Z. -Yılmaz Ü. (2007). Anadolu-Türk Folklorunda Geyik, *Milli Folklor*, s.103-104.

³⁸ Dubrovsky, (2003), s.138.

³⁹ Esin, (1978). s.101.

⁴⁰ Esin, (1978). s.94-95.

⁴¹ Topsakal, İ. (2011). Türk Tarihi Açısından Sibiryada'nın Kısa Tarihi (Başlangıcından XVI. Yüzyıla Kadar), *Turkish Studies*, Volume 6/1 Winter, s.1873.

lanın avladığı geyik figürü Orta Asya'da geniş bir coğrafyaya yayılmıştır⁴².

Don Değiştirme

Anadolu menkıbelerine yansıyan hikâyelerden birinde avcının biri bir geyik peşine düşer onu vurarak yaralar, yaralı geyik kaçarak dervişin dergâhına sığınır avcı peşinden dergâha gelir ki dervişin yaralı olduğunu görür⁴³.

Don değiştirme (posta bürünme) konusunda Levy Bruhl kalıtım yasasından söz ederek şu açıklamayı yapar: “Büyücü ile timsah arasında, büyücünün timsahla karışmadan timsah olduğu bir ilişki oluşur.” Böyle bir durumda avcı, insan olma vasfını ve ait olduğu sınıfı unutmadan hayvan topluluğu ile özdeşleşir. Geyiğin sesini taklit eder, onun postunu giyerek geyikler dünyasında dolaşır, yani geyik olur. Geyikle ruhsal bir temasa girer. Avcı avının dünyasına girer ve onun yaşamını paylaşır, fakat kendi kişiliğini korumak için de büyük özen gösterir. Çünkü kendi davranışının kurbanı olmaması gerekmektedir.⁴⁴

Sibirya'da Tunguz Şamanları da ava çıkarken dişi rengeyiği postuna bürünmektedir. Orta Asya'daki bazı kaya kabartmalarında da posta bürünme konusu resim olarak işlenmiştir.⁴⁵ Cücenler ise geyik sesini taklit etmelerinin yanı sıra geyik postu giyip, boynuzlar takarak tıpkı geyik gibi görünmeye çalışmışlardır. Ava çıkmadan önce de bereketli bir av olması için geyiğin ruhuna adaklar adarlar. Stein, bu uygulamaların amacının geyik olmak, geyiğe dönüşmek olduğu şeklinde yorumlamaktadır. Bu dönüşümle ulaşılmak istenen ise geyiğe dönüşen kişi sürüye karışacak, oraya ait gibi görünecek böylece daha bereketli bir av yaşanacaktır.⁴⁶ Bütün bunların yanı sıra aslında don değiştirmenin temelinde yitirilmiş cennete yeniden kavuşmak hayali vardır.⁴⁷

⁴² Esin, E. (2002). İç Asya'da Milattan Önceki Bin Yılda Türklerin Atalarına Atfedilen Kültürler, Türkler I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s.512-513.

⁴³ Ögel, B. (1995) s.102.

⁴⁴ Levy-Bruhl, (1925). La Mentalite Primitive, s.42; Roux, J.P. (2000). s.231.

⁴⁵ Roux,(2000). s.115.

⁴⁶ Stein, R. (1937). Leao-tche, çeviri ve notlar, TP, C.XXXV, s.103; Roux, (2000). s.114-115.

⁴⁷ Önal, M.N. (2009). Kutsalın Türk Kültüründeki İzleri: Tanrısal Simgecilik, Milli Folklor, Yıl.21, S.84, s.68.

BOZKIR KÜLTÜR ÇEVRESİNDE GEYİK İNANCI VE GEYİK KURBANI

Aslı KAHRAMAN ÇINAR

Sonuç

Çin seddinden Tuna nehrine kadar uzana geniş ve zengin bozkır kültür coğrafyasında geyik gibi bazı hayvanlar sosyal, kültürel, dini ve mitolojik anlamda Türk kültürü halklara büyük zenginlik katmıştır. Geyik motifi, günlük yaşamın hemen her alanında istisnasız kullanılmıştır. Bozkır topluluklarının sosyal yaşamlarına bakıldığında geyik, at olmadığı yerlerde üzerine eyer vurularak binek hayvanı olarak kullanılmıştır. Geyiğin avcıyı peşinden kovalayıp, onu takatsiz bırakma özelliğiyle, Türk askerleri bu av zamanlarını bir askeri eğitim alanı olarak görmüş, ok atmanın yanı sıra, birlikte hareket etme, gruba uyum sağlama gibi savaş zamanlarında kendilerine gerekli olacak durumları talim etmişlerdir. Siyasi hayata bakıldığında boyu simgeleyen bir arma olarak yer bulmuştur. Geyiğin ana-ata olduğuna dair inancın sonucu, geyik boy damgası olarak bayrak ve sancaklar üzerinde kullanılmıştır. Türk soylu kavimlerde ataya olan saygı, ata olarak bilinen hayvanlar için de devam etmiş, kurt gibi geyik de ata olarak saygı görmüştür. Tanrının habercisi ve ondan insanlara kut taşıyıcısı olduğuna inanılması da geyiğin kutsal hayvanlar arasında yer almasını etkilemiştir. Bozkır kültür çevresindeki dini inanışlar ve ritüellerde geyik kimi zaman bir ruh olarak kullanılırken bazen de geyiğe ait parçalar ritüel araçları haline gelmiştir. Kutsal dağda ölümsüzlüğe kavuştuğuna inanıldığı gibi tanrıya yükselmenin bir aracı olarak da görülmüştür. Kimi bozkır kavimlerinde tanrıya sunulabilecek en değerli kurban olmuş, kutsal kanı tanrı için akıtılmıştır. Günlük hayatın vazgeçilmez bir parçası olan geyik dini yaşamın ve ritüellerin de ayrılmaz bir unsuru olarak kullanılmıştır.

Geyik bugün hala bozkırda bazı Türk toplulukları arasında eski çağlardaki şekliyle kullanılmaya devam etmektedir. Binek olarak kullanıldığı gibi, eti, sütü ve derisinden fayda sağlanmaktadır. Günümüz Anadolu'sunda ise bazı bölgelerde geyiğe boynuz, tırnak, post gibi bazı parçalar evlere asılarak, evden nazar, kötülük ve bela uzaklaştırılmak istenmektedir. Bu kullanımının yanı sıra halı ve kilimler üzerinde motif, sofrta bezlerinde süsleme unsuru, hatta giydiğimiz kazak ve hırkaların üzerinde estetik duyguyla işlendiği görülmektedir.

KAYNAKLAR

Adji, M. (2002). *Kıpçaklar (Türklerin ve Büyük Bozkırın Kadim Tarihi, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, (1. Baskı), Ankara.*

Aytaş, G. (1999). Türk Kültür ve Edebiyatında Geyik Motifi, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi,*

BOZKIR KÜLTÜR ÇEVRESİNDE GEYİK İNANCI VE GEYİK KURBANI

Aslı KAHRAMAN ÇINAR

Kış, S.12, 1-16.

Artun, E. (2004), Türklerde İslamiyet Öncesi İnanç Sistemleri, Öğretiler, Dinler, <http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/>, 1-23.

Ateş, M. (2001). *Mitolojiler ve Semboller*, Milenyum Yayınları, İstanbul.

Bruhl, L.L. (1925), *La Mentalite Primitive*, France.

Bozkurt, F. (1995). *Türklerin Dini*, Cem Yayınevi, İstanbul.

Çoruhlu, Y.(1972). Türk Sanatında Görülen Hayvan Figürleri, (Türk Sanatında Görülen Hayvan Figürlerine “Gök ve Yer” Sembolizmi Açısından Bir Bakış, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 87, 17-42.

Çoruhlu, Y.(1987) Türk Şamanizminde Biçim Değiştirme Olayı Ve Türk Sanatı İle Bağlantısı Üzerine Birkaç Söz, *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.1.

Çoruhlu, Y.(1995) Türk Sanatında Görülen Geyik Figürlerinin Sembolizmi, *Toplumsal Tarih*, C.3, S.18,

Çoruhlu, Y.(1999). *Türk Mitolojisinin ABC'si*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Çoruhlu, Y.(2002). *Türk Mitolojisinin Anahatları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Dalkesen, N. (2015). Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Kültüründe Geyik Kültü, *Milli Folklor*, Yıl.27, S.106, Ankara, 58-69.

Durmuş, İ. (2007). Arkeolojik Kalıntı, Buluntu ve Yazılı Belgelere Göre Köl Tigin-Bilge Kağan Anıtlıkları ve Bu Anıtlıklardaki Türk Kültür Unsurları, *Gazi Türkiyat*, 2007/1, Ankara, 35-58.

Dubrovsky, D. (2003). Cuci Ulusu'nun Cenaze Törenlerinde At Kurban Edilmesi, *Türkler III*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Esin, E. (2004). *Türk Sanatında İkonografik Motifler*, Kabalcı Yayınları, İstanbul.

Esin, E. (1979). *Türk Kozmolojisine Giriş*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Esin, E. (1978). İslamiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş, Edebiyat Fakültesi

Esin, E. (2002). İç Asya'da Milattan Önceki Bin Yılda Türklerin Atalarına Atfedilen Kültürler,

BOZKIR KÜLTÜR ÇEVRESİNDE GEYİK İNANCI VE GEYİK KURBANI

Aslı KAHRAMAN ÇINAR

Türkler I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Güven, M. (2003). Oğuz Kağan Destanı'nda Hayvanlar, *Milli Folklor*, C.8, Yıl. 15, S.57, s.86-87.

Grakov, B. (2006). İskitler, Selenge Yayınları, İstanbul.

Herman P. (2012). Die Skythen, Berlin.

Kalafat, Y. (2012 a). *Türk Kültürlü Halklarda Mitler*, Berikan Yayınları, Ankara.

Kaya, M. (2009). Dede Korkut Kitabı ve Manas Destanı'nda Av Kültünün İzleri, *Acta Turcica*, S.1, 1-7.

Mandaloğlu, M.(2013). Türk Mitolojisinden Anadolu'ya Taşınan Kültür: Geyik Motifi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.6, S.27, 383- 391.

Mülayim, S.(1994). Kuzeyde Geyik Kültü ve Hayvan Üslubunun Doğuşu, *Sanat Tarihi Dergisi*, Sayı:7, 163-184.

Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Önal, M.N. (2009). Kutsalın Türk Kültüründeki İzleri: Tanrısal Simgencilik, *Milli Folklor*, Yıl.21, S.84, 145-158.

Radloff, W.(1954) Sibiryadan I, Maarif Vekaleti Yayınları, İstanbul.

Roux, J. P. (2000). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Sagitov, M. M. (1986) Başkurt Folklorunda Hayvanlara Tapınma, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (Belleten)*, 1982-83, Ankara, 125-132.

Sieroszewski, W (1902). Du Chamanisme d'apres les croyances des Yakoutes, *RHR*, c.46, 204-233 ve 299-338.

Stein, R. (1937). Leao-tche, çeviri ve notlar, *TP*, C.XXXV, 1-154.

Tanyu, H.(1980). İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları*, Ankara.

Tekçe, E. F. (1993). *Pazırık Altaylar'dan Bir Halının Öyküsü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Eser Türü (Type of Paper) : **Makale /Article**

CHP'NİN YÜKSEKÖĞRETİM, BURS VE TALEBE YURTLARI SİYASETİ (1942-1947)
CHP HIGHER EDUCATION, SCHOLARSHIPS AND DEMAND ABROAD ARE POLITICS (1942-1947)

Suat ZEYREK*

Metin İLHAN**

szeyrek92@hotmail.com

metinilhan@gmail.com

*Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Avrasya Araştırmaları Enstitüsü

**Dr. Araştırmacı

Paper History: Received on 30 March 2016, Accepted on 05 April 2016, Published on 17 April 2016

Eser Geçmişi: 30 Mart 2016'da başvuru alındı, 05 Nisan 2016'da kabul edildi, 17 Nisan 2016'da yayınlandı.

ÖZET

Türkiye'de yükseköğretim cumhuriyetin ilk yıllarında çok yavaş bir gelişim seyri izlemiştir. 1955 yılına kadar Türkiye'de sadece iki şehirde üç üniversite bulunmaktadır. Birçok defa İsmet İnönü'nün ağzından yeni üniversiteler açılacağı beyan edilmekle birlikte değişik sebeplerden dolayı mümkün olmamıştır. Türkiye'nin ekonomik durumu, yetişmiş eleman sıkıntıları ve II. Dünya Savaşı'nın ağır şartları buna engel olmuştur. Fakat bundan daha önemli mazeretler Türkiye'de yükseköğretimin yaygınlaşmasını engellemiş olmalıdır. Bu makalede yukarıda ifade edilen sorunsalın gerçek nedenleri arşiv kaynakları ışığında ortaya konulacaktır. Dönemin iktidar partisi olan CHP'nin yükseköğretim, burs ve yurtlar konusunda takip ettiği politikalar araştırılmıştır. CHP muhtemelen yükseköğretimden önce ilköğretimi yaygınlaştırmak, eğitimi tabana yaymak ve böylece yükseköğretim talebini oluşturmak istemektedir. Bu sebeple öncelikle yükseköğretim için bütün kurum ve kurallarıyla altyapıyı kurmak gerekmektedir. Büyük şehirlere Anadolu'nun değişik bölgelerinden gelecek gençlerin sıkıntı yaşamadan eğitim almalarını ve bütün öğrencileri kapsayıcı, eşitlikçi bir politika takip edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yükseköğretim, Üniversite, CHP, Talebe yurtları, Burslar.

ABSTRACT

Turkey was followed by a very slow development in the course of the republic's first year in higher education. By 1955, there are only two universities in the three cities in Turkey. Although the new university will be declared opened by Ismet Inonu's mouth several times it was not possible for various reasons. Turkey's economic situation, the shortage of trained personel and it has been hampered by severe conditions of World War II. But even more important excuses should have prevented the spread of higher education in Turkey. This article will be presented in the light of the real causes of the problem of archival sources mentioned above. Period ruling party, the CHP's higher education policy followed in scholarships and dormitories were investigated. CHP likely to promote higher education in the first primary education spread to the base and thus wants to create a higher demand. For this reason, it is necessary first of all to build infrastructure for higher education institutions and rules. Coming from big cities in different regions of Anatolia youth to take education to all students experience difficulties and inclusive, egalitarian policies were followed.

Keywords: Higher Education, Universities, CHP request dormitories Scholarships.

CHP'NİN YÜKSEKÖĞRETİM, BURS VE TALEBE YURTLARI SİYASETİ (1942-1947)

Suat ZEYREK, Metin İLHAN

Giriş

Atatürk döneminde Türkiye'deki tek üniversite İstanbul'daki Darülfünun'dur.¹ Darülfünun'a 1924 yılında İlahiyat Fakültesi'nin de eklenmesiyle Tıp, Hukuk, Fen, Edebiyat, Dişçilik Fakülteleri ile beş olan fakülte sayısı altıya çıkarılmıştır. Darülfünun 1924 yılında TBMM'de kabul edilen bir kanunla hem bilimsel hem de mali bir özerkliğe kavuşturulmuştur.² İstanbul Darülfünunu Türkiye'de gerçekleşmekte olan sosyal, hukukî, siyasî ve kültürel büyük inkılâpların bir sonucu olarak 1933'te kapatılarak yerine İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. Hocaların yarısından fazlasının görevine son verilerek yerlerine yenileri alınmış, özellikle Almanya'dan göç ederek Türkiye'ye gelen hocalar başta bu üniversitede olmak üzere diğer yüksek eğitim kurumlarında istihdam edilmiştir.³ 1933 reformu Türkiye'de çağdaş ve modern üniversitenin gerçek başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Özerklik anlamında bir ölçüde geriye gidilmiş ve yaşanmıştır. Yine bu dönemde fakülte bazında bazı yükseköğretim kurumlarının kuruluş çalışmaları görülmektedir. 1925 yılında Ankara'da Hukuk Fakültesi, 1935 yılında ise Ankara'da Dil Tarih Coğrafya Fakültesi açılmıştır. 1936-1938 yılları arasında ise İstanbul'da bulunan Siyasal Bilgiler, Veterinerlik ve Ziraat gibi fakülteler de Ankara'ya taşınmıştır.⁴

1925 yılında Ankara açılan Hukuk Fakültesi ise doğrudan Milli Eğitim Bakanı'na bağlı bir kurum olarak çalışmaya başlamıştır. 1933 yılında gerçekleşen üniversite reformu ile üniversite özerkliği büyük ölçüde kaldırılmıştır. Üniversite rektörünü seçme hakkı Milli Eğitim Bakanı'na verilmiştir. Üniversite özerkliğe son verilmesinin yanında öğrenci örgütlenmesinin önü de tamamen kapatılmıştır.⁵ Üniversitelerin tekrar özerkliğe kavuşturulması ise 1946 yılında İsmet İnönü döneminde sağlanmıştır.⁶

1. CHP'nin Yükseköğretim Politikası

1942-1947 yılları ayrıca Türkiye'de büyük bir yoksulluğun yaşandığı yıllar olarak bilinmektedir. Bu yıllar ayrıca İstanbul ve Ankara dışında, bütün ülkede üniversitenin olmadığı yıllar-

¹ Ali Ata Yiğit, İnönü Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992, s.63.

² Ali Arslan, *Kısr Döngü Türkiye'de Üniversite ve Siyaset*, Truva Yayınları, İstanbul 2004, s.75.

³ Seyfi Kenan, "Üniversite", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C:42, İstanbul 2012, s.345-346.

⁴ Ali Ata Yiğit, *a.g.e.*, s.64.

⁵ Ali Arslan, *a.g.e.*, s.132-134.

⁶ Ali Arslan, *a.g.e.*, s.135-136.

CHP'NİN YÜKSEKÖĞRETİM, BURS VE TALEBE YURTLARI SİYASETİ (1942-1947)

Suat ZEYREK, Metin İLHAN

dır. 1940'lı yıllar ayrıca Türkiye'de eğitimde yeni bir dönemin başladığı yıllar olmuştur. 1940 tarihinde, köy öğretmeni ve köy meslek erbabı yetiştirmek için köy enstitüleri kurulmuştur.⁸

1938 yılından başlayarak 1946 yılına kadar Türkiye'de eğitime damgasını vurmuş Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'dir. Dolayısı ile tek parti dönemi iktidarının neredeyse bütün eğitim ve öğretim yapılanmasında Yücel'in imzasının yer aldığını ifade etmek gerekir. Bu dönemde ilköğretim ağırlıklı bir eğitim politikasının uygulandığı görülecektir.

CHP'de İsmet İnönü'nün gerek Başbakanlık, gerekse Cumhurbaşkanlığı dönemleri yükseköğretimden daha çok ilköğretime ağırlık verildiği dönemler olmuştur.⁹ Bu açıdan eğitimde ilk basamak her zaman önde yer almıştır. 1946 yılında Türkiye'de sadece üç üniversite bulunmaktaydı. Bunlar ise; İstanbul Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi'dir.¹⁰ Bizzat Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından TBMM'nin açılış yılı toplantılarında Türkiye'deki üniversite sayısının artırılacağı vurgulanmasına rağmen bu gerçekleşmemiştir.¹¹ Hatta 1942 yılında İstanbul Şehzadebaşı'nda 1000 yataklı bir talebe yurdunun yapılacağı bizzat parti genel sekreteri tarafından vurgulanmış, bu çalışmayı İnönü'nün desteklediği belirtilmiştir. "*Parti Genel Sekreteri Şehzadebaşı'nda 1000 yataklı yurdun inşasına başlanıyor dedi*" ifadeleri ile verilen gazete haberlerine rağmen bu yapılamamıştır.¹²

1949 yılı başları itibari ile Türkiye'de bulunan üniversite ve yüksekokul ile ilgili bilgiler mutlak surette göz önünde tutulmalıdır. Bu tarihte kurum sayısının **(üniversiteye bağlı fakülte ya da yüksekokul)** 20 olduğu, kız öğrenci sayısının 4.000, erkek öğrenci sayısının 22.400, öğretim elemanı sayısının da 1.336 olduğu unutulmamalıdır.¹³ 1950 tarihinde ise bu sayının kurum olarak 34, öğrenci olarak 25.091 ve öğretim elemanı olarak 1.852 olduğu görülmektedir.¹⁴

CHP'nin 1949 yılında öğrenci yurtları ile ilgili bir düzenleme yapma çabası içerisine girdiği

⁷ Talip Küçükcan-Bekir S. Gür, *Türkiye'de Yükseköğretim, Karşılaştırmalı Bir Analiz*, SETA Yayınları, Ankara 2009, s.130-131.

⁸ Yılmaz Gülcan, *Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1946)*, Alfa Yayınları, İstanbul 2001, s.306-307.

⁹ Birgül Bozkurt, Türkiye'de Milli Şef Dönemi CHP Politikalarının Eğitim Sistemine Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme, *Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Yaz2, 2011/1, s.183-204.

¹⁰ Ramazan Kılıç, "Türkiye'de Yükseköğretimin Kapsamı ve Tarihsel Gelişimi", *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Kasım 1999, Sayı:3, s.289-310.

¹¹ Hasan Ali Yücel, İnönü'nün Söylev ve Demeçleri I TBMM ve CHP Kurultaylarında (1919-1946), Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1946, s.386.

¹² *Cumhuriyet*, 21 Mart 1942, s.1.

¹³ Necdet Sakaoğlu, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s.110.

¹⁴ Şevket Gediklioğlu, *Kemalist Eğitim Uygulamaları, Uygulamalar*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1978, s.103.

CHP'NİN YÜKSEKÖĞRETİM, BURS VE TALEBE YURTLARI SİYASETİ (1942-1947)

Suat ZEYREK, Metin İLHAN

görülmektedir. Dönemin gazetelerine yansıyan haberlerde bu açıkça görülmektedir. Cumhuriyet Gazetesi, 3 Ocak 1949 tarihinde yapmış olduğu bir haberde konuyu “*Hükümet talebe yurtları meselesini de ele alıyor*” ifadesi ile okuyucularına duyurmuştur. Haberin detayında bütün yurtların tek elde toplanması için alınacak tedbirlere işaret edilmektedir denilmektedir. Haberde ayrıca “*Türkiye Üniversite Sitesini Yapmak Kurumu’nun toplantısında Milli Eğitim Bakanı geniş izahat verdi*” ifadeleri kullanılmıştır.¹⁵

CHP'nin himayesine almak istediği **üniversite öğrencilerini seçmede kullandığı yöntemler** ilginçtir. Devletin lisesinde parasız yatılı öğrenciler olduğu gibi bir de parası CHP tarafından karşılanan “*paralı yatılı*” **öğrenciler bulunmaktadır. Bu sistemin uygulandığı liselerden biri ise dönemin en önemli eğitim kurumlarından** biri olan Kabataş Lisesi'dir. Lise müdürü bu konuda doğrudan CHP Genel Sekreterlik makamı ile yazışmakta ve “*CHP paralı yatılı talebelerini*” bizzat kendisi takip etmektedir.¹⁶ Benzer bir uygulamanın da İstanbul Kandilli Kız Lisesi'nde uygulandığı görülmektedir.¹⁷ CHP'nin himaye öğrenci listesi oluştururken son derece titiz çalıştığı ve yurdun her köşesinden başarılı lise öğrencilerini tespit edip listelediği görülmektedir.¹⁸

CHP tarafından, bizzat parti tüzel kişiliği altında açılan öğrenci yurtlarına 1944 yılında rastlanmaktadır. Partinin iç yazışmalarından bu durum anlaşılmaktadır.¹⁹ Ayrıca her öğrencinin bilgilerinin olduğu “*CHP Talebeleri*” adında bir dosya tutulmaktadır. Bu dosyada talebenin ders başarısı, devamsızlığı, disiplin durumu ve hakkında düşüncelerin yer aldığı bir bölüm bulunmaktadır.²⁰ Bazı belgelerde himaye altına alınan öğrencilere 1 Ekim 1943 tarihinden itibaren aylık bir ücret verildiği gözükmektedir.²¹ Himayeli öğrencilerin dışında da bazı öğrencilere de bir defaya mahsus yardımların yapıldığı ve bunun isim-**ücret bazında kayıt altına alındığı ortaya çıkmıştır.**²²

CHP İstanbul Vilayet İdare Heyeti, üniversitede okuyan himayeli öğrencilerini bizzat takip etmektedir. Bu konuda en ufak öğrenci aleyhine gelişen duruma hemen müdahale ettiği, bir öğ-

¹⁵ Cumhuriyet, 3 Ocak 1949, s.1.

¹⁶ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 25.07.1946, Fon:490 1 0 0, Kutu:1181, Dosya Gömlek:144 Sıra:1, s.50. İlgili belgede bu konudaki yazışmaların yapıldığı yıl olarak 1944 tarihi gözükmektedir.

¹⁷ BCA, 25.07.1946, Fon:490 1 0 0, Kutu:1181, Dosya Gömlek:144, Sıra:1, s.29.

¹⁸ BCA, 25.07.1946, Fon:490 1 0 0, Kutu:1181, Dosya Gömlek:144, Sıra:1, s.144.

¹⁹ BCA, 25.07.1946, Fon:490 1 0 0, Kutu:1181, Dosya Gömlek:144, Sıra:1, s.234.

²⁰ BCA, 25.07.1946, Fon:490 1 0 0, Kutu:1181, Dosya Gömlek:144, Sıra:1, s.64.

²¹ BCA, 25.07.1946, Fon:490 1 0 0, Kutu:1181, Dosya Gömlek:144,Sıra:1, s.261.

²² BCA, 25.07.1946, Fon:490 1 0 0, Kutu:1181, Dosya Gömlek:144, Sıra:1, s.118

rencinin normal bir ödev tesliminin zamanında yapılmamasından kaynaklanan bir durumun bile bizzat ilgili fakülte dekanı tarafından ayrıntılı bir üst yazı ve saygı ile arz edildiği görülmektedir.²³

İstanbul Vilayet İdare Heyeti Başkanı Konya Milletvekili Fikret Sılay tarafından CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen bir yazıda, 1945 yılı için seçme imtihanlarının yapıldığı belirtilmektedir. Bu yıl için seçilen talebe sayısının 737 olduğu gözükmektedir. Bunlara yapılan aylık masrafın ise 18.115 Lira olduğu belirtilmektedir. Yazıda ayrıca öğrenci isimlerinin oluşturulan ek listede yer aldığı vurgulanmaktadır.²⁴

2. CHP Öğrenci Yurtları

CHP, kendi iç yazışmalarında hep “*CHP Öğrenci Yurtları*” ifadesini kullanmasına karşın **dönemin gazeteleri ise bu yurtlardan “Parti Yurtları”** ismi ile bahsetmektedir.²⁵

CHP yurt siyasetini belirlerken başta İstanbul'un yurt yapısını araştırmış ve bir rapor oluşturmuştur. CHP'nin İstanbul için hazırlamış olduğu “*İstanbul Talebe Yurtları Hakkında Umumi Malumat*” adlı 1942 tarihli rapor dönemin yapısını göstermesi açısından son derece önemlidir. Raporunda:

“Yatı mekteplerine girmemiş veya girememiş olanlarla İstanbul'da evi bulunmayan yüksek tahsil talebesinin barınmakta oldukları talebe yurtları beş gurup üzerinde mütalaa olunabilir.

1. *Cumhuriyet Halk Partisi'nin Talebe Yurtları: Partinin biri erkek (350), diğeri kız (165) iki yurdu vardır. Erkek Talebe Yurdu üniversite binasının arkasında, Kız Talebe Yurdu (kira ile tutulmuş) ise Cağaloğlu'ndadır.*
2. *Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti'nin Talebe Yurtları: Tıp Fakültesi talebesinden arzu edenleri ibate, iaşe ve ilbas ile okutmak ve tahsillerini bitirdikten sonra mecburi hizmete tabi tutarak kazaların Hükümet Tabipliklerini doldurmak maksadı ile tesis edilmiştir. 1000 yataklıdır.*

²³ BCA, 25.07.1946, Fon:490 1 0 0, Kutu:1181, Dosya Gömlek:144, Sıra:1, s.183. İlgili gelişme 12.01.1944 tarihinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde yaşanmıştır. Dekan ise Hamid Ongunsu'dur.

²⁴ BCA, 25.07.1946, Fon:490 1 0 0, Kutu:1181, Dosya Gömlek:144, Sıra:1, s.78.

²⁵ Cumhuriyet, 6 Ocak 1946, s.4.

CHP'NİN YÜKSEKÖĞRETİM, BURS VE TALEBE YURTLARI SİYASETİ (1942-1947)

Suat ZEYREK, Metin İLHAN

3. *Maarif Cemiyeti'nin Kadırga Talebe Yurdu: 190 yataklıdır. 100 yatağı yükseköğretim, 90 yatağı ise muhtelif liselerle sanat mektebi talebelerini barındırır. Yurdun mülkiyeti Emlaki Milliye'ye aittir. Buradaki 13 talebe CHP namına iaşesi karşılanmakta ve barınmaktadır.*
4. *Vilayetler tarafından himaye gören Talebe Yurtları: Bunlar İzmir Talebe Yurdu (Laleli'de, İzmir Lisesi'nden çıkan kız talebeler için açılmış, 105 yataklı), Balıkesir Talebe Yurdu²⁶ (Gedikpaşa'da Dizdariye Mahallesi'ndedir. Balıkesir Lisesi'nden çıkan talebeyi barındırır. Bir kısım talebeden para alınır, açığı Balıkesir Vilayeti karşılar. Dicle Talebe Yurdu'dur. (Beyazıt Bozdoğan Kemeri civarındadır. 68 yataklıdır. Birinci Müfettişlik mntıkasına dâhil vilayetlerdeki liselerden çıkan talebeleri barındırır. Yardım yapılmaktadır.*
5. *Eşhasa ait ve ticaret kasdile açılan yurtlar: A. Üniversiteliler Tıp Talebe Yurdu, kız ve erkek toplam 120 talebe. B. Toros Kız Talebe Yurdu (60 talebelik) C. Anadolu Talebe Yurdu (50 yataklıdır.)²⁷*

İfadeleri yer almaktadır. Bu yurtlarla ilgili tüm ayrıntılı bilgiler verilmekte yemekleri ve barınma olanakları ortaya konmaktadır. Sonuçta tüm yurtlardaki kapasitenin erkek için 1788, kız için 350 ve toplamda 2138 kişi olduğu vurgulanmaktadır.²⁸ Burada dikkat çekici bir ifade daha kullanılarak; “Yukarıda isimleri yazılı talebe yurtlarının haricinde, bir takım aileler nezdinde pansiyoner olarak kalan yüzden fazla talebenin mevcut olduğu kanaati hâsıl olmuştur. Bunlar üzerinde de ayrıca durulması gerekli olur” denilmektedir.²⁹ Bu raporun hazırlandığı yıllardan 1947 yılına kadar “eşhasa ait ticaret kasdile açılan yurtların” sayısında bir artış görüldüğü tespit edilememiştir. 1947 ile 1950 yılları arasında bu statüdeki yurtlarda bir gelişme görüldüğü, hatta bu yurtların gazetelere ilan bile vererek öğrenci bulmaya çalıştıkları gözlemlenmiştir.³⁰ Bunlardan biri olan Laleli Talebe Yurdu yemekli olarak İstanbul Aksaray'da faaliyette olduğunu duyurmuştur. Yurdun ilanı sayfanın en başında yer almıştır.³¹

²⁶ **Cumhuriyet**, 3 Aralık 1946, s.2. Gazete bu yurdun açılışını “Balıkesir Talebe Yurdu Sultanahmet'te dün açıldı” haberi ile duyurmuştur.

²⁷ **BCA**, 16.03.1942, Fon:490 1 0 0, Kutu: 1184, Dosya Gömlek:153, Sıra:1, s.22-23, Konu: “İstanbul Talebe Yurtları Hakkında Umumi Malumat.”

²⁸ **BCA**, 16.03.1942, Fon: 490 1 0 0, Kutu:1184, Dosya Gömlek:153, Sıra:1, s. 26, Konu: “İstanbul Talebe Yurtları Hakkında Umumi Malumat.”

²⁹ **BCA**, 16.03.1942, Fon: 490 1 0 0, Kutu:1184, Dosya Gömlek:153, Sıra:1, s.27, Konu: “İstanbul Talebe Yurtları Hakkında Umumi Malumat.”

³⁰ **Cumhuriyet**, 5 Ekim 1947, s.5.

³¹ **Cumhuriyet**, 28 Eylül 1950, s.1.

CHP'NİN YÜKSEKÖĞRETİM, BURS VE TALEBE YURTLARI SİYASETİ (1942-1947)

Suat ZEYREK, Metin İLHAN

1940'lı yıllar Türkiye'de ekonominin son derece bozulduğu yıllar olarak bilinmektedir. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na fiilen katılmasa da savaş yıllarının tüm ağır ekonomik sonuçlarını hissetmiştir. Bu dönemde, İstanbul'un meşhur liselerinden olan Haydarpaşa Lisesi'nin yatakhanesinde kışın ısınmanın mümkün olmadığı anlatılmaktadır. Ekmeğin öğrencilere bile karne ile verildiği, günlük ekmeğin 150 gr olduğu, günlük yemeğin ise iki öğün ve sadece bakla ezmesi olarak verildiği dönemlerdir.³²

Cumhuriyet Türkiye'sinde 1924 yılından itibaren 1949 yılına kadar yükseköğrenim öğrencilerinin barınma ihtiyacı konusunda bir boşluğun olduğu görülmektedir. Bu ihtiyaç kısmen de olsa alınan tedbirlerle karşılanma yoluna gidilmiştir. Bunun için bir kısım medreseler öğrenci yurdu olarak kullanılmıştır. Artan ihtiyacın karşılanamaması üzerine 3 Mayıs 1949 tarihinde 5375 Sayılı Kanun ile yurt ve aşevleri konusu Milli Eğitim Bakanlığı'na verilmiştir. 1 Nisan 1950'de ise özel ve tüzel kişilere yurt açıp işletme olanağı getirilmiştir. Bu yurtların denetimi de aynı şekilde bakanlığa bırakılmıştır.³³ 1924 ile 1949 yılları arasında kurumsal bir devlet yapısı olmadığı ifadesi bir yana arşivlerde 29 Ocak 1946 tarihine ait Yüksek Tahsil Talebe Kurumu **İstanbul Şubesi** adı altında bir yapının olduğu, bu kurumun başkanının Ahmet İhsan Kırmımlı olduğu görülmektedir.³⁴

1924 ile 1949 arasındaki dönemde yurt boşluğunu iktidar partisi olan CHP doldurmuştur. Bu dönemde bizzat CHP'nin kendine bağlı olarak açmış olduğu yurtlar olduğu gibi sadece bir derneğe ait yurtlarda da öğrenci barındırılması yoluna gidilmiştir. Bu ise Türk Eğitim Derneği'ne³⁵ ait Kadirga Öğrenci Yurdu'dur.³⁶ CHP, himayesine aldığı bazı öğrencileri buraya yerleştirmiştir.³⁷ Aslında bu yurtların en başından beri CHP tarafından kurulmuş olduğu, daha sonra bu derneğe devredildiği ortaya çıkmıştır. Bu durum, CHP Genel Sekreterliği tarafından İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı Hamid Ongun'a 26 Aralık 1946 tarihli gönderilmiş bir

³² Şengül Kılıç Hristidis-Ersel Ergüz, İsmail Hakkı Birler'in Anılarında CHP'li Yıllar 1946-1992, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s.6.

³³ <http://kyk.gsb.gov.tr/Sayfalar/2397/2387/Tarihçe>. Erişim Tarihi: 01.06.2015.

³⁴ **BCA**, 29.01.1947, Fon:490 1 0 0, Kutu:728, Dosya Gömlek:495, Sıra:1. Konu: "Yüksek Tahsil Talebe Kurumu İstanbul Şubesi Başkanı Ahmet İhsan Kırmımlı'nın öğrencilere yardım yapan kişilere teşekkür yazısı."

³⁵ Türk Eğitim Derneği, 31 Ocak 1928 tarihinde, bizzat Atatürk'ün direktifleri ile "Türk Maarif Cemiyeti" adıyla kurulmuştur. İlk başkan ise İsmet İnönü'dür. 1929 yılında ise Bakanlar Kurulu kararı ile kamuya yararlı dernek statüsüne geçirilmiştir. 1946 yılında şimdiki adını alan dernek, kurulduğu 1928 yılından itibaren eğitim faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. www.turkegitimderneği.org.tr

³⁶ **Cumhuriyet**, 29 Haziran 1947, s.5. Türk Eğitim Derneği'ne devredilen Kadirga Talebe Yurdu o dönem İstanbul için çok önemli bir noktada olmuştur. Yurt, öğrenci bulma sistemini CHP'den devraldıktan sonra değiştirmiş ve dönemin gazetelerine ilan verme yoluna gitmiştir. İlanda yurdun yazın da açık olduğu ve Çağaloğlu'nda da bir kız yurtları bulduklarını bildirmektedir.

³⁷ **BCA**, 25.07.1946, Fon:490 1 0 0, Kutu:1181, Dosya Gömlek:144, Sıra:1, Dosya Numarası:7. Büro. Konu: Parti himayesi ile yurtlarda barındırılan üniversite talebelerinin masrafı ve ders durumları ile ilgili yazışmalar.

CHP'NİN YÜKSEKÖĞRETİM, BURS VE TALEBE YURTLARI SİYASETİ (1942-1947)

Suat ZEYREK, Metin İLHAN

yazıda açıkça belirtilmektedir.³⁸ Burada bilinmesi gereken en önemli husus ise Türk Maarif (Eğitim) Derneği'nin yapısında yatmaktadır. Bu derneğin ilk başkanı İsmet İnönü'dür. İnönü 1928'de kurulduğu yılda başkanlık yapmıştır. Derneğin bir diğer başkanı olan Fakihe Öymen ise dernek başkanı olduğu dönemde ayrıca CHP Ankara Milletvekiliği görevini de sürdürmüştür. **İnönü, 31 Ocak 1928 ile 18 Nisan 1928 tarihleri arasında başkanlık yapmıştır. Öymen ise 24 Nisan 1941 ile 24 Nisan 1949 arasında başkanlık yapmıştır.**³⁹

Öğrenci yurtlarının cazip hale getirilmesi için buralara belirli aralıklarla üst düzey ziyaretler yapılmıştır. Bunlardan biri ise dönemin Başbakanı olan Recep Peker tarafından yapılan bir ziyarettir. Peker, 29 Mart 1947 tarihinde İstanbul'da bulunan CHP yurtlarından birini ziyaret ederek öğrencilere hitap etmiştir. Ulus Gazetesi'nde bu ziyaret, "Peker, CHP Öğrenci Yurdu'nda üniversiteli gençlerle görüşüyor" ifadesi ile haberleştirilmiştir.⁴⁰ İlgili haber Cumhuriyet Gazetesi'nde ise "Başbakan'ın gençliğe düinkü hitabesi" ifadeleri eşliğinde verilmiştir. İlgili haberde ayrıca Başbakan'ın CHP yurdunda kalan gençlerle çektiği fotoğraf da yer almıştır.⁴¹

CHP yurtlarında son derece disiplinli bir yapının uygulanmakta olduğu görülmektedir. İki kez **sınıfta kalan öğrencilerin CHP yurtlarından çıkarıldığı anlaşılmaktadır.**⁴² Ayrıca CHP'nin kontrolü dışında yapılan miting ve gösterilerde bulunmamasının istendiği, bu tür çalışmalara katılanlara gereken cezaların tatbik edileceği vurgulanmaktadır.⁴³

CHP Yurtları'nın kontrolü ise CHP İstanbul Müfettişliği tarafından sağlanmaktadır. Müfettişlik belirli dönemlerde raporlar almak sureti ile eksikleri ve genel durumu öğrenmektedir. Müfettişlik ise nihai merci olarak CHP Genel Sekreterliği'ne karşı sorumludur. Bu bağlamda önemli raporlardan biri 29 Kasım 1946 tarihine aittir. Bu tarihte CHP Öğrenci Yurtları Müdürü Kerim Çubuklu kapsamlı bir rapor hazırlamıştır. Raporda müdürden müstahdeme kadar tüm çalışanların isimleri ve maaşları yazılmıştır. Bu rapordan, CHP'nin yurtlar müdürlüğü adı altında bir nevi genel müdürlük oluşturup bütün yurtları bir merkezden yönettiği görülmektedir. Rapor-

³⁸ BCA, 16.12.1946, Fon:490 1 0 0, Kutu:1190, Dosya Gömlek:172, Sıra:1, Dosya No:7, Büro, s.10.

³⁹ <http://www.turkegitimderneği.org.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFA79D6F5E6C1B43FF0B63B814D-E2D1523>. Erişim Tarihi: 25.05.2015.

⁴⁰ Ulus, 29 Mart 1947, s.1.

⁴¹ Cumhuriyet, 29 Mart 1947, s.1.

⁴² BCA, 25.07.1946, Fon:490 1 0 0, Kutu:1181, Dosya Gömlek:144, Sıra:1, s.231. 30.11.1942 tarihli belgede sınıfta kaldığı için yurttan çıkarılan öğrencilerin sayısı yer almaktadır.

⁴³ BCA, 30.09.1946, Fon:490 1 0 0, Kutu:1190, Dosya Gömlek:172, Sıra:2, Dosya No:7, Büro, s.3. Gösterilere katıldığı ilgili emniyet birimleri raporu ile tespit edilen öğrencilerden biri Ali İhsan Gögüş'tür. Gögüş'ün daha sonraki dönemlerde CHP'de önemli görevler üstlendiği bilinmektedir.

CHP'NİN YÜKSEKÖĞRETİM, BURS VE TALEBE YURTLARI SİYASETİ (1942-1947)

Suat ZEYREK, Metin İLHAN

dan ayrıca CHP'nin bir tane erkek yurdu, Cağaloğlu ve Laleli'de olmak üzere iki adet kız yurdu olduğu anlaşılmaktadır. Buna ilave olarak bir de “Medrese Yurdu” adında bir yurttan daha bahsedilmektedir.⁴⁴ Yurtlarda doktor, hasta bakıcı gibi günümüz şartlarında bile olmayan görevlilerin bulunması son derecede önemlidir.

CHP kız ve erkek talebe yurtlarının denetiminin yapılmasına son derece hassasiyet gösterildiği bilinmektedir. Bu düzen ve tertibin bildirildiği makamın bizzat CHP Genel Sekreterliği olduğu görülmektedir. 1942 tarihli bir raporda bu açıkça görülmektedir. Bu tarihli raporda CHP İstanbul Vilayet İdare Heyeti Reisi ve Kayseri Mebusu olan Suat Hayri Ürgüblü: “CHP Genel Sekreterliği Yüksek Makamına- Ankara; CHP Kız ve Erkek Talebe Yurtlarının I. Teşrin 1942 ayına aid sıhhi istatistik cetvellerinin bağh olarak takdim kıldığını arz eder, saygılar sunarım” ifadelerini kullanmıştır.⁴⁵ Hazırlanan bu cetvellerin sadece yıllık olmadığı her aya mahsus olarak hazırlanıp Ankara'ya yollandığı bilinmektedir.⁴⁶ Yurtlarda dikkat çeken bir diğer durum ise hastalıklara karşı son derece hassas olunduğudur. Hastalık ve ilaç kullanma durumu devamlı kontrol altında tutulmuştur. Bu arada her yurttan bir doktorun kadrolu olarak istihdam edildiği ortaya çıkmıştır.⁴⁷ Tabiplik talimatnamesinde ilgi çekici bir diğer durum ise “Revir İlaç Dolabında Bulunacak İlaç ve Sıhhi Malzeme” adıyla mevcutta olması gereken bir listenin olduğu ve bu listede “Hindyağı, müşhil şekeri, İngiliz Tuzu, Alman Rakısı, ıhlamur, yakı” gibi malzemelerin adı geçmektedir.⁴⁸ Hindyağı ve ıhlamur gibi malzemelerin var olması gerekenler arasında yer alması alternatif ve bitkisel tedavi yönteminden yararlanıldığı izlenimini vermektedir. CHP yurtlarında, doktor kontrolünde bulunmak, en iyi şekilde beslenme imkânına -kalori hesabı bile yapılmak suretiyle- sahip olmak bile hastalıkları ve ölümleri engelleyememiştir. 1944-1945 **öğretim döneminde** yurtlardaki iki erkek ve bir kız öğrenci verem hastalığına yakalanarak yaşamını kaybetmiştir.⁴⁹ CHP Genel Sekreterliği'ne bu amaçla İstanbul'dan gönderilen raporda daha birçok talebenin bu hastalığın pençesinde kıvrandığı bilgisi alınmaktadır.

⁴⁴ BCA, 1946, Fon:490 1 0 0, Kutu:728, Dosya Gömlek:495, Sıra:1. Konu: “CHP Öğrenci Yurtları'nın 1946 yılı durumu .”

⁴⁵ BCA, 22.12.1942, Fon:490 1 0 0, Kutu:1183, Dosya Gömlek:149, Sıra:1, s.1. Konu: “CHP İstanbul Talebe Yurtları'nın sıhhi istatistik cetvelleri.”

⁴⁶ BCA, 15.10.1942, Fon:490 1 0 0, Kutu:1183, Dosya Gömlek:149, Sıra:1, s.13. Konu: “Eylül 1942 yılına ait CHP İstanbul Talebe Yurtları'nın sıhhi istatistik cetveli.”

⁴⁷ BCA, 03.10.1942, Fon:490 1 0 0, Kutu:1183, Dosya Gömlek:149, Sıra:1, s.18-20. Konu: “CHP İstanbul Talebe Yurtları Tabipliği Umumi Talimatı.”

⁴⁸ BCA, 03.08.1942, Fon:490 1 0 0, Kutu:1183, Dosya Gömlek:149, Sıra:1, s.21-25. Konu: “CHP İstanbul Talebe Yurtları Tabipliği Revir ilaç dolabında bulunacak ilaç ve sıhhi malzeme listesi .”

⁴⁹ BCA, 14 Ağustos 1945, Fon:490 1 0 0, Kutu:1184, Dosya Gömlek:151, Sıra:1, s.121-124. Konu: “CHP Genel Sekreterliği'ne İstanbul İli CHP İdare Kurulu Başkanı ve Konya Milletvekili Fikret Silay'ın gönderdiği rapor.”

3. CHP'nin Öğrencilere Burs ve Yardım Politikası

CHP'nin 20 Temmuz 1944 tarihli “Talebe Yardım Talimatı”nda bir öğrenciye yardımın **hangi surette yardım yapıldığı görülmektedir. Bu talimatnamede;** “Partice talebeye şu surette yardımda bulunulur: A. Burs verme B. Fevkalade sebeple bir defaya mahsus yardım C. Talebe yurdunda kendi hesabına yatırma D. Parti himayesinde yurtta yatırma ve parti yardımı ile okuma” şartları yer almaktadır.⁵⁰ Talimatnamede talebenin yardım alabilmesi için hiçbir yerden yardım almaması ve geçimini sağlayamaması şartları mevcuttur. CHP; “Hükümetçe bakılan Askeri Tıbbiye, Tıp Talebe Yurdu, Yüksek Öğretmen Okulu talebesine, devlet, vilayet ve belediyeler tarafından tahsil ettirilen veya yardım edilen talebeye veya herhangi bir resmi vazifede bulunanlara burs verilmez” ilkelerini kabul etmiştir.⁵¹

Bir öğrencinin CHP'den yardım almasında ya da CHP bursiyeri olmasında üç önemli noktanın esas alındığı görülmektedir. CHP Genel Sekreteri adına A. F. Barutçu'nun, CHP İstanbul İl İdaresi Kurulu'na yazdığı bir yazıda bu üç nokta net olarak ortaya çıkmıştır. Barutçu, bir öğrenciye yardım yapılmasını içeren yazısında; “Adresi aşağıda yazılı olan Tıp Fakültesi 1. Sınıf öğrencisi Kemal Uras mali durumunun yetersizliğinden bahisle laboratuvar parasını ödeyemediğini yazmaktadır. Bu gençle temas edilerek durumunu öğrenmenizi, çalışkan, partimize ve memleketimize yararlı gördüğünüz takdirde laboratuvar masrafını karşılayacak 37,5 Liralık bir yardımda bulunmanızı saygı ile rica ederim” ifadelerini kullanmıştır.⁵² Bu yazıdan, yardım yapılmasına karar verilecek öğrencinin çalışkanlığı, CHP'ye ve memlekete yararlılığı ölçütlerinin esas alındığı gözükmemektedir.

CHP'nin yurtlarında kalmadan ve himayeye almadan da burs verdiği öğrenciler mevcuttur. Bu yardımlar bazen sürekli olabildiği gibi bazen de bir defaya mahsus olarak uygulanmıştır. CHP'den talep edilen yardımlara parti cevap vermiş ve bir miktar yardımı uygun görmüştür. Bunlardan biri 1947 yılında Hınıs Cumhuriyet Savcısı'nın İstanbul Tıp Fakültesi'nde okuyan kardeşi için talep ettiği yardımdır. Bu istek bizzat CHP Genel Sekreteri adına hareket eden F. A. Barutçu tarafından takip edilmiştir. Adı Fahri Sadıklar olan bu öğrenciye 70 Lira yardım yapılmış ve kayıt

⁵⁰ BCA, 20.07.1944, Fon:490 1 0 0, Kutu:1184, Dosya Gömlek:153, Sıra:1, s.11-14. Konu: “CHP Talebe Yardım Talimatı.”

⁵¹ BCA, 20.07.1944, Fon:490 1 0 0, Kutu:1184, Dosya Gömlek:153, Sıra:1, s.13. Konu: “CHP Talebe Yardım Talimatı.”

⁵² BCA, 26.05.1947, Fon:490 1 0 0, Kutu:728, Dosya Gömlek:495, Sıra:1. Konu: “Barutçu'nun CHP İstanbul İl İdaresi Kuruluna yazısı.”

CHP'NİN YÜKSEKÖĞRETİM, BURS VE TALEBE YURLARI SİYASETİ (1942-1947)

Suat ZEYREK, Metin İLHAN

altına alınmıştır.⁵³ CHP'nin yapılan yardımın ilgili kişiye ulaşmasında son derece hassas olduğu **görülmektedir. Burada en ilginç karşılaşılan bir durum ise Hınıs Cumhuriyet Savcısı'nın** yaklaşık bir ay sonra bir mektup daha yazmasıdır. Savcı mektubunda hâkim-savcı maaşlarına devletin zam yaptığını, artık kardeşine kendisinin yardım yapabileceğini, bu amaçla bundan sonra yapılacak yardımın ihtiyacı olan başka bir öğrenciye verilmesini talep etmiştir.⁵⁴ Savcının gösterdiği bu onurlu davranış biçiminin her türlü takdire layık olduğu düşünülmektedir.

CHP'nin Ankara'daki merkezi ihtiyaç sahibi öğrencilerin mektuplarının bir nevi adresi olmuş gibidir. Bu mektuplara bizzat Genel Sekreterlik makamı yanıt vermiştir. Bu konu, Genel Sekreter adına Trabzon Milletvekili Barutçu tarafından takip edilmiştir. Barutçu, bu taleplerden biri hakkında CHP İstanbul Müfettişi olan Kocaeli Milletvekili Fazıl Şerafettin Bürge'ye bir yazı yazmıştır. İlgili yazıda Barutçu şu ifadeleri kullanmıştır: *“Tıp Fakültesi beşinci sınıf öğrencilerinden 5656 numaralı Sabri Gürmen adında bir genç partinin yardımını rica etmektedir. Merkezce bir yardım yapılmasının imkânsız olduğunu kendisine yazdım. Tahsilinin son senelerine gelmiş olan bu gence İstanbul'dan bir yardım sağlamanızı ve partimizi sever hale gelmesi için alakanızı rica eder, saygılar sunarım.”*⁵⁵ Yazıyı alan İstanbul Müfettişliği ise ilgili öğrenci Sabri Gürmen'e bir mektup göndererek kendisi davet etmiştir.⁵⁶

CHP, 1947 yılının başlarından itibaren partiden öğrencilere yapılmakta olan yardımları kestiğini ilan etmesine rağmen talepte bulunan öğrencilere farklı şekillerde yardımda bulunmayı ihmal etmemiştir. Bu gene Barutçu'nun ifadelerinden anlamak mümkündür. Barutçu, CHP İstanbul Müfettişliği'ne gönderdiği bir yazıda; *“Erzincan felaketinden can ve mal kaybına uğramış Fevzi Anahtarcıoğlu adında bir babanın İstanbul Hukuk Fakültesi'nde tahsilde bulunan oğlunun masraflarını karşılamak için öğretmenlik gibi bir vazifeye yerleştirilerek tahsilinin sağlanmasını istemektedir. Bildiğiniz üzere partiden öğrencilere yapılmakta olan yardımları kesmiş bulunuyoruz. İstanbul'da bir iş bulmakta biraz zor olacağımı düşünüyorum. Bu öğrenciyi adresinden çağırarak kendisi ile temas etmenizi ve mübrem ihtiyaçlarının temini için halke-*

⁵³ BCA, 08.02.1947, Fon:490 1 0 0, Kutu:728, Dosya Gömlek:495, Sıra:1. Konu: “İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi son sınıf öğrencisi Fahri Sadıklar'a yapılacak yardım hakkında.”

⁵⁴ BCA, 15.03.1947, Fon:490 1 0 0, Kutu:728, Dosya Gömlek:495, Sıra:1. Konu: “CHP Trabzon Milletvekili ve Genel Sekreter Vekili Barutçu'nun, CHP Kocaeli Milletvekili ve CHP İstanbul Bölge Müfettişi Fazıl Şerafettin Bürge'ye yazısı.”

⁵⁵ BCA, 08.02.1947, Fon:490 1 0 0, Kutu:728, Dosya Gömlek:495, Sıra:1. Konu: “CHP Genel Sekreterliği'nden CHP İstanbul Parti Müfettişliği'ne gönderilen yazı.”

⁵⁶ BCA, 08.02.1947, Fon:490 1 0 0, Kutu:728, Dosya Gömlek:495, Sıra:1. Konu: “CHP İstanbul Müfettişi Bürge'nin Sabri Gürmen adlı öğrenciye mektubu.”

CHP’NİN YÜKSEKÖĞRETİM, BURS VE TALEBE YURTLARI SİYASETİ (1942-1947)

Suat ZEYREK, Metin İLHAN

vinden bir yardım sağlamanızı rica eder, saygılar sunarım” ifadelerini kullanmıştır.⁵⁷Buradan da anlaşılacağı üzere CHP kendisine gelen talepleri bir şekilde değerlendirmiş, farklı kanallarla da olsa öğrencilere yardımı sürdürmüş, kimsenin partiye küsmesine fırsat vermemiştir.

CHP tarafından 1 Ocak 1946 tarihinde İstanbul için hazırlanan bir rapor o tarihte himaye edilen öğrenci sayısını ve durumunu göstermektedir. Buna göre 1 Ocak 1946 istatistiği şu şekildedir:

“Direkt burs alanlar 128 kız-461 erkek olmak üzere toplamda 589 öğrenci

Yurtlarda himayeli 58 kız-93 erkek olmak üzere 151 öğrenci

İranlı öğrenciler 4 kız-78 erkek olmak üzere 82 öğrenci

Genel toplamda ise 190 kız-632 erkek olmak üzere 822 öğrenci”

CHP himayesinde bulunmuştur.⁵⁸

3.1. CHP’nin İranlı Burslu Öğrencileri

CHP tarafından İranlı öğrencilere burs verilmesi, bütün masraflarının bizzat parti tarafından karşılanması, *“yüksek ve milli bir gaye ile yurdumuza getirilmesi”* şeklinde izah edilmektedir. Bu izah CHP İstanbul İl İdare Kurulu Başkanı ve Kütahya Milletvekili Alaeddin Tiritioğlu tarafından yapılmaktadır. Hatta Tiritioğlu getirilen bazı öğrencilerin ahlak olarak uygun olmadıklarını ve geri gönderildiklerini belirtmektedir.⁵⁹ Tiritioğlu, İranlı öğrencilerin barındıkları yurtlara bir de ilgili isim listesini göndererek ahlak olarak uygun olmayan öğrencilerin **ülkelerine yollanması için gerekenlerin yapılmasını istemektedir.**⁶⁰

CHP tarafından İranlı öğrencilere özel bir ilginin gösterildiği anlaşılmaktadır. Bunun kanıtı olarak **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde doktora yapan 3 İranlı öğrencinin**

⁵⁷ BCA, 06.02.1947, Fon:490 1 0 0, Kutu:728, Dosya Gömlek:495, Sıra:1. Konu: “Barutçu’nun CHP İstanbul İl Müfettişliği’ne yazısı.”

⁵⁸ BCA, Ocak 1946, Fon:490 1 0 0, Kutu:728, Dosya Gömlek:495. Sıra:1. Konu: “CHP Vilayet İdare Reisliği 1946 yılı Ocak ayı Raporu.”

⁵⁹ BCA, 19.09.1946, Fon:490 1 0 0, Kutu:1193, Dosya Gömlek:183, Sıra:1, Dosya No:7, Büro, s.4.

⁶⁰ BCA, 19.09.1946, Fon:490 1 0 0, Kutu:1193, Dosya Gömlek:183, Sıra:1, Dosya No:7, Büro, s.5.

CHP'NİN YÜKSEKÖĞRETİM, BURS VE TALEBE YURTLARI SİYASETİ (1942-1947)

Suat ZEYREK, Metin İLHAN

velisinin bizzat CHP Genel Sekreteri ve Kırklareli Milletvekili Nafi Atuf Kansu olduğu örneği verilebilir. Bu durum Kansu tarafından ilgili fakülte dekanına gönderilen bir yazıdan anlaşılmaktadır. Kansu, bu üç İranlı öğrencinin **Türkiye içinde yapacakları bir seyahatin tüm ayrıntılarına varana kadar ilgilenmiş ve seyahat masraflarının fakülte dekanlığı tarafından karşılanmasını sağlamıştır.**⁶¹

1946 yılında, İstanbul'da bulunan İranlı öğrencilerin sayısının 4 kız ve 78 erkek olmak üzere 82 öğrenciden oluştuğu ifade edilmişti.⁶² CHP Vilayet İdare Heyeti ayrıca yeni bir rapor daha hazırlayarak bu 82 öğrencinin nerede kaldığını belirlemiştir. Buna göre İranlı öğrencilerin;

“Tıp *CHP Yurdu 23, Kadırga Yurdunda 4, pansiyonda 7*

Hukuk *CHP Yurdu 2, Kadırga 1, Pansiyon 4*

Fen *CHP Yurdu 2, Kadırga 4, Pansiyon 1*

Edebiyat *CHP Yurdu 2, Pansiyon 1*

Güzel Sanat *Pansiyon 1*

İktisat *Kadırga 1*

Teknik Ün. *Okul bünyesinde 13 (İstanbul Teknik Üniversitesi)*

Teknik Okul *CHP Yurdu 3, Pansiyon 1*

Liseler *CHP Yurdu 5, Şişli Terakki'de 1*

Kadıköy Kız E. *Okulda 2*

Asistanlar *Hastanelerde 3*

Okula Gitmeyen *1” şeklinde bir dağılımda olduğu tespit edilmiştir.*⁶³ CHP'nin İranlı öğrencilere kucak açtığı fakat bu öğrencilerin kendilerine sağlanan faydayı hak etmedikleri şeklinde eleştiriler dönemin gazetelerine yansımıştır. Cumhuriyet Gazetesi bu konuda bir habere imza atmıştır. Gazete bu konuda yapmış olduğu haberini *“İranlı talebelerle ilgili şikâyetler teftiş*

⁶¹ BCA, 19.09.1946, Fon:490 1 0 0, Kutu:1193, Dosya Gömlek:183, Sıra:1, Dosya No:7, Büro, s.1.

⁶² BCA, Ocak 1946, Fon:490 1 0 0, Kutu:728, Dosya Gömlek:495, Sıra:1, Konu: “CHP Vilayet İdare Reisliği 1946 yılı Ocak ayı Raporu.”

⁶³ BCA, Ocak 1946, Fon:490 1 0 0, Kutu:728, Dosya Gömlek:495, Sıra:1. Konu: “CHP Vilayet İdare Reisliği 1946 yılı Ocak ayı İranlı Öğrenci Raporu.”

ediliyor” ifadesi okuyucularına duyurmuştur.⁶⁴ Haberde İranlı talebelerin partinin kendilerine sağlanan faydaya uygun davranmadıkları, disiplin kurallarına uymadıkları ifade edilmektedir. Haberde ayrıca parti **müfettişinin** bu konuda bir teftiş gerçekleştireceği vurgulanmaktadır.

3.2. Bazı tanınmış CHP Himayeli Öğrenciler

CHP yurtlarında himaye ettiği ve burs verdiği her öğrenciye bir numara vermek sureti ile onların kaydını tutmuştur.⁶⁵ Bu öğrencilerin tamamının daha sonraki dönemlerde Türkiye’de mutlak surette bir göreve geldiği o günün şartları değerlendirildiğinde rahatlıkla ifade edilebilir. Bunun yanında Türkiye’de önemli noktalara gelmiş, tanınmış birçok kişi vardır. Tanınmış, CHP himayeli talebelerin bir kısmının isimleri şu şekilde **sıralanabilir**:

Ali İhsan Göğüş⁶⁶: Gaziantep’in en eski ve köklü ailelerinden birine mensuptur. **İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümünü bitirmiştir. Çeşitli gazete ve dergilerde yazı işleri müdürlüğü görevlerinde** bulunmuştur. 3 dönem CHP Gaziantep Milletvekili olarak görev almış olan Göğüş, Turizm ve Devlet Bakanlıkları da yapmıştır.⁶⁷ Göğüş, 1923 doğumlu olup 2011 yılında hayatını kaybetmiştir. Gazeteci Zeynep Göğüş’ün babasıdır.

Rahmi Kalaycıoğlu: 1926 yılında Ankara Beypazarı’nda doğmuştur. Yükseköğrenimini İstanbul’da Yüksek Ekonomi ve Ticaret Okulu’nda tamamladı. Türk musikisinin babası olarak kabul edilmektedir ve özellikle 1990 yılından sonra yaşamını Türk musikisinin gelişmesine adanmıştır. 2012 yılında hayatını kaybetmiştir.⁶⁸

Sabri Erimel: Türk resim sanatının ustalarından biridir. Türk Ressamlar Deneği Baş-

⁶⁴ Cumhuriyet, 19 Kasım 1946, s.2.

⁶⁵ BCA, 1942-1947, Fon:490 1 0 0, Kutu:728, Dosya Gömlek:495, Sıra:1, s.1-87.

⁶⁶ BCA, 30.09.1946, Fon:490 1 0 0, Kutu:1190, Dosya Gömlek:172. Sıra:2, Dosya No:7. Büro, s.3-4: Ali İhsan Göğüş isimli talebenin CHP’nin tasvip etmediği gösterilere katıldığı için hakkında disiplin soruşturması yürütüldüğü bilinmektedir. Göğüş bu soruşturmadan kurtulmuş ve yurt idaresinden ceza almadan eğitimini tamamlamıştır.

⁶⁷ http://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Global/_Government/pg_Cabinets.aspx Erişim Tarihi:01.06. 2015.

⁶⁸ <http://www.musikidergisi.net/?p=2159> Erişim Tarihi: 01.06.2015.

CHP'NİN YÜKSEKÖĞRETİM, BURS VE TALEBE YURTLARI SİYASETİ (1942-1947)

Suat ZEYREK, Metin İLHAN

kanlığı'nı yapmıştır. 1920 yılında Bursa'da doğmuştur. 1940 yılında İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'ne girmiştir. Erimele, 2004 yılında İstanbul'da hayatını kaybetmiştir.⁶⁹

Turgut Pura: Türkiye'nin en önemli heykel sanatçısıdır. Yetim olarak büyüyen Pura İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Heykel Bölümü'nü bitirmiştir. İzmir Resim ve Heykel Müzesi'nin kurucusudur. 1979 yılında Ankara'da hayatını kaybetmiştir.⁷⁰

Nuri Abaç: 1926 İstanbul doğumludur. İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Bölümü mezunudur. Türk mimarlık, resim ve heykel sanatının en önemli kişilerinden biridir. Yurtdışı ve yurtdışında birçok sergi açmıştır. 2008 yılında hayatını kaybetmiştir.⁷¹

Şeref Bigalı: 1925 yılında Bergama'da doğdu. 1944 yılında İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'ne girdi. "*Türk resim sanatının dehası*" olarak nitelendirilmektedir. Çalışmalarını bir süre Paris'te sürdürdü. 55 adet kişisel sergi açmıştır. Bigalı, 2005 yılında İzmir'de hayatını kaybetmiştir.⁷²

Alaeddin Egemen (Prof. Dr.): İstanbul'da mimarlık eğitimi almıştır. Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nde (ODTÜ) öğretim üyeliği yapmıştır. ODTÜ'de bugün 30 milyonu aşkın ağaç çeşidi bulunmasında en büyük katkı ona aittir. Bu projesi ile ödül almıştır. 2011 yılında hayatını kaybetmiştir.⁷³

Nejat Bilge (Prof. Dr.): 1929 yılında Afyon Emirdağ'da doğmuştur. 1945'te İstanbul'da tıp eğitimi almıştır. Türkiye'nin ilk onkoloji uzman doktoru olup bu alanda dünyaca ünlüdür. Uzun yıllar İstanbul Üniversitesi Onkoloji Enstitüsü Başkanlığı'nı yapmıştır. Doktorluk ve iş yaşamında kazandıklarını memleketi Emirdağ için harcaması ile bilinmektedir.⁷⁴

Faruk Sümer (Prof. Dr.): 1924 yılında Konya'nın Bozkır ilçesinde doğmuştur. İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü'nü bitirmiştir. Ankara Üniversitesi'nde doktora yapan Sümer, akademik

⁶⁹ <http://arsiv.ntv.com.tr/news/292730.asp> Erişim Tarihi: 02.06.2015.

⁷⁰ <http://www.turgutpuravakfi.com/turgut-pura-kimdir> Erişim Tarihi: 02.06.2015.

⁷¹ www.kulturelbellek.com/nuri-abac-kisaca-hayati/ Erişim Tarihi: 03.06.2015.

⁷² http://www.turkishpaintings.com/index.php?p=37&l=1&modPainters_artistDetailID=574 Erişim Tarihi: 02.06.2015.

⁷³ <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=377&RecID=2743> Erişim Tarihi: 03.06.2015.

⁷⁴ <http://haber.aku.edu.tr/prof-dr-nijad-bilgeden-emirdag-ilcesine-onemli-hizmet> Erişim Tarihi:03.06.2015.

hayatını da bu üniversitede devam ettirmiştir. **Sümer, Türkiye'nin önemli tarihçilerinden olup gerek yurtiçi gerekse yurtdışında Türk Tarihi konusunda çalışmalar yapmış ve bunları yayınlamıştır. Sümer, 1995 yılında hayatını kaybetmiştir.**⁷⁵

Fahrettin Kırzioğlu (Prof. Dr.): Kırzioğlu kendini şu sözlerle ifade etmektedir: *"1917'de Kars'ta dünyaya geldim. 1946 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünü bitirdim. Kars, Diyarbakır ve Arifiye'de tarih öğretmenliği yaptım. 1967'de Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde öğretim üyesi oldum. Burada on altı yıl görev yaptıktan sonra Ankara'ya geldim. Gazi Eğitim Fakültesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalıştım. 1986'da emekli oldum. Türk Tarih Kurumu aslî üyesiyim."*⁷⁶ Kırzioğlu, 2005 tarihinde Ankara'da hayatını kaybetmiştir.

Fuat Sezgin (Prof. Dr.): İslam bilim tarihi ve araştırmacısıdır. 24 Ekim 1924'te Bitlis'te doğmuştur. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Enstitüsü'nde İslami Bilimler ve oryantalistlik alanında öncü bir yere sahip olan Alman oryantalist Hellmut Ritter (1892-1971)'in yanında öğrenim görmüştür. Fuat Sezgin, Arap-İslam Bilimleri Enstitüsü için hazırladığı bilimsel araç ve gereçlerin benzerlerini yaptırarak, 25 Mayıs 2008 tarihinde Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı İstanbul İslam, Bilim ve Teknoloji Müzesi'nin açılmasında öncü rol oynamıştır. Sezgin yaşamını İstanbul ve Frankfurt'ta sürdürmektedir.⁷⁷

Nermi Uygur (Prof. Dr.): 1925 yılında İstanbul'da doğmuştur. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünü 1948 yılında tamamlamıştır. **Türkiye'nin ünlü felsefe profesörü olarak bilinir. Türkçe, Almanca, Fransızca ve İngilizce eserler vermiştir. 2005 yılında İstanbul'da hayatını kaybetmiştir.**⁷⁸

Cevat Babuna (Prof. Dr.): 1925 yılında Köprülü'de doğmuştur. İstanbul'da tıp eğitimi almıştır. Tıptaki uzmanlığı jinekoloji alanında olmuştur. 1970 yılında profesör olmuştur. **İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesine büyük emeği geçmiş akademisyenlerdendir.**⁷⁹ Yaşamını İstanbul'da sürdürmektedir

⁷⁵ <http://www.biyografi.net/kisiyrinti.asp?kisiid=4520> Erişim Tarihi: 03.06.2015.

⁷⁶ <http://www.ahiska.org.tr/?p=231> Erişim Tarihi: 03.06.2015.

⁷⁷ <http://fse.fsm.edu.tr/Prof-Dr-Fuat-Sezgin-Islam-Bilim-Tarihi-Enstitusu-Enstitu-Hakkinda--Fuat-Sezgin-Kimdir-Erişim> Tarihi: 03.06.2015.

⁷⁸ <http://www.hurriyet.com.tr/nermi-uygur-topraga-verildi-298862> Erişim Tarihi: 04.06.2015.

⁷⁹ <http://istanbultip.istanbul.edu.tr/kadn-hastaliklar-ve-dogum-tarihce/> Erişim Tarihi: 04.06.2015.

CHP'NİN YÜKSEKÖĞRETİM, BURS VE TALEBE YURTLARI SİYASETİ (1942-1947)

Suat ZEYREK, Metin İLHAN

Kemal Karpata (Prof. Dr.): 1924 yılında Dobruca'nın Babadağ kasabasında doğmuştur. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra, Washington ve New York Üniversitelerinde siyasal ve sosyal bilimler üzerine master ve doktora yaptı. Akademik çalışmalarına 1950 yılında New York ve Washington üniversitelerinde başladı. Montana Üniversitesi, New York Üniversitesi, Princeton Üniversitesi, Robert Kolej, Bilkent Üniversitesi, ODTÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Harvard Üniversitesi, John Hopkins Üniversitesi, Colombia Üniversitesi ve Ecole des Hautes Etudes en Science Sociales gibi eğitim kurumlarında öğretim üyeliği ve yöneticilik faaliyetlerinde bulunmuştur. Karpata halen İstanbul'da yaşamını sürdürmekte olup akademik çalışmalarına ara vermeden devam etmektedir.⁸⁰

Burhan Apaydın: 1924 İstanbul doğumludur. İstanbul Üniversitesi'nde hukuk eğitimi almıştır. İdam ile yargılanan eski Başbakan Adnan Menderes'in avukatlığını yapmıştır. Daha sonra milletvekilliği de yapmıştır. 2013 yılında İstanbul'da hayatını kaybetmiştir.⁸¹ Kardeşi Orhan Apaydın ile birlikte Menderes'in avukatlığını birlikte yürütmüşlerdir. Orhan Apaydın'da CHP himayesinde eğitimini tamamlamış öğrencilerden biridir.

Sonuç

CHP yükseköğretim çağındaki öğrencilere yakın ilgi gösterdiği gibi liselerde okuyan başarılı öğrencilere de imkân sağlanması konusunda duyarlı davranmıştır. İranlı çok sayıda öğrencinin de himaye edildiği görülmektedir. İranlı öğrencilerin büyük çoğunluğu Azeri Türk'üdür. CHP'nin yükseköğretim yurtlarına çok önem verdiği söylenebilir. Yurtlardan sorumlu müdürlere bakıldığı zaman emekli generallerin görev yaptığı görülmektedir.

CHP'nin yükseköğretim çağındaki ve ihtiyacı olan bütün öğrencileri kapsayıcı bir politika takip ettiğini yukarıda izah etmiştik. Burada önemli olan başka bir konu dikkat çekmektedir. Başarısız öğrenciler için çok katı davranılmış ve derhal yurttan çıkarılarak burs imkânları sona erdirilmiştir. Türkiye'nin II. Dünya Savaşı ve sonrası yıllardaki ekonomik ve sosyal şartlarının kısımları ile yapılan harcamaların, bunun bilincinde olmayan öğrenciler tarafından kullanılmasına tahammül edilmemiştir. Takip edilen politika ile yurt ve burs imkânlarının yüksek bir sorumluluk bilincinde kişiler yetiştirdiği çok dikkat çekicidir. Bir örnek olması bakımından Hınıs Cumhu-

⁸⁰ <http://www.timas.com.tr/yazarlar/kemal-karpata.aspx> Erişim Tarihi: 04.06.2015

⁸¹ <http://www.bik.gov.tr/avukat-burhan-apaydin-son-yolculuguna-ugurlandi-haberi-34823/> Erişim Tarihi: 04.06.2015.

CHP'NİN YÜKSEKÖĞRETİM, BURS VE TALEBE YURLARI SİYASETİ (1942-1947)

Suat ZEYREK, Metin İLHAN

riyet Savcısı Hayri Sadıklar'ın 15 Mart 1947 tarihli mektubu çok önemlidir. Hayri Sadıklar, hâkim maaşlarına devletin yapmış olduğu zamların neticesinde Tıp Fakültesinde okuyan kardeşine kendisinin yardım yapabileceğini ve evvelce partiden bu maksatla istemiş olduğu yardımın başka bir muhtaç öğrenciye verilmesini istemiştir. Bununla birlikte bazı mebusların öğrencilerin sağlık sorunları ile yakından ilgilendikleri bu maksatla yurtlarda öğle yemeği verilmesini istemişlerdir.

Öğrencilere yardım yapılırken partiyi sevdirmeye adına bazı öncelikler olsa da gereksiz sayılabilecek istekler reddedilmiştir. Haftalık yayınlanan bir Tıp dergisine yardım talebinde bulunulmasına rağmen israf ve haksızlık olabilecek icraatlardan ve popülist davranışlardan kaçınılmıştır. Partiyi sevdirmeye politikası zaman zaman öğrencilerden sert tepkilere neden olmuştur. Burs alan ve CHP yurtlarında kalan öğrenciler kendilerini CHP'li olarak görmemişlerdir. 17 Kasım 1947 tarihli bir gazetede çıkan haberde Direklerarası semt kongresinde 200 üniversiteli gencin kaydolduğu iftiharla haber yapılmıştı. CHP yurdunda kalan Ali İhsan Göğüş isimli bir öğrenci bu habere tekzip göndermiştir. Ali İhsan Göğüş, CHP eski il başkanı Alaaddin Tiritioğlu'nun öğrencileri zorla kaydettiğini söylemiştir. A.İhsan Göğüş, CHP yurdunda kalan ve burs alan maddi imkânsızlıklar içinde bulunan öğrencilerin tam manasıyla Alaaddin Tiritioğlu tarafından avlandığı ve partiye kaydolmak zorunda bırakıldığını ifade etmiştir. Kendi rızasıyla partiye kaydolmayan öğrenci olmadığını ısrarla vurgulamıştır. Görüldüğü gibi CHP yurt ve burslarının bir amacı da partiyi sevdirmek olsa da öğrencilerin siyasete yakın durmadıkları hatta minnet etmedikleri, kişilikli davrandıkları anlaşılmaktadır.

Kaynakça:**Arşiv Belgeleri:**

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, (BCA), 25.07.1946, Fon:490 1 0 0, Kutu:1181, Dosya Gömlek:144, Sıra:1.

BCA, 16.03.1942, Fon:490 1 0 0, Kutu:1184, Dosya Gömlek:153, Sıra:1.

BCA, 29.01.1947, Fon:490 1 0 0, Kutu:728, Dosya Gömlek:495, Sıra:1.

BCA, 25.07.1946, Fon:490 1 0 0, Kutu:1181, Dosya Gömlek:144, Sıra:1.

BCA, 16.12.1946, Fon:490 1 0 0, Kutu:1190, Dosya Gömlek:172, Sıra:1, Dosya No:7. Büro

BCA, 30.09.1946, Fon:490 1 0 0, Kutu:1190, Dosya Gömlek:172. Sıra:2, Dosya No:7. Büro

CHP'NİN YÜKSEKÖĞRETİM, BURS VE TALEBE YURTLARI SİYASETİ (1942-1947)

Suat ZEYREK, Metin İLHAN

- BCA, 22.12.1942, Fon:490 1 0 0, Kutu:1183, Dosya Gömlek:149, Sıra:1.
- BCA, 15.10.1942, Fon:490 1 0 0, Kutu:1183, Dosya Gömlek:149, Sıra:1.
- BCA, 03.10.1942, Fon:490 1 0 0, Kutu:1183, Dosya Gömlek:149, Sıra:1.
- BCA, 03.08.1942, Fon:490 1 0 0, Kutu:1183, Dosya Gömlek:149, Sıra:1.
- BCA, 14.08.1945, Fon:490 1 0 0, Kutu:1184, Dosya Gömlek:151, Sıra:1.
- BCA, 20.07.1944, Fon:490 1 0 0, Kutu:1184, Dosya Gömlek:153, Sıra:1.
- BCA, 08.02.1947, Fon:490 1 0 0, Kutu:728, Dosya Gömlek:495, Sıra:1.
- BCA, 26.05.1947, Fon:490 1 0 0, Kutu:728, Dosya Gömlek:495, Sıra:1.
- BCA, 15.03.1947, Fon:490 1 0 0, Kutu:728, Dosya Gömlek:495, Sıra:1.
- BCA, 08.02.1947, Fon:490 1 0 0, Kutu:728, Dosya Gömlek:495, Sıra:1.
- BCA, 06.02.1947, Fon:490 1 0 0, Kutu:728, Dosya Gömlek:495, Sıra:1.
- BCA, Ocak 1946, Fon:490 1 0 0, Kutu:728, Dosya Gömlek:495, Sıra:1.
- BCA, 19.09.1946, Fon:490 1 0 0, Kutu:1193, Dosya Gömlek:183, Sıra:1.

Kitap ve Makaleler:

- Arslan, Ali, **Kısır Döngü Türkiye’de Üniversite ve Siyaset**, Truva Yayınları, İstanbul, 2004.
- Bozkurt, Birgül, “Türkiye’de Milli Şef Dönemi CHP Politikalarının Eğitim Sistemine Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Yaz 2, 2011/1.
- Hristidis, Şengül Kılıç- Ergüz, Ersel, İsmail Hakkı Birler’in Anılarında CHP’li Yıllar 1946-1992, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.
- Gediklioğlu, Şevket, **Kemalist Eğitim Uygulamaları, Uygulamalar**, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1978.

CHP'NİN YÜKSEKÖĞRETİM, BURS VE TALEBE YURTLARI SİYASETİ (1942-1947)

Suat ZEYREK, Metin İLHAN

- Gülcan, Yılmaz, **Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1946)**, Alfa Yayınları, İstanbul 2001.
- Kılıç, Ramazan, "Türkiye'de Yükseköğretimin Kapsamı ve Tarihsel Gelişimi", **Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, Kasım 1999, Sayı:3.
- Küçükcan, Talip- Gür, Bekir S., **Türkiye'de Yükseköğretim, Karşılaştırmalı Bir Analiz**, SETA Yayınları, Ankara 2009.
- Sakaoğlu, Necdet, **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.
- Yiğit, Ali Ata, İnönü Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992.
- Yücel, Hasan Ali, İnönü'nün Söylev ve Demeçleri I, **TBMM ve CHP Kurultaylarında (1919-1946)**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1946.

Gazeteler:

- Cumhuriyet**, 21 Mart 1942
- Cumhuriyet**, 3 Ocak 1949
- Cumhuriyet**, 6 Ocak 1946
- Cumhuriyet**, 3 Aralık 1946
- Cumhuriyet**, 5 Ekim 1947
- Cumhuriyet**, 28 Eylül 1950
- Cumhuriyet**, 29 Haziran 1947
- Cumhuriyet**, 29 Mart 1947
- Cumhuriyet**, 19 Kasım 1946
- Ulus**, 29 Mart 1947

Elektronik Kaynaklar:

CHP'NİN YÜKSEKÖĞRETİM, BURS VE TALEBE YURTLARI SİYASETİ (1942-1947)

Suat ZEYREK, Metin İLHAN

<http://kyk.gsb.gov.tr>

www.turkegitimdernegi.org.tr

<http://www.basbakanlik.gov.tr>

<http://arsiv.ntv.com.tr>

<http://www.turgutpuravakfi.com>

<http://www.turkishpaintings.com>

<http://www.mimarlikdergisi.com>

<http://haber.aku.edu.tr>

<http://www.biyografi.net>

<http://www.ahiska.org.tr>

<http://www.timas.com.tr>

<http://www.musikidergisi.net>

www.kulturelbellek.com

<http://fse.fsm.edu.tr>

<http://www.hurriyet.com.tr>

<http://istanbultip.istanbul.edu.tr>

<http://www.bik.gov.tr>

International Peer-Reviewed Journal of History Research

TARİH ve GELECEK

Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi

E-ISSN: 2458-7672

Dergi Web Sitesi: (Journal homepage)

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/jhf>

Eser Türü (Type of Paper) : Makale /Article

THE NUMBER "SEVEN" CONSECRATED IN THE BELIEFS AND RITUALS OF MESOPOTAMIA, ANATOLIA AND CENTRAL ASIA

MEZOPOTAMYA, ANADOLU VE ORTA ASYA'NIN DİNİ İNANIŞ VE RİTÜELLERİNDE KUTSAL BİR SAYI OLARAK "YEDİ"

Metin AKIZ

metinakiz@gmail.com

Okutman (Okt) Bozok Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü

Paper History: Received on 11 February 2016, Accepted on 05 April 2016, Published on 17 April 2016

Eser Geçmişi: 11 Şubat 2016'da başvuru alındı, 05 Nisan 2016'da kabul edildi, 17 Nisan 2016'da yayınlandı.

ABSTRACT

It is observed that some numbers have been attributed special meanings in folk stories as well as in many folk cultural elements since time immemorial. These numbers are considered to be sacred because of their meanings. Among the special numbers considered sacred, "three", "four", "seven", "nine", "forty" are the common ones. Some of these numbers go back to the mythological era and found with different cultures and expressed in different beliefs gained throughout history. The secret meanings given to numbers formed number symbolism and number mysticism. This is reflected in many fields; from literature to folklore, architecture to music, magical practices to religious applications and religion systems. Throughout history both mathematicians and philosophers have done much research about number symbolism and different ideas have been advanced. The term "number" became systematical in many cultures and religions under the influence of Pythagoreanism and reached advanced dimensions such as predicting the future by interpreting the sacred texts with numerical values.

Key Words: numbers, relation of numbers, consecrated numbers, numbers in the beliefs and rituals

ÖZET

Mitolojik dönemden günümüze kadar halk kültürü ürünlerinin çoğunda olduğu gibi halk anlatılarında da kimi sayılara özel anlamlar yüklendiği görülür. Bu sayılar taşıdığı anlamlardan ötürü "kutlu" sayılırlar. Özel anlamlar yüklenen ve kutlu sayılan sayılar arasında "üç", "dört", "beş", "yedi", "dokuz", "kırk", vb. yaygın olanlardır. Bu inanışların bir kısmı mitolojik döneme kadar uzanmakta, bir kısmı da tarih boyunca kazanılan değişik kültür ve inançlara dayanmaktadır. Sayılara yüklenen gizli anlamlar beraberinde sayı sembolizmi ve sayı mistisizmini oluşturmuştur. Bu edebiyattan folklor, mimariden müziğe, büyüsel uygulamalardan, dinsel pratiklere ve inanç sistemlerine kadar pek çok alanda kendini hissettirmiştir. Tarih içinde gerek matematikçiler gerek felsefeciler sayı sembolizmine ilişkin pek çok araştırmalar yapmış ve Pisagorcular başta olma üzere farklı fikirler ortaya çıkmıştır. Sayı kavramı Pisagorcu felsefeden de etkilenen pek çok kültür ve dinde sistemli bir hal almış, kutsal metinleri sayısal değerler ışığında yorumlama yoluyla gelecekle ilgili kehanetlerde bulunma gibi ileri boyutlara ulaşmıştır.

Anahtar kelimeler: Rakamlar, rakamsal ilişkiler, kutsal sayılar, inanış ve ritüellerde rakamlar.

1 Introduction

Man's creation of number symbolism by giving meanings to numbers has made numbers important in some practises in life, in traditions and in religious systems. People have attributed meanings to numbers and planned their life in the frame of these meanings. Many different types of activities pertaining to daily life, ranging from the times for a wedding or vacation, to litanies in religious rituals, birth rituals and mourning; presuppose, according to various beliefs, that numbers may bring good fortune under certain conditions.

Man, a social creation, has needed number in many aspects like the measuring time and other items of daily life; as a result of this, each civilization has manufactured a counting technique. Since time immemorial when mankind discovered fire, way was found to keep the numbers: notching. Notching goes back to the Stone Age. The notching bones, wood, or a suitable pieces of stone enabled matching as one of the oldest operations of mankind. Evidence proving that this counting of bones date back to about 30000 years ago have been found.¹ This notching capability was later adopted to the processing of metal products.

Besides notching technique, another prehistoric technique that developed was counting by fingers, one of the most common methods used for counting not only decimals but also further numbers like thousands, which were counted with different finger positions.² In some communities, numeric body maps developed through the use of almost every part of the body such as the arms, legs and body itself. Some other counting methods have been used by tying knots and giving different colors and shapes to gravels. Moreover, Calculus, from Latin calculus which means "gravel", was named after this counting method.³ Thinking that numbers and counting were developed from five or ten fingers, decimal system was possibly the most used system. However, it is a strong possibility that the vigesimal counting system was used in Maya community, Celts, North and West Europe since very ancient times. This system shows that toes may also have been used and this can explain in part the development of the vigesimal system. Fingers and toes are only part of the explanation concerning the prehistoric roots of these counting systems. There are many reasons. Besides these two counting systems, the sexagesimal counting system used

¹ Denis Guedj, *Sayılar İmparatorluğu*, Çev. Ömer Aygün, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2007, 16.

² Ali Dönmez, *Matematik Tarihi Ansiklopedisi*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2002, 473-478.

³ Sinan Sertöz, *Matematiğin Aydınlık Dünyası*, Tübitak Yayınları, 14. Baskı, Ankara, 2000, 101-102.

Metin AKIZ

in Mesopotamia must be mentioned because of its significance in the history of numbers.⁴ The sexagesimal system still exists today, and it can be seen in the degrees of a circle, hours, minutes and seconds of the day and offers a more sensible calculation.⁵

2 The Number Seven

In Mesopotamian tradition and theology, seven great gods dominate the world of many gods in terms of functions and features. The tradition presents a mythology concerning many issues such as the formation of the universe and creation, the continuation of life on earth, the fate of the human world, agricultural productivity, and death. The gods also control the basic elements such as air, water and soil.⁶

The number seven occurs commonly in Mesopotamian tradition. In Babylonian tradition, seven was known as the number of planets. Etemenanki, the ziggurat which may have inspired the Bible story about The Tower of Babel, was made up of seven terraces. Likewise, King Lugallanemundu of Adab is said to have built a temple with seven gates.⁷ Seven was sacred not only in Near-East. In Pre-Colombian America, the Mayans used the believe that the sky had seven levels and they used seven as the place determiner. According to their belief, the joining of woman (three) and man (four) produced a new unit: seven. In Asia and Europe, where man was 3 and woman was 4, though contrary to Mayan belief, 7 symbolised the same unit. This reflects a view among ancient civilizations that seven, represented living organisms in at least several early civilizations. Pleiades, which can be observed with naked eye, has 7 stars. This is in addition to the seven planets. The stars of Pleiades used to appear during the warmest 40 days and hide beyond the Mesopotamian horizon. Thus, they were thought to be evil demons. Babylonian tradition mentioned seven demons many times.⁸ Despite some negative beliefs, seven was usually considered among benevolent powers. It was thought to be the symbol of abundance and plentitude. This idea seems to spread from Mesopotamia to the neighbouring civilizations. For instance in Egypt, there were seven ways leading to heaven and seven cows deserving heaven. And fourteen cows, two times seven, was present on the land of death.⁹

⁴ For more information; Mebrure Tosun, Sumer ve Babil Tanrı Sembollerinin Adları Üzerine Bir Arastırma, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.18, S.3, Ankara, 1960, 261-272.

⁵ Annemarie Schimmel, *Sayıların Gizemi*, Çev. Mustafa Küpüşoğlu, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2011, 14-144.

⁶ Abdullah Altuncu, *Sümerlerde Tanrı Anlayışı ve Tanrılar Panteonu*, Sosyal Bilimler Dergisi, C.4, S.7, Kilis, 2014, 122.

⁷ Victor A. Hurowitz, *I Have Built You An Exalted House*, Sheffield, 1992, 62.

⁸ Selim F. Adalı, M. Fatih Demirci, A. Murat Özbayoğlu, Oğuz Ergin, *Why the Names, Gephyra*, c. 11, Antalya, 20.

⁹ Schimmel, *ibid*, 140-144.

Metin AKIZ

The number seven also had significance in Anatolian traditions and practices. It is understood that there were different methods in Hittite magic rituals. Rituals may assume what is referred to as analogy, as a method to establish symbolism. According to this method, some symbolic movements and magical words were connected twith the real world and to evil. For example, by melting butter and calling evil to fade away, with the expression, "may the evil fade away in the way this butter melts", it is aimed that the metling of butter will reflect the fading away of evil.¹⁰ In Hittite magic rituals, some numbers appears to be more important and some actions were repeated and various materials were used in relation these numbers. For example, an evocation rite mentions purifying water and ritual items to gain divine favour and in relation to "the seven paths and seven roads coming from the mountain, the river, the grass, the sky, and the land". The rituals also mentions the bringing the god from its realm "seven times". The reference to the seven paths and roads are believed to lead the gods from their world to the world of humans in several Hittite texts.¹¹ In some texts collected under the Catalogue of Hittite Texts, gravels in groups of seven in two bowls of water (CTH 417, 418), seven gravels from a water source to a bowl tied with red wool (CTH 446), spring water and seven gravels with a tamarisk tree (CTH 706) are mentioned in Hittite rituals.¹² In addition to these, according to the Assyro-Babylonian mouth-washing ritual, seven bowls weare filled with river water and then many objects of plants and minerals are added into this water once the night descends down.¹³

A Mesopotamian purifying ritual, known from K(Kültepe) 9873, was done for the establishment of a new home. The text uses the number seven both for the number of materials and the number of repetitions.¹⁴ Again in Papanikri's Hittite birth ritual, we find the number seven. "When she gives a birth, when the seventh day comes after the birth, they make a mala-offering for the child. If the child is male, they purify the child with some kunzigannahi when the third month comes. If the child is a girl, they purify the child with some kunzigannahi when the fourth month comes."¹⁵

¹⁰ Ahmet Ünal, "Hititlerde ve Çağdaşı Kavimlerde Büyücülük", *Elemterefış Anadolu'da Büyü ve İnanışlar*, İstanbul, 2003, 18; Nurgül Yıldırım, "Eski Mezopotamya ve Anadolu'da Uğursuzluk İnanıcı ve Bununla İlgili Büyü Ritüelleri", *History Studies*, Volume 7 Issue 1, A Tribute to Prof. Dr. İbrahim GÜLER, p. 239-248, March 2015.

¹¹ Yiğit Erbil; Alice Mouton, Water in Ancient Anatolian Religions, *Journal of Near Eastern Studies*, Volume 71, 2012, 60-62.

¹² For CTH, see Hethitologie Portal Mainz (<http://www.hethport.uni-wuerzburg.de/CTH/>).

¹³ Rita Strauß, *Reinigungsrituale aus Kizzuwatna, Ein Beitrag zur Erforschung hethitischer Ritualtradition und Kulturgeschichte*, 2006 Berlin-New York, 53-71.

¹⁴ F.A.M. Wiggerman, Mesopotamian Protective Spirits The Ritual Texts, *Cuneiform Monographs I*, Groningen, 1992, 119-125.

¹⁵ Yusuf Kılıç, Serkan Başol, "Hitit Büyülerinde Sayı ve Renk Sembolizmi", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/7 Summer 2014, 51-64, ANKARA-TURKEY

Metin AKIZ

Pythagoreanism and Pythagoreanists have a special role in the history of number symbolism. Though there were and still are beliefs about the mystical and magical properties of numbers in many cultures, the most systematic and philosophical though concerning this subject was put forward by the Pythagoreanists. According to the doctrine of the Pythagorean traditions, God made the numbers as a series of symbols and each had a different character. Numbers are stated in their order and character as Monad, Duad, Triad, Tetrad, Pentad, Hexad, Heptad, Ogdoad, Ennead and Decad. The number seven which is called Heptad has great significance in Pythagorean thought. Heptad, consisting of the unification of sacred Triad and Tetrad, which symbolizes harmony, is the symbol of divine evolution and the pyramid made from triangles on a quadrangle, and is the symbol of seven. It can be thought that Pythagoreanists had were influenced by Egypt and put forward an explanation for the Pyramids. The number seven is considered to be the symbol of intelligence, light and strength. Music, which supports the idea that everything in the universe is based on numbers, also is also built on seven notes. Pythagoreans believe that musical notes match the seven planets and that the sound that comes out when the planets are moving. Number seven is also considered to be an important number with regard to the number of the planets known those days.¹⁶

There are not many written sources from antiquity in Central Asia. However, the number seven can be traced in two important epics of Manas and Dede Korkut, which were based on oral sources before they were put into writing. The important thing that appears in the Manas Epic is that "seven" is used frequently. The moon, showing a difference in shape every seven days, completes a month in four levels, that is 28 days. The the seven-day-period of the Moon was a good way of measuring time for the people in the past. Phrases using seven are common. For example, the flag waving at seven places, seven leopards, seventy strong men, seventy-day long rain, Acıbay who can speak seventy languages, seven tribes, seven-day-long war, seven divisions of enemy, city in seven waters, seven hundred soldiers, and wounded from seventy parts of the body can be found in the epic.¹⁷ In the Dede Korkut Epic, seven streams and seven paths are mythological. Furthermore, besides being the ideal pictures, for example, of travelling for seven days and seven nights, seven days and seven nights of wedding, seven days of mourning; the number seven is also found in negative things such as seven-headed monster and enemy of seven thousand.¹⁸ According to the creation legend which is common in Central Asia, the god Ülgen commands the formation of the heavens and earth and it comes to be. Then the whole earth is created like this

¹⁶ Schimmel, *ibid*, 144-168.

¹⁷ Ülkü Çelik Şavk, "Manas ve Maaday-Kara'da Sayılar", *Milli Folklor*, 2001, 50.

¹⁸ *Dede Korkut Kitabı*, Haz: Muharrem Ergin, Milli Eğitim Basımevi, 2. Baskı, İstanbul, 1971, 4-240.

Metin AKIZ

and he creates three fish and places the ground of the earth on them. The creation of earth lasts six days and on the seventh day, the god Ülgen goes to sleep.¹⁹

Folkloric beliefs are beliefs which are beyond the religious orders and teachings kept alive in communities, transmitted from generation to generations. The most accepted approach about the origins of such beliefs is that they are the relics of old religious and cultural structures and they continue in some form as part of the daily life of those communities. Many civilizations founded in Anatolia in old times, and Shamanism, Persian religions, Arab culture and similar cultures with which the Turks were in touch with, accounts for origins and development of folk beliefs in Anatolia.²⁰

In human life there are three main stages: birth, marriage and death. These main stages have sub-levels. There has been many traditions, rituals, ceremonies, religious and magical acts in these sub-levels. The main purpose of these acts is to celebrate the new situation and bless it, as well as keeping him/her away from the dangers and harmful things which may arise at these levels. Numbers have great importance while both carrying out such ceremonies and receiving their results.

We can now describe some manifestations of the number seven in Anatolia with some examples. It is believed that when a baby under 40 days is left alone, the jinn may approach the baby and change the baby with their own babies. These Jinn babies do not grow either physically or mentally. If this happens, people are to go the grave yard and pass seven graves. After that, seven pieces of yarn in seven different colours and seven strings are buried. The baby is left somewhere and hidden. When the cries of the baby are heard, it is believed that the jinn came back and took their own child, releasing the child of the family. This belief is not so common in Anatolia today but it is still alive in Azerbaijan. In Anatolia, mostly in rural areas, some numbers have great importance for treating the ill child. The grass picked up from the boundaries of the seven lands are boiled and the child is washed. Clover is collected from seven houses and burnt then the child is made to step on the ashes. Some kilos of meat, as heavy as the child, is buried at seven turns of road.

Several mystic and magical practices are meant to protect babies. The number seven has an important role in these practices. In Muş, families who have had children who did not live long after birth, sacrifice an animal each year until their children are seven years old. The children are

¹⁹ Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2000, 19-21.

²⁰ Bekir Şişman, "Anadolu'da Yaşayan Halk İnançlarının Menşei Üzerine Bir Araştırma", *Milli Folklor*, C. 6, 46-105.

Metin AKIZ

not to wear a brand-new piece of clothing until they are seven. Their clothes made from fabric are collected from seven houses, and blue beads with holes are sewn on the clothes as charms.²¹ . In Sivas, they collect oil from seven houses where a person named "Mehmet" lives, and make a pastry with the oil and hang it on the child's neck. They make clothes for the child using the fabric collected from seven or 40 houses where a person named "Fatma" or "Mehmet" lives.

Marriage is an important stage in life. The number seven is also used in rituals concerning marriage. They have "şah bezeme" custom (tree decorating) in Iğdır, Kars, Ardahan and Ağrı. They decorate a tree using fruit and nuts, this custom is believed to bring happiness to the bride and groom. This tree with seven or nine branches is kept in the bridal room for three days. A similar practice may be encountered in Azerbaijan. They decorate a tree with seven or nine branches using fruit and candies. Members of the youth believe that they will see their future-wives in their dreams if they eat from that tree. There is a similarity between the number of branches in the tree in the myths of creation and the number of branches of the tree in the "şah bezeme" custom. This similarity can be the result of the relation between marriage and reproduction.

Traces of past beliefs and practices can be seen in various publicly known notions. Through his research in Anatolia, Jean Paul Roux found that people have preserved much from their medieval beliefs despite a Muslim history of nine centuries.²² In Hakkari, people who go for condolence do not visit the house where a family member died but instead they visit seven neighbouring houses in order to confuse the evil deeds and keep the evil spirit away from themselves. In Tekirdağ, they read the Quran for seven days. In different places of Anatolia, they have a custom of crying over the dead and mourning for him/her. The most common periods for mourning is three, seven or 40 days. During the mourning period, some things should be avoided. They do not wear colorful or decorated clothes, they don't attend entertainments, weddings or engagement ceremonies are postponed or carried out in a simple or plain manner.

In Anatolia, commemoration days have great significance. The days which the dead person is commemorated are generally the first night, the first Friday, the first week, the fortieth day, the fifty second day and the anniversary of his/her death. On the day of known as seventh, "the death meal" or "the seven charity" is done and it includes feast, delivering halwa and reading the Quran to comfort the dead's soul.

²¹ Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ebabel Yayınları, 5.Baskı, Ankara, 2006, 138.

²² Jean- Paul Roux, *Türklerin Moğolların Eski Dini*, Kabalıcı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1998, 33.

Metin AKIZ

3 Results

Numbers are always in our lives from the beginning of mankind. Studies show that the concept of numbers are ancient as they extend to the early times of the existence of languages. In the historical period, man gave hidden, mystic and metaphysics meanings to numbers. The Pythagoreans built up a "number metaphysics" on the base of both mathematics and philosophy. The possibility that their philosophy influenced many cultures, thoughts and religious beliefs, and they themselves were influenced from earlier traditions, should be considered and this can be studied in the future.

It was observed that usually the number of the stars and the planets that can be seen in the sky was decisive for the preferred numbers of the practices concerning the number sevens. In ancient times, seven celestial bodies identified in the sky helped to perceive that the sky with seven layers. The number 'seven' was holy as it had a relationship with the sky. And this belief is observed obviously in many cultures, including Mesopotamia, Anatolia, and in Turkish culture.

Despite the many studies, numbers continue to keep their magical and mysterious aspects.

REFERENCES

Adalı, Selim F.; Demirci, M. Fatih; Özbayoğlu, A. Murat; Ergin, O, "**Why the Names? Anubanini and His Clan in the Cuthaeon Legend**" Gephyra, C. 11, Antalya, 2014.

Altuncu, Abdullah, "**Sümerlerde Tanrı Anlayışı ve Tanrılar Panteonu**", Sosyal Bilimler Dergisi, C.4, S.7, Kilis, 2014.

Dede Korkut Kitabı, Haz: Muharrem Ergin, Milli Eğitim Basımevi, 2. Baskı, İstanbul, 1971.

Dönmez, Ali, "**Matematik Tarihi Ansiklopedisi**", Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İs-

Metin AKIZ

tanbul,2002.

Erbil, Yiğit; Mouton, Alice, **"Water in Ancient Anatolian Religions: An Arcaeo-logical and Philological Inquiry on the Hittite Evidence"**, Journal of Near Eastern Studies, S. 71, Chicago, 2012, 53-74.

Guedj, Denis, **"Sayılar İmparatorluğu"**, Çev. Ömer Aygün, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2007.

Haas, Volkert, **"Geschichte der hethitische Religion"**, 1994 Leiden-New York-Köln.

Hurowitz, Victor A., **"I have built you an exalted house: temple building in the Bible in light of Mesopotamian and Northwest Semitic writings"**, 1992, Sheffield Academic Press.

İnan, Abdülkadir, **"Tarihte ve Bugün Şamanizm"**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2000.

Kalafat, Yaşar, **"Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri"**, Ebabil Yayınları, 5.Baskı, Ankara, 2006.

Kılıç, Yusuf; Başol, Serkan, **"Hitit Büyülerinde Sayı ve Renk Sembolizmi"**, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/7 Summer 2014, 51-64, ANKARA-TURKEY.

Sertöz, Sinan, **"Matematiğin Aydınlik Dünyası"**, Tübitak Yayınları, 14. Baskı, Ankara, 2000.

Schimmel, Annemarie, **"Sayıların Gizemi"**, Çev. Mustafa Küpüşoğlu, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2011.

StraußStraub, Rita, **"Reinigungsrituale aus Kizzuwatna, Ein Beitrag zur Erforschung hethitischer Ritualtradition und Kulturgeschichte"**, 2006 Berlin-New York.

Şavk, Ülkü Çelik, "Manas ve Maaday-Kara'da Sayılar", Milli Folklor, C.7, No:50, 2001.

Şişman, Bekir, **"Anadolu'da Yaşayan Halk İnançlarının Menşei Üzerine Bir Araştırma"**, Milli Folklor, C. 6, S. 46, 2000.

Roux, Jean- Paul, **"Türklerin Moğolların Eski Dini"**, Kabalcı Yayınları, 2. Baskı, İ-

Metin AKIZ

tanbul,1998.

Ünal, Ahmet, "**Hititlerde ve Çağdaş Kavimlerde Büyücülük**", Elemterefiş Anadolu'da Büyü ve İnanışlar, İstanbul, 2003.

Tosun, Mebrure, "**Sümer ve Babil Tanrı Sembollerinin Adları Üzerine Bir Arastırma**", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C.18, S.3, Ankara, 1960.

Yıldırım, Nurgül, "**Eski Mezopotamya ve Anadolu'da Uğursuzluk İnancı ve Bununla İlgili Büyü Ritüelleri**", History Studies, Volume 7 Issue 1, A Tribute to Prof. Dr. İbrahim GÜLER, March 2015.

Wiggerman, F.A.M., "**Mesopotamian Protective Spirits The Ritual Texts**", Cuneiform Monographs I, Groningen, 1992.